

ORYANTALİZMİN TÜRK KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

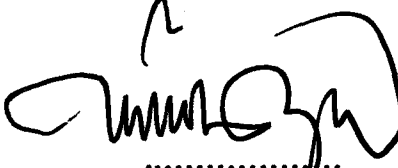
Serdar UĞURLU

Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Halkbilimi

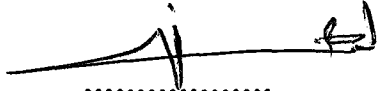
Bu tez 28/06/2005 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

.....

Jüri Başkanı
Prof. Dr.
Alâeddin MEHMEDOĞLU
Türk Dili ve Edeb. Böl. Bşk.

.....

Jüri Üyesi
Yrd. Doç. Dr.
Tamer EROĞLU

.....

Jüri Üyesi
Yrd. Doç. Dr. İsmail Albayrak

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Serdar UĞURLU

27.05.2005

ÖNSÖZ

“Oryantalizmin Türk Kültürüne Etkileri” adlı tezimiz ilişkide bulunduğu bilimsel alanlar gereği hayli dikkatlice ele alınması gereken bir konudur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi ile Cumhuriyet Türkiye’sindeki Batılı anlamda meydana getirilen yeni uygulamaları kapsamaktadır. Bu nedenle sosyoloji, tarih, edebiyat, halkbilimi ve ilahiyat gibi bilimsel alanların verileri, tezimizin oluşturulma safhasında yararlandığımız ana bilim dallarıdır. Günümüz Türkiye’sinde de etkileri görülen 19. ve 20. asır yenileşme ve Batılılaşma uygulamaları daha önceki yıllarda da pek çok tez ve kitap çalışmalarında konu olmuştur. Ancak bir yeniden okumayla oryantalist unsurların tespit edildiği çalışmalar, ülkemizde yaygın bir şekilde pek yapılmamıştır. Özellikle tarih ve edebiyat alanlarında bu yeniden okuma ile oryantalist unsurlara dikkat edilerek daha milli ve daha öze yakın çalışmaların yapılması hepimizin arzuladığı bir husustur olmalıdır. 21. asırda ortaya çıkmış, milliliği aşan ve hatta evrensel seviyelerde etkileriyle büyüyen söylemler karşısında yerel değerlerin ön plana çıktığı zamanımızda, oryantalizm bütün bu büyük söylemlerle bir diyalog içerisinde. Mevcut diyalogun etkileri sonucunda meydana gelen asimilasyona karşı köktenci hareketlerin başladığı dünyada, siyasi mülahazaları bile bu değer yargıları etkilemeye başlamıştır. Uluslar arası ilişkiler kuramı artık yeni değer kriterleri çerçevesinde oluşmaktadır. Oryantalizm işte bu noktada daha da fazla bir incelikte incelenmesi gereken bir konu olarak kendisini göstermektedir. Bu çalışmanın hazırlanmasında gerek hazırladığı müsait çalışma ortamı ve gerekse de yardımlarından dolayı danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Türker EROĞLU’na teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca, bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme de şükranlarımı sunarım. Yetişmemde katkıları olan tüm hocalarıma ve büyüklerime de en derin saygı ve sevgilerimi sunarım.

22 Mayıs 2005

Serdar UĞURLU

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
SUMMARY.....	iv
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: ORYANTALİZM VEYA DOĞUBİLİMİ.....	7
1.1. Oryantalist Bakış Açısıyla Doğu.....	15
1.2. Batılı Oryantalist Çalışmalarda Hayali Doğu.....	23
1.3. Doğu İle Batı'nın Mücadelesi.....	27
1.3.1. Öteki ve Ötekileştirme.....	36
1.3.2. Özne ve Nesne İlişkisi.....	43
1.3.3. Oryantalistler.....	47
1.3.4. Klasik Dönem Oryantalist Çalışmaları.....	50
1.3.4.1. Doğu'ya Çağrı.....	56
1.3.4.2. Batı'nın İhyası İçin Doğu'ya Yöneliş.....	59
1.3.4.3. Oryantalistlerin Çalışmaları.....	64
1.3.5. Oryantalizmin Akademik Boyut Kazanması.....	78
1.3.6. İslam'a Bakış.....	85
1.4. Oryantalizm ve Sömürgecilik.....	89
BÖLÜM 2: ORYANTALİZMİN 19. ASIRDA OSMANLI'YA ETKİLERİ.....	95
2.1. Sosyal Bilimlerin Oryantalizme\Sömürgeciliğe Hizmeti.....	100
2.2. Sömürgeci Oryantalist Çalışmalar.....	110
2.2.1. Oryantalizmin Mısır Seferi.....	112
2.3. 19. Asırda Osmanlı Devletinin Siyasi ve Ekonomik Durumu.....	126
2.3.1. Bir Oryantalist Bürokrat Mustafa Rerşid Paşa.....	130
2.4. Tanzimat Devri ve Kırım Savaşı.....	138
2.4.1. Reşid Paşa Yetiştirilmesi Mehmed Emin Âli Paşa.....	142
2.5. Tanzimat Döneminde Modernleşme Anlayışı.....	147
BÖLÜM 3: ORYANTALİZMİN TÜRK KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ.....	158
3.1. Kökenden İdeolojik Kopma Eğilimi.....	164

3.2. Bilmek ve Tahakküm Etmek.....	165
3.3. Gerçek Batı.....	173
3.3.1. Batı'da Zaman	177
3.3.2. Doğu'da Zaman.....	179
3.4. Tanzimat Aydınında Batı Kaynaklı Maddeci Fikirlerin Etkisi.....	183
3.5. Batılılaşma Mı? Oryantalistleşme Mi?.....	198
3.6. Türk Oryantalizmi.....	200
3.7. Batılılaşmanın Fikri Temelleri.....	203
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	211
KAYNAKLAR.....	221
ÖZGEÇMİŞ.....	225

Tezin Başlığı: Oryantalizmin Türk Kültürüne Etkileri**Tezin Yazarı:** Serdar Uğurlu**Danışman:** Yrd.Doç.Dr. Türker EROĞLU**Kabul Tarihi:** 31.05.2005**Sayfa Sayısı:** 6 (Ön Kısım) + 225 (Metin)**Anabilim Dalı:** Türk Dili ve Edebiyatı**Bilim Dalı:** Halk Bilimi

Oryantalizm, kelime manası olarak Doğu Bilimi demektir. Oryantalist ise bu alanda uzman olan Batılıdır. Oryantalist düşünce şeklinin etkilediği idrak ve tarih anlayışı da tezimizin konusudur. Özellikle 19. asırda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki fikir hareketleri konusu için önemlidir. Türk aydınındaki oryantalist düşünce ve onun kültürel politikalara yansımaları ise Cumhuriyet tarihi için önemli bir husustur.

Amacımız:

- a-) Oryantalist (Batılı) düşüncenin Türk düşünce sistemine etkilerini incelemek.
- b-) Bu etkilerin günümüz Türk toplumundaki yansımalarını sergilemek.
- c-) Türk kültür hayatındaki değişimleri tespit etmek.

Türkiye'de Cumhuriyet devri genellikle Türk halkının aydınlanma süreci olarak düşünülür. Cumhuriyetin ilk yıllarında bütün sosyal yaşam alanlarında reformlar meydana gelmiştir. Politik, ekonomik ve hukuk sistemleri Avrupa modeline göre yeniden tamamen düzenlenmiştir. Bütün bu uygulamaların kültürel özdeki etkileri nelerdir? Edebiyatta ve tarihte bilakis milli karakter ve yüce Türk ruhu Cumhuriyetin ilk yıllarında her faaliyette vurgulanmamıştır.

Türk kültürel yaşamındaki oryantalist etkilerin incelenmesinde yapıçözümü metodu kullanılmıştır. Türkiye ve Avrupa arasındaki kültürel farklılıklar da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Sömürgecilik, Osmanlı ve Cumhuriyet Aydını, Tarih bilinci

Title of the Thesis: Effects of Orientalism on The Turkish Culture	
Author: Serdar Uğurlu	Supervisor: Assistant Professor Türker EROĞLU
Date: 31.05.2005	Nu. of pages: 6 (pre text) + 225 (Main body)
Department: Turkish Language and Literature Subfield: Folklore	
<p>Orientalism means orient science. If oryantalist's meaning is occidental that is expert in this area. Our thesis's subject ise cognizance and history understanding that are effected from orientalist thought form. Especially, These effects are important for thought action subject in the Ottoman Empire in the 19th century too. If in the orientalist thought in the Turkish intellectual and its reflections to cultural policies are important subjects for Republic history.</p> <p>Our aims:</p> <p>a-) To search orientalist thought effects in which the Turkish thought system. b-) To show reflections on the nowadays Turkish society of these effects. c-) To determine changings in the Turkish culture life.</p> <p>Republic period In Turkey to be recognized generally as enlightenment process of Turkish folk. Reforms took place in all social life areas in early years of Republic. Politic, economic and law systems were reconstructed completely depending on Europe model. What are the effects of all over practices in the cultural esence? In literature and history on the contrary national character and high Turkish esprit were emphasized in all actions in early years Republic</p> <p>Deconstruction method were used in the course of examination of orientalist effects in the Turkish cultural life. To were taken in hand cultural differences between Turkey and Europe too.</p>	
Keywords: Orientalism, Colonialism, Otoman and Republic Intellectual, History Consciousness	

GİRİŞ

Oryantalizmin ülkemizde ve dünyada duyulmasında ve popüler bir bilim haline gelmesinde Edward Said'in "Oryantalizm" adlı eseri ön planda gelmektedir. Eser düşünüldüğünden bile daha fazla etki yapmış olacak ki, muhataplarına önlemler almak mecburiyeti getirmiştir. Bu doğrultuda dünyanın pek çok Batılı devletinde, oryantizmi masaya yatıran konferanslar düzenlenmiş ve bu konferanslardaki ortak duyurular ile Batı kendisini tarih önünde aklamaya çalışmıştır.

Said'in eserinin kısa bir süre içerisinde 36 dile çevrilmesi ve hemen akabinde benzeri eserlerin yayınlanmasına sebep olmasında elbette eserde kullanılan "metod"un büyük etkisi olmuştur. Özellikle eserde "karşılaştırmalı metin çalışmaları" yöntemiyle gerçeklikler hakikat seviyesinde görünür hale getirilmesi dikkate değerdir. Onlarca oryantist Batılının çalışmaları, kitapları, anıları, gezi notları ve raporları eserde karşılaştırmalı bir metotla incelenmeye tabi tutulmuştur. Gizli ve saklı kalmış bir ideolojinin ortaya çıkarıldığı Said'in eseri, bu nedenle Batılıların çok da sevdiği bir çalışma değildir. Oryantalizm fikri, eserde sömürgeciliğin bir keşif kolu olarak ele alınmasının yanı sıra, yararlanılan kaynaklarda Batılı oryantistlerin asırlar içerisinde sergiledikleri o Avrupalı tavrı önemli olmuştur. İnsanlığa sömürgecilikle hükmetmenin ve kendinden emin bir edayla bu eserlerde konuşmanın verdiği gururla hatalar yapan Batılı oryantistler; kendi dilleri ile kendilerini ele vermişlerdir. Louis Massignon'un şu sözleri buna güzel bir delildir: "Onların her şeyini tahrip ettik. Felsefeleri, dinleri mahvoldu. Artık hiçbir şeye inanmıyorlar. Derin bir boşluğa düştüler anarşi veya intihar için olgun bir hale geldiler"(Sibai, 1993:6) Doğu ve İslam üzerine yapılan çalışmalar inanılmaz boyutlardadır. Sadece 17. ve 18. asırda Doğu ile ilgili 60 bin kadar kitap yazılmıştır. İslam medeniyeti ve mensup bulunan milletler neredeyse her bakımdan incelemeye tabi tutulmuşlardır. Dilleri, dinleri, inanç ve inanışları, destanları, hikayeleri, edebiyatları, sanat yaşamları, tarihleri, sosyal yapıları ve daha nice özellikleri Batılıların arşivlerindeki en önemli raflarında saklı durmaktadır.

Daha sonra bu çalışmaların akademik ortamlara taşınarak bir disiplin haline getirilmesi ile oryantizme bilimsel bir kılıf giydirilmeye çalışıldı. Ancak bu gerçekleşemedi. Bir bilim dalı haline gelememesinin en önemli nedeni ise sahip olunan bakış idi. Çünkü bir

oryantalist hiçbir zaman tarafsız bir çalışma yürütemezdi. Bu oryantalizmin doğasına aykırı bir koşuldı. Ama çalışmalar yine de Avrupa üniversitelerinde olanca hızıyla devam etti. Destek devlet yönetimlerinden gelmekteydi. Bu sayede sömürgeci politikalar desteklenerek Batı'nın Doğu'ya hakimiyeti perçinlenmiş oluyordu. Tezimiz bu konuya da değinecektir ancak tezimizin asıl konusu bu değildir.

Oryantal düşünüşün Doğu-İslam dünyasını egemenlik altına almasıyla gürleyen oryantalist Batılılar, Said'in eseriyle gelen yeni imajlarına bir türlü ısınamadılar. Çünkü bu imaj onlara sömürgeci ve emperyalist gibi yakıştırmaları da beraberinde getiriyordu. Ürettikleri milliyetçi fikirler, modernite projeleri ve daha nice Batı kaynaklı söylem de oryantalist imaj içerisinde yerini almaktaydı. Batı deşifre edilmeye ilk kez başlanıyordu. Bizim çalışmamızda asıl önemli olan husus ise zihni dönüşümün sebepleridir.

Önce Osmanlı aydınında başlayan ve daha sonra da Cumhuriyet aydınında devam eden bu zihni dönüşümün sebepleri nedense karşımıza hep oryantalizmi çıkarmaktadır. Oryantalizmle oluşturulan hegemonik yaşama hissi ile kimliklerinden uzaklaşan bütün Doğu-İslam milletleri gibi Türklerin de aynı kimlik bunalımı ve özden kopmayla karşı karşıya kalması, bununla mücadele etmekte zaafı göstermesi bir tesadüf olmasa gerektir. Asırlar boyunca Batı merkezli söylemler ve üretilen bilgiler ile kendisini yenilemeye devam eden Doğu dünyası artık eski millî ve manevî reflekslerini kaybedecek kadar oryantalistleşmiş bir duruma getirilmiştir. Bu zihni dönüşüm tabii ki uzun bir süreç sonucunda gerçekleşmiştir.

Edebiyatımız, dilimiz, dinimiz, geleneklerimiz, göreneklerimiz, adetlerimiz, türkülerimiz, ve kısacası bizi biz yapan bütün değerlerimiz bu oryantalist bakış ile sömürleştirilmiş ve değerinden daha düşük bir seviyeye indirilerek yaşatılmasına müsaade edilmemiştir.

1930'lu yıllarda Türk sanat musikisinin radyolardan yasaklanmak suretiyle kaldırılması, o eşsiz dilimizin sadeleştirme akımı bahanesiyle âdeta budanması, millî enstrümanımız olan sazın yerine okullarda Batı enstrümanı olan mandolinin kullanılmasının zorunlu hale getirilmesi ve bu gibi uygulamalarında bir yenilik veya modernlik unsuru sayılması vahametinin boyutlarını sergilemesi bakımından önemlidir. En önemlisi ise bunu bize bir düşman kuvvetin değil de kendi öz insanımızın yapması

oryantalist düşünüş şeklinin ne derece zararlı olduğuna delildir. Kaybettiğimiz bütün bu zenginlikleri ise modernlikle değiştirdiğimizi iddia eden oryantalistleşmiş aydınlarımız; halkın aydınlanmasından çok oryantalistleşmesine hizmet etmektedirler.

Bilginin bir değer olarak ön plana çıktığı zamanımızda ise kirletilmemiş bilgiye ulaşmak da haylice zorlaşmıştır. Üretilen neredeyse bütün bilgilerin kaynağında ya da etrafında muhakkak bir Batılının emekleri göze çarpmaktadır. Şu an mevcut olan pek çok sosyal bilim dalının da oryantalist ve sömürgeci çalışmalar kaynaklı olduğunu düşünürsek, yapacağımız çalışmalarda neden dikkat etmemiz gerektiğinin farkına varmış oluruz.

Elimizdeki konu bunun için tarafımızdan atılan bir ilk adım mesabesinde olan araştırmadır. Gelecekte benzeri çalışmaların da yapılmasını hem kültürümüz hem de geleceğimiz açısından elzem görmekteyiz.

Konu

Araştırmamızda oryantalizmin etkileri üzerinde durmaya çalışıldı. Oryantalizm yani diğer adıyla doğubilimi yada şarkiyatçılık asırlar boyunca Batıların emekleri sonucunda oluşturulmuş olan bir araştırma sahasıdır. İnceleme alanı Doğu ile ilgili olan her şeydir. Ekonomik kaygıların içerisinde yoğun şekilde bulunduğu bir söylem olması yaygınlık ve devamlılık kazanmasına ve disiplinleşmesine sebep olmuştur.

Batı, kurduğu oryantalist sistemle diğer ve öteki diye adlandırdığı ülkeleri kimlikleme işlemine girişmişken aynı işlemin Doğu'da da aynı söylemle yapılır hale gelmesi bir gizli oryantalist söylemin varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu da çalışmamızda önemli bir yere sahiptir.

Buna göre son 300 yıllık bir süre içerisinde, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'si mensuplarımızın tesirinde kaldığı Batı kaynaklı hegemonik müdahale sonrası oluşan zihni dönüşüm ve bu dönüşümün kazandığı refleksif özellikler, gizli oryantalizmin sınırları içerisinde düşünülmektedir.

Oryantalistleşmiş daha doğrusu kendisine ve değerlerine yabancılaşmış aydınlarımız da inceleme sahamıza girmektedir. Onların başından geçen her türlü akım ve eğilim oryantalistleşme sürecinde önemli bir etkiye sahiptir.

Amaç

İncelememizde; özellikle oryantalizm ve benzeri fikri cereyanlar ile kendisini Avrupa'nın merkezinde gören ve bu bulunduğu konum gereği kendi değerlerini dışlayan ve hakir gören yapıyı ele alıp incelemek temel hedeftir. Bu ana hedefle beraber ortaya çıkarılmak istenen sade kültür birikimlerimize ulaşmak için kullanılabilecek en uygun metodun tespiti de önemli bir yan hedeftir. Zihni dönüşümle oryantalistleşen düşünüş şekillerinin kalıplaşmış tavırlarının hiçbir tarihi ve millî bir temele dayanmadığı görüşünü test etmek ve bu suretle takip edilmesi gereken asıl yolun ne olduğunu tartışarak ortaya koymaya çalışmak da tezimizin hedefleri arasındadır.

Oryantalizmin bu güne kadar Batı nezdinde saygın bir bilim olarak görülmesi ve oryantalistlerin de Batı üniversitelerinde ve devlet kademelerinde önemli mevkilere yükselen, itibar gören kişiler olması; bizim yapmamız gereken çalışmaları yapmadığımızı ve bu alanda çok mesafe kat etmemiz gerektiğini göstermektedir.

Bu anlayış her ne kadar Said'in çalışmasıyla büyük bir hasar görmüş olsa da hâla Doğu üzerinde uzmanlaşmış bazı Batılı çalışmacılar kendileri için Oryantalist sıfatını gururla kullanabilmektedirler.

Bu nedenle oryantalizmin nasıl bir kurum olduğu bütün bilim dünyasına yapacağımız değerli ve zengin çalışmalarla ispat edilmek suretiyle anlatılmalıdır.

Kapsam

Yaptığımız çalışma hakim olduğu ve ilişkide bulunduğu alanlar gereği çok genel bir konuya sahiptir. Sosyoloji, edebiyat, ilahiyat, tarih, felsefe, psikoloji, siyasal bilimler, halkbilimi ve iktisat bu tezin sıkı bir şekilde ilişkide bulunduğu alanlardır. Tabiki bu da çalışmanın yürütülmesinde hayli zorluklara sebep olmaktadır.

Çalışmamızda özellikle Osmanlı'nın son asırları ile Cumhuriyet Türkiye'si ilk yıllarında yaşanan her türlü tarihi, siyasi, iktisadi, edebi, entelektüel ve sanatsal süreçlerin tahlil edilmesine çalışılan bir zaman boyutu mevcuttur.

Yine 20. ve 21. yüzyıllarda etkisini arttıran ve günümüzde ise neredeyse her alana yayılan modern söylemlerin de tezimizin konusuyla alakalı olması tez kapsamının

genişlemesine sebep olmaktadır. Bunlar modernist ve post modernist söylemler olmakla beraber ekonomik örgütlenmelere bağlı toplum yapılarını da içermektedir.

Metodoloji

Oryantalizm konusu 12. asra kadar inilebilmektedir. Gerek Doğu'da gerekse de Batı'da daha 12. asırdan itibaren Doğu'ya ilişkin çalışmalar başlamıştır. Ve bu çalışmalar günümüze kadar devam ederek inanılmaz bir külliyatı ve arşiv birikimini oluşturmuştur. Bu nedenle pek çok bilim adamının geçmişle ilgili yaptığı çalışmalarında öncelikli metot metin tahlillerine endekslidir. Günümüzde artık bu tarz metin tahlillerinin yapıldığı binlerce eser elimizin altında bulunabilmektedir. M. Şükrü Hanioglu, Şerif Mardin, Niyazi Berkes, H.Ziya Ülken, Mehmet Doğan ve daha nice araştırmacı bilim adamlarımız sayesinde yakın tarihimize ait pek çok konu, kaynaklardan faydalanmaları suretiyle bilgilerimize sunulmuştur.

Çalışmamızda en çok faydalandığımız metot kaynak taraması ve metin incelemeleri olmuştur. Bu metot takip edilirken metinlerin karşılıklı olarak tetkiki de yapılmak suretiyle en doğru bilgiye ulaşılmak hedeflenmiştir. Oryantalizm alanında adından söz edilen pek çok araştırmacının eserleri ve diğer çalışmaları taranmış ve çalışma alanına ait veriler toplanmıştır. Oryantalist semiyolojiye uygun simgeler, imgeler ve göstergeler doğrultusunda yeni yöntem ve tekniklerden biri olan hermenötik inceleme metodu da eserlerin taranması esnasında uygulanan bir yöntem olmuştur.

Böylece eserlerde metin seviyesinde yani yüzeyde verilmek istenen mesajlar yanında, metnin derinliklerinde verilmek istenen mesajlar da yakalanmaya ve tezin verimliliği için kullanılmaya çalışılmıştır. Pek çok eserin kurgusu bu sayede gerektiği gibi tahlil edilmek suretiyle içeriğin ideolojisi görünür hale getirilmiştir.

Edward Said o çığır açan "Oryantalizm" adlı eserinde oryantalizmi eleştirirken değişik bir metodolojiyi takip etmiştir. Batı'nın bilgiyi ve buna bağlı güç dinamiklerini kullanma şeklini oryantalizmi çözümlemede kendisine eserinde öncelikli araç yapmıştır. Yani bilgi-iktidar kuramının sahibi olan Michel Foucault ile J. Derrida'nın yapıçözümü metodunu; oryantalist bakış açısını açık etmek amacıyla ustalıkla bir şekilde kullanmıştır. Bu bilgi-iktidar ilişkisi tezimizde yer yer üzerinde durulan bir konudur. Ancak tezimiz tam anlamıyla bu kuramların merkezine çekilemez. Yapıların

oryantalistlerce ayrıştırılmak suretiyle sömürgeciliğe ve emperyalizme nasıl fayda sağlandığı da eserde kullandığımız metotlar sayesinde görünür duruma getirilmiştir.

BÖLÜM 1:

ORYANTALİZM VEYA DOĞUBİLİMİ

Oryantalizm, Batı'nın kendisini ideolojik, felsefi, bilimsel, tarihi ve edebi anlamda tekrar üretebilmesi için olmazsa olmaz bir bakış açısı ya da tarihi-kültürel fenomenolojik bir idrâkin mahsulüdür. Diğer adıyla “Doğubilimi” de denilmektedir. Türkiye’de “Şarkiyatçılık” tabiri de bu zihni faaliyeti ifade eden bir tabirdir. Arapça’da ise istişrak ve bu işle meşgul olana da müsteşrik ya da bilinen anlamda oryantalist de denmektedir. Şarkbilimi yani doğubilimi işte bu istikamette kendisiyle ilgili olan her şeyi kapsamaktadır. Oryantalist de bu mevcut bilgiler ışığında: Doğu hakkında bilgi edinme peşinde olan ve en az bir konuda da uzmanlaşmış olan Batılı bilim adamı anlamındadır. Modern manada buna; Doğulu olduğu halde kendi öz kültür unsurlarına bir Batılı hassasiyetiyle yaklaşan ve bu unsurları aynı zihni faaliyete tabi tutan kişileri de ekleyebiliriz. “Bu kelime, tariften de anlaşılacağı üzere, hayli geniş bir yüzölçümünü içine almaktadır. Bir telakkiye göre Avrupa'nın doğusundan itibaren bütün bir Asya ve Afrika alemini, Yakın, Orta ve Uzakdoğu'yu; tarihleri, dilleri, coğrafyaları, dinleri, kültürleri, edebiyatlarıyla inceleme işi olarak son derece geniş bir sahaya yayılır. Fakat gerek memleketimizde, gerekse İslam dünyasında özel manasıyla müsteşrik (oryantalist), Müslüman Doğu'yu mezkur yönleriyle inceleme konusu edinen kimse demektir. İslami alanda araştırma yapan bilim adamlarını ayırt etmek için Batı'da, özellikle Fransa'da bir ara "İslamizan (İslamisant)" yani "İslamiyatçı, İslam'la ilgili tetkikler yapan" terimi kullanılmış ise de yaygınlaşmamıştır. Biz de, oryantalist deyince, bu dar manadaki şarkiyatçıyı kastediyoruz” (Yıldırım, 2002:19).

Oryantalizmin bakış açılarına ve zihni temellüklere göre değişen pek çok tanımının bulunması muhtemeldir. Bilimsel bilginin sosyolojisinden hareketle oryantalist kavramının alacağı değerler bilimin değişik dallarının da yaklaşımlarının değişkenliği neticesinde farklı farklı şekillerde olabilmektedir.

“Edward Said'in, Oryantalizm'e getirdiği tanımda da görüyoruz. Said: Farklılıkların tarih içinde dondurulmasını, Batı dışı kültürler olarak kodlanan ilişkilerin 'geleneksel toplum' kategorisi içine hapsedilmesini ve 'öteki' olanın denetlenmesi ve modern olana dönüştürülmesi gereken bir 'kültürel nesne' olarak kurulmasını temsil eden ve bu

nedenle Batı modernitesinin dünya üzerindeki kültürel liderliğini ve hegemonyasını meşrulaştırmayı amaçlayan bu tarih okuma anlayışına Oryantalizm adını verir” (Sübhandığı, 2004:110).

“Fuat Keyman’ın ve Hasan Bülent Kahraman ile birlikte yaptığı Oryantalizm tanımına göreyse, Oryantalizm, öteki olanı ya da farklılığı, Batı-dışı bir nesne olarak kurgulayan ve temsil eden bir söylemdir. Başka bir deyişle Oryantalizm, modernitenin global hegemonyasının söylemsel oluşumunu kuran tarih anlayışına verdiğimiz isimdir”(Havur, 1999: 16). Oryantalizm bu tanımda karşıtını üreten bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ve bu ilişkinin hegemonik bir sürece tekabül ettiği de söylemin içerisinde belirtilmektedir.

“Said Oryantalizmi bir akademik disiplin, bir düşünce üslubu ve tüzel bir kurum olarak üç farklı düzeyde tanımlar. Dikkatimizi Doğulu toplumlar ve kültürlere ait bilgi ile emperyalist ve sömürgeci güçler arasındaki kurumsal ve tarihsel ilişkiye çeken bu yaklaşım, Said’in Oryantalizm sorununu naif bir pozitivist epistemolojik eleştirinin ötesinde ortaya koymasına yardımcı olur. Foucault’u izleyerek, Oryantalist kuruluşu bir bilgi-iktidar aygıtı olarak kurar. Eğer, Oryantalist bilgi sömürgeci-emperyalist ekonomik ve politik güçlerle ilişkili ise, bunun birinci anlamı, bu güçlerin Doğu’nun ve Doğululuğun "bilgisi"ni üretmeksizin oldukları güçler olamayacaklarıdır”(Mutman, 1996:28-29). Oryantalist bilgide önemli olan husus “bilme” ve “egemen olma” isteğidir. Doğu (orient) ve Batı (occident) karşıt olarak birbirlerini üretme ve kimlikleme yarışına girmişler gibi görünse de Batı’lı oryantalistlerin çalışmalarında, Doğu hiçbir zaman ontolojik olarak kendisini ifade edememiştir. Tabii ki bu sonuçta oryantalistlerin kullandıkları metot ve yöntemlerin de alakalı bir rol oynamasına mukabil, Doğu-Batı ayrımının şaşırtan derinliği daha bir çok nedene de dayanmaktadır. “Birincisi; oryantizm, Orient ile Occident arasında köklü bir ayrım oluşturan özel bir epistemoloji ve ontolojiye dayalı bir düşünce modeli olarak kabul edilebilir. İkincisi, oryantizm genellikle oryantal toplumlar ve kültürlerin araştırılmasıyla ilgilenen Batılı üniversitelere has, bir kurumlar, disiplinler ve faaliyetler setini tanımlayan akademik isim olarak kabul edilebilir. Nihayet oryantizm temelde Orient’ i ele alan birleşik bir enstitü olarak görülebilir”(Turner; 2002:148). Ancak netice itibariyle oryantizm; Doğu üzerine yapılan detaylı çalışmaların

bütününü ifade eden bir terimdir.

“Orientalist” kelimesi ilk olarak 1779’da İngiltere’de; 1799’da ise Fransa’da kullanılmaya başlanmış, 1838 yılında Fransız Dil Akademisinin sözlüğüne girmiştir”(Said, 1998a:10). Mezkur bilim dalı Asya ve Afrika coğrafyası ile Orta ve Uzak Doğuyu tarihleri, dilleri, edebiyatları, inançları ve kültürel özellikleri ile ele alan bir disiplin olup, inanılmaz büyüklükte bir fiziki alana hitap etmektedir. Coğrafi alan her ne kadar geniş de olsa oryantalistlerin çalışmalarının Orta Doğu ve çevresindeki Müslüman ülkeler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Yani 1400 yıldır İslâm’ı yaşayan ve halen de yaşamakta olan Müslüman ülkeler üzerinde.

Oryantalizmde bilimsel yaklaşımlardan uzak bir şekilde tamamen bir Batılı muhayyile içerisinde üst söylemlerin inşası söz konusudur. Bu söylemler Batı’nın kendisini Doğu aynasında tanımlayabilmesi için oluşturulan akıl oyunlarından başka bir şey değildir. Üstelik “Oryantalizm hiç de kendini sunduğu gibi, basitçe “Doğu üstüne bir söylem” değildir. Uzman, politikacı, sömürge yöneticisi, sosyolog ya da şair, kim tarafından konuşulursa konuşulsun tam da "Doğu" diye bir "başka" yer üzerine bir söylemin ortaya çıkışıdır asıl tuzak; Oryantalizm tam da böyle bir yanılsamanın adıdır. Yani Oryantalizm hegemonik bir işlemdir, bir merkez-kurma veya merkezleme (centering) işlemi. Bu işlemin özü de şudur: edebi, bilimsel, siyasal, vb değişik söylem tarzları içinde çoğaltılan ve siyasal, iktisadi, akademik, ahlaksal vb iktidarların değişik kurumsal kertelelerinde eklemlenen karmaşık bir stratejik hareket ile Batı kendi kimliğini "öteki" olarak imlediği bir mekandan ayırt ederek kurar”(Mutman, 1996:31). Hegemonik yapıların iskeletinde bulunan farklı güç odakları ise (bilgi-iktidar) Oryantalizmin dışavurumudur. Hiçbir akli başında oryantalist, güç odaklarını kurarken bilginin egemenliğini önemsememezlik yapamaz. İnşa sürecinde inceleme alanına ait bütün unsurlar birer bilgi objesi olarak değer ifade etmektedir. “Heterojen, unsurlardan (kurumsal, bilimsel, edebi, politik, coğrafi, imgesel, disiplinler, vb) meydana gelen bu hegemonik yapıda, bu tamamen farklı unsurları kendi kavramının özel gücü altında bir araya getiren bir çeşit merkez olmalıdır. Yoksa herhangi bir metnin veya söylemsel bir ifadenin Oryantalist olduğunu neye dayanarak söyleyebiliriz? Hugo, Dante ve Marx kadar birbirinden farklı yazarları içine alabilen bir 'düşünce üslubu' olarak 'Oryantalizme gönderme yaparken Said, garip gücünü hissedilmez,

sınırsız ve sessiz yayılışından alan böyle bir merkeze işaret eder: Doğu ile Batı arasında yapılan ontolojik ve epistemolojik bir ayrım” (Mutman, 1996:29).

Oryantalizm aynı zamanda bir merkezleme problemi işlevini de yerine getirmektedir. Batı bu merkezlemede işaret edilen odak noktadır. Fakat coğrafya olarak Batı dünyasına bir merkezilik atfedilememekte, buna mukabil merkezleme yapılabilmesi için bir zihni faaliyet alanı oluşturulmaktadır. Oluşturulan zihni faaliyet (oryantalist temellük) alanının merkezine kurulan çağdaş söylemlerin Batı güdümlü olması; otomatik olarak merkeze Batı’yı getirir. Böylelikle oryantalizm en basit manada ameliyesine ulaşmış olur. “Oryantalizm, siyasi ve kültürel yönden kendi ülkeleri hesabına çıkarlar sağlamada veya bazı ilmi çalışmalarda başarılı olabilir. Fakat neticede, başarılı olamamıştır. Zira İslam’ı da, Müslümanları da tanımakta ve tanıtmakta başarısızdır. Şarkiyatçılar Batı’yı ve İslamı bilen kimseler olarak, bu iki medeniyet arasında samimi bir diyalog temin edebilselerdi, işte o zaman başarılı sayılırlar, insanlık da onların bilimsel çalışmalarından istifade ederdi. Bu gerçekleşemediğine göre, çıkış noktasında ve gayede yanlışlık vardır”(Yıldırım, 2002:65). Bu oryantalizmin bilimsel anlamda sergilediği bir başarısızlık değildir. Çünkü araştırma alanına ya da malzemesine yaklaşımı bilimsel bir yaklaşım değildir. Doğu-Batı mücadelesinde Doğu, hep bir nesne olarak tarif edilmiş ve Batı’nın kendisine kimlik oluştururken verilen rolü oynamak zorunda bırakılmıştır.

Avrupa ya da karşıt kimliğinin yansıması olarak Batı dünyası, Doğu’ya karşı amaçladığı üstünlüğü kurmak için tanıyıp egemen olma pratiğini seçmiştir. Bu noktada Doğu’ya ait olan her şey değer kazanmıştır. Edebiyat, sanat, sosyal hayatın mahiyeti, ekonomik yaşam dil, din, inanışlar, gelenek ve görenekler ve daha birçok kültür unsurları Batı için elde edilmesi gereken bilgiler konumundadır. Zaten Batı için bu bilgilerin temellük edilmesi demek egemen olmanın ilk aşamasıdır. “Michel Foucault’un eserinde yer alan bilgi/güç analizi, Said’in meşhur oryantalizm (1978) çalışmasına, içinde tarafsız Occident/Orient (Batı/Doğu) karşılaştırmasının bir güç ilişkisi olarak ifade edildiği farklılık söylemi ile taban oluşturmuştur. Oryantalizm, egzotik, erotik, tuhaf Orienti; kategoriler, tablolar ve kavramlarla aynı anda tanımlanan ve kontrol edilen, anlaşılabilir ve kabul edilebilir bir fenomen haline getirmiştir. Bilmek hakim olmaktır. Oryantalist söylem sonuç olarak, teoloji, edebiyat, felsefe ve

sosyoloji aracılığıyla ifade edilen önemli ve sürekli bir analiz çerçevesidir ki, bu çerçeve yalnızca emperyalist ilişkilerin ifade edildiği bir alan değil, ayın zamanda gerçek bir siyasi güç alanı olmuştur. Oryantalizm, gerçekçi Batılı ve tembel Doğulu arasındaki zıtlık etrafında organize edilen bir karakter tipolojisi oluşturmuştur. Oryantalizmin görevi, Doğu'nun sonsuz karmaşıklığını, belli tipler, karakterler ve kurumlar haline dönüştürmektir. Egzotik Orient'i, ulaşılabilir bilgi sistematik tablosu içinde sunan alıntılar, bu nedenle Batı hakimiyetinin tipik bir kültürel ürünü idi”(Turner, 2002:45). Hakim olunmak istenen yapı oryantalist inceleme metoduyla basite indirgenmek suretiyle tanımlı hale getirilmiş ve iktidarın Doğu karşısındaki kuruluşunu artık şekillenmeye başlamıştır.

Aslında hala Batı dünyası, İslam dünyasını ya da onların deyimleriyle Doğuyu bir uygarlık olarak görmeyi pek hazmedememektedirler. Ama İslâm'ın bir uygarlık olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır.

“İslam uygarlığına gelince bu olay otuz dokuz yıl kuruluş çağı; Emevi ve Abbasi devirlerini içine almak üzere iki yüz seksen dört yıl devletleşme ve kültürel üstünlük çağı; Dokuz yüz yetmiş altı yıl Asya, Afrika ve Avrupa'ya yayılan bölgesel İslam devletleri çağı ve 1921'den sonra başlayan yakın çağ olmak üzere dört devir içinde ele alınmalıdır”(Said, 1998a:7). İslam dini bölgenin kültür unsurlarını, çağlar ötesinden kalmış eski değerlerini kendi üstün değerleriyle birleştirip tekrar insanlığın hizmetine sunmuştur. İnsanlık tarihinde en az 1000 senelik bir bilimsel ve siyasi hakimiyete de sahip olduğu inkar edilemez bir gerçek iken; Batı'nın İslam'ı bir uygarlık olarak bile kabul etmeye yanaşmaması sadece vahim bir saptama ya da saptırmadan ibarettir. Yeryüzü 1400 senelik süre zarfında elli civarında İslam ülkesine şahit olmuş ve bu ülkelerin hemen hemen hepsi siyasi ve içtimai hayatta İslâmî esaslara göre yönetilmişlerdir.

“İslam devletlerinin en uzun ömürlü olanı 622 yıl yaşamış olan Osmanlı İmparatorluğu'dur. Onun hemen arkasında 330 yıl ömür süren Hind Babür İmparatorluğu yer almaktadır. Üçüncü sırayı ise 277 yıl ile Kurtuba Emevi hilafeti alıyor. Hind Babür İmparatorluğu Osmanlı Devleti'nin çöküşünden altmış beş yıl önce tarihe karışmıştır. Osmanlı Devleti'nin Doğu'da en büyük rakibi olan İran Safevi Devleti ise onun çöküşünden yüz seksen beş yıl önce tarihe karışmış bulunuyordu.

Osmanlılar böylece son iki yüzyıl içinde İslam'ın hür bayrağını Hind Müslümanları ile birlikte tek başlarına taşımışlar son yarım yüz yıl içinde ise bu bayrağın rakipsiz hizmetkarı olmuşlardır” (Said, 1998a:8). Bahsini ettiğimiz tarihi sürece tabii ki bütün bilim dünyası şahittir ancak işte bu noktada nesnelliği öldüren bir anlayış kendini gösterir o da oryantalist (şarkiyatçı) anlayıştır. Bu anlayış sayesinde Batı, Doğu'yu istediği gibi tarif edebilmekte ona kendi isteğine göre bir tarih bile yazabilmektedir. Tabii ki malumunuz bu tarihi süreç pek de gerçeğiyle örtüşecek düzeyde değildir. “Şarkiyatçılık, Doğu'yu Batı'nın kültürel ve ideolojik kurumları, bu kurumların yarattığı sözcükler, imgeler ve doktrinlerle bezenmiş bir söylem yoluyla algılamaktır. Bu söylemi kuran ve sürdüren Avrupa'dır. Avrupa bu söylem sayesinde Doğu hakkında gözlemler yaparak, Doğu'ya ilişkin görüşleri onaylayarak, Doğu'yu tarif ederek, orada yerleşerek, kağıt üzerinde onu üreterek, kısaca Doğu'ya egemen olarak sarsılmaz otoritesini kurmuştur”(Parla, 2002:21). Bu eylem özde bilinmeyi açığa çıkarma eylemidir. Yönelişin özünde dini, milli, ekonomik ve daha bir çok değişik özlenimlerin etkileri görülmektedir. Doğu kimi zaman bir merak unsuru olarak tarif edilmeye çalışılırken kimi zaman da Hz. İsa'nın işaret ettiği kutsal topraklar hüviyetine girmektedir. Mistik anlayış ve sergilediği saklı, gizemli bir dünya; Batı'nın kendini üretmesinin diğer yolları olarak görülmeye çalışılmıştır. “Oryantalizm, ilk olarak on dördüncü yüzyılın başlarında Viyana Kilise Konseyi tarafından oryantal dillerin ve kültürlerin anlaşılmasını teşvik etmek için bir dizi üniversitede kürsü kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan bir bilim dalıdır. Oryantalizmi teşvik eden ana itici güç, ticaret, rekabet ve askeri çatışmadan kaynaklanıyordu. Bu nedenle Orient Bilgisi, Avrupa'nın Orta Doğu ve Asya'ya yayılımı tarihinden soyutlanamaz. Vasco de Gama tarafından 1498 yılında Ümit Burnu'ndan Asya'ya gidiş yolunun keşfedilmesi, oryantizmin alanını büyük ölçüde genişletti. Ancak Avrupa' da detaylı oryantal toplum araştırmalarının yayınlanması ancak on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda gerçekleşti. Britanya' da 1784 yılında Asiatic Society'nin (Bengal) ve 1823 yılında Royal Asiatic Society'nin kurulması Batılı bakış açılarının gelişmesinde önemli işaret taşlarıdır. Benzer gelişmeler Fransa' da 1821 yılında Napolyon'un Institut d'Egypte ve Societe Asiatique'siyle birlikte yaşandı. Almanya'da ise ilk oryantalist dernek 1845 yılında kuruldu. Bu ve benzeri kurumlar aracı lığıyla Doğu toplumları hakkında

bilgiler, filoloji araştırmaları ve oryantal dillerde yeterlilik geliştirildi ve kurumsallaştırıldı”(Turner, 2002:67-68).

Doğu oryantalist anlayışta önce tanınması gereken bir sırlı, gizemli coğrafya iken daha sonraları faydalanılması gereken ekonomik bir meta olarak görülmeye başlanmıştır. İşte bu aşama oryantalizmin sömürgeciliğe hizmet aşamasıdır. Osmanlı İmparatorluğu, İlber Ortaylı'nın Osmanlı'nın en uzun yüzyılı olarak da nitelediği 19. yüzyıl, Osmanlı'nın İslam lemini ve Doğu topraklarını tek başına müdafaa etmek mecburiyetinde kaldığı asırdır. Dönemin iki imparator Batı lkesi olan İngiltere ve Fransa da sömürgelerini Asya, Kuzey ve Orta Afrika, Hindistan, Uzak Doğu ve Orta Doğu olmak üzere 1800'l senelere nazaran üç kat daha fazla genişletmişlerdir. Bu genişleme ve sömürü politikası ile Batı dünyası bir başka dünyayı da tanımaya başlamıştır. Bütün karmaşık yapısı ve sorunları ile artık Doğu 1900'l senelerde Batı için tam anlamıyla idare etme ve sömürme alanıdır.

“Oryantalistler, çalışmalarını daha ziyade Doğu lkeleriyle ilgili sosyal konulara ynelttiklerinden haliyle buralarda yaşayan insanları birbirlerine yaklaştıran en güçlü bağ olan İslamiyet'le de fazlasıyla ilgilenererek insanlığın bu son ilahi dinini alakadar eden hemen her konuda kalem oynatmışlardır. Zengin İslam kültürünün eski kaynaklarından bazılarını neşe hazırlamak; bunlar üzerinde araştırmalar yapmak; Arapça, Arap Edebiyatı, Kur'an Tarihi, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tasavvufi İslam Tarihi, İslam Medeniyetinin çeşitli dalları ve benzeri alanlar, üzerinde en fazla çalışma yaptıkları konulardır. Aralarında iyi niyetli olanları vardır. Bunlar tam manasıyla olmasa bile araştırmalarında tarafsız kalabilmişlerdir. Böylelerinin sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Buna karşılık üzülerek kaydetmek zorundayız, zaman zaman hortlayan haçlı zihniyetiyle İslami değerlere saldıranları da vardır ve sayıları hayli fazladır. Bu gruptan olanlar çeşitli vesilelerle Kur'an-ı Kerim'e, hadislere, İslam Hukuk Sistemine, İslam Tarihine, Hz. Peygamber'e ve İslam büyüklerine sataşmaktan kendilerini koruyamamışlardır. Sözgelimi, onların gözünde Hz. Peygamber (s.a.v.) peygamber değil; sıradan bir insandır. Allah katından tebliğ ettiği Kuran-ı Kerim vahiy eseri değildir. İslamiyet insan ruhunu olgunlaştıracak esaslardan uzaktır. Böyle olduğu için de ancak kılıç zoruyla yayılabilmıştir. Müslümanlar ise medeniyetten nasibini alamamış barbar yığınlarıdır. Dini esaslarının çoğu eski kavimlerinden kalmaz. Bu

arada İslam Hukuku, Roma Hukukunun devamı ve kopyasıdır. Ceza hükümleri insan hayatına değer vermeyen sert ve acımasız hükümlerle doludur”(Sibai, 1993:15-16). Batı ve onun doğal olarak ötekisi konumunda olan Doğu objesi (obje diyorum çünkü aslında Batının muhayyilesinde yaşamakta olan Doğu gerçekliğe sahip bir coğrafi, iktisadi, siyasi ve askeri alan değildir. Zihinlerdeki üretilen Doğu’dur.) karşıtlıklarını en kolay olarak din olgusundan üretmektedirler. Çünkü Batı, Hıristiyan’dır. Doğu ise Müslüman’dır.

“Michel Foucault’un bilgi/iktidar ayrımı Edward Said’in oryantalizm konusundaki geniş çalışmasının temelini oluşturmaktadır. Said, oryantalizmi görünüşte tarafsız olan Doğu/Batı bütünlüğünden farklı olarak, -iktidar ilişkilerinin bir tezahürü sonucu ortaya çıkan farklı bir söylem olarak almaktadır. Oryantalizm, Batı’nın tanımladığı ve kontrol ettiği kavramlar, tablolar ve kategorilerin içinde anlamlandırılabilir garip, erotik, farklı ama anlaşılabilir ve kavranabilir bir Doğu anlayışını ön plana çıkaran bir söylemdir. Bilmek, tahakküm etmektir. Oryantalist söylem ilahiyat, edebiyat, filoloji ve sosyoloji alanlarında ifadesini bulan ve zaman içinde bütünlüğünü koruyan bir çözümleme çerçevesi olarak kaldı. Böylece sömürgeci-ilişkilerin bir tezahürü olarak kalmaktan öte gerçek bir siyasi güç odağı da oluşturdu. Oryantalizm, mantıklı Batılı ile tembel Doğulu karşıtlığı çerçevesinde örgütlenmiş bir karakterler, tipolojikler bütünü yarattı. Oryantalizmin görevi, Doğu’nun sonsuz, karmaşasını anlaşılabilir tipler, karakterler ve kurumlaşmalara indirgemektir”(Turner, ????:37).

Oryantalizm bir şey midir yoksa birkaç şey midir? Yani Doğulu insanları, kavimleri, milletleri aşağılık, vahşi, geri ve ilkel gören bir anlayış mı? Ya da adını bile bilmediğimiz pek çok yazarın çoğu uydurma hikayelerle dolu ve eksik ya da saptırılmış olarak Doğu’yu anlattığı bir edebi üslup mu? Veya Batı’nın Doğu’yu kültürel, ekonomik ve siyasi olarak sömürmede kullandığı tehlikeli bir silah mı? Edward Said “Oryantalizm” adlı ünlü eserinde tarif olarak: “Oryantalizm estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığı ile "aktarılmaya" çalışan bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünüdür” demektedir. Aslında bütün bu saydıklarımız Oryantalizmin tanımının dairesine girebilecek şeylerdir. Gerçeklikleri ve geçerlilikleri vardır. Ancak Batı akademik anlamda Doğu’yu takdim ederken aynı gerçekliği kullanmadığı için takdimin geçerliliği de söz konusu değildir.

Batılı araştırmacılar ya da oryantalistler Doğu'yu anlatırken metot olarak eksik anlatımı, çarpıtmayı ya da aşırı romantizmi seçmiştir. Bazen de aşırı merkezietçi bir tutum nedeniyle anlatılan unsurlara subjektif bir bakış açısıyla yaklaşmakta zorluk çekmiş ve Doğu için son derece olağan olan durumlar vahim birer tablo olarak sembolize edilmiştir.

Doğu, Batı için evvela bilinmesi ve tanınması gereken bir alandır. Doğu bir sunu malzemesidir ve ne yazık ki bunu kendisi yapmamaktadır. Eğer bu sunum yani takdim Doğu tarafından yapılabileseydi belki bir medeniyetler çatışmasından bile söz etmek mümkün olmayacaktı. Çünkü tanınan ve bilinenlerin çatışmasından çok uzlaşması söz konusudur.

“Takdim'i oluşturan itici güç, daima basit gerçeğin şu veya bu şeklindedir. Eğer Doğu kendi kendisini takdim edebilseydi herhalde sonuç başka türlü olurdu. Ama yapamamaktadır. Bu çalışma Batılı'lar tarafından yürütülür. Ve böylece "takdim" Batılı'ların hesabına çalışır. Doğu böylece daima zarardadır” (Said, 1998a:39).

Oryantalizmin başlangıcı olarak 1492 Amerika kıtasının keşfi alınacak olursa, ki bu bile geç bir tarih sayılır, Batı dünyası Doğu'ya hakim olma isteğini gerçekleştirene kadar, Doğu üzerine 300 senelik ilmi bir çalışma yürütmüştür diyebiliriz. Nesillerden nesillere aktarılan bu çalışmalar neticesince Doğu artık bilinen, tanımlanan ve yönetilmeye hazır olan bir alan olmuştur. Bu çalışmalarını yapan kişilerin isimleri burada sayılamayacak kadar çoktur. Fakat konumuz gereği yeri geldiğince önemli olduğunu düşündüğümüz kişilerin isimleri ve çalışmalarını hakkında bilgiler vereceğiz.

1.1. Oryantalist Bakış Açısıyla Doğu

Doğu; kelime olarak düşünıldüğünde bu kavramın içerisine Orta Asya, Hindistan, Pakistan, Endonezya, Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkiye gibi daha pek çok ülke girmektedir. Uzak Doğu kavramından ise Çin, Japonya, Tayvan ve Kore gibi ülkeler akla gelmektedir. Bir de Orta Doğu kavramı vardır ki aslında amaç coğrafyayı farklılaştırarak paylaşmayı kolaylaştırmaktır. Bunun içine de genellikle Müslüman Arap ülkeler dahil edilmektedir. Fakat iş bu noktaya geldiğinde Batılıların sergilediği oryantalist çalışmalarda üzerinde itinayla durulan ve devamlı olarak “Doğu” diye adlandırılan coğrafyanın daha çok Orta Doğu ülkeleri ve Türkiye olduğu

görülmektedir. “Genel anlayışta "Orient" yanlış bir tarihe Akdeniz'in doğu kıyılarından Güneydoğu Asya'ya kadar uzanan bir coğrafik bölgeyi kapsıyorsa da, İslam ve İslam'ın asıl yerleşim bölgeleri, Doğu'ya ilişkin Batılı bakış açılarının oluşumunda önemli bir yer tuttular”(Turner, 2002:68).

“Doğu çok eski çağlardan bu yana acayip yaratıklarla dolu, şaşırtıcı anılar ve görüntüler taşıyan ve doğa üstü olaylarla bezenmiş bir fanteziler dünyası olarak Avrupalılar tarafından yaratılmıştır”(Said, 1998a:11). Bu tür oryantalist çalışmalar, Batılı'lar arasında inanılmaz rağbet görmüş ve gerçekten de Doğu dünyasının merak edilen gizemlerini görebilmek amacıyla pek çok bilim adamı ve gezgin-yani oryantalist-Doğu'ya seyahat düzenlemişlerdir. Ama geldiklerinde gördükleri dünyada ne olağan üstü yaratıklar vardır, ne de inanılmaz olaylar olmaktadır. Ancak Batılı oryantalist bu noktada gerçeğe sadık kalmaktansa yaptığı onca masrafı karşılamak ve belki de kendi hayallerini tatmin etmek için Doğu'da gördüğü her şeyi süslü bir edebi dil kullanarak anlatmayı tercih etmiştir. “Bir misal: Eğer Edward William Lane'in “Manners and Customs of Modern Egyptians” (Modern Mısırlıların Gelenek ve Görenekleri) isimli eseri tarih ve antropoloji araştırmaları klasikleri arasında sayılıyorsa bunun nedeni eserin stili ve çok zeki ve çok parlak detayları dolayısı ile dir” (Said, 1998a:30). Yani oryantalist yazar söz konusu Doğu olunca son derece ağdalı, süslü ve daha çok hayallere dayanan bir edebi çalışma sergilemektedir. Bu çalışmalar oryantalizmin ilk aşamasını teşekkül ettirmişlerdir. Said bu döneme klasik oryantalizm dönemi demektedir. Çalışmaların daha çok edebiyat, din, dil ve gezi alanında yapıldığı dönemdir. Amaç Doğu'nun mistik yapısının tanınması ve meraklı Batı kamuoyunun bu bakımdan doyurulmasıdır.

Oryantalist yazarlardan Chateaubriand, Nerval, Silvestre de Sacy, Flaubert, Edward William Lane, Lamartine, Goethe, Dante, H.A.R.Gibb, Ernest Renan, Byron ve birçoğunun anlattığı, daha doğrusu tasarladığı, Doğu'da yaşayan insanlar, muhtemelen bu anlatılanlara karşı ilgisiz kalacaklardı. Çünkü onlar eskiden beri bu dünya içinde çekmiş oldukları sıkıntıları halen çekmeye devam etmekteydiler. Bir Avrupalı için ise önemli olan Doğu'nun içinde bulunduğu kültür halkası ve onun sahip olduğu esrarlar ve gizemlerdi. Avrupalı araştırmacılar en çok bu dünyanın mistik havasını merak ediyorlardı.

Nihayetinde Batı dünyasının bir şekilde Doğu'yu tanımaya ve anlamaya muktedir bir birikime kavuşması, oryantalizmin ilk aşamasıdır. İkinci aşaması ise Batı'nın bu bilgileri kullanarak Doğu'ya hakim olmasıdır. Ünlü Oryantalist Bernard Lewis'in dediği gibi: " Bilmek tahakküm etmek demektir" Ve Batı halen bu hakimiyete sahip bir yapıdadır. Bu ikinci aşamaya Modern Oryantalizm de diyebiliriz. Ülkemiz için emperyalizm, pozitivizm, materyalizm, komünizm gibi düşünce hareketleri Oryantalist anlayışın alt yapısını ,oluşturacak eylemlerdir ve daha çok ikinci aşamanın birer dalları olmaktan öteye geçemezler. Yani başlarda bir tahakküm ve sömürü düzeni gibi kendisini tarif etmektedir. Fakat bu sadece bir reaksiyon ve tavır meselesidir. Doğuya karşı bakma ve akabinde nasıl görme meselesidir. Doğu coğrafyasında olağan olan bir durumu haksız değerlendirme ve kasti olarak çarpıtma söz konusudur. En doğal bir tavrı bile en efsunlu, egzotik ve yalancı bir dille anlatma söz konusudur.

Günümüzün Oryantalistlerinin bu tutumu gazeteleri ve halkın kafasını ağzına kadar dolduruyor... Mesela Arap'ları deveye binmiş teröristler olarak görüyorlar. Onlar için Arap'lar kıvrık burunlarını ve zehirli dillerini her şeye uzatan ve ulaştıkları haksız zenginlik yüzünden gerçek uygarlık yoluna set çeken lüzumsuz yaratıklardır. Gizli yahut açık biçimde Batı, tüketicilerinin çok az bir kalabalık teşkil etseler dahi dünyanın zenginliklerinin büyük bir kısmına sahip olmaya ve bunları kullanmaya hakları olduğunu ileri sürmektedirler. Neden? Zira Doğuluların aksine kendileri gerçek insanoğludur... Bu durumu Enver Abdülmalik'in "Varlıklı azınlıkların hegemonyası" ve "Avrupa merkezçiliğe bağlı insan merkezçiliği" sözcüklerinden daha iyi ifade edecek hiçbir cümle yoktur. Burjuva sınıfına bağlı bir Batılı, beyaz dünyayı sadece yönetmeye değil ayrıca ona sahip olmaya da hakkı olduğunu zannetmektedir (Said, 1998a:157).

Doğu, İslam'dan önce Batı için önemli bir değere sahip değildi. Ancak İslam sonrası gelişen medeniyet bir tezat meydana getirdi. İlk kez Batı dünyası her alanda sarsılmıştı. Güçlü bir rakip ya da komşu ile karşı karşıya gelmişti. Kilisesi, papazı, Hıristiyanlık dini ile müteşekkil olan Avrupa medeniyeti karşısına camisi, imamı ve İslam dini ile bir Doğu medeniyeti çıkmıştı. Üstelik ilerlemesi de devamlı olarak Batı üzerine idi. Avrupa İslam'dan çekinmekte belki kendisine göre haklıydı. İslam Avrupa'yı bir "cihat" alanı olarak görüyordu. 700'lü yıllara gelindiğinde İslam dünyası

siyasi, kültürel ve dini hegemonyası üç kıtaya yaymış bulunuyordu. İran, Suriye ve Mısır, sonra Türkiye, ile Kuzey Afrika İslam orduları tarafından fethedilmişti. Sekizinci ve dokuzuncu asırlarda ise İspanya, Sicilya ve Fransa'yı da içine alan bir yayılma görülmekteydi. Onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda İslam, Doğu'da Hindistan, Endonezya ve Çin' e ulaşmıştı. Sözü edilen ilerlemenin hızı bütün Batı dünyasını hayrette bırakacak kadar korkunçtu. Avrupa bu yayılma politikasını her zeminde canilerin ve vahşilerin terör eylemi olarak nitelendirmişlerdir. Batı dünyası bütün bu tarihi seyirde bile yazdığı onca eserde İslam dünyasının bilimde ve kültürde kat ettiği mesafelerden neredeyse hiç bahsetmemiştir. Bir medeniyet veya uygarlık olarak Doğu'yu ele almamıştır. Hep aynı ezik psikolojiyi barındıran Avrupa kendisini edebi metinlerde ve verdikleri eserlerde rahatlatma yolunu denemiştir. Doğu bir sahnedir ve illa da gerçekten yaşanması da gerekmemektedir. İşte bu devirler boyunca oynanan sahte yaşamda Batı üstün gelemediği zamanlarda bile Doğu'yu bir kahraman önderliğinde hayali olarak yenmeği başarmıştır. Bu eserlerden biri de bir tiyatrodur ve önemli bir örnektir:

“Yaşayan en eski Atina piyesi olan Eschyle'in "İranlılar"ında ve bunların sonuncusu Euripide'in "Bacchantes'inde ortaya çıkmaktadır. Eschyle eserinde İranlı'ların, Kral Xerxes tarafından yönetilen ordularının Yunanlı'lar tarafından mağlup edildiğini öğrendikleri sırada, İranlıların kalplerini saran felaket duygusunu eserinde tasvir etmektedir”(Said, 1998a:87). Burada Avrupa hayalinde bile olsa Doğu'yu mağlup etmenin zevkini yaşamak istemiştir. Asıl şaşılacak olan husus ise günümüzde Batı'nın hakimiyeti ortada olmasına rağmen bu eserin hala çok beğeniliyor olmasıdır. Bu da Batı'nın gerçekten uygarlık olarak geçirdiği zor dönemlerin bir işareti olsa gerekir. Çünkü ilk kez Batı medeniyeti yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış, en azından bilmedikleri ve anlamadıkları bu güç karşısında büyük bir korku ve endişeye kapılmıştır.

Tabii ki bu karşıtlık zaman içerisinde asla bir komşuluk ilişkisi içerisinde gelişmedi. Doğu ve Batı en çok birbirlerini tanıma ve hükmetme metodunu kullandı. Batı ancak asırlar sonra Doğu'ya karşı tahakkümünü gerçekleştirebildi ve bu aşamadan sonra Batı için Doğu, fikirleri, hayalleri, dili, tarihi, inancı, coğrafyası, giyim tarzı ile Avrupa'nın takdimi olarak kullanıldı. Çok ince ayrıntılarına kadar öğrenildi ki korkulacak bir

düşman ortada kalmayın. Ve daha da çok takdim edilmeliydi ki Batı daha iyi tanınabilirdi. Amaç zihinlere Batı'nın "çağdaş medeniyetin merkezi" olduğu fikrinin yerleştirilebilmesiydi.

Doğu, Batı'nın elinde yeniden teşekkül ettirilmiş, yeniden anlamlandırılmıştır. Aslında Batı diye bir yer yoktur, düşünülmemiştir de üreticisi de bilinmez. Ama Doğu vardır ya da Doğululaştırılan bir alanın mevcudluğu söz konusudur. Bu da zaruri olarak fenomen düzlemde bir Batı'yı üretmiştir. Yani mutlak bir Doğu da yoktur. Algı seviyesinde ileri ölçüde tasvirlerle örülmüş izafi bir Doğu vardır. Ve bu Doğu gerçeğinden çok farklıdır. Bakın bir oryantalistin Doğu'ya bakıp da bizim göremediğimiz şeyleri nasıl gördüğüne dair Edward Said'in "Oryantalizm" adlı eserine bir dönüş yapalım. Eserde Flaubert Doğu sahnesini şöyle tarif ediyor: "Mehmet Ali 'nin soytarısı bir gün kalabalığı eğlendirmek için Kahire' de pazar yerinde bir kadını yakaladı ve bir dükkanın kenarına sıkıştırarak onunla herkesin gözü önünde cinsel ilişkide bulundu. O sırada dükkancı sükunetle piposunu içiyordu. Kahire'den Şubra' ya giden yol üzerinde bir zamanlar genç bir adam vardı herkesin gözü önünde "iri yarı" bir maymunun altına yatar onunla cinsel ilişkide bulunur böylece halkı güldürürdü.

Son günlerde bir dilenci öldü, aptalın biri idi. Buna rağmen halk onun kutsal olduğuna inanırdı, kendisini Tanrıya yakın sayarlardı. Bütün Müslüman kadınlar onun yanına gider ve onu idrarları ile kirletirdi, sonunda bitkin düştü ve öldü. Sabahtan akşama kadar hareket halinde cinsel organı ile gezer terbiyesizlik ederdi.

Kahire' de tamamı ile çıplak dolaşan bir molla vardı, bir takke kafasında, bir takke cinsel organının üzerinde taşırdı, çış edeceği zaman cinsel organının üzerindeki takkeyi çıkarırdı, bu sırada çocuğu olmayan kadınlar yanına yaklaşarak idrarının altına yatarlar ve ellerini yüzlerini yıkarlardı”

Flaubert bunları anlatırken çok özel konular olduklarını ilave etmeyi unutmuyor. "Burada her şey dövülen köle, suratsız kadın satıcısı, hırsız, tacir, çok genç, çok gerçek ve çok cana yakın.." diyor. Bilinen bu düşünceler Doğu'da bir başka anlam kazanmaktadır. Ancak bütün bunlar sadece kendi yerinde sevimli ve "taşınamaz" cinsten değerlerdir. Doğu'ya uzaktan bakan onun bir miktar saldırgan tarafını görmekle birlikte (hiçbir zaman tam saldırgan değil...) büyük orijinalliğinin de bu niteliğinden doğduğunu bilmek zorundadır. Doğu'yu turist duyguları içinde ziyaret eden bir

Avrupalı her zaman bir gözlemci, fakat asla Doğulu değildir. Daima olayların dışında, kopuk ve "Mısır'ın Tasviri"nde olduğu gibi, her zaman "Garip zevkler"le karşılaşmaya hazırdır. Doğu onun gözünde "Garipliğin" canlı bir tablosu olur"(Said, 1998a:150). Görüldüğü gibi aşırı merkezîyetçi bir bakış ile Oryantalizmin ulaşmış olduğu alanlar, bir yerde; yabancı bir kültür, yabancı bir halk ve yabancı bir coğrafya kavramlarını yerleştirecek kadar belirgindir. Ancak Oryantalizm daha da ileri giderek Doğu'yu, varlığı sadece Batı'ya bağlı olan bir şey veya diğer yandan zaman ve mekanla sınırlandırılmayan edebi bir içselliği olan düzmece metin haline getirmiştir. Doğu'nun yazılı eserlerinde ortaya çıkan büyük uygarlık seviyesi ve anlayışı, Batı'nın bir tepkisidir. Batı , Doğu sahnesinde görülen her bir unsurun önce seyircisi, sonra yargıcı ve en sonunda da jürisidir. Oryantalizm bu şekilde bir zihni faaliyet alanı belirlemeliydi. Bunu da sanırım zihinlerde ve şuurlarda kazanmasını bildi.

Oryantalist anlayışta Doğu pek çok özelliklere sahiptir. Bunlar Said'in ünlü eseri olan "Oryantalizm" adlı kitabında şöyle geçmektedir : "Doğu'da insan materyal ve bilgi hazinesini değerlendirirken hiçbir rol oynamaz. Doğu'da "gerçek" statiktir ve sadece göksel bir mesajın içinde "yer alır" (Dr. Kissinger'in dili ile...) Bu yüzden Doğu insanı dış gerçek ile kendi kafasının içinde yer alan gerçek arasındaki farkı hiçbir zaman kabul etmek istemez. Ancak katı ve yumuşak görüşler arasında, pek çok ılımlı görüş vardır. Oryantalizm'in bu farklı görünüşleri ya yeni akademik dilde yahut eski akademik dilde boy göstermektedir. Ama bugün Araplar ve İslam üzerine yapılan tetkiklerde, Oryantalizm'in belli başlı dogmaları en katıksız halleri ile mevcuttur. Bunları bir hatırlayalım: (1) Akla dayalı, gelişimi insancıl, üstün Batı ile kuralsız geri kalmış, zelim Doğu arasındaki sistematik ve mutlak fark meselesi (2) Doğu hakkındaki soyutlamalar, özellikle kaynak "klasik" Doğu uygarlığını anlatan metinler olursa her zaman çağdaş Doğu realitelerinden çıkarılan delillere şayan-ı tercihtirler. (3) Doğu ezeldir, tek-biçimlidir ve kendini tariften acizdir; onun için Doğuyu Batı bakımından anlatacak son derece genelliğe haiz ve sistematik bir dil hem kaçınılmazdır, hem de ilim açısından "objektiftir" (4)Temelde, Şark ya korku duyulacak (Sarı Tehlike, Moğol Sürüleri esmer müstemlekeler) ya da (susturma yolu ile, araştırma geliştirmeye, mümkün ise doğrudan işgal suretiyle) kontrol altında bulundurulacak birşeydir"(Said, 1998a:407).

Peki neden İslam ve Doğu üst üste konarak kalıplaştırılmıştır. Batı neden bir Hint medeniyetini ya da bir Çin medeniyetini bir Budist inanışını kendisine İslam kadar büyük bir tehlike olarak görmemiştir. Cevap İslamın öğretisinde gizlidir. Kendisi dışarıda olduğu halde Hıristiyanlığı içten yıkma gücüne sahip tek güç İslam'dır. "Bugün Batı'nın bir üst yapısı olan daha da bütünlüklü Avrupalılık ruhunun karşıtı olarak Doğu da bir bütün halinde öteki'leşmiştir. Ancak burada Doğu'nun yerini İslam'ın almış olduğu belirtilmelidir"(Sübhandağı, 2004:44). İslam, Batı'nın önünde öğretiliyle beraber Hıristiyan alemine karşı en büyük tehlikeyi bir iç tehdit olarak barındırmasıyla bir korku kaynağıdır. Batı müslümanın ümmetçilik anlayışı karşısında tedirgindir, ürkektir. Bir müslümanın namaz kılması, ezan okuması bile Batılı bir insanın üzerinde tarif edemediği bir gizemli endişeye sebebiyet vermektedir. Bir örnek vermek gerekirse; Edmondo de Amicis adında bir oryantalist "Constantinople" adlı eserinde (New York 1878) İstanbul ve Müslüman Türk insanını şöyle tarif etmiştir: "...tüm sınıflar arasında birbirlerine karşılıklı saygı var gibidir. Ancak bu sadece yüzeydedir. Çürümüşlük gizlenmiştir. Yozlaşma iki cinsin ayrımı sayesinde, başka bir şeymiş gibi bir görüntü alır, aylaklık sükunetin arkasına saklanır, onur gururun maskesidir, düşünceliliği andıran ağırbaşlılık görüntüsü aslında zekanın ölümcül ataletini gizler, ve yaşamın canlılığı gibi görünen şey de aslında gerçek anlarıyla yaşamın olmayışından başka bir şey değildir"(Yeğenoğlu, 1999:125). Yapacak bir şey kalmamıştır çünkü Batı'nın yaklaşımı kasıtlıdır. Oryantalistlere göre en güzel değerlerin bile altında yatan büyük tehlikelerin olması muhakkaktır. İşte bu nedenle Doğu denen yer İslam'la beraber işaretlenen yerdir. Aynı Batı denince Hıristiyanlığın güçlü ülkelerinin akla gelmesi gibi.

"Said şarkiyatçılığın tarihi eksenlerini de şöyle belirler: Şarkiyatçılığın modern ve belirleyici metinleri Napolyon'un Mısır seferi ile William Jones ve Anquetil-Duperron çevirilerinden sonra yazılmaya başlanmış ve Doğu hakkında her şiir, öykü, risale, seyahatname bir diğerini beslemiştir. Nitekim Said, Edward William Lane'in "Manners and Customs of the Modern Egyptians" (Çağdaş Mısırlıların Örf Ve Adetleri) adlı kitabının Nerval, Flaubert, Richard, Burton gibi birbirinden çok değişik yazarlarca kaynak kabul edilmesini bunun kanıtı olarak görür. Doğu, Batı için nesnel gerçekliği olan bir yer değil, bir metindir. Doğu'ya ancak bu metin üzerinde ulaşılabilir, bu metnin dışında bir Doğu yoktur, çünkü bu metnin dışında Doğu'ya ilişkin bilgi yoktur.

Doğu'ya ilişkin tüm bilgiler için şarkiyatçılık metinlerine başvurmak gereklidir” (Parla, 2002:21).

Said'in Oryantalizmi üç aşamaya ayırdığına daha önceden değinmiştik, bunlardan biri de Doğu'nun Oryantalist gezginler tarafından olduğundan farklı bir şekilde tarif edildiği klasik dönemdir. Klasik dönem çalışmaları aslında birbirinin kopyası niteliğindedir. Ama ortaklıklarının mevcut olduğu pek çok husus da vardır. Öncelikle Doğu, metinlerde içselleştirilmeye çalışılan bir dünya olarak düşünülmüştür. “Batılı'nın zihnindeki masal dünyasının somut bir örneğidir. Bu yüzden Doğu hakkında üretilen imgeler, bir çırpıda yok olacak türden değildirler. Çünkü bu imgelerin kaynağı, Batılı'nın zihnidir. Oradan üremekte, çoğalmakta ve yayılmaktadır. Oryantalistlerin yaptığı şey, bu imgeleri metinsel bir söylem içine çekmek olmuştur. Oryantalizmin bu imgeleri kullanma bakımından bir bütünlük gösterdiği açıktır. Doğuyla ilgili imaj koleksiyonu söz konusudur ve bu imajlar, Batılı'nın genel his ve tefekkürlerinin sembolleridir. Dolayısıyla Doğu, sadece bir fikir olarak değil, keşfedilmiş, kurtarılmış ve medenileştirilmiş bir 'öteki' olarak sunulmalıydı. Nitekim, binbir gece masallarının farklı versiyonlarda üretilerek batı kamuoyuna sunumunun gerisinde de, Doğu'nun gerçeğinden soyutlanıp hayali olarak kurgulanması, böylece Batılı zihin yapısının duygusal boşluk ve beklentilerini karşılama endişesi vardır. Avrupa'nın oryantalizm noktasında tereddütsüz birleştiği yer; "Batı kültürünün, Doğu kültürü üzerinde entelektüel bir otorite sahibi oluşu idi. Avrupa'nın bu duyguya kapılmış olmasının şaşırtıcı olmadığını; Hıristiyanlığın, antik felsefeden etkilenişinden ve felsefeleşmesinden anlamak mümkündür. Batı düşünce geleneği, Doğu'yu tasavvura dayalı olarak tetkik etmiş ve bu tasavvurdaki Doğu, sorgusuz olarak Batı şuuruna yansımıştır. Şuurda gizlenen ve böylece bir kalıba dökülen Doğu, tabii ki Batı merkezlidir. Tasavvurda şekillenen Doğu ile gerçek Doğu bu yüzden bir çelişki arz eder. Fakat hayali Doğu, gerçek Doğu'ya tercih edilmiştir. Batılı'nın Doğu üzerindeki gölgesi ve Batılı'nın Doğu'yu idare etme yolundaki iradesi olarak beliren oryantalizm, metinsel söylemdeki Doğu'dan hareketle bir siyasî, ekonomik ve kültürel Doğu'yu kurgusal olarak inşa etmiştir. Doğu'ya ilişkin tanımlamalarda muhatap hep Batılı'dır ve Doğu, Batılı'ya anlatılmaktadır. Tarihin nesnesi olarak görülen Doğu, ancak özneye anlatılabilirdi. Çünkü yargıda bulunabilme hakkı, özneye has bir eylemdir”(Sübhandığı, 2004:55). Bir takdim sorunu vardır. Doğu kendisini takdim

edememektedir. Doğu, Batı tarafından takdim edilen bir “öteki”dir. Temelinde inanç ve buna bağlı olarak medeniyet farklılığı yatmaktadır.

1.2. Batılı Oryantalist Çalışmalarda Hayali Doğu

Doğu ülkeleri 17. asırdan başlamak suretiyle Oryantalist gezginler tarafından ilgiyle araştırılan bir alan olmuştur. Byron, Lamartin, Flaubert ve Nerval gibi oryantalistler gezdikleri Doğu ülkelerini ve oralarda gördükleri her türlü enstantaneyi notlarına olağan üstü şeyler görmüşler gibi kaydetmeyi adet edinmişlerdir. Tabii ki burada yazdıkları kitapların çok satmasının da kaygısını gözeterek abartının dozunu arttırdıklarını da ifade edebiliriz. Ancak asıl itici güç bu değildir.

İtici güç; sırlı olanın keşfidir. Her bir Batılı birey 14. asırdan 17. asra kadar bütün eğitimi boyunca Doğu'ya karşı bir merak ve hayranlıklar içerisinde yetiştirilmekteydi. Çünkü bahsi edilen asırlarda Doğu'nun Batı'ya karşı üstünlüğü söz konusuydu. Bu üstünlük kimi yerlerde yerini büyük bir hayranlığa bile bırakabilmekteydi. “Lamartine 1833'te Doğu yolculuğuna çıkarken bunu uzun zamandan beri hayal ettiğini ileri sürmekte ve şunları söylemekte idi: Doğuya bir seyahat benim iç hayatıma ait bir sahne gibidir.”(Said, 1998a:246).

Merak ve keşfetme isteği Batılı oryantalistleri adeta Doğu topraklarına davet ediyordu. Bu topraklar belki de Batı medeniyeti için inanılmaz bir güç kaynağını barındırmaktaydı ama neresinde ve ne şekilde işte orası belli değildi. Gidilmeliydi ve bulunmalıydı o kadar.

“Orta Çağ'da cennetin efsanevi Doğu içinde yer aldığı sanılıyordu. 19. yüzyılda Doğu merakı, romantizmle birlikte bir zorunluluk halini almıştı. Doğu, sıradan bir eğlencelik, bir merak konusu olmaktan çıkarak bir panzehir haline gelmişti. Ozan ve filozofların yüreğinde sanayi uygarlığının yükselişinin filizlendirdiği tedirginlik duygusunun panzehiri. Artık Batı Doğu'yu kendi içinde barındırmaktadır. Bu dönemde, Doğu'ya gidenler, düşlerindeki Doğu'yu bulamazlar. Büyük bir hayal kırıklığı içinde geri dönerler. Nerval'in deyişiyle "En Doğulu kahveler ancak Paris'te bulunur" Doğu'da buldukları yıkıntılar ve harabelerdir: "Ben, krallıktan krallığa ve diyardan diyara, dünyanın en güzel yarısını kaybettim ve pek yakında düşlerimi nerelere kaçıracağımı hiç bilemeyeceğim; en çok da Mısır için üzülüyorum, onu hayal

dünyamdan koyup içim acıyarak anılarıma gömdüğüm için!... Sense hala ibise, al lotus çiçeğine, sarı Nil'e inanıyorsun; zümrüt palmyelere, frenk incirlerine inanıyorsun, develere belki de... Heyhat! İbis yırtıcı bir kuş sadece, lotus ise adi bir soğan; Nil kurşuni pırıltılı kızıl bir su, palmye bir tutam cılız tüy, frenk inciri ise şu bildiğimiz kaktüs [...] Ah! Paris'e gidip Philastre ve Cambon'un Kahire'sini görmek için sabırsızlanıyorum; eminim ki o benim eski Kahire'm, kaç kez düşlerime giren, sana da olduğu gibi, bilmem ne kadar bir zaman Sultan Baybars ya da Halife Hakim'in saltanatı zamanında yaşamışım gibi gelen Kahire!... Artık kafamızdan atalım onu! O Kahire küller ve tozlar altında yatıyor, akıl ve modern gereksinimler, tıpkı ölüm gibi alt etti onu”(Bulut, 2002:133).

Doğu'nun romantikleştirilmesiyle Batılı insanların gözünde efsunlu sihirli bir dünya oluşturulur. Giyilen elbiseden takınılan tavırlara kadar gözlemlemeyi yapan oryantalist gezgin hep bir aykırılık ifade etmenin peşindedir. Hatta o topraklarda insanların dışında tabiat olaylarında bir tuhafılık anlatılmaktadır. Rüzgarın esmesi, yağmurun yağması hep bir gizemli olaylar zincirinin parçasıdır adeta. Halbuki gerçekte esen rüzgar ya da yağın yağmur sadece bir atmosferik olaydır. “Oryantalist resim ve edebiyat, bilhassa da 19. asırda Avrupa politikasının ana problemlerinden biri olan Şark meselesi, Müslüman Doğu'ya ait her türlü olayı teşvik etmiştir. Romantik egzotizmin kalkış noktası şark meselesidir. Konu Yunan savaşından itibaren büyük bir önem kazanır. 1824'te savaşmak için gittiği Yunanistan'da ölen Byron'u kendine çeken Doğu, oryantalist resim için bir ilham kaynağı olur. Delacroix'nun "Sakız Adası Katliamı" adlı tablosu aynı yıl sergilenir. Romantiklerin Doğusu, geniş yığınların hafızasında uzun zaman yaşayacak olan imajı ile baştanbaşa bu tabloda ve Hugo'nun Les Orientales'indedir. Victor Hugo, eserini 1825'te yazmıştı. Doğu'yu; renkli, debdebe ve barbarca bir vahşet cümbüşü, harem, saraylar, kesilen kelleler, çuval içinde denize atılan kadınlar, filikalar, hilalli sancaklarla süslü kadırgalar, lacivert kubbelerin yuvarlaklığı, beyaz minareler, odalıklar, harem ağaları, vezirler, hurma ağaçları altındaki çeşmeler... şeklinde tasvir ediyordu. Bu imaj öylesine yerleşir ki Batılı insanın kafasına; Doğu'ya gittiklerinde bu imajı ararlar, bu imaja uymayan ne varsa görmezden gelirler”(Bulut, 2002:110). Bir çok oryantalist gezgin Doğu'ya bile gitmeden oraları anlatma yoluna gitmiştir. Daha önceki gezginlerin notlarına yapılan

hayali ilavelerle yeni yeni eserler oluşturulmuştur. İşte Batı'nın Doğu'yu tanıma şekli bundan ibarettir. Yani sahte insanlar ve sahte bir coğrafyanın sahte manzaraları.

“Edward Said'e göre "Doğu", gerçek olmayan bir dünyadır; o Batılı tarafından üretilmiştir ve "Batı"nın zihniyetinde vardır, gerçek değildir. Bu durum yalnızca Batılılar için geçerli değildir; aynı zamanda Doğulu'nun kendi "Doğu" tanımı için ya da Müslüman'ın kendi "İslam" ve "Müslüman" tanımları için de böyledir. Şöyle diyor: "Benim savunduğum düşünce, örneğin, öz İslamiyet ve Doğu imgelerinin birer imgeden başka bir şey olmadığı ve gerek Müslüman inanç sahipleri topluluğu tarafından, gerekse -anlamalı bir denklik olarak- oryantalistler topluluğu tarafından bu niteliğiyle yüceltildiğidir” Byron'un, Chateaubriand'ın, Sacy'nin, Renan'ın, Lane'in, Gibb'in, Massignon'un "Doğu"ları gibi "oryantalistlerin sayısınca Doğu"dan bahsedilebileceğine ilişkin imaları da bu yaklaşımının bir ürünü olarak görülmelidir. Bütün bunlara rağmen "Doğu" tamamen uydurulmuş bir şey de değildir, ona göre. Buradan bir noktaya geliyoruz: Doğu'nun hayaliliği ya da gerçekliğinin olmayışı, sadece Batı'nın zihninin bir ürünü olarak ele alınışı; aynı zamanda Said'in çözüm önerisi için de bir zemin teşkil etmektedir. Ona göre çözüm şudur: "Ben gerçek, hak yahut sahit İslam yahut Arap Alemi gibi bir tavır almış değilim, böyle bir iddiam olmadı. Fakat, bütün diğer Oryantalizm eleştirmenleri gibi ben de iki hususun özellikle mühim olduğu kanaatindeyim: (1) Metodolojik bir uyanıklık ki o suretle Oryantalizm "pozitif" (tarafsız, nesnel) bir bilim dalı olarak değil, 'critical' (eleştirici, yanlı) bir bilim dalı olarak görülebilsin. (2) Bu Doğu-Batı ayırımının bir yerde durması için takınılacak kesin bir tavır..”(Bulut, 2002:195). Tabi Said'in üzerinde durduğu konular Oryantalizmi ideolojik bir yapı olmaktan bilimsel bir yapı olmaya sevk edecek konulardır. Bu bilimsellik eğer oryantalizme kazandırılabilseydi o zaman maksatlı yaklaşımlara rastlanılmayacaktı. Ancak buna hiçbir Batılı araştırmacının yanaşmadığını görüyoruz ve Oryantalizm de doğal olarak bilinen şekliyle kalıplaştı.

“Doğu'yu konu almış ne kadar romantik yazar varsa o kadar da Doğu belirdi on dokuzuncu yüzyıl romantik yazınında. Byron'ın Doğu'su, Moore'un Doğu'su, Hugo'nun Doğu'su, Vigny'nin Doğu'su, Musset'in Doğu'su, yüzyılın sonuna doğru da Nerval, Flaubert, Baudelaire, Gautier'nin Doğu'ları vb.. Sonunda bütün bu Doğu'ları bir araya getirip romantiklerin yarattığı Doğu mitini şöyle tanımlayabiliriz: Ebedi ve değişmez

bir Doğu vardır. Ve bu Doğu değişmezliğini bir ölçüde karşıtlıklarını çözümlenemesine borçludur. Doğu her şeyden önce bir tezatlar ülkesidir. Orada en korkunç suçlarla en arı bir masumiyet, en affetmez tabularla en çıldırtıcı duygusallık ve yasak zevkler, efendilikle kölelik, kişiliklerde yoğun çelişkiler (çift kişiliklilik) birlikte bulunur”(Parla, 2002:25). Bunca Oryantalistin çalışmalarında aynı Doğu’yu anlatamamaları artık bir zorunluluk haline gelmişti. Çünkü hayal dünyaları ile Doğu’ya bakış tarzları farklılık arz etmekteydi. Her birinin değişik fantezileri de mevcuttu ve Doğu ne yazık ki bundan da nasibini almıştır.

“Romantikler, Doğu’yu rasyonel olmayan, düşsel özgürlüğü, şehveti ve kaderciliği içinde son derecede renkli bir şekilde algılamışlardır. Romantikler kentsel görüntüleri vermek için çabalıyor, sosyal sefaletin tasvirini de yapmıyorlardı. William Belford'un doğu hikayesi Vathek ise karanlık ve uğursuz bir doğu’yu anlatmaktaydı. 18. Yüzyıl Oryantal anlatım geleneğinden doğan Vathek, Byron ve Moore’u da etkilemiştir” (Havur, 1999: 25-26).

Batılı Oryantalistler gezdikleri Doğu ülkelerinde gördükleri her şeyi bir gizlilikle ifade etmeye çalışmışlardır. Bu gizemli metalden belki de en ilginç onlar için “peçe” idi. Doğulu kadın ve genç kızların yüzlerinin bir kısmını ve bazı yerlerde ve durumlarda ise tamamını örten “peçe”, inanılmaz bir cazibesi vardı peçenin bir Batılı’nın gözünde. Acaba sakladığı şey ne kadar kıymetli olmalıydı ki bu kadar güzel bir bezin arkasındaydı. Peçe değişik şeylerin bir ifadesi olmalıydı. “Peçenin bir maske olarak görüldüğünden Doğulu kadın bir sırra dönüştürülür. Böylesi bir söylemsel yapı, bu kadınların gerçek doğasının gizlendiği, hakikatlerinin maskelendiği ve sahte, aldatıcı bir görünüşe, sahip oldukları varsayımını doğurur. Demek ki bu kadınlar göründüklerinden başka bir şeydirler. Edmondo de Amicis'in aşağıdaki cümleleri bu Batı metnini ortaya çıkarıyor: ‘Aynı anda hem sunmak hem gizlemek; hem söz vermek hem de mesele çıkarmak, veya beklenmedik bir anda küçük bir mucize yaratmak için kullandıkları o iki peçeyle ne yapmayı amaçladıklarını söylemek imkansızdır”’(Yeğenoğlu, 1999:118). Amaçlanan bir şey yoktur ama bir Batılı’nın anlayışı buna müsait olmadığından kadın peçesiyle ve yaşadığı semtle beraber eleştirilen bir olgu olmuştur. “Theophile Gautier İstanbul kadınlarını betimlerken, hem peçeye karşı duyduğu düşmanlığı ifade eder, hem de şehrin gerçek doğasını peçeyle

özdeşleştirir: Anonim ve bilinmeyen muazzam bir kadın nüfus, böylece bir çeşit kocaman maskeli' baloya dönüştürülen bu gizemli şehirde dolaşırlar - yalnız maskelerinin çıkarılmasına hiç bir zaman izin verilmemesi gibi bir gariplikle”(Yeğenoğlu, 1999:118-119). Doğulu kadın, arzulu ve sahibinin gaddarlığına ve korkunçluğuna rağmen inanılmaz güzel olarak tasvir edilmiştir. Oryantalist resim sanatında da bu sahneler sıklıkla işlenmiş; kadının beyaz ve narin teninin güzelliği yanında erkeğin kabalığı ve korkutuculuğu vazgeçilmez bir gelenek olarak tarihteki yerini almıştır. “Peçe” felsefe biliminde de yankısını bulmuş bir metadır. Aslında ihtiva etmediği ama zorla üzerine atılan sıfatlardan dolayı hayli karmaşık bir yapıya dönüştürülmüştür. Diğer anlamıyla kadını koruyan ya da saklayan bir maske olarak görülmek istenir. Kadının gerçek benliği onun altındadır. Batı işte bu nedenle “peçe”den kurtulmalıdır ki saf olana ulaşabilsin. Aynı Doğu gibi, engeller kaldırılmalı ki Doğu kendi saf güzelliğini Batı'ya bağışlasın. “Edmondo de Amicis'in Doğulu kadını tasviri de benzer bir tona sahiptir: İlk izlenim müthiş tuhaftır. Yabancı birisi, parlak renkli çarşafa sarınmış tüm bu peçeli figürlerin maskeli baloya mı gittiklerini, yoksa rahibe veya deli mi olduklarını merak eder. Bu kadınların hiçbiri asla bir erkek tarafından eşlik edilirken görülmediğinden, kimseye ait değillermiş gibi, tamamı genç kız veya dulmuş ya da "kötü evlilik yapmış olanlardan" oluşan büyük bir derneğin üyeleriymiş gibi görünürler... İnsan durup bu garip biçimler ve garip adetler üzerinde düşünmeye mecbur hisseder kendini”(Yeğenoğlu, 1999:119). Tabii ki herkes aynı fikirde de olmaya bilir. Örneğin: “Nietzsche kadını, asli kimliği maskeyle örtülen bir aktöre benzettir. Bizatihi kadın aldatmaca ve oyundur, ama "görüntünün altında bir özü veya hakikati sakladığından değil, aslında özü olmadığından ve sadece bizim onun bir özü varmış gibi düşünmemizi istediğinden dolayı aldatıcıdır. Onun özü görünmekten ibarettir”(Yeğenoğlu, 1999:133).

1.3. Doğu İle Batı'nın Mücadelesi

“Avrupalı'nın Doğulu imgesini zenginleştiren Avrupalı sanatkar, Doğu'yu manipülatik bir biçimde algılamış ve sunmuştur. Batılı bilincin özünde olan bu zihin yapısı, kendisini üretmek için karşıtına ihtiyaç duymaktadır. Avrupalı her devirde, kendi rengini belirginleştirmek için karşıtını bulmayı ve kendisini bu karşıtına göre billurlaştırmayı esas almıştır. İslam dininin bir güç olarak Akdeniz havzasını kontrol

etmesinden bu yana da bu karşıt İslam-Doğu olmuştur. On sekizinci asırda 'medeniyet' ve ondokuzuncu asrın ortasında 'Batı' gibi terimlerin zuhuru, karşıt olan 'ötekiler' olarak 'Barbarlar' ve 'Şarklılar'ın konumlandırılmasını zorunlu kıldı. Bu sebeple, medeniyet-barbarlık ve Batı-Doğu ikilikleri Orta Çağlarda hüküm süren Hıristiyanlık/Müslümanlık ikilisinin kolayca yerini almıştır”(Sübhandığı, 2004:112).

Tarih boyunca dünya milletleri Doğu ile Batı'nın bir mücadele içerisinde olduğuna şahit olmuştur. Bu mücadelede taraflardan biri olan İslam medeniyeti henüz yokken bile Anadolu toprakları Avrupalı güçler ile Doğu'daki Pers'lerin mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadeleye geçici bir süre olarak son veren kişi ise Büyük İskender olmuştur. Büyük İskender'in Persli'leri yenilgiye uğratarak bütün Akdeniz'e egemen olmasıyla zamanın Avrupa'sının da sınırları olduğundan haylice farklı coğrafyalara kadar uzanmıştır. Bu ilerleme ve yayılma tabii ki İslam medeniyetinin cihat anlayışıyla yerini yenilgilere ve geri çekilmelere bırakmıştır. “İslam'ın tüm dünyadaki hızlı yayılışı hem Doğu'da, hem de Batı'da gerek kültürel ve gerekse de siyasal alanda çok büyük değişimler meydana getirdi. İslam fetihleri Avrupa'nın daha önce karşılaştığı düşman saldırılarından hızı, kapsamı ve kalıcılığı itibariyle çok farklıydı. İslam fütuhata hem Avrupa'da, hem de Asya'da hızlı bir şekilde ilerlemekteydi. Roma ve Bizans imparatorluklarına ait pek çok ülke fethedilmişti. Daha sonra İslam orduları Avrupa içlerinde de ilerleyecekti. Üstelik bunlar, Avrupa ülkelerini yakıp yıkıp geçmiyor ve fethedilen ülkelerde ticari, ekonomik ve kültürel bir düzen kuruyor ya da var olan düzeni devam ettiriyordu. Hatta getirdiği huzur ve barış ortamı nedeniyle, bölge halklarının teveccühünü ve bağlılıklarını kazanıyordu. Roma İmparatorluğu yüzyıllardır barbar akınlarıyla boğuşmaktaydı, fakat onlara çok az toprak kaptırmıştı. Üstelik Germen Romania'ya girer girmez Romalılaştırmakta idi. Şimdi olan ise, Romalının İslamiyet tarafından fethedilir edilmez Araplaşması idi. Henri Pirenne, bu hızlı yayılmanın nedenlerinin açıklanmasında karşılaşılan en büyük sorunun yalnızca tek bir cevabı olduğunu düşünmektedir, o da manevi düzeydedir. Germenlerin İmparatorluğun Hıristiyanlığına karşı çıkartacak bir şeyleri olmamasına karşılık, Araplar yeni bir inancın heyecanı ile dopdoluydular. İşte bu ve yalnızca bu durum, onları özümlemez hale getiriyordu”(Bulut, 2002:39-40).

Öyle ki kısa bir zaman zarfında Vatikan'daki Papa bile, Viyana önlerinden İslamın kuvvetli sedasını işitir hale gelecektir. Toprakların kaybedilmesi İslam karşısında üzücü olmuştur ama korku sebebi olmamıştır. Çünkü İslamın egemenliği altındaki bölgelerde uygulanan hoşgörü politikası yabancı halklar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. "... İslam'a karşı nefretle dolu haçlı şövalyeleri bile, o dönemde (m.s. 1137-1193) büyük komutan Selahaddin Eyyubi ile karşılaştıklarında karışık duygular yaşamışlardı. Hıristiyan mahkumlara ve esir ettiği şövalyelere karşı gösterdiği kibarlık ve cömertlik Eyyubi'yi dillere destan yapmıştı. M.S. 1187 de Kudüs'ü fethettiğinde birliklerine, Hıristiyanları öldürmeme, yağma etmeme konusunda talimatlar verince onun düşmanı olan Hıristiyanlar şaşka kalmışlardı. çünkü Selahaddin'i barbar olarak görmekteydiler. Haçlılar ancak Hıristiyanların sahip olabileceklerini zannede geldikleri değerlere sahip olan bu Müslüman liderlerden müthiş etkilenmişlerdi. Selahaddin'in şöhreti, Batıya kadar yayılmış ve Dante'den Sir Walter Scott'a, H.A.R. Gibb'den, Stanley Lane-Poole gibi oryantalistlere kadar pek çok kişinin hayal dünyasını fethetmişti. (Hüseyin, ????-16) Ancak bu memnuniyet kiliselerdeki yerini kin ve nefrete bırakmaktadır. Çünkü halkın duyduğu bu güzel duygular İslam aleyhine bir propagandaya izin vermemesinin yanı sıra Hıristiyan olan insanlar da yavaş yavaş din değiştirmeye başlamışlardır. İşte asıl korkutucu olan da budur. Samimi ve dindar hıristiyan din adamları bu anlayışa karşı olarak ilk mücadelelerini sergilemeye başlamışlardır.

İlk olarak İspanya Kralı, 12. asırda Cluny Manastırından Muhterem Peter lakaplı ünlü bir rahibi çağırdı. Bu gelişmeler kilisecilik ideolojisinin de doğması ve güçlenmesinin ilk adımlarıydı. Mücadele başlamıştı başlamasına ancak Avrupa bunun için müsait miydi? "12. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa kendi içindeki sapkınlıklarla uğraşıyordu ve İslam'la ilgili dışarıdaki durum bu çalışmaları engelleyecek yönde belirleyici bir dönüm noktasına gelmişti. Muhterem Peter bir Kur'an tercümesinin desteklenmeyeceğinin ve İslam'ın dini akide ve öğretilerinin araştırılması yönündeki çalışmalarının pek de anlayışla karşılanmayacağına farkındaydı. Clairvaux'lı Bernard'ın desteğini temine çalıştı, fakat muvaffak olamadı. Girişimini Hıristiyanlığın uzun vadedeki çıkarları çerçevesinde meşru göstermeye çalıştı fakat çok az bir karşılık gördü. Eseri Batı'da bu dönemde tanınmaya başlayan Yuhanna ed-Dımeşki gibi Muhterem Peter de, İslam'ı, Hıristiyanlıktan sapma, sapkınlıkların sonucusu ve en

büyüğü, cevaplandırılmamış yegane sapkınlık olarak görmekteydi. O nedenle Muhterem Peter, sapkınlıkların bol olduğu bir zamanda 'bütün sapkınlıkların en kerihli ve en tehlikeli si olan' İslam'ın, yakın ve hazır tehlike olduğu için değil, gelecekte Hıristiyan dünyasını bekleyen tehdit olması nedeniyle cevaplandırılması gerektiğini düşünmekteydi. Ona göre, yaptığı çalışmalar, Müslümanları dinlerinden döndüremeyecek olsa bile, en azından, küçücük şeylerle kolaylıkla kandırılabilen Hıristiyan kardeşlerini kuvvetlendirmenin, bilgi sahibi bir kişi olarak duyduğu sorumluluğun bir gereğidir. Fakat Kilise patronlarının gözünde, İslam peygamberinin sapkınlığı Avrupa'da hiçbir zaman en küçük bir çekim alanı bulamazdı. Muhterem Peter'in İslam'ın, Kilise'deki zayıf kardeşleri desteklemek için ciddi bir şekilde incelenmesinin gerektiği önerisi yankı bulmadı. İslam'ın incelenmesi eğer gerekiyorsa, bundan başka sebepler için incelenmeliydi. Kuran'ın zayıflığını ortaya çıkararak Müslümanları dinlerinden döndürebileceğine ilişkin umudu da aynı ölçüde boş bir beklentiydi, zira ortaya koyduğu bu çeşit argümanlar Latin dilinin karanlığı içinde gömülü kaldı. İslam dünyası, Cluny manastırı rahibinin Size bizden bazılarının sıklıkla yaptığı gibi silahlarla değil fakat sözcüklerle, güçle değil fakat akılla; kin ve nefretle değil sevgiyle saldırıyorum. Sizi seviyorum, sizi sevdiğimden size yazıyorum, size yazarak sizi kurtuluşa davet ediyorum şeklindeki yardım sever seslenişini hiçbir zaman duymadı”(Bulut, 2002:55-56).

Gücün karşısındaki bu güçsüz seslenişte bir hegemonyaya duyulan teslimiyet duyguları sezinlenilmekteydi. Bu duygu bütün Orta Çağ boyunca Batı dünyası insanların ortaklaşa paylaştıkları bir duyguydu. İslam medeniyeti Orta Çağda Osmanlı ile birlikte üç kıtada birden destanlar yazacak zaferlere imza atmıştı ve artık Avrupa'nın elinden gelen hiçbir şey kalmamıştı. Avrupalı çaresizdi. Muhterem Peter gibi ondan 300 sene sonra gelecek olan bir Papalık görevlisinin de yaptıklarıyla bu çaresizliğin bunca zamandan beri devam ettiğini göstermesi, Batı insanının bu dönem boyunca nasıl bir ruh bunalımını yaşadığına delildir.

“1458 yılında Papa II. Pius namıyla Papalık tahtına oturan Areas Silvius (1405-1464) da John Segavio'nun mektuplarından nasibini almıştı. Segavio, mektubunu yazdığı zaman henüz Papalık heyetinin yıldızı parlayan bir üyesiydi ve Alman kurultaylarında, Avrupa'yı Müslümanlara karşı koymaya çağıran konuşmalar yapıyordu. Tahmin edileceği gibi, bir aksiyon adamı ve yetki sahibi birisi olarak Areas Silvius'a John'un mektubu cazip gelmedi. Areas Silvius, Papa olduktan iki yıl sonra, 1460'da, Fatih Sultan Mehmed'e bir mektup yazdı. Mektup dili, mantığı

ve kullandığı argümanlarla oldukça sağlam bir yapıya sahipti. Rodinson'un belirttiği gibi, kurnaz bir diyalektik şaheseri olan bu mektup Fatih'i fikri yönden kandırmaya çalışır. Eksik olan tek şey samimiyettir. Osmanlı'nın Avrupa'ya doğru ilerlemesine rağmen, II. Pius'un öz güveni çok yüksekti. Fatih'i -Hıristiyan halkın gücünü, metin ve çetin İspanya, savaşçı Galya, kalabalık Almanya, güçlü Britanya, cesur Polonya, fıkır fıkır Macaristan, zengin, cesur ve savaş sanatında deneyimli İtalya'nın gücünü bilmeyecek kadar durumumuz hakkında cahil olamazsınız diyerek- uyarıyor ve görevinin asıl gereğini şöyle dile getiriyordu: Mamafih sizi çağınızın en büyük, en güçlü ve en meşhur insanı yapabilecek olan küçük ve önemsiz bir şeydir. Bunun ne olduğunu soracaksınız. Bulmak güç değildir. Uzun boylu araştırmanıza da lüzum yoktur. Bu, bütün dünyada bulunur: Vaftiz edilebileceğiniz bir miktar su. Hıristiyan ayinlerine katılın ve İncil'e inanın. Bunu yaparsanız eğer, dünyada sizi ihtişam ve ululukta geçecek, güç bakımından denginiz olacak hükümdar bulunmayacaktır. Sizi Greklerin ve Doğunun imparatoru olarak adlandıracağız. Şimdi cebren istila ettiğiniz topraklara o zaman hakkınızla sahip olacaksınız ve bütün Hıristiyanlar size saygı gösterecek, sizi hükümdarları yapacaktır. İslam şeriatını takip ederek muvaffak olmanız mümkün değildir... Fatih'i ikna etmeye yönelik tezlerine, eğer Hıristiyan olmayı kabul etmezse bile iki din arasındaki müşterek noktalar üzerinde düşünmeye çağırarak devam eder. Ardından da, Hıristiyanlara yönelik suçlamaları cevaplandırmaya çalışır”(Bulut, 2002:66-67).

Doğu-Batı arasındaki mücadele fikri bağlamda da devam etmekteydi. Soğuk bir psikolojik savaş sürdürülmekteydi. Kurgular her bir tarafta farklı farklı düzene sokularak uygulamaya çalışılıyordu. Amaç İslam'a karşı Batıya sağlanacak olan dirayette gizliydi. İslam damgalanmalı ve soğutularak uzaklaştırılmalıydı. Batılı'nın gözünde hiçbir sempatik tarafı olmayan bir öteki konumuna çekilmeliydi ki Hıristiyanlık korunabilirdi. Ve böyle de yapılmıştır. “11-13. yüzyılda, İslam artık açıkça bir 'öteki'dir. Hıristiyan Batı birliğini oluşturmak amacıyla hedef gösterilen bir karşıttır. İslam'ın 'öteki' olarak algılanması, düşman olarak gösterilmesi, Hıristiyan birliğini sağlamaya dönük siyasi hareketliliğe ivme kazandıran bir unsur olmuştur. Hıristiyan Batı'nın bu yaklaşımı, hala güncelliğini korumaktadır. Varlığını sürekli karşıtına göre, yani 'öteki'ne bağlı olarak üreten Hıristiyan Batı, o gün için, İslam'ı 'öteki'leştirerek, hem Hıristiyanlığı ayakta tutan hem de ezeli düşmanına (İslam fetihlerine) karşı siyasi bir gücü tetikleyen malzemeyi bulmuş oluyordu. İslam-Doğu'ya karşı askeri bir gücü oluşturmak için kullanılan imgeler de bunu göstermektedir”(Sübhandığı, 2004:90). Sistem İslam'a saldırı merkezli kurulmaya başlanmıştı. Yeni yollar ve metotlar oluşturuluyor ve bu işlemler bir sırayı da takip etmiyordu. Batı'da “ Kurgular, öncelikle İslam Peygamberi (s.a.v.)'nin bizzat şahsına dönük olarak üretilir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in öğretisi, her şeyden önce kitap ehlinin öğretilerinin bir devamı olarak gösterilir. 'Bir sapkın', 'şeytanın yolunda olan birisi',

'sapkın keşişlerden aldığı derslerin etkisinde kalan' şeklinde bir sürü kışkırtıcı imgeyle sunulan İslam Peygamberi (s.a.v.) 'nin temsil ettiği din; uzak Batı Hıristiyanlarının acımasız ve öfkeli duygularının hedefi haline gelir. Bu husus, propagandalarda kullanılan birinci aşama gibi gözükmektedir. Bu imgelerden sonra sıra bu dinin mensuplarına gelir. Bu sefer de Müslümanlar, Peygambere yakıştırılan imgeler doğrultusunda gösterilir ve sunulur" (Sübhandığı, 2004:91).Uzlaşma çalışmaları "görünen" iken ilişkilerin altında bir mücadele devam edegelmektedir.

Çaresizce fakat cesurane bir şekilde yazılan bu mektup Oryantalist çalışmaların neden öncelikle din mefhumu üzerinde bir Doğu-Batı mücadelesi şeklinde başladığına da açıklamadır. 20. asırda aynı duyguları paylaşan tarafın İslam ülkeleri olduğunu görmek tarih bilimi açısından önemli bir kayıttır. Bu sefer iki kültürün bir arada birlikte bir şeyler yapması gerektiği teklifi İslam aydınlarından gelmektedir. Hoşgörü öne atılır dinlerin kardeşliği tezleri yürütülür. Sık sık diyalog tekliflerinde bulunulur. Amaç mücadelenin seviyesinin düşürülmesidir. Bir zamanların Avrupa'sındaki gibi...

"XVI. asır ve daha sonrasında Rönesans gerçeği ile beraber ortaya çıkan hümanist eğilimler, Avrupa'da eskiye nispetle daha tarafsız araştırmaların yapılmasına vesile olmuştur. Öte yandan Papalık da, misyonerlik faaliyetlerinin yararına olması düşüncesiyle doğu dillerini öğrenmeyi ve doğu sahasında araştırmalar yapmayı teşvik etmeye başlamıştı. Pedro de Alcala (Petrus Hispanus) adlı İspanyol bilgin, 1505 yılında Arte para ligamente saber la lengua araviga adını verdiği eseri tabetmiştir. Bu, bir Avrupalı tarafından hazırlanan ilk Arapça gramer kitabı olarak bilinir. Batı Avrupa'daki bu manzarayı gördükten sonra Doğu Avrupa'ya geçecek olursak, Müslüman Türk varlığının fütuhata şahit oluruz. Türklere karşı başlatılan (Balkan haçlı savaşları) ve Bizans Rum Ortodoks Patrikliği ile Roma Kilisesinin birleşme çabaları başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra, İstanbul'un Türklere tarafından fethedilmesine ilk tepki, bazı entelektüellerin gayretleriyle nispi bir açılım oldu: Jean de Segovie (1400-1458) Hıristiyan din adamlarıyla Müslüman fukaha arasında, tarafların dinleri hakkında diyalog toplantısı yapılmasını teklif etti. Nicolas de Cusa (1401-1464) De pace fidei kitabını yayınlamak büyük dinlerin temsilcilerini diyaloga çağırması. Üstelik o, Jean de Segovie tarafından teklif edilen diyalogu gerçekleştirmek için bazı pratik teklifler de ileri sürmüştü. Onun Sa Cribratio Alcoran (1460) kitabı, İslam ile Hıristiyanlık arasındaki benzerlik ve farklılıkları dikkatle incelemeye çalışır. Yeni Papa II. Pie Jean de Segovie'nin teklifi üzerine, Fatih Sultan Mehmed'e, iki dünya arasında akli ve iyi niyeti hakim kılacak bir diyalog teklif ediyordu. Sebepleri ne olursa olsun, Avrupalıların Osmanlı devletine ilgi duyduklarını, onun idaresini, mali kaynaklarını, dini yapısını öğrenmeye çalıştıklarını görüyoruz. Bundan böyle Avrupalılar, Osmanlı devletini tanıma gayretlerini arttırmışlar, İslam'ı Osmanlı elbisesinde izlemeye devam etmişlerdir"(Yıldırım, 2002:24-25).

Batı'nın mücadele anlayışında İslam yenilemiyorsa bile çarpıtılamaz da değildir. Üstelik Avrupalı araştırmacıların da ruh hali bu çarpıtmalar için son derece müsaittir.

Günümüzde de bu tarz devam etmektedir. “Asrımızda çağdaş medeniyetin Batı inanç sistemini sarstığını ve geçmişte din adamlarının ileri sürdükleri şeylerin hemen hepsinden şüphe edilmeye başlandığını gördükten sonra halkın dikkatini hıristiyan akaidinden ve kutsal kitaplardan başka taraflara çekmek istediler. Bunun gerçekleşebilmesi için İslam'a hücumlarını artırmayı tek yol olarak gördüler.(din adamları) Öte yandan Batılı hıristiyan din adamları ilk İslam fetihlerinin, bunların ardından haçlı seferlerinin, daha sonra da Avrupa'daki Osmanlı fetihlerinin geride bıraktığı-şiddetli bir İslam korkusunu ve hıristiyan halkın Müslümanlara karşı nefretini gayet iyi biliyorlardı. Bu psikolojik ortamı çok iyi değerlendirdiler ve İslami konularda araştırma faaliyetlerine hız verdiler. Her şeyden önce birer din adamı olan rahipler, İslam araştırmalarında misyonerlik, hedeflerini de unutmadılar. İslam akaidine fesat karıştırmak, İslam ilimlerine, kültür ve medeniyetine, İslami edebiyata, kısacası müslümanların manevi miraslarına şüphe sokabilmek için İslam'a ait bütün değerleri kendi kültürleriyle yetişmiş müslümanların gözünde küçük göstermeye başladılar”(Sibai, 1993:39). Bahsi edilen konular tabii ki uzun boylu çalışmaların sonucunda gelinen aşamalardır. Oryantalizmde hedef Doğu'nun insanını kendine ait olan her şeye muhalif olarak yetiştirmektir. Bu da ancak bilginin Batı kökenli olmasıyla mümkündür.

Sonraki asırlarda (15.ve16.) da İslamın ulaşmadığı Avrupa topraklarında müslümanların birer yaratık (Vathek) olarak tanıtılmasının ve İslam'la ilgili neredeyse her şeyin çarpıtılmasının sebebi, bu korunma ve savaşma içgüdüdür. Oryantalist bakış açısının doğmasındaki zaruret buradan inkişafını alır. “Batılıları oryantalizm çalışmalarına iten sebebin her şeyden önce dini olduğunu anlamak için araştırma yapmaya veya uzun boylu düşünmeye gerek yoktur. Yukarıda da söz konusu edildiği gibi oryantalizm ilk defa rahipler eliyle başlamıştır. Günümüze kadar aynı şekilde rahipler eliyle devam ettiği, ilerde söz konusu edilecektir. Özellikle Hıristiyan ruhbanların önem verdikleri tek konu İslamiyet'i tenkit ederek iyi taraflarını kötülemek, gerçeklerini tahrif etmektir. Böyle yapmalarının sebebi, her şeyden önce, dini liderlerine son derece bağlı olan hıristiyan halka İslamiyet'in yayılmaya layık bir din olmadığını göstermek; müslümanların ise kaba, cahil, kan dökmekten hoşlanan kimseler olduklarını, dinlerinin bedelli zevkleri telkin ve tavsiye etmekten, buna karşılık ruhu yüceltecek ahlaki hasletlerden uzaklaştırmaktan başka bir şey

yapmadığını ortaya koymaktı. Bir bakıma bunu yapmak zorunda idiler; çünkü Doğu çalışmalarının başladığı sıralarda batılıların gözünde İslam, Hıristiyanlığın tek rakibi durumundaydı”(Sibai, 1993:38.) Peki bu din adamlarının nesiller boyu yaptığı bu çalışmalar meyvesini vermiş miydi acaba? Elbette vermişti. Defalarca Batı dünyası İslam’ın üzerine Haçlı olarak gelmiş ve birçok kereler de yenilgilere uğrayarak geri dönmek zorunda kalmışlardır. “Papa II. Urbain’in 1096 yılında Haçlı savaşlarına çağrısı sırasında Avrupa’da korkunç bir İslam imajı verilmişti. M. Watt bu imajın başlıca şu dört yanlış üzerine kurulduğunu söyler: 1-İslam dini, sahte bir dindir ve dalalettir. 2-İslam, şiddet ve kılıç dinidir. 3-İslam, laubali bir dindir. 4-Muhammed, Deccaldır. M. Watt, bu kitabında İslamın, tamamen çarpıtılmış bir imajının tasvir edildiğini bildirir. Nitekim Norman Daniel de bu çarpık imajı iyice tahlil etmiştir. Bu durum asırlarca Roma Kilisesi yani Papalık tarafından da böylece algılandığı gibi XV. ve XVI. asırlardaki reformcuların da paylaştığı bir tavır olmuştur. Haçlı zihniyeti, gerek propaganda merkezleriyle, gerek İslamın çarpıtılmış imajı üzerine bina edilen misyoner faaliyetleriyle Avrupalıların, İslam’ı ve Müslüman toplulukları tanımalarına büyük bir engel teşkil etmiştir” (Yıldırım, 2002:22).

Çalışmaların ikinci ayağı ise yazın alanındaydı. İslam’la ilgili pek çok kitaplar yazıldı araştırmalar yapıldı. Ve tabii ki bu çalışmalar hep bir yalan senaryolar üzerine inşa edilerek yapılmıştı.

“İslam’ın gelişine kadar, dünyada Hıristiyanlığın rakibi yoktu. Hıristiyanlık Yahudilikten sonra indirilmiş bir din olarak örgütlü bir kilise ve rahiplik sistemi ile kendisini kurumsallaştırmıştı. İslam Orta Doğu sahnesinde görüldüğünde hem Hıristiyanlık hem de Yahudilik tehdit edildiklerini hissettiler. Kendilerinin sahip olduğu statüye bu yeni dinin de sahip olmasını istemiyorlardı. Ama yeni dinin dinamik çağrısı çok geçmeden Arabistan’dan Çin’e kadar yayıldı ve Müslüman İmparatorluklar dünya tarihine damgalarını vurdular. Hıristiyanlar, İslam’ın kalıcı olacağını geç de olsa anlamışlardı. Hıristiyanlık ve Yahudilik neden İslam gelince tehdit edildiklerini hissetti? Görüldüğü kadarıyla bunun nedeni, İslam’ın, Musa ve İsa’yı da içeren, bir çok peygamberin çağrılarını tamamlamak üzere gelmiş olmasıydı. İslam, İsa’ya gönderilen vahyin İncil’de tam olarak yer almadığını, değiştirildiğini iddia ediyordu. Bu iddiayı ne Hıristiyanlar ne de Museviler kabul etti. İslam’a hücum ettiler. Ama Haçlı seferleri dahil hiç bir strateji, İslam’ın vahyedilmiş birdin olarak saygınlığını zedeleyemedi. Hıristiyanların İslam’a saldırmadaki şiddetleri sadece seçkin geçmişlerinin sarsılması karşısında duydukları tepkiyi göstermekle kalmayıp, gerçekten ilahi vahye sahip olup olmadıkları konusunda da sorular doğuruyordu. Kendilerine olan güven eksikliği’ aynı Tanrıya inanan Müslümanlardan nefret etme biçiminde kendini gösteriyordu” (Hüseyin, ????:15)

İslam bir oryantalist rahibin kaleminde bir din değildi, Hz. Muhammed ise ancak bir büyücü ya da yalancıydı. 11. ve 12. asırdan başlamak suretiyle bu türden bir neşriyat faaliyeti başlatıldı ve günümüzde bile halen canlılığına devam etmekte var olan her gerçeğe bir oryantalist üslubu getirmektedir. Günümüzde bile Batılı oryantalist bilim adamları bu fikirden kendilerini kurtaramamışlardır. “Kur'an'ın Allah tarafından gönderildiği yönündeki Müslüman inancı hususundaki tarafsızlığına rağmen Gibb, Muhammed'in peygamberliği ve dinini, Hıristiyan ve Yahudi geleneklerinden kaynaklanan yönleriyle tanımlamayı tercih eder. Bu ikisi olmadan İslam kavranamaz O'na göre. Von Grunebaum da aynı görüşü benimser ama İslam'ın tarihi kökenlerini anlatırken daha açık seçik konuşmaktan çekinmez. Gerçekten de, Grunebaum'un İslam'ın kökenleri konusundaki açıklamaları, İslam'ın insanı aşan bir din olduğu yönündeki inanışların hepsiyle taban, tabana zıttır. Gibb gibi o da İslam'da bir derece orijinallik bulur ama “tat” ve “ruh” düzeyinde, içerik ve yapı düzeyinde değil..” (Pruett, ????:74)

Oryantalist araştırmacılardan bir diğeri de Caussin'dir. Aynı çalışma şeklinden hareketle İslam'ı politik veya tarihi bir bilgi objesi haline sokma faaliyeti sergilemiştir. Amaç ilahi boyuttan soyutlayarak bilginin aidiyetini bozmaktır. “Caussin'in tezine göre Hz. Muhammed Arapları bir millet haline getirmiştir. İslam ise Araplar için sanıldığı gibi manevi bir konu değil, politik bir konudur. Caussin bu fikrini açığa çıkarmak için muazzam bir belge yığını sergilemektedir. Böylece kitabın sonunda, İslam araştırmasının ortaya koyduğu netice Muhammed'in bir fotoğrafıdır (Ölümünden sonra yapılan tasviri). Burada Muhammed ne şeytan ne de Cagliostro'nun bir tipi olmayıp, İslam tarihinin bir varlığıdır. Politik hareketlerin içindedir. Onu çok yükseklere ulaştıran; bir anlamda metnin dışına çıkararak sözlerinin kristalleştirdiği bir roman kahramanıdır. Caussin'in eğilimi Muhammed konusunda hiçbir şeyin gizli kalmamasıdır. Bu gaye uğruna Hz. Peygamber soğuk bir ışığın altında incelenmiştir. Bazen muazzam dini gücünün dışına çıkarılmış, Avrupalıları korkutan tüm yeteneklerinden uzak tutulmuştur. Burada önemli olan şudur ki, Hz. Muhammed'in yaşadığı çağ, ülke ve içindeki kişiliği ortadan silinmekte ve geriye çok ufaltılmış bir hayal kalmaktadır. Uzmanları terk edelim: Caussin'in Muhammed'ine benzer bir Muhammed Carlyle tarafından çizilmiştir. Bu portrede Muhammed, çağında tarihi ve kültürel şartları tamamı ile saf dışı bırakan, yaşadığı ülkeye değer vermeyen bir teze

destek olmak zorunda bırakılmıştır. Cariyle, Silvestre de Sacy'den söz açmakla birlikte açıktır ki kitabında peygamber olmaya yarayan, samimiyet, kahramanlık gibi genel görüşleri söz konusu yapmaktadır. Takındığı tavır açıktır: Hz. Muhammed bir efsane insanı değildir, hassas ve utangaçtı. Güvercin yetiştirecek kadar iyi huyludur. Bundan da ileri olarak kendi yarattığı görüntülere inanmış aşırı bir gözlemcidir. Kur'an isimli bir kitabın yazarıdır. Bu kitap: karmakarışık, anlaşılmaz, hazmedilmez, şekilsiz, başı sonu belirsiz, uzun, nefes kesen, can sıkıcı, çok katı, düzensiz, çekilmez, aptalca vs. dir”(Said, 1998a:214). Caussin'in amacıyla Gibb'in amacı yaşadıkları dönemler arasındaki uzun zaman farkına rağmen değişmemiştir. İslam ve onunla ilgili her bir bilgi ideolojikleştirilerek belli bir kesime aitmiş gibi bir seviyeye indirgenmeye çalışılmıştır. Üstelik o kesim de Batı tarafından gaddar ve barbar olarak bilinen ve çarpıtılan bir kesimdir. Yani Doğu-İslami Doğu'dur. “Bugün bile İslam ile ilgili genel değerlendirmelerin hiçbiri İslam 'ın özü ile ilgili değildir ve tamamen siyasi manipülasyonlar doğrultusunda bir imaj oluşturmaya dönüktür. Gerçek İslam, onlara göre mollaların veya Saddam Hüseyinler'in İslam'ıdır. Kin dinidir, kutsal savaş dinidir o. Bizi yiyip parçalamalarına müsaade etmezsek, bizimle savaşmak gerektiğini savunan sürekli bir tehdittir o. Sonradan Müslüman olmuş olan Eva de Vitray Meyerovitch ile yapılan mülakatta, Batı kamuoyunun İslam ile ilgili değerlendirmeleri şöyle belirtilir: "Oysa bugünkü İslam'da zaten bütün tarihi boyunca görüldüğü gibi ne görüyoruz? Her şeye rağmen hoşgörüsüz, şiddet yanlısı, zorla ihtida ettiren bir din. Baskıcı, aşırı derecede katı ilkel ve kadınları köle mesabesine indiren bir din. En azından bizim insanlarımızın pek çoğunun kanaati böyle..”(Sübhandığı, 2004:129). Doğu-Batı mücadelesi bağlamında Batı medeniyeti oryantalist çalışma anlayışıyla, Batılı insanların zihninde Doğu'yu ve İslam'ı istediği gibi teşekkül ettirmeyi başarmıştır. Bu, tezimizin bir konusudur. Ama aynı düşüncelerin bir Doğu-İslam ülkesinde de aynı şekilde Müslüman bireylerin zihinlerinde teşekkül etmiş olması ise tezimizin sorunsalı olarak irdelenmektedir. Neden insanımız kendi değerlerini bir öteki ilan etmeyi tercih etmektedir? Bu sorunun cevabının aranması ise tezimizin amacıdır.

1.3.1. Öteki ve Ötekileştirme

“Öteki” kavramı insanların doğası gereği kendisinde olmayan özelliklere sahip bir başka kimse ya da gruba veya kültüre verilen bir tanımlamadır. Rasyonel bir

değerlendirme olmamakla beraber yabancı olana karşı verilen ilk tepkidir. “Öteki” şeklinde bir kimliklemeye öncelikli amaç farklılıkları keskinlemedir. “Ben”de olmayanın ortaya serilmesidir.

Hıristiyanlık ile İslamiyet arasındaki karşıtlık ilişkisinde olduğu gibi. Avrupa ile Müslüman coğrafya arasındaki ilişkilerde de bir “öteki” belirlemesi bilimsel olmamakla beraber kaçınılmaz bir gerçeklik olmuştur. Doğu kimliğini ifade etmek için kullanılan “öteki” kavramı; politik bir ifadeyle beraber bir kurgusal yapı olarak uluslararası ilişkilerde de belirleyici konumu yükselmiştir. “Avrupa'nın bir kimlik olarak kendini inşa edebilmesi için, 'öteki'ne ihtiyacı olduğu öteden beri biliniyor. Bu 'öteki' 'Doğu' olarak işaretlenir: Batı'dan 'farklı', ama ondan 'aşağı', 'barbar' ve 'ilkel' bir Doğu imgesi! Peki ama, Edward Said'in 'Oryantalizm' olarak belirlediği bu işaretlemenin tarihi nedir? Ne zaman başlamıştır 'Doğu'nun 'öteki' olarak işaretlenmesi. Aslında bu tarih, Avrupa'nın kendi kimliğini inşa etmesinin tarihi ile örtüşür. Başka türlü söylersem, 'Doğu'nun 'öteki' olarak kurulmasının (ya da, işaretlenmesinin) Oryantalist tarihi, Batılı öznenin kendini merkeze çekmesiyle belirlenen tarihinden başka bir şey değildir...Siyasal işaretleme, 'öteki'nin ya asimile edilmesi ya da dışlanması anlamına gelir. Asimilasyon ya da dışlama, meşrulaştırıcı bir zemine oturtulmadığı sürece kaba güç ya da zorbalık demektir. Bu bakımdan 1492 tarihi, dışlamanın (Müslümanların ve Yahudilerin İspanya' dan kovulmaları) ve asimilasyonun (Amerika kıtasının Latinleştirilmesi) Hıristiyanlık gibi meşrulaştırıcı bir ideolojik/kültürel zemine oturtulduğu tarihtir. Dolayısıyla, Avrupalı öznenin kimliğinin inşasında 'öteki' diye işaretlenenler, düpedüz 'Hıristiyan-olmayanlardır! Ve, Oryantalizmin tarihi, işte tastamam bu noktada, 'öteki'nin Hıristiyan-olmayanla özdeşleştirilmesinin tarihi olur..”(Yavuz, 2000:55-57). J. Derrida ikili karşıtlıklar kuramında Batı için kimliklerin oluşmasını karşıt kavramlardan yola çıkarak temellendirmeye çalışmıştır. İyi-kötü, özne-nesne, güzel-çirkin, erkek-kadın ve Batı-Doğu gibi kavramların arasındaki ilişkilere ve birbirlerine karşı kurdukları hegemonik durumlara değinmiştir. Buna göre birincilerin hep bir hegemonyasından bahsedilmesi mümkün olmuştur. Batı da bu anlamda Doğu üzerinde bir hegemonya kurmuştur. Yani ötekisine hükmetmeyi başarmıştır. “Batı, Batı-dışı toplumlar üzerindeki bu kültürel hegemonyasını nasıl sağlamıştır? Bir başka deyişle, nasıl kendini evrensel ve merkezi norm olarak kurmuştur, ve bu kurgu nasıl yeniden üretilmektedir? Burada kilit nokta,

Batı'nın kendinden farklı toplumları ve kültürleri bir karşıtlıklar dizgesi, bir karşılaştırmalı ölçek içine yerleştirerek temsil etmesidir. Bu söylemsel dizge dilin ayrımsal (differential) yapısına yerleşiktir, dil ile çalışır. Karşıtlığın bir kutbu hep bir "yokluk" ya da "eksiklik" ile işaretlenir, böylelikle diğer kutbun üstünlüğü hiç ifade edilmeksizin açık hale gelir”(F.Keyman ve diğ., 1999:10-11).

Ancak Avrupa toprakları ile İslam topraklarını ayıran Cebelitarık boğazındaki ya da İstanbul boğazının ayırdığı iki kıtanın birbirlerine göre kaldıkları ötekilik durumu ile Oryantalizmin insanların zihninde terkip ettiği siyasi, edebi, ideolojik ve felsefi öteki arasında büyük anlam ve içerik farklılıkları mevcuttur. Fransız yapı çözümçüsü Derrida'nın Avrupa kıyılarından yani “Ben” merkezinden baktığı karşı kıyılardaki insanları değerlendirirken ihtiyar Avrupa'nın, karşı kıyısı ve bu anlamda ötekisi olarak ele aldığı “öteki”nin sadece bir kimlik belirlemesi olduğu anlayışı ortaya çıkmaktadır. “Avrupa kendini daima batı burnu (cap) ve ereksel en son nokta betimi içinde belirler ve besler. Kendini bu betim içinde kendisiyle özdeşleştirir, kendine özgü kültürel kimliğini böyle, kendine özgü bir şeye sahip olmayanın kendi-için-varlığında, kendisi ile fark olarak kendine özgü farkında, kendisi ile, kendisinin yakınlığında kalan kendisine farkında saptar: Evet, kendine özgü farkında, ötekiler ile / ötekilerden (d'avec) farkında kendini koruyan ve kendini bir araya toparlayan kendisi ile, kendilik ile fark olarak; eğer bu söylenebilirse, ile' nin fırtınasını kendinde [kendi evinde] muhafaza etme, bu fırtınayı basit bir iç sınır (varlığın tetikteki muhafızları tarafından iyi korunan bir sınır) olarak dindirme eğilimi, tehlikesi veya şansı içinde kendi için kendinden farklı, kendine fark olarak saptar”(Derrida, 2003:29). Oryantalizmde ise “öteki” işaretlenendir. “Ötekileştirme” ise işaretlemedir.

Bu işlem boyunca Batılı oryantalistler karşı kıyıda insanları için bir dünya kurma çabasına girerler. Hayali bir dünya. Uzaktan bakıp görebildikleri şeyleri kendi kültürel değerlerinin süzgecinden geçirerek kurdukları bir Dünya. “Heidegger'in dünyalaştırma veya dünya-kurma dediği onto-fenomonolojik eylem bir işaretleme ya da yazma (inscription) işlemidir, ve yazılan ya da işaretlenen yerin daha önce yazılmamış- işaretlenmemiş olduğunu, yani doğa olduğunu varsayar. Bu nedendir ki, emperyalizm dünyanın dünyalaştırılmasından, yani bugün bildiğimiz ve yaşadığımız haliyle "dünyanın" kuruluşundan sorumlu olan metinleştirmedir, ve bu yazı, hakkında

yazılan mekanın boş, doğal, daha önce yazılmamış olduğunu varsayar”(Mutman, 1996:34). Tanımlada ötekinin kendini takdim etmesine izin verilmez. Tarif eden Batı zihni faaliyetidir. Tasvir ederken de tamamen keyfidir. Doğu bir karşı taraf olarak değerlendirildiği için bütün değerleri dikkatle izlenerek anlamlandırılmaya çalışılır. Bu işlem sıkı sıkıya kültürden etkilenerek şekillenmesine devam eder.

İşte bu gelinen nokta dikkate alınacak olursa, tarihte Batı kendisini “ben” olarak değerlendirebilmek için Doğu’yu “öteki” olarak kullanmaya ve tarif etmeye çalışmıştır. Aslında Batı bugüne kadar Doğu üzerine yazdığı bir çok eserinde Doğu’yu anlamlandırmaktan çok kendisini tarif etmenin kaygısındadır. Doğu kendine verilen görevi yine kendisinin bile haberi olmadan üstlenecek ve bir karşıt (öteki) olarak Batıyı devamlı üretecektir. Bu üretim tek taraflıdır. Doğu sadece benzetilir. Doğru ya da yanlış bunun önemi bile yoktur. Zaten Doğu’nun kendisini savunması bile söz konusu olamaz.

“Mesela Flaubert’in bir Mısırlı asilzade kadınla karşılaşmasını ele alalım: Tüm doğu kadınlarını ilgilendiren bir olaydır bu. Kadın asla kendisinden söz açmaz, duygularını ve görüşlerini asla açığa vurmaz, yaşadığı zamanı ve geçmişini hiçbir şekilde söz konusu etmez. Kadının namına sadece Flaubert konuşmakta ve onu takdim etmektedir. Halbuki Flaubert bir yabancısıdır. Varlıklı bir insandır, bir erkektir. Bütün bu tarihi üstünlükler yazara "Küçük Hanımı" sadece fiziki yönden elde etme değil, aynı zamanda onun hakkında konuşma ve onu okuyucularına "Tipik bir doğulu" olarak tanıtmaya hakkını vermektedir. Flaubert ile Küçük Hanım arasındaki kuvvet dengesi tek kalmış bir olay değildir. Bu olay Doğu ile Batı arasındaki tüm ilişkiler için mükemmel bir örnek sayılabilir. Batı'nın Doğu hakkında beslediği tüm düşünceler bu misalin altında gizlidir”(Said, 1998a:17). Doğu ve içerisinde barındırdığı her bir unsur görüldüğü üzere oryantalist metinlerde pek çok oryantalist tarafından farklı farklı ama hep aynı yaklaşımla ötekileştirilmiştir.

Doğu oryantalist yaklaşımın ileri bir safhası olarak Batılı kültürle biçimlenmiş kurumlar vasıtasıyla araştırılmıyordu. Uzaklarda bir yerlerde varlığından bahsedilen bir eski diyar olduğu için onu yeniden imar etmek gerekiyordu. Medeniyet olarak Doğu hangi güzelliklerini yitirmiş olduğu öğrenilmeliydi. Ve Doğu'nun bu kaybolan zenginliklerinin saptanması sırasında bilgiler bütünü ile gözler önüne serilemiyorsa,

elde edilebilen küçük bilgi parçaları en iyi biçimde sınıflandırılmıyordu.

“Sonuçta değişik kültürler, farklı gelenekler ve farklı toplumlar arasındaki insani ilişkiler belirli sınırların içinde kalmaktadır. Kısacası oryantalizm modern tarihin başlangıcından günümüze kadar geçen süre içinde, yabancı bir dünyayı ele alan bir düşünce sistemi olarak, farklılıklar üzerine kurulmuş bütün diğer bilim dalları gibi maalesef insan düşüncesini "Doğu" ve "Batı" olmak üzere iki bölüm içinde kanalize etmiştir. Söz konusu eğilim oryantalizmin özü, teorisi ve pratiğidir. Batı'da oryantalistlerin ortaya koydukları değerler bütünü içinde, Doğu üzerindeki iktidar gücü, böylece bir bilim gerçeği olarak tartışmasız kabul edilmektedir”(Said, 1998a:72). Oryantalizm bilimi, Batı dünyası tarafından Doğu'nun daha iyi yönetilebilmesi amacıyla çıkarılan bir düşün şeklidir. Batı “Oryantalizm” bilimini bir siyasi propaganda aracı olarak kullanmış, Doğu üzerindeki hegemonyasını ispatlamaya çalışırken de Doğu'ya ve İslam'a saldırılarını bu yolla meşru hale getirmiştir. Aslında ilk zamanlar Oryantalizm sadece bir merak nedeniyle Avrupa ve Batı dünyasının dikkatini çekmiştir. Merak edilen hususlar Doğu'nun gizemli yapısıdır. Bu yapının sadece Batıya gizemli geldiği de bu devirler için söylenebilir. Çünkü Batılı oryantalist yazarlar, gezginler, filozoflar ve siyasiler Doğu'yu olabilecek en üst seviyede hayali bir dünya olarak Batı'ya aksettirmişlerdir.

“Dünya tarihini Avrupa öznesine bağlı yeni bir gözle okuma, oryantal ruhun bir dayatmasıdır. Avrupa merkezli tarih yazımlarının amacı yeni bir tarih öznesi oluşturmaktır. Bu tarih öznesi ise "Avrupa insanı"dır. 'Öteki'ne karşı özne konumunda olmak, 'öteki'ni nesne olarak görmeyi ve nesnenin de değerinin özneye yakınlık ve uzaklıkla ölçüleceği bir durumu ortaya çıkarır. Bu durumda 'öteki' ile Avrupa insanı - tarihin öznesi- arasındaki ilişki bir efendi-köle ilişkisine dönüşmüş olmaktadır. Yine bu ilişkide tarihin öznesi olan Avrupa insanı ile 'öteki' arasındaki diyalogların tümü, kaçınılmaz olarak tek taraflı işlemek durumundadır. Yani Avrupa, 'öteki' ile diyalogunu; ya hakimiyet kurmak ya da 'öteki'ni kendi içinde eritmek amacıyla geliştirir. Avrupalılık ruhunun bu radikal benimsenişi, bütün diyalog imkanlarını tüketmek anlamını taşıyor” (Sübhandığı, 2004:44).

Batı'nın çalışma mantığı da bu karşıtlıklar üzerine inşa etmiş; düşünme yollarını da karşıt kavramların ilişkisi ile şekillendirmiştir. Kavramsal bir beyin jimnastiği yapmak

gerekirse Batı kendisine düşman olarak gördüğü herhangi bir şeyi öncelikle “öteki” olarak işaretleme yoluna gidiyor. Daha sonra kendisinde olmayan değerlerle mefhumu muhalifini üretmeye başlıyor ve daha sonra ötekisine hakim olup orada kurumlaşabilmek amacıyla bilme edimine başvuruyor. Edward Said o çığır açan eserinde oryantalizmi eleştirirken aynı yolu tutmuş ve Batı'nın bilgiyi kullanma şeklini oryantalizmi çözümlenmede araç yapmıştır. Yani bilgi-iktidar kuramının sahibi olan Michel Foucault ile J. Derrida'nın yapıçözümü metodunu; oryantalist bakış açısını açık etmek amacıyla ustalıkla bir şekilde kullanmıştır. Tabii ki bunu yaparken de 16. asırdan başlamak suretiyle bu sahada çalışma yapmış birçok ünlü oryantalistin eserlerini karşılaştırmalı olarak tenkide de tutmuştur. Said'in Doğu üzerindeki oryantalist izlenimleri çözümlenmedeki kullandığı analizin özellikleri bunlarla da sınırlı değildir. “Said'in analizi aynı zamanda, Batının Doğulu Öteki'yi bilme arzusunun nasıl onun iktidar arzusuyla iç içe geçmiş, düğümlemiş olduğunu da gösterir. Oryantalist söylemin ortaya çıkışını sömürgeciliğin dorukta olduğu döneme yerleştiren Said, böylece Michel Foucault'nun bilgi/iktidar ağı kavramını Doğu'nun kuruluşu sorununa bağlar ve Batı'nın ürettiği bilgi ile iktidar arzusu ve öteki kültürler üzerindeki hakimiyeti arasındaki içsel bağı gösterir. Said'in çalışması, Doğulu toplumlara, geleneklerine, ekonomilerine ve kültürlerine ilişkin akademik ve bilimsel bilgilerin iktidar oluşumlarından bağımsız olmadığını göstermesinin yanı sıra, bu sosyolojik, antropolojik, politik ve askeri bilgiler ile Batılı Özne'nin Doğu ile ilişkisini yapılaştıran "bilinç dışı" dediğimiz alan, yani fanteziler, rüyalar, hayaller, saplantılar ve korkular arasındaki karmaşık karşılıklı bağlantılara da işaret eder”(Yeğenoğlu, 1999:109). Yani Batı ötekisini kurgulayıp ondan siyasi, askeri, politik, ve ekonomik manada faydalanma yollarına gittiğinde ötekiyle ilgili olarak kurduğu onca hayali saplantılar, efsunlu diyar tanımlamaları ve fanteziler arasındaki saptanamayacak kadar çetrefilleşmiş ilişkilerin bütünü bir zihni oryantalizmi temsil etmektedir.

Öteki kavramının pek çok anlam çeşitlemeleri de mevcuttur. Fuat Keyman yazdığı makalesinde bu konulara detaylı bir şekilde değinmiştir. Şöyle ki:

“Öteki'ne karşı olan genel ve egemen eğilimi açıklığa kavuşturmak için sosyolojik ve antropolojik söylemlerde Öteki'ni farklı yaklaşım biçimlerini ayırmak faydalı olabilir. Tamamını içermiyor olsa da beş farklı anlayıştan bahsedebiliriz:

1) Ampirik bir nesne olarak öteki: Daha önce de, bahsedildiği gibi bu şekilde yaklaşıldığında Öteki, hakkında ampirik bilgi toplayarak anlaşılabilir bir nesne

olarak görülür. Buradaki amaç, Öteki'ni onun hakkında sözde nesnel ve gerçeklere dayalı olan bilgiler sağlayarak açıklamaktır.

2) Kültürel bir nesne olarak öteki: Modern (Batılı) olanla geleneksel (Doğulu) olan arasında kurulan modernizasyoncu iki kutuplu görüşü niteleyen özcülüğün bir sonucu olarak, Öteki ne olduğunda) çok ne olmadığıyla tanımlanır. Varoluş şekli, modern benin sahip olduğu her şeyin eksikliğini gösteren bir kültürel nesneyi oluşturur. Batı dışı kimliklere rasyonel ve düşünen bir özne olarak tanımlanan modern Benlik, kategorisiyle yaklaşılar ve Öteki modern olmayan olarak tanımlanır. Böylece Öteki modern Benliğin "aynadaki görüntüsü" olarak temsil eder.

3) Bir varlık olarak öteki: yorumcu ve varoluşçu söylemlerde kullanılan ve bir varlık (being)" olarak nitelenen öteki, benliğinin oluşum sürecine katkıda bulunan ve modern , kimliğin anlaşılmasındaki "gözükmeyen .gönderim noktasıdır. " Bir yorumcu veya varoluşçu sadece öteki hakkında yazmakla kalmaz, aynı zamanda kendi "beninin" kültürel ve tarihsel oluşumunu araştırmak amacıyla Öteki için yeni ilişkiler keşfetmeye çalışır. Öteki'nin bu şekilde kavranışı hem ampirik bilgi toplama tarzından, hem de Öteki'nin kültürel bir nesne olarak tanımlanmasından radikal şekilde ayrılır. Ancak, Öteki'ni tarihsel bir varlık, "gerçek" bir tarihsel varoluş olarak görerek hem yorumcu, hem de varoluşçu söylemler modernitenin rejimi dahilinde işlerler ve ben/öteki karşıtlığını muhafaza ederek Öteki kategorisi hala ontolojik bir varlık olarak düşünürler.

4) Söylemsel bir yapı olarak Öteki: bu şekilde bakıldığında Öteki çeşitli söylem ve kurumlar tarafından kurulan "bir "bilgi nesnesini oluşturur. Önemli kitabı Orientalism'de Edward Said "Doğu" adı verilen yapının Aydınlanma sonrası dönemde Avrupa kültürü tarafından nasıl kurulduğunu ve hatta ürettiğini gösterir. Doğu ve Batı (Occident) arasındaki epistemolojik ve ontolojik ayrımın temelinde, doğulu Öteki Avrupa maddi uygarlık ve kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak kurulur ve işlev görür. Bu söylemsel bir kuruluştur ve Öteki'nin tarihsel bir varlık olarak anlatışını reddeder. Burada Said'in yapmaya çalıştığı Öteki sorununu temsiliyet mekanizmalarına yerleştirmek ve Batı dışı kültürlerin temsiliyet sistemine köklü bir eleştiri getirerek modernite ile iktidar arasındaki ilişkiyi çözümlenektir.

5) Farklılık olarak Öteki: Said'in Öteki'nin söylemsel karakterini ortaya çıkarmak konusundaki girişimi önemli bir çıkış olsa da, Doğu'nun söylemsel kurulmasıyla fazlaca ilgilenmesinde dolayı sömürge ve sömürge sonrası süreçlerin farklı kimliklerin kurulmasına nasıl etki ettiği ve nasıl farklı kimliklerin "ötekileştirildiği" sorularını yanıtsız bırakır. Başka bir deyişle Said'in girişiminde Doğu'lu Öteki, temsiliyet sürecinde oluşturulan bütünleyici ve homojen bir yapı haline gelir, Öteki'nin sömürge sonrası ve tarihsel/söylemsel kurulmuş bir kimlik olarak anlaşılması o kimliğin sürecinin sorunsallaştırmasını gerektirir. Said' e yöneltilen bu eleştiri Öteki'nin, kültürel ve ulusal kimliklerin karmaşık yapılarını göz önüne almayı mümkün kılacak bir şekilde, farklılık olarak kavranmasına yol açar. Böylece, kimlik/fark ilişkisine yerleştirilmiş Öteki, ben ve Öteki'nin ilişkisel özelliğini vurgulayarak; sömürgeci ile sömürgeci arasındaki karşılıklı bağımlılığın eleştirel bir şekilde incelenmesine olanak tanıyarak odağı kimlik/farklılık eksenine taşır"(Keyman, 1999:76-78).

Artık Batılı herhangi birine -oryantalist olsun ya da olmasın fark etmez- ötekinin kim olduğu şeklinde bir soru sorulsa alınacak olan cevap müslümanlar olacaktır. Aslında

bu şekilde düşünmek şimdilerde bir Avrupalılık belirtisidir. Ötekiden kasıt bir Türk değildir ya da sadece bir Arap da değildir. Hepsini içerisine alan daha büyük bir terkiptir. Bu terkiibi de ancak din mefhumu karşılayabilmektedir. Peki daha önceleri yani orta çağda da bu öteki kavramı sadece İslam üzerine mi yoğunlaşmıştı? Tabii ki hayır çünkü Batı'nın tanıma, bilme ve daha sonra hakim olma işlemleri asırlar alan bir süreçtir. Bu sürecin başında Avrupa kıtasının dışında kalan bütün topraklardaki yaşayanlar birer öteki olarak değerlendirilmiştir. Hatta bu ötekilik öyle aşırı bir şekilde işlenmiştir ki Kızılderililer ilk tanındığında takınılacak tavır bile uzunca bir süre kestirilememiştir. “Christian Delacampagne 'Autrui' ('Öteki') üzerine yazdığı bir felsefi denemede, İspanyolların ilk kez Amerika kıtasına ayak bastıklarında, karşılıklarına çıkan yerli halkın ('Kızılderililer') bir 'ruh'ları olup olmadığı üzerinde çok düşündüklerinden söz eder: '-Ruh'ları olup olmadığı, ya da 'insan' olup olmadıkları! Delacampagne 'İspanyolların ilk yanıtları olumsuz oldu' diyor: Yerlilerin 'ruh'ları yoktur, 'insan' değildir onlar! Delacampagne, yerlilerin 'rasyonel' bir doğa'sı olduğunun, yani 'insan' olduklarının resmen tanınmasının, aradan neredeyse 40 yıl geçtikten sonra, Papa III. Paulus'un 1537' de çıkardığı bir buyrukla ('Sublimus Dei') gerçekleşebildiğini belirtiyor. O denemesinde... 'İşin garip yanı', diyor Delacampagne, 'yerlilerin de savaşta ölen İspanyolların cesetleri üzerinde birtakım deneyler yapıyor olmalarıydı. Cesetlerin yavaş yavaş çürüyüşünü, su yüzünde kalıp kalmadığını gözlemliyorlar, kısaca bu sakallı, miğferli beyaz yabancıların Tanrı olup, olmadığını belirlemeye çalışıyorlardı. Bir yandan İspanyol, yerliyi insandan aşağı görürken, öte yandan yerli İspanyol'u insandan yukarıda görüyordu”(Yavuz, 2000:73). İşte bu aşama oryantizmin Doğu'lu zihinlere sızarak kendisini kabul ettirmesi ve Batı'yı Doğu üzerinde bir hegemonik baskı olarak kabullendirmesi başlamaktadır. Artık Doğu'lu bireyler bile bu hegemonyadan etkilenerek Batı'lı olanı üstün görmeye başlamışlardır. Sömürgeciliğin başlama aşaması ise bu düşüncenin bütün Orta Doğu ve Uzak Doğuya yayılması sonrasındadır. Öteki oryantist anlayışta Batı'yı merkez olarak kabul etmiştir.

1.3.2. Özne ve Nesne İlişkisi

Oryantalist araştırmalarda göze çarpan iki metin inceleme metodu dikkat çekmektedir. Metotlardan ilki konu materyalinin ele alınıp kişisel değer yargılarıyla

karşılaştırılmaya tutulması; diğeri ise konu materyalinin ele alınıp diğeri bir konu materyali ile karşılaştırılması. Bunlar kullanılan metotlardan sadece ikisidir. Ancak genellikle karşımıza çıkan iki anlayış olması onları daha bir önemli kılmaktadır. Dante'nin kullandığı metot bu noktada materyal ile kişisel duyguların karşılaştırılması ve yorumlanmasından ibarettir. "İlahi Komedi" hiçbir ilmi temele sahip olmayan bir eserdir. Tamamen taraflı ve seviyesiz bir bakış açısının ürünüdür. Eserde Doğu en büyük kalesinden en büyük değerinden vurulmak istenmiştir. Yani Hz. Muhammed hedef alınmıştır. Yalancılıkla, hilebazcılıkla ve hatta sıradan bir Arap'ın Oryantalist semiyolojideki hatırlanış biçimleriyle itham edilmektedir. Bu konuda bir diğeri Oryantalist ise Chateaubriand'dır. Chateaubriand'ın eşyayı olduğu gibi değil, fakat olmasını istediği gibi görmeye ihtiyacı vardı. O'na göre Kur'an "Muhammed'in kitabıydı", "Ne uygarlık prensipleri getiriyor ne de yüksek değerler taşıyordu". "Bu kitap" ne kin, ne tiranlık, ne aşk, ne de özgürlükten yana hiçbir şey sağlamaz... " diyordu. Chateaubriand gibi kıymetli bir kişi için Doğu tamir edilmeyi bekleyen bir tablo idi. Doğu Arap'ı "Vahşiliğe düşmüş uygar insandı"(Said, 1998a: 239). Tabii ki her bir tarif ve takdimde olduğu gibi Doğu burada da kendisini savunmamaktadır. Batı kendi kendine yargılar ve infaz eder. Doğu değer olarak kendine biçilen elbiseyi giymeye zorlanır. Bu elbise "öteki"dir.

"Öteki" kavramından hareketle Batı'nın kendisini Doğu'ya atıflarda bulunarak tanımladığına değinmiştik. Oryantalist anlayışta Doğu durağan olandır, geridir, ilkeldir ve daha pek çok kötü hasletleri üzerinde taşımaktadır. Aslında gerek Byron gerekse de Lamartin gibi diğeri pek çok oryantalist gezgin Batı'da görmek istemedikleri şeyleri Doğu'ya mal ederek böylelikle Doğu'nun aynasında kendilerini görmek isterler. "Oryantalizmin inceleme nesnesi Doğudur, ancak o, Batı'nın bizzat kendisiyle de ilgilidir. Batı'da Doğu toplumlarını açıklamak iddiasıyla ortaya atılan teoriler, Batı kimliğini ve üstünlüğünü daha belirgin bir şekilde vurgulamaya dönüktür. Batı, oryantalist söyleminde, Doğu'ya bakışında kendisini ele vermektedir. Bu yönüyle oryantalist tarihi, Ziauddin Sardar'ın ifadeleriyle, "Batı'nın bizzat kendisinin, fikirlerinin, eylemlerinin, ilgilerinin, tarzlarının ve açık ya da gizli bütün formları içinde şu anının tarihidir" Batılı bilinç "öteki" olarak Doğu'ya bakarken, aslında, tersinden kendisine bakmakta, bilinçli ya da bilinçsiz, kendisini ifade etmektedir. Dolayısıyla, oryantalist akademik bir disiplin olarak doğuş ve kurumlaşma süreci,

aynı zamanda, bize Batı bilincinin tarihini de sunmaktadır”(Bulut, 2002:26). Batı çağdaşlık ve gelişmişlik anlayışında merkezde olandır. En azından Avrupalı çalışmalardan anlaşılan budur. Doğu ise takdiminin Batı tarafından yapılmasından beri bu merkeze bağlı bir kavram olarak yaşamına devam etmektedir. Bu ikili ilişkilerin yapısından kaynaklanan sıfatlandırmalarda şekillenen hep Doğu olmuştur. Doğu tasvir edilir, tanımlanır, şekle sokulur. Ancak bütün bunlar yapılırken de değerlendirmelerde ölçüt Batı öznesine göre düzenlenir. “Genel Dilbilim Dersleri’nde Saussure dilin gösteren ve gösterilenden oluşan iki yapısal ögenin bütünleyici bir şekilde bir araya gelişi olarak düşünülmesi gerektiğini söyler. Nesnelere verilen anlamlar her zaman ilişkiseldir: Anlam farklılığa dayalı bir ilişkiyi taşır. Bu bağlamda önerilen, anlamın bir işaretler sistemindeki terimler ya da nesnelere arasında yer alan farklılık ilişkisinden ortaya çıktığıdır. Saussure bu ilişkiselliği göstermek için gece ve gündüz sözcüklerini örnek gösterir ve bunların anlam taşımaya olanak veren aralarındaki farklılıklar olduğunu iddia eder. Aynı şekilde ne modernin, ne de modern benliğin, onların karşıtları olan geleneksel ve Öteki olmadan, içsel olarak kurulmuş bir anlamı olamaz. Bu da, verili bir mekandaki anlam ve değerlerin değiş tokuşunun dil ile gerçekleştiğini ve kültürel pratiklerin aslında nesnelere farklılıklar aracılığıyla anlam veren anlam yaratıcı pratikler olduğunu işaret eder”(Keyman, 1999:80). Öznenin yani Batı’nın en iyi şekilde kendisini tekrar üretebilmesi nesne konumundaki Doğu’nun ne kadar iyi tarif edileceğine bağlıdır. Nesnenin tarifi yapılırken değer ifade eden tanımlamalarda bulunulursa değersizlik ifade eden tanımlamalar kendiliğinden özneyi tarif edecektir. Kurgular yapılırken bir oryantalistin zihninde bu dengeye dikkat edilir. Çünkü amaç Batıya bir gömlek biçilmesidir.

Avrupa’nın bu zor teşekkül şeklinde karşıtın hiçbir yönüyle ortaklıkta bulunulmaması da gerekmektedir. “Bu ilişki klasik oryantalizmde de vardır modern oryantal düşüncelerde de. Çünkü öznenin konumunu sağlamlaştırmak için nesne, elden geldiği kadar bir tür hastalıklar koleksiyonu içinde sunulmalıydı. Bu yüzden Doğu hep geri kalmış olandı. Vahşi ve kültürsüzdü”(Sübhandığı, 2004:69). Oryantalistler Doğu’yu yakından tanıma ve onunla hümanist ilişkiler içinde olmayı da kabul etmemektedir. Eğer bu yapılırsa oryantalist bakış açısında nesnenin tanımlanması bir çok yönlerden aksamalara maruz kalacaktır.

“Doğu, Batı'ya endeksli olarak anlatılan, sözü edilen, eleştirilen, kendisine nasihat edilen bir bağımlı olgu şeklinde metinlerde yer alır ve anlaşılması gereken değil. Batı'ya -özneye- göre tanımlanması gerektir. Tanımlama gereğinden ötürü Doğu merceğe altına alındı. Merceğe altına alan Batılı'ydı. Doğulu'yu, evirdi, çevirdi, hayretle seyretti. Ondaki ilginç yönler mütehayyir kaldı. Bir başka varlığı Doğulu. Öznenin karşısında her şey, farklı bir şeydir. Yani 'öteki'dir. Hiçbir 'öteki', yani nesne, öznenin yaşamına müdahale edemez. Öznenin yaşamına katılamaz. Özneye yakınlık ve uzaklığına göre 'öteki'ler içinde bir değere sahip olur. Değeri veren, belirleyen, Batılı'dır. 'Öteki'ler birbiriyle mücadele içindedir. Özneyi oluşturan grupların birbiriyle olan mücadeleleri, 'öteki'lerin birbiriyle olan mücadeleleriyle bir tutulamaz. 'Öteki'nin özneyi tehdit ettiği bir dönüm noktası vardır. Burada özne, derin bir soğukkanlılıkla 'öteki'ni sistemli bir biçimde hedefe koyar, karşısına alır. Önce 'öteki'ni, tasavvur ettiği haliyle sundu, tanıttı. Anlamaya değil, değiştirmeye çabaladı. Ve nesne üzerindeki hegemonyasını kurmak için dört temele dayandı. Siyasi bakımdan sömürgeleştirdi. Entelektüel açıdan onun düşünce dünyasını irdeledi ve kendi kavramlarına göre onu tanımladı. Kültürel bakımdan zevklerini ve tüketim anlayışlarıyla değer sistemlerini değiştirdi. Ahlakî bakımdan ise "neyi bizim gibi yapmadıkları, bizim gibi anlamadıklarını ortaya koydu”(Sübhandığı, 2004:56).

Bu da yetmedi bireylerin üst kültürlerinden aşkın olarak kendisini özne konumunda tanımladı ve bireyin değer yargılarının yokluğunu kesinledi. Çağdaş değerler adı altında bireyin kesinlediği ise Batı merkezli değerler toplamının zihni yapısından başka bir şey değildi. Toplumun belli kesimlerinde meydana gelen bu farklılaşma beraberinde geleneksel olanı da ayırdı ve çift gerçekli bir toplum yapısının şekillenmesi böylelikle başarılmış oldu. Artık iki taraf geleneksel olan ve geleneksel olmayan (modern) şeklinde birbirlerinin karşıtları olarak temellendirildi. Sosyolojik olarak marazlı olan ise özne konumundaki bireyin kendisini modernlik anlayışıyla Batının merkezinde görmeye başlamasıydı. Ancak o hiçbir zaman bir Batılı olamayacaktı.

Batı hegemonyasının önünde bir engelle karşılaşmak istememesinin yanısıra Doğu'ya her şeyiyle sahip olmak da istiyordu. O hep hayallerindeki narin ve güzel Doğulu bayanlar ile kurulan cinsel fantezilere ulaşma isteğinin önünde peçe bir duvar gibi Doğu'yu tanımlıyordu. Ama gerçek Doğu'yu. Batılı oryantalistin zannettiği gibi Doğulu kadın bir şevk düşkünü, zevkperest ya da cinselliğe aç bir kadın değildi halbuki oryantalistler asırlar boyunca Doğu kadını tasvir ederlerken hep bu şekilde anlatmışlardı. Bu bir handikaptı çünkü peçede göremedikleriyle, kimlikle karşılaştılar. Sahip olma arzusuna karşılık bu engel her şeyi örtmekteydi. “Bir anlamda peçe, Doğulu veya Müslüman olan her şeydedir. Batılı göz her yerde, öteki'nin hayatının tüm öğelerinde, peçeyi görür. Bir başka deyişle, peçe, Batılı Özne'nin, bakmak ve sahip

olmak istediği tek tek her Doğulu şeyi örter ve gizler; Batılının saydamlık ve nüfuz arzusunun önüne engel diker. Batılı, peçeyi kadının geçişsiz ve görünmez hale gelmesini mümkün kılan belli başlı araç olarak görür. Bu anlamlandırma zincirinde peçe, sadece (Doğulu) kadını değil aynı zamanda Doğu'nun kendisini de gösterir”(Yeğenoğlu, 1999:117). Burada önemli olan oryantalistlerin bir peçeyi bile neye benzettikleridir. Sıradan bir bez parçası oryantalist bir gözlemlerde yerini narin bir cinselliğin engeli haline bırakmıştır. 19. asırda ise peçe Avrupa'nın sömürgecilik çalışmalarında kullanılan bir malzemeye dönüştürülecektir. Narin ve güzel Doğulu kadının sahibi olarak yansıtılan gaddar ve despot Doğulu idareci ya da yöneticisi öyle sıklıkla işlenecektir ki; Batılı bireylerde oralara gidip o masum güzelliği kurtarma isteği ve bilinci oluşacaktır. Bahane bu sefer de aynıdır bir farkla. Bu sefer Doğu'ya güzellikleri kurtarıp özgürlük getirmek için gelinecektir. Tabii ki askerler ve donanmayla gelinecektir. 20. asırda da demokrasi için gelinecektir; yani bahaneler farklıdır ancak sonuç genelde aynı olarak tezahür etmektedir.

1.3.3. Oryantalistler

Oryantalizm ve oryantalistler üzerine yazılan en etkili eser bilindiği gibi Edward Said'in yazdığı “Oryantalizm” adlı eseridir. Eserde oryantalistlerin çalışmaları 15. asırdan başlamak suretiyle asır asır ilerleyen bir süreçte ele alınmıştır. Yapılan çalışmalara ve bu çalışmaların içeriğine ilişkin eleştirilere değinilmiş ve oryantalizm kurumu bütün altyapılarıyla çözülmeye çalışılmıştır. “Oryantalizm, bir kere ciddi bir metin tenkidi denemesidir ve daha da köklü bir biçimde, kültürel söylemin genel biçimleri ve süreçleri konusunda bir dizi önemli farazi epistemolojik düşünceler içerir. Yazısının ana mihrakını ise, Said'in Foucaultcu yöntemi eserinde ne oranda başarıyla uygulayabildiğini tartışmak oluşturmaktadır. Edward Said'in eserinin 1978 yılında yayınlanması oryantalizme ilişkin oldukça hareketli bir tartışmanın başlangıcına da işaret etmektedir. Kendisinden önce de oryantalizm konusunda fikirler yürütmüş ve batılı oryantalist düşünceye -özellikle de metodolojisine- ilişkin belli eleştirilerde bulunmuş şahsiyetlerden söz etmek mümkündür: Enver Abdülmelik, Abdullah Laroui, Yves Lacoste, A. L. Tibawi, Talal Asad, Bryan S. Turner vd. Ancak bu akademisyenlerin hiç biri Said'in kitabının etkisine ulaşamamışlardır. Oryantalizm'in bu denli ses getirişinde, Said'in kendi meslek alanındaki yetkinliğinin ve birikim

zenginliğinin bir etkisi olduğu muhakkaktır. Akademi dđnyasındaki saygınlığının değerlendirmelerine bir meşruiyet sağladığı söylenebilir. Ayrıca Filistin davası ile yakından ilgili bir şahıs aynı zamanda bir Filistinli olması da bir diğer önemli etkindir. Said'in oryantalizm sözcüğünü mesleki bir uzmanlıkla sınırlandırmayışı ve sözcüğün genel kültür, edebiyat, ideoloji ve hem toplumsal hem de siyasal tavırlar bağlamında yürürlükte olduğunu göstermeye çalışması da eseri önemli kılan bir diğer unsur olarak zikredilmelidir. Foucault'nun bilgi/iktidar formülasyonunu kullanarak iktidar ile bilginin (sömürgeci Batı ile oryantalist bilginin) birbiriyle nasıl kaçınılmaz bir ilişki içerisinde olduğunu gösteren Said bu şekilde, o döneme kadar, oryantalist çalışmalarını tarafsızlık ya da akademik merak saikiyle açıklayan -bununla da tespitlerinin tartışmasız kabulünü bekleyen- oryantalistlerin görünürde bağımsız olarak inşa etmeye çalıştıkları "olgu"ları nasıl oluşturduklarını gösteren çalışmasıyla da önemli bir etkiye sahip olmuştur. Oryantalizm'in muhtevası oldukça zengindir. Kitapta atıflarda bulunulan eserlerin karşılaştırmalı edebiyat, filoloji gibi birbirinden farklı çeşitli alanlardan olması, kitabın zenginliğinin nedeni ve aynı zamanda da bu alandaki çalışmalara getirdiği bir yeniliktir. Oryantalistlerin kendi alanları dışında gördükleri edebiyat eserlerini, oryantalist arşivin belgeleri olarak okuması Oryantalizm'in yeniliği olarak ortaya çıkmaktadır. Birbirlerinden farklı gibi duran, edebiyat eserleriyle siyasetçileri, sömürge yöneticilerini, akademik oryantalizmin çalışmalarını birleştirebilme yeteneği övgüye değerdir. Lamartine ile Olivia Manning, Chateaubriand ile Lord Byron, Albert Camus, Voltaire, Getrude Bell, El Cid ve Chansan de Roland'in anonim bestecileri, Gibb gibi Arabiyatçılar, Gromer ve Balfour gibi sömürge yöneticileri, Edward Lane gibi edebiyatçılar, Massignon gibi oryantalistler, Henry Kissinger gibi çağımızın önde gelen politikacılarının aynı arşive ait olduklarını, bir-örnek söylemsel oluşumu meydana getirdiklerini düşünmesi Oryantalizm'in yeniliğidir. Oryantalizm'in bir diğer özelliği de, Foucault'nun yardımlarıyla oryantalizmi bir söylem olarak niteleyen metodolojik yeniliğidir (Bulut, 2002:192-193). Eser sayesinde oryantalizmin alanına belirgin bir sınır çizilmiştir. Oryantalistlerin kimler olduğu ve bu isimlendirmede kullanılması gereken ölçüm kriterlerinin nasıl belirlenmesi gerektiği de yine eserdeki kullanılan teknik ve metotlardan anlaşılır hale gelmiştir. Eser oryantalizmin malzemelerini, alanını, disiplinini ve çalışma şekillerini bir araya derleyip toplamasıyla da önemli bir eleştiri konumundadır. Özellikle oryantalistlerin

kullandıkları metotları eserin açık etmesi eserin dünyada yankı uyandıran en önemli tarafı olmuştur.

“Gerçekten oryantalistler geliştirdikleri değişik ilmi metotları kullanarak yaptıkları araştırmalarla Müslüman halkın çoğunlukta bulunduğu Afrika, Orta ve Uzak Doğu ülkelerinin güç kaynağı olan manevi değerlerine eğilerek bunları tarafsız bir görünüm altın”da çeşitli yönlerden incelemişlerdir. Ancak ele aldıkları bütün konulan bir yandan istedikleri gibi yorumlayarak, diğer taraftan son derece ustalıkla sokuşturdukları fikirlerle saptırarak işlemişlerdir. Böylece bu ülkelerde yaşayan özellikle aydın zümrelerin kültür, inanç, duygu ve düşünceleri üzerinde tesirli olmuşlardır. Denilebilir ki kimi İslam ülkelerinde görülen dini kültür yozlaşması, manevi değerlere sırt çevirme, az da olsa dinsizlik, nihayet bir toplum için ciddi tehlikelerin başında gelen manevi bağların zayıflaması ile kendi değerlerine yabancılaşma, en başta bu çalışmaların neticesi sayılabilir. Kim ne derse desin, durum ortadadır ve herhangi bir açıklamaya ihtiyaç yoktur”(Sibai, 1993:13).

Yabancılaşmanın kaynağı Batı kökenli olmasına karşılık uzaklaşılan değerler yerel değerlerdir. Ve genelde Doğu-İslam medeniyetleri oryantalistlerin metotlarıyla reform adı altında Batı merkezli değerlere çekilmeye çalışılmıştı. Oysa ki “ İslam Allah'ta teslimiyet olarak sürekli bir reformdur, insanın Allah önünde hayatını her an yenilemesidir. Müslüman geleneğindeki aşkın gerçeği gözardı eden oryantalistler, ayakta kalabilmek için reformun gerektiği sonucunu çıkarmışlardır. Ve Müslümanlara, bu gerekliliği kabul edip hayatlarını buna göre düzenlemeyi tavsiye etmektedirler. Oysa bu, Müslüman geleneğinin asli doğasını inkar edip İslam'ı tarihine, problemlerine ve çelişkilerine indirgemekten başka bir şey değildir. Hiçbir Müslüman bu fikirleri kabul edemez (Pruett, ????:106). İlerleyen bölümlerde de değineceğimiz gibi 19. ve 20. asırlarda oryantalizm içerik ve muhteva değişikliklerine uğrayarak oryantalist tanımını da değiştirmiştir. Eskinin oryantalisti Batılı bir bireyken yeninin oryantalist tipi artık kendini eleştiren bireyin kendisi olarak konumlanmıştır. Yani bir İslam ülkesinde bir Müslüman birey artık zihni faaliyet alanında kendi değerlerine bir yer bulamamakta ve kendisini Batı'nın merkezinde görmektedir. Çıktığı bu yüksek zaviyeden de aşağılarda olduğuna inandığı kendi insanına bakmaktadır. Bu yeni oryantalist tip; sömürgeciliğin bir doğal sonucu olarak da ifade edilebilir. Bu zihniyet değişimi elbette kısa bir sürede meydana gelemez. Klasik oryantalist döneminden sömürgeci oryantalist ve oradan da modern oryantalist tipine geçiş 400 yıllık bir çalışmanın mahsulü olarak addedilmelidir. Zihni dönüşüme uğrayan Batılılar değildir. Dostunu düşmanını karıştıran İslam ülkelerinin aydınlarıdır.

1.3.4. Klasik Dönem Oryantalist Çalışmaları

10 ile 18. asırlar arası yapılan çalışmaları oryantalizmin klasik dönemi olarak isimlendirebiliriz. Klasik dönemin ilk yıllarında kültürel coğrafyaların tam çizilmiş olduğuna daha önceki konularda değinmiştik. Yine oryantalistlerin yaptığı çalışmalara da ileriki konularda ayrıntılı bir şekilde eğileceğimiz için bu bölümün sadece içerik ve muhteva özelliklerini anlatmakla yetineceğiz. Öncelikle bu dönemin ekonomik ve sosyal durumu ve bu durum karşısında Batı ile Doğu'nun aldığı konum bizim için önemlidir. Yine İslamın gelişim dönemindeki dinlerin birbirine karşı durumları, Hıristiyanların ruh halleri ve Batı'nın Doğu'ya karşı ilgisinin öncelikleri de bu dönemin ilgi çeken konularındır. Bu gibi çeşitli etmenlerin ortasında oryantalist anlayışın doğumunun kestirilmeye çalışılması da anlaşılacağı gibi müşküllüklerle karşılaşılan bir çalışmadır. "Oryantalizme bir başlangıç tarihi belirlemek zordur. Bazı Batılı araştırmacılar, 1311 yılında toplanan Viyana Konsili'ni şarkiyat çalışmalarının başlangıcı sayarlar. Zira bu konsil, Arapça'nın bazı Avrupa okullarında okutulmasına izin vermiş ve Sorbonne (Fransa), Oxford (İngiltere), Bologna (İtalya), Salamanca (İspanya) ve Roma üniversitelerinde Arap Dili ve Edebiyatı kürsüleri kurulmasını kararlaştırmıştı. Fakat resmi oryantalizmden bahsetmek, gayr-ı resmi bir oryantalizmin de olduğunu düşündürmektedir. Unutulmamalıdır ki resmi oryantalizmi Viyana Konsili ile başlatmayı düşünmeyen araştırmacılar da bulunmaktadır; Aslında bu konuda sene belirlemeden ziyade, dönem üzerinde durmak daha münasip olur. Kaldı ki dönem konusunda bile birbirinden farklı görüşler vardır. Bazıları XI. asır başlarını teklif ederken, mesela Rudi Paret, Kur'an-ı Kerim'in Latince ilk tercümesinin tamamlandığı 1143 yılını önermektedir. İlk Arapça- Latince sözlük de bu dönemde yazılmıştır"(Yıldırım, 2002:20). Günümüzdeki Batılılaşma, Batı değerlerine özenerek kendi değerlerini küçümseme ve doğal olarak kültürel yozlaşma tarzındaki etkilenimlere benzer olarak klasik dönemin hıristiyan halkları da aynı durumu Doğu'ya ve onun ezici kültürüne karşı duymuşlardır. Yani 15. asra kadar Doğu'nun Batı üzerinde devamlı olarak bir kültürel hegemonyasının varlığından bahsedilebilir. Edebiyatta, sanatta, şiirde, dilde, dinde, felsefede ve diğer fenni ilimlerde Batılı gençler adeta Doğu hayranı olarak yaşamaktadırlar. Bu durumun rahatsız ettiği dönemin aydınlarının pek çok serzenişi tarihi kaynaklarda mevcuttur. "İslam coğrafyasında uzun yıllar bulunmuş bir seyyah ve Dominiken tarikatına mensup bir papaz olan

Floransalı Ricoldo de Monte Croce'nin macerası, İslam'la karşılaşması sonrasında Hıristiyanların kendi inancı ve kimliğine ilişkin nasıl tereddütler geçirdiğine iyi bir örnektir. Ricoldo, anlaşıldığına göre, Doğu'yu Hıristiyanlaştırma eylemleri çerçevesinde Arap ülkelerine Papa tarafından gönderilmişti. Misyon gezisinin önemli bir bölümünü Bağdat'ta geçirmişti ve 1291'de Akka'nın Müslümanlar tarafından fethedildiği haberini de burada almıştı. Confutatio Alcorani [Kur'an'ın Çürütülmesi] başlıklı bir eser kaleme almıştı. Müslümanlar arasında 10 yılı aşkın bir süre yaşamış, Müslümanların toplumsal erdemlerine, davranışlarındaki vakar ve ciddiyete büyük bir saygı beslerken; filozoflarını küçümsemiş, inançlarını gevşek, karmaşık, uydurma ve akıl dışı bulmuştu. Konumuz açısından Ricoldo'nun önemi, kaleme aldığı beş mektupta dile getirdiği sıkıntıları, duyguları ve düşüncelerinden gelmektedir. Bu mektuplarda Ricoldo, halkının ve inancının yenilgisini yaşamış, inancı konusunda tereddütlere düşmüş mutsuz bir kişi olarak konuşmaktadır. 1301'de Floransa'ya dönüşünün sebebi de, işte bu tereddütleri nedeniyle Papa tarafından geri çağırılmasıdır. İlk 4 mektup, - sırasıyla- Tanrı'ya, Meryem'e, Vatikan'a ve Akka'da öldürülen rahiplere hitaben kaleme alınmıştı. Beşincisi ise, Papa Gregor'un Ricoldo'nun ilk dört mektupta dile getirdiği isyan, şüphe, tereddüt ve yakarışlarına verdiği Tanrısal Yanıt şeklinde yazılmıştı. Mektupların hepsindeki ortak tema, Hıristiyanlığın Doğu'daki durumuna ilişkin hayal kırıklığıdır. Hıristiyanlar hızla Müslüman olmaktadırlar. Moğolların Hıristiyan olacaklarına dair inancını yitirmiştir. Yahudiler, Sarazenler ve Tatarlar Hıristiyanlarla alay etmektedirler”(Bulut, 2002:57). Şikayet konusu tabii ki öncelikle dini mevzular üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Oryantalist tavrın da bu konu ile başladığı gerçeğini unutmazsak daha ilk karşılaşma yıllarında bile farklılıkları en iyi gösteren tarafın din olduğu anlaşılmaktaydı. Hıristiyanlık dini, İslam'a karşı her alanda büyük bir hezimet yaşamaktaydı. Bu hezimete son vermek için Batılı din adamlarının ellerinden gelen tek şey ise bütün Avrupa'yı İslam'ın üzerine saldırtmaktı. Batı haçlı mücadelesi tarihi ile oryantalizmin başlangıç tarihini bir tutmak sanırım bir yanlış belirleme olmayacaktır. “Şarkiyatçılığın tarihinin uzak bir maziye götürülmesi, İslam ve Hıristiyan medeniyetlerinin Endülüs ve Sicilya'da yoğunlaşan mücadelesinde ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, özellikle Haçlı savaşları, Avrupalıları, İslam dini ve ahlakını, Müslümanların adetlerini öğrenmeye sevk etmişti. Gerçekten Southern'in dediği gibi, İslamiyet, Avrupa Hıristiyan dünyası için, her alanda köklü bir problem oluşturmuyordu.

Southern, bilimsel zihniyetten ve objektiflikten çok uzak olan o döneme (bilgisizlik çağı) adını verir ve şöyle der: O dönemlerde bulunmasını bekleyemeyeceğimiz tek şey, özgür akademik ruh ya da başka bir deyimle, son yüzyılda İslamiyet'i konu edinen bir çok araştırmanın taşıdığı insani yaklaşımlı bir inceleme idi”(Yıldırım, 2002:21-22).

Bu sözlerden anlaşıldığı gibi daha ilk yıllarda İslam ile ilgili pek çok hususta çarpıtmalar başlamıştı. Batı bir yerde buna mecburdu çünkü İslam, öğretisi olarak Hıristiyanlık dinine göre çok üstün bir dindi. Hıristiyan rahipler bu durumun bilincinde oldukları için ilahi alandaki yenilgilerini askeri alandaki galibiyetle gidermenin yollarına gitmişlerdir. Bu da dönemin üstün İslam orduları karşısında mümkün olmayınca İslam'a karşı değişik ama etkili bir mücadele tarzı sahneye konmak zorunda kalmıştır. O da dini olan her şeye saldırıdır. Oryantalizmin başlangıç tarihi bu nedenle dinlerin birbiri ile çatışma tarihine götürülmektedir. Din adamları (rahipler) da doğal olarak ilk oryantalistler konumuna yerleşir. Kimileri bunun aksi olarak ilk oryantalistleri Batılı gezginler olduğunu iddia ederken “Bazıları ise, Raymond Lulle'ü Batı oryantalizminin kurucusu diye nitelendirirler. 1231-1315 arasında yaşayan bu şahıs, Hıristiyan din bilgini olmasının yanında felsefe, edebiyat ve tabii bilimlerle de ilgili olan biri idi. O, Müslümanlara karşı yapılması gereken mücadelede, onlara Hıristiyanlığın gerçekliğini göstermek için barış içinde görüşme ve akli deliller getirme taraftarı idi. Geleceğin Hıristiyan misyonerlerini yetiştirmek için Mayorka adasında (Miramar'da) Arapça öğreten bir okul kurdu. Bu okul 1276-1294 döneminde öğretime devam etti”(Yıldırım, 2002:21). Bu dönemde kurulan ve aynı dini içeriğe ve alt yapıya sahip Batılı oryantalist okullarda konu İslam'a en çok nasıl zarar verilebileceği konusuydu. Bu nedenle öncelikle dil ile ilgili sorunların halledilmesi gerekiyordu. Bir çok araştırmacı Arapça gramer çalışmalarında bulundular. Kuran ve onun dili üzerinde çalışmalar da yaptılar ki İslam ile ilgili daha doğru bilgilere ulaşılsın. Din böylelikle oryantalistlerin elinde ameliyat masasına yatırılmış oldu. “Oryantalistlerin bakış açısında Hz. Muhammed ve Kur'an bir problem teşkil etmektedir: Bütün bu fikirler nereden gelmiştir? Benzerlikler araştırılmış, nedensel bağlar kurulmaya çalışılmış, etkiler ölçülmüştür. Oryantalistler Kur'an'ın kökenlerini, akıllarına gelen tek yer olan kültürel arka planda aramaktadır. Müslüman ise, Kur'an'ın bir yerlerden ödünç alınmadığına iman eder: Kur'an, ona göre bilinen bir hakikatin saflaştırılarak yeniden bildirilmesidir. Kültürel ortam ile bağlar Müslüman vahiy anlayışından da önemlidir,

evet, ama bu ortam Allah'ın yüce hakikatinin yansıdığı alandan fazla bir şey değildir. Bu görüşü zımnen reddeden oryantalistler bir İslam parodisi sunmakta öteki kaynak ve geleneklerden kökenler bulmaya çalışmaktadırlar. Sonuç, Müslümanlara saldırı niteliğindedir tabii. Başka kültür ve geleneklerden gelen parçalarla örülmüş bir İslam, oryantalistin işini görmektedir ama bu, Müslümanlara göre baştan aşağı küfürdür. Özetle, oryantalistler meseleye yanlış yerden yaklaşmaktadırlar: Öteki kültürlerden ödünç alan İslam değildir. Kültürler ödünç alır, İslam ise yansıtır”(Pruett, ????:105).

Oysa oryantalistlerin halen yapmakta oldukları çalışmaların tarzında çok ufak tefek değişiklikler meydana gelirken iskelet yapıda bir değişme meydana gelmemiştir. Sessizce başlayan bu çalışmalarda ana konu İslam'ın çarpıtılarak basite indirgenmesi suretiyle Batı kültürünün korunması ve ardından da şartların müsait olduğu bir dönemde eldeki veriler yardımıyla İslam'a hakim olunmasıdır.

Sonraki asırlar Araplar'ın duraklamasına ve yavaş yavaş geri çekilmesine şahit olacaktır. Bu duraklama dönemi boyunca (1100 ile 1300) Batı'da İslam-Doğu ile ilgili çalışmalar hız kazanmış ve bu kültüre karşı yüksek bir düşmanlık duygusu oluşturulmuştu. Fakat yapılan bütün çalışmalar bu duygunun esiri olmuştur dersek doğruyu ifade etmiş oluruz diyemeyiz. Çünkü bazı çalışmaların nesnel değerler taşıdığı görülmüştür.

“İslam'a karşı kin dolu bu tablo karşısında, Arapça olarak kaleme alınmış, tabiat bilimleri sahasında objektifliği yakalamaya çalışan çabalar da bulunmaktaydı. İmparator II. Frederic ile İspanyada X. Alphonse tercüme faaliyetlerini devam ettirmişler ve çok sayıda yüksek öğrenim kurumları açtırmışlardır. 13. asırda, İslam düşüncesinin Avrupa'ya tesiri sonucunda yaşanan, tabii bir "oryantalizm" olayı kendini hissettirmiştir. Roger Bacon (1214-1292), Robert Grossetest (ö.1253), Albert le Grand (1206-1280), Thomas d'Aquin (1226-1274), Siger de Brabant (1235-1282) bu dönemin İslam medeniyetini tanıyan önemli isimleri arasındadır. Roma Kilisesinin baskı ve kontrolü altındaki İspanya'da, İslam'ı tanıma mümkün değildi. Buna mukabil mesela Sicilya'da bu, imkan dahilinde idi. Bu adayı Müslümanların elinden alan I. Roger'in oğlu II. Roger (1130-1154), ve torunu II. Frederic (1215-1250), daha sonra Manfred ve Charles d'Anjou kitapları tercüme ettirmekle kalmayıp bizzat kendileri de Arap-İslam dilini, kültürünü, örf ve adetlerini doğrudan tanımaya girişmişler ve Arapların kültürel değerlerini kabul etmişlerdir. Genel olarak diyebiliriz ki, bu ilk dönemde, oryantalistin İslamiyet karşısındaki tutumunda şu iki eğilim ve amaç vardı: Birincisi, İslam'a halk efsanelerinden ve hurafelerden oluşan kalın bir sis tabakasının arkasından bakan, sübjektif ve tarafgir bir mücadele yolu izleyen tutum. İkincisi ise birinciye nispetle bilimsel objektifliğe bir derece daha yakın ve İslam dinini, tabiat, tıp ve felsefe bilimlerinin beşiği olarak gören eğilimdir”(Yıldırım, 2002:23).

Özellikle Barabantlı Siger yaptığı çalışmalarda tarafsızlığı ile dikkat çekmektedir. Ancak bu isimlerin tarafsız olmalarında yine kendilerinin din ile ilgili inançlarının zayıf olması ve dönemin skolastik zihniyetinin baskıları da etkili olmaktadır. Yani adı geçen araştırmacılarda bir oryantalistin önyargısını oluşturacak duygunun varlığından söz etmek mümkün değildi. Üstelik bilim adamı olmaları ve Batı kiliselerinin bu dönemde bilime karşı uyguladığı baskıcı politika nedeniyle İslam'a karşı daha da sempati besleyerek yaklaşmaları bile doğal bir sonuçtur. Çünkü İslam bu dönemde bilim dünyasının lideri konumundadır ve hiçbir ilmi çalışma kesinlikle dini bir nedenle engellenmemiştir.

Dönemin ortalarına doğru Osmanlı devletinin kuvvetlenerek İslam'ın bayraktarlığını Arap'lardan alması; Avrupa'nın tekrar rahatını kaçıran bir siyasi durum olarak ortaya çıkmıştır. Önceden korkulan tip Arap iken şimdi yerini Osmanlı yeniçerisine terk etmekteydi. Bu da dinlerin tekrar çatışmak için altyapı çalışmalarına başlaması anlamına gelmekteydi. "Emevi yönetiminin daha 12. yy. da İspanya'dan silinmesine rağmen, bir eliyle kılıç öbür eliyle Kur'an tutan Müslüman savaşçısı imajı, İstanbul'un Türkler tarafından 1453 de fethedilmesine kadar bütün Avrupa'yı etkisi altında tutmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu Doğu Avrupa'ya yayılmış ve İslam konusundaki olumsuz yargılar yeniden canlanmıştı. Hıristiyan fanatizmi bir kez daha hortluyordu. İslam ve Osmanlı İmparatorluğu korkusu tüm Avrupa'yı sardı. Böylesi bir İmparatorluğun, İslami tiranlığın devamı için kurulduğunu var sayıyorlardı. Bu türden varsayımlar 19. yy. boyunca devam etti"(Hüseyin, ????-16-17). İstanbul'un fethiyle beraber Batı'da meydana gelen değişimin neticesinde Rönesans meydana gelmiş ve bilimin önündeki bütün engeller ortadan kalkmıştı. Avrupa beklemediği yeni bir döneme girmişti. İslam ve Doğu ile ilgili olarak daha romantik çalışmalar artık yapılabilmekteydi. Üstelik bu çalışmalar hem devlet desteğinde hem de tarafsızlık kurallarına sadık kalınarak yapılan çalışmalar olacaktı. Çalışmalara Batılı üniversiteler ve bilim kurulları da katılacak bu sayede yetişen yeni Batı nesli gereken oryantalist bilgiler ile Doğu ve İslam'a yönelecekti. "1539 yılında Paris'te kurulan College de France Üniversitesi'nde Arapça kürsüsü kuruldu. Bu üniversitenin başına, Fransa'nın ilk gerçek oryantalisti sayılan Guillaume Postel getirildi (1581). Bu zatın, Avrupa'da doğu dillerine ve milletlerine ilişkin incelemelerin zenginleşmesinde büyük katkısı olmuştur. Ayrıca o, doğuda bulunduğu yıllarda çok sayıda yazma eser toplamıştı.

Onun talebesi Joseph Scaliger (1609) de onun metodunu izlemiştir.1586 yılında Kardinal Medici'nin kurduğu matbaa sayesinde Avrupa'da Arapça kitapları basma imkanı ortaya çıktı. O zaman, İbn Sina'nın tıp ve felsefeye dair kitaplarının da içinde bulunduğu bir çok Arapça eser basıldı. XVII. asırda müsteşrikler, Arap harfleriyle yazılmış yazma eserleri toplamaya yöneldiler. Çeşitli yerlerde Arap dili kürsüleri kuruldu. Ezcümle Cambridge Üniversitesi bünyesinde 1636 yılında Arap dili kürsüsünün kurulmasını öngören kararda, kuruluş gerekçesi olarak, ticareti geliştirmek ile Hıristiyanlığı yaymak gayesi vurgulanmıştı. Avrupa'da Arap dili öğretiminin sağlam temellere oturtulmasında en büyük etkiye sahip şahsiyetlerden biri de 1613 yılında Hollanda'da Leiden Üniversitesi Arap Dili Kürsüsü başkanlığına tayin edilen ilk hoca olan Thomas Erpenius'tur (1584-1624). Bu zat ilmi gayretleri ve Arapça grameri konusunda ortaya koyduğu eserleriyle, iki asra yakın bir zaman boyunca Arapça alanında araştırmalar yapılması konusunda Avrupa'da, Hollanda'ya öncelik tanımıştır. Fakat İslam konusundaki tutumu, maalesef o zamanki Batı'ya hakim olan nefret tutumu ile örtüşüyordu”(Yıldırım, 2002:25). Oryantalizmin klasik dönemi her türlü faaliyetleri ile devam ederken tarih sahnesinde dengeler tekrar değişikliğe uğrayacaktı. Osmanlı devleti dönemin sonlarına doğru eski ihtişamını yavaş yavaş kaybetmeye başlayacaktı. Bu durum klasik dönemin oryantalist çalışmalarında da kimlik değişikliğine sebebiyet verdi.

“17. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybettiği iyice açığa çıktı. 1683'de girilen II. Viyana Seferi başarısızlıkla neticelendi. Aynı yıllarda Fransa'daki Aydınlanma Doğu'nun dini olmayan bir biçimde araştırılması yolunu açmıştı. Asya'ya duyulan genel ilgi, akademik araştırmaları teşvik etmekteydi. Barthelemy de Molainville d'Herbelot (1625-1695)'un büyük ölçüde, Doğu bilgisine yakın olmak amacıyla gittiği İtalya'dan getirdiği Arapça, Farsça ve Türkçe yazmalardan topladığı geniş malzemeye dayanarak hazırladığı ve İslam Ansiklopedisi'nin ilk taslağı olarak kabul edilen Bibliotheque Orientale'in ilk baskısı, yazarının ölümünden sonra, 1697 yılında Antoine Galland tarafından yapılmıştı. "Müslüman ülkelerin kültürü, tarihi, yazarları ve edebi eserleri konusundaki ilk ansiklopedi olarak kabul edilen çalışma, Doğu araştırmalarının tarihinde bir kilometre taşıydı." Eserin önsözünde Antoine Galland, Doğu Araştırmalarının bazı eksikliklerine rağmen, Müslümanlarla dinleri hakkında tartışabilmek için bu çalışmalarla ortaya konacak bilgilere ihtiyaç olduğunu ve ancak bu şekilde Müslümanların güçlü ve zayıf yanlarının öğrenilebileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca, Galland, söz konusu önsözünde Müslümanlara, özellikle de Türklere dönük "barbar" nitelermelerinin haksız olduğunu ve bu çalışmaların da, böylesi önyargıların engellenmesinde katkı sağlayacağını ifade etmektedir” (Bulut, 2002:81).

Oryantalist çalışmalardaki misyonerlik dozunu arttıran bu dengelerin değişimi konusu; oryantalizmde yeni bir okuma şekli meydana getirdi. Artık İslam renilmek için değil, okertilmek için araştırılıyordu. Doğu da aynı şekilde tamamen elde edilebilmesi için didik didik incelenen bir metaya dönüştürülmüştü.

Buraya kadar gelinen noktada Doğu'nun Batı karşısındaki değişik durumlarını göstermeye çalıştık. Bu ilk bölümleri ikiye ayırmak gerekirse ilk bölümde; merak edilen ve tanınmaya çalışılan Doğu ile Batı'nın Oryantalist bakışı ele alındı.

Dönemin bilimlerinin ışığında üniversitelerden ve devlet kurumlarından önce bireysel çalışmaların bir sonucu olarak Doğu anlatılmaya ve teşhir edilmeye çalışılmıştı.

Doğu'ya giden veya orada bulunma fırsatı bulan Batılı oryantalist araştırmacılar kısmen de olsa Doğu'yu doğru olarak tarif etmişlerdir. İlk zamanlarda yrtlen bunca çalışmanın nedeni sadece Doğu'yu tanıma ve coğrafyasına aşına olma amacıyla sınırlı değildir.

15. yüzyıl ile 18.yüzyıl arası devam eden bu oryantalist çalışmalarda bilimin de etkisi çok olmuştur. Öncelikle Aydınlanma felsefesinin ve bilgiye hakim olma dşncesinin hızla yayıldığı ve bilimin her alanında yrtlen çalışmaların birbirini kovaladığı bir dönemde İncil'in de Doğu'yu işaret etmesi bütün dikkatlerin Doğu'ya çevrilmesine sebep olmuştu.

1.3.4.1. Doğu'ya ağrı

İslam'ın doğuşundan itibaren Batı ile Doğu'nun arasında başlayan mücadelenin ekonomik ve sosyal boyutları da bulunmaktaydı. Batı'nın din ve daha çok ekonomik çıkar kaygısıyla düzenlediği on'un üzerindeki haçlı seferi sonucunda Doğu'nun ilim ve teknikte Batı'ya nazaran geldiği üstün seviye fark edilmişti. Artık Batılılar için Doğu, salt bir düşman olmaktan çok ilmin de öğrenileceği bir mekan kimliğine bürünmüş; bu ilmi de cömertçe bütün komşularına verebilen bir yapıya sahip olarak belirmişti. Yine felsefe alanında İbni Sinalar, Farabiler ve Gazaliler gibi önemli statları yetiştirmiş olan Doğu, bu alanda da Batı'nın dşnce ufuklarını zorlayan cazip bir konumda bulunuyordu.

Volney'in Doğu'ya yaptığı gezilerde oluşturduğu notlarından anlaşılan Doğu aynı zamanda yeni bir felsefenin de kaynağı durumundaydı. Yani Antik-Yunan felsefesine göre daha yeni ve ileri bir felsefeden bahsediliyordu. Volney'in bu fikrine bir diğer Oryantalist gezgin olan Lamartin de sonuna kadar destek verdi. Bu yeni felsefeye Batı'da romantik bir anlayışla Doğu'ya kurtarıcı olarak bakılmasına sebep oldu. Ayrıca Doğu her türlü asilliğin kaynağı olarak düşünülüyor her bir gizeminin altında nice onulmaz sıkıntılara çareler aranıyordu. "Byron Doğu yolculuğuna çıktığında (1809-1811) İngiltere'de coşkun, kahramanlığın, duyguların, kendi deyimiyle "soyluluğun" öldüğüne inanıyordu. Bir zamanlar iyiliğin de kötülüğün de en görkemli örneklerini vermiş olan soyluların artık tekdüze ve olağan bir yaşam biçimini seçmiş olduklarını düşünüyordu. Bu yüzden de olağanüstü olana, görkeme ve düşselliğe duyduğu açlığı Doğu'da giderebileceğine inanmıştı"(Parla, 2002:43).

İslam'ın güçlenmesi ile doğu'da kurulan Osmanlı devleti zamanla bütün ticaret yollarının egemenliğini eline geçirmiş ve Batı'ya giden her türlü ticari malda hak sahibi durumuna gelmişti. Batı bu durumda ister istemez Osmanlı'nın ekonomik sistemini benimsemek zorunda kalacaktı. Ve öyle de oldu. Bilim, teknik ve felsefe yönünden bir cazibe merkezi konumunda bulunan Doğu toprakları son gelişmeler nedeniyle ekonomik olarak da cazibe merkezi haline gelmişti. Batı'da haclı seferlerini organize etmek isteyen rahipler, devamlı olarak bu Doğu zenginliğini vurgulayarak dönemin fakir Avrupalılarının aklını çelmeye çalışmışlardır. Çünkü onlar için Doğu aynı zamanda sokaklarında bile altınların dökülüp saçıldığı bir servetler diyarıdır. Oryantalist yazarlar bu sahneye, zenginlik içerisindeki Doğu krallarını ve etrafındaki zevk ve şehvet düşkününü yarı çıplak cariyelerini de ekleyerek, Doğu'yu daha çok bir fantezi diyarına çevirmişlerdir. Doğu kadınları, en güzel elbiseler içerisinde ve inanılmaz bir narinlik edasıyla erkeklerin her istediği emre itirazsız boyun eğen her türlü arzuların kölesi olarak tasvir edilmişlerdir. Oryantalistlerin işlediği konuların arasında değişmez bir mekan da harem kadınlarının bulunduğu sahnedir. Yönetici olan Doğulu erkek bir despot şeklinde tasvir edilirken kadınlar ona kul olmuş düşkünler şeklinde bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi Doğu'nun gerek ilmi olarak, gerek zenginlik olarak, gerekse de shevi olarak Batı'nın hayallerinde ayrı bir yeri mevcuttu. Oryantalist gezginler tabii bu

durumları haylice çarpıtarak vermekteydiler. Öyle ki Doğu 19. asra gelindiğinde medeniyetten bihaber olarak değerlendirilecekti. Üstelik ilme yönelik İslam alimlerinin yaptığı çalışmalar, zamanında bütün dünyaya teknik dağıtan İslam üniversiteleri ve ürünleri bile yok sayılacaktı. Öğreti gereği bütün bilginin kaynağı olarak Batı dünyası ve Antik Yunan ile Roma medeniyeti gösterilecekti. Yani Avrupa merkezli bir dünya görüşü benimsenirken dışındaki bütün toplumlar birer ilkel ırk seviyesine indirilecekti. Oryantalist kafada “Doğu olmasaydı eğer, "Batı" da olmazdı. Batı Doğu'yu "ötekileştirmek" suretiyle, başka bir deyişle, kendisinin tamamen zıddı olan bir "Doğu" icat ederek, Doğu'yu doğululaştırarak kendisini tanımlar. Bu ötekileştirme işlemiyle, kendisinde olan iyi şeylerin Doğu'da olmadığını ve kendisinde olmayan kötü şeylerin hepsinin Doğu'da var olduğunu iddia eder. Oryantalist söylemde Doğu, her zaman Batı'dan farklı bir şeyle, Batı'nın sahip olduğu varsayılan bilim, demokrasi, rasyonalite, ilerleme fikri, sivil toplum vb. özelliklerle kıyaslanarak tanımlanır. Doğu durağandır. Doğu'nun her bölgesi oryantalist söylem için aynıdır. Cezayir ile Endonezya, Türkiye ile İran, Tunus'la Körfez ya da emirlikleri arasında fark yoktur. Lord Cromer'in şahsında Batı için, Doğulu duygusaldır, bünyesi "mantık"ı kaldırmaz. Bu Doğu konuşamaz, kendisini anlatamaz; Batı kendisi için konuştuğu gibi Doğu adına da konuşur. Başka bir deyişle, eğer Doğu kendi kendisini temsil edemiyorsa, temsil edilmesi gerekir”(Bulut, 2002:25). Şarkiyatçılığın yavaş yavaş sömürgeciliğin bir maşası olarak kullanılmaya başlanacağı da bu sözlerden anlaşılıyordu. Doğu artık malum bir coğrafyaydı. Her şeyiyle incelenmiş ve deşifre edilerek hakim olunmuştu. Üstelik 19. asırda eskisi gibi güçlü bir görünümü de yoktu. Artık Doğu'ya doğru gidilmesi için yapılan çağrılarda amaç ilim ya da teknik değildi artık amaç Doğu'nun sömürülme yollarının öğrenilmesiydi. “On dokuzuncu yüzyılın birinci yarısında romantizmle birlikte sömürgecilik de doruğuna tırmanıyordu. Varlığını zaten baştan beri sömürgeciliğe borçlu olan şarkiyatçılık artık sömürgeci söylemin siyasi, sosyolojik, coğrafi alanlarıyla örtüşmeye başlıyordu. Sömürgeci-şarkiyatçı söylemin belli bir teması ise hepsi doğuştan megaloman olan romantiklere çok cazip gelmişti: Bu tema, kurtarıcılık (messiahçılık)'tı. Romantik arayış estetik, felsefi, dini amaçlara yöneldiğini söylerken, sömürgecilik bu retoriği geri ırkları kurtarmayı amaçlayan felsefeleriyle destekliyor ve besliyordu. On dokuzuncu yüzyılın en yaygın ve güçlü akımlarından sayabileceğimiz kurtarıcılık, bütün toplumsal konulara kurtaranlar ve

kurtarılacaklar gözüyle baktı. Bu bakış romantiklere de çok çekici geliyordu. Yalnız, Doğu'nun geri halklarını kurtarabilmek için, onlar üzerinde egemenlik kurmak gerekiyordu. İşte sömürgeciliğin kurtarıcılık söylemiyle romantik arayışın örtüştüğü bu noktada, arayışın nerede bittiğini ve sömürü, baskı, egemenlik hırsına dönüştüğünü söylemek zordur”(Parla, 2002:26).

1.3.4.2. Batı'nın İhyası İçin Doğu'ya Yöneliş

Milattan önce V. asırlarda Persler ile Yunan site devletlerinin aralarındaki mücadelelerde genelde üstün olan taraf Persler olmasına rağmen Yunanlılar savaşlarda kalelerini üstün mücadelelerle korumayı bilmişlerdir. Persler'in Doğu gücü olarak Batı'ya saldırdığı korku 18. asırda pek çok tiyatro eserinde de kendisini göstermektedir. Bu mücadelelerin olumsuz taraflarının bulunmasına rağmen insan ilişkilerinin üst bir seviyeye çıkmasında da etkileri görülmektedir. Gelişen Yunan savunma sisteminin altında Pers saldırılarının izlenimleri ve tecrübeleri yatmaktadır. Yine Pers'lerin verdiği korkudan ve tehditten bunalan Yunanlı düşünürler de işin felsefi boyutunu genişleterek bütün problemleri felsefi çözüm teknikleri bağlamında düşünmeye başlamışlardır. Milattan önce II. asırlara gelindiğinde ise artık kralların bile filozof olmasının zorunluluğu bütün Yunan site devletleri tarafından kabul edilen bir kural haline gelmişti. Bu filozof kral tipine en uygun olanlardan biri de Roma'nın kurucusu ve Avrupa medeniyetinin de en büyük hizmetkârı olan Büyük İskender'dir. Büyük İskender'in filozoflara verdiği değer ve gösterdiği saygı, tarihi ve felsefi kaynaklarda mevcuttur. Dönemin Doğu ile Batı ilişkilerinde bu hükümdarın büyük etkileri olmuştur. Ve Yunan kültürünün tamamen Avrupa'yı egemenliği altına almasının da engelleyicisi konumundaki kraldır.

Avrupa'yı şekillendiren değerlerin başında, milattan önceki zamanlarda görüldüğü gibi, Antik-Yunan felsefi kültürü ile Romalılık bilincinin oluşturduğu kimlik gelmektedir. Bu kültür kalıbı milada kadar Avrupa'yı ifade ederken miladda Hıristiyanlık dininin de gelmesiyle oluşan sentez, İslam'ın yükselişine kadar Batı'yı Batı yapan değerler olarak kalmışlardır. Fakat daha sonra İslam önünde yapılan savaşlarda alınan kötü sonuçlar ile artık bu kültürün etkisini kaybettiği de bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Yükselen kültür ve medeniyet İslam'dır. Batılı düşünürler bu noktada Avrupa'ya yeniden ivme kazandıracak projeler üretme yollarına gitmişlerse de

birçoğundan başarısızlıklarla geri dönmek zorunda kalmışlardır. Ta ki haçlı savaşlarının başlamasına kadar.

Haçlı savaşları ile Doğu'da üstün bir medeniyetin olduğu fark edilmiş ve Batı'nın yüzyılları aşacak yönelişine gerekçe bulunmuştur. İslam'ın zayıfladığı ve sömürgeci devlet siyasetlerinin üretildiği dönemde bile Doğu, Avrupa'ya ivme kazandıracak bir felsefe üretme yuvası olarak işaretlenmiş ve Doğu'ya olan akınların sayısı ile şiddeti arttırılmıştır. Oryantalistlerin büyük emek ve çabalarıyla gerçekleşen bu gelişmelerde gerçeklik payı çok düşük Batı araştırmaları, bugün oryantalist metinler olarak karşımızda durmaktadır. Volney'in anlattığı esrarlı ve gizemli Doğu'ya inanan Lamartine de bu çalışmalarda kendisine ayrılan yeri almıştır. "Lamartine Doğu'ya, hem en ideal, hem de en katıksız sömürgeciliğin o boğucu sempatisini, öldüren sevgisini getirmiştir. Lamartine, Batı'nın aradığı manevi değerini Doğu'da bulunabileceğine inanmaktaydı. Batı Doğu'ya yaklaşarak makine ile felsefeyi birleştirmelidir. Fakat nihai noktada Batı ile Doğu'yu eşit değerde görmez. Ona göre Batı, gerçeğin ve aklın ışığı olarak Doğu'yu aydınlatmalıdır. Ardından Lamartine, Batı'yı "kurtarıcılık" misyonuyla donatır, üzerine bir de "sömürgecilik siyasetini" ilave eder. Kendinden öncekilerin çoğunun (Volney, Chateaubriand vb.) tersine, ötekiliğini çok aza indirgediği Doğu'yu kabullenir ve kucaklar; ancak bu, Doğu'yu Batı'nın basit bir eklentisi olarak görmekten ibarettir"(Bulut, 2002:132). 18.asrın bu sömürgecilik destekli çalışmalarındaki amaçlardan biri de Batı'nın kökeninin bulunması sorunudur.

Avrupa dönem itibariyle felsefi konularda haylice mesafeler kat etmiş durumdaydı. Varlığın kökeni, yaradılışın kökeni gibi Avrupa'nın kökeni soruları büyük bir ilgi görmekteydi. Bir oryantalist yazar olan Volney Doğu'yu kendi hayal dünyasında Batı kamuoyu için oryantalize ederken diğer yönden Suriye ve Mısır'ın o günkü sosyolojik yönden çözümlemesini yapmaktadır. İlk uygarlıklar Doğu'da ortaya çıktığına göre, belki bu milletlerin bugünkü toplumsal yaşamlarında bu uygarlıkların izlerine rastlanabilir ve bu izler de Batı toplumunun davranış biçimlerini anlamakta ipuçları oluşturabilir (Parla, 2002:21). idi.

Batı'nın gücünü her alanda dünyaya ispat etmeye başladığı 18. ve 19. asırlarda Avrupa bir akli aydınlanmanın da yaşandığı yer durumundaydı. Batılı oryantalistler geleneksel noktada medeniyetin merkezi konumuna Avrupa kıtasını yerleştirirken bunun daha

uzun süreler boyunca bu şekilde kalmasının da yollarını aramaya başlamıştı. Dönemin romantik anlayışı sebebiyle kaynak olarak görülen değerler halka ait olan değerlerdi. Ve bütün ilginin kaynağına yerel değerler kondu.

Doğu bu durumda ötekinin temsilini yapmakta ve karşıt olarak Avrupa'nın yeniden icadında kendisine verilen rolü yerine getirmekteydi. Farklılık dinden kaynaklandığı için Batılı oryantalistler ve diğer bilim adamları Doğu'nun değer yargılarını da mercek altına yatırma gereği gördüler. İslam dininde de aranılan ipuçlarına rastlanabilirdi. Çünkü pek çok oryantaliste göre İslam; Hıristiyanlık ile Yahudiliğin bozulmuş birer şekliydi. Bu iki dinin sentezinin yapılmasıyla ortaya çıkmış bir felsefe durumundaydı. "İslam'a duyduğu sempati ile tanınan Alman şairi Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832)'nin çocukluğu, Avrupa'ya seyahatnamelerde sunulan tasvirler aracılığıyla ve yapılan tercümelemlerle yansıyan büyülü Doğu imajının ilgi gördüğü bir döneme rastladı. 1770'lerin başında hukuk öğrenimini tamamlamak için gittiği Strazburg Üniversitesi'nde Herder'le dostlukları oldu. Herder bu yıllarda Goethe'ye Kur'an'ın Araplar için önemine değinerek, George Sale'in İngilizce tercümesini okumasını tavsiye etti. 1772 yılında Goethe, rahip Friedrich David Megerlin'in yaptığı ve İslam aleyhtarı bir önsözle yayınladığı Kur'an-ı Kerim'in Almanca tercümesini eleştiren bir yazı yayınladı. Tercümeyle beğenmemişti"(Bulut, 2002:109). Bilimsel araştırmaların ciddiyetini koruduğu bilim adamlarının da olduğunu Goethe'nin yaklaşımıyla anlamaktayız. Doğu'ya ait her şey araştırmaya tabi tutulurken, bu ülkeden ülkeye farklılıklar da arz edebilmekteydi. Mesela Alman araştırmacılar diğer Avrupa ülkelerine göre daha farklı bir nedenle Doğu üzerinde çalışmalarda bulunmaktaydılar. "Alman romantizmi Doğu'da, Aydınlanma'nın akılcılığına, sonra da doğmakta olan sanayi toplumunun üreticiliğine düşsel ve ideolojik bir karşı denge arar. Artık Doğu, yalnızca bir ayna değil, onunla birleşmekten bütünsellik ve doluluk bekleyen, Helen öncesi Antikçağ'ı Avrupa evrenselliğinin hizmetine sokan bir tarih felsefesi içinde tutarlılık ve süreklilik arayan Batılı bir uygarlığın vazgeçilmez tamamlayıcısıdır. Klasizme tepki, Fransız ihtilali'nin ve Alman milliyetçiliğinin sonucu olarak Almanya'da doğan düşünce akımları içinde dikkate değer bir ağırlığa sahip olmuştur. Hint düşüncesinin keşfi, Cermen ırkına tarihini genişletmek, yeni bir mitoloji kurmak, klasik edebiyatın dar çerçevesini yıkmak ve latin zekasından öç almak fırsatını veriyordu. Friedrich Schlegel "En üstün romantizmi Doğu'da aramalıyız" düşüncesiyle

ilgisini Hindistan'a yöneltir. Schlegel, 1803'te, Ludwig Tick'e gönderdiği bir mektupta -Her şey, kesinlikle her şey Hindistan kökenlidir- diyordu”(Bulut, 2002:110). Bu arayışlar günümüzde de bitmiş değildir. Günümüzde sosyal bilimlerin kuvvetlenmesiyle var olan değerlerin neredeyse hepsi bir eleştiriye tabi tutulmaktadır. Avrupalılık bilinci ve hatta bir Avrupa anlayışı da bu eleştirilerden nasibini alan konulardır. Derrida, “Öteki” kavramının oluşum sürecinden hareketle Avrupa'nın nasıl kimliklendiği hususunda oryantlizmi eleştiriye tutmaktadır. Buna göre kıta Avrupa'sı aslında kendi kimliğini ya da adını hep bir mefhumu muhalifinin işaretlenmesiyle kazanmıştır. Derrida “Öteki Hedef” adlı eserinde konuya şöyle yaklaşmıştır: “ Biz Avrupalılar, hiç görülmedik bir biçimde genciz, çünkü belli bir Avrupa henüz varolmadı. Peki, hiç varoldu mu acaba? Biz, daha şafakla yaşlı ve yorgun bir şekilde kalkan şu genç insanlardanız. Daha şimdiden [baştan] tükenmişiz. Bu sonluluk beliti, arı kovarı gibi bir soru yumağı oluşturuyor. Biz genç yaşlı-Avrupalılar, ne tür bir tükenmişlikten itibaren yeniden yola koyulmalıyız? işe yeniden başından mı başlamak gerekir? Ya da Avrupa'nın bu kalkışı, yaşlı bir Avrupa'dan ayrılmak anlamına mı gelir? Yoksa, henüz varolmayan bir Avrupa'ya doğru yeniden yola koyulmak mı? Ya da bu, sonuç olarak bir "yeniden birbirine kavuşma" bayramı havası içinde yeniden inşa edilmesi, yeniden bulunması, yeniden yapılandırılması gerekecek bir kökenlerin Avrupa'sına doğru geri dönmek için mi bir yeniden yola koyulmadır?” (Derrida, 2003:13). Derrida da eserinde bir yeniden doğuştan bir yeniden oluşumdan bahsetmektedir. Çünkü var olan Avrupa varlığını acaba gerçek değerler üzerine mi inşa etmiştir belli değildir. Eleştiri konusudur ve açıklanmayı istemektedir. Fakat Derrida bu eleştirileri yapıp kurtuluş çareleri aranması esnasında Volney gibi bir harita göstermemiştir. Hz. İsa'nın İncil'de Doğu'yu işaret ettiği gibi Derrida bir oryantlizt tavır sergilememiştir.

Volney romantik dönemin etkisinde çalışmalarıyla belli bir hümanizmin de temsilcisi olarak oryantlizmi etkilemiş bir kişidir. Onun oryantlizt düşüncesinde Batı uygarlığının Doğu uygarlığından öğreneceği çok şey bulunmaktaydı. Volney buna inanıyordu ve Doğu-Batı arasındaki uçurumun da edebiyatçılarla değil tarihçilerle kapatılacağını savunuyordu. Bu tarz konularda Lamartine'in daha çok sömürgeci bir anlayışa hizmet etme çabası içerisinde olduğu yaptığı çalışmalarda görülmüştür. Doğu'dan kaynak olarak faydalanılması fikrine Lamartine de katılmaktadır ancak çok geçmeden bu fikri Fransa için faydacı bir çıkara dönüştürerek de kullanma taraftarıdır.

Anlaşılabileceği üzere merak, sevgi, istek, kin, nefret gibi duygularla başlayan oryantalist çalışmalar sonunda Doğu'nun parçalara ayrılarak nasıl kullanılabileceği sorusuna kadar gelmişti. 19. asır itibariyle artık Doğu, tahakküm altına alınıp zenginliklerinin kullanılacağı bir toprak parçası olarak değerlendirilmeye başlanacaktır.

Avrupa'daki Rönesans ve Reform hareketleri sonrası Antik Yunan felsefesinin de verdiği ivme ile Avrupa'da aydınlanma dönemi adı altında tabuların yıkıldığı ve bilimin önündeki metafizik engellerin kaldırıldığı bir dönem yaşanmıştır. Skolastik düşünce yapısı da bir anda yerini aydınlanma felsefesi ile bilimsel ve akli bir dünya görüşüne bırakır. Aklın ön plana çıkarıldığı asırlarda Avrupa koyu bir seküler yapıya bürünse de, din ile bilim kendisine hassas bir zemin bulabilmiştir. Bu dönemin etkilerini Batılı bilim adamlarının eserlerinde görmek mümkündür. Daha sonra 18. asır ve Fransız İhtilali ile bir halka doğru akımının başlaması, aydınlanma dönemi ve realizm anlayışının yerine romantik bir dünya görüşünü getirir. Avrupa'da 15. asır ile 18. asır arasında "sürü" yada "ilkel kitle" olarak görülen Avrupalı halk kitlesi, artık halka doğru akımı ve romantik anlayışla her türlü bilimsel çalışmada hedef haline gelmiştir. Halka ait ne varsa halkbilimsel çalışmalarla derlenmeğe ve yorumlanmaya başlanır. Hikayeler, destanlar, şiirler, efsaneler, şarkılar ve daha bir çok halka ait eserler hararetli çalışmalar ile düzene sokulmuştur.

Halkbilimi ile ilgili çalışmalarda Almanya'nın Avrupa'da yeri çok ayrıdır. Halkbilimi ile ilgili dünyanın en büyük külliyyatına sahip olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Bu derlenen eserlerin bir çoğunda belirttiğimiz kutuplar bulunmaktadır. Yani romantizmin etkisi ile yapılan çalışmalarda hep karşıt iki güç ön planda mücadele ettirilmektedir. Siyah-beyaz, gece-gündüz, iyi-kötü, gibi zıt duygular halkın duygu akışını belirleyen göstergelerdir ve eserlerde bolca bulunur. Bu figürlerin hepsi yıkıcıdır. Kendi varlıklarının esiridir. Kullanıldıkları zaman sonsuz ve zamanlar ötesidir. Bir devamlılık ve kuvvet görüntüsü taşırlar. Ama asıl manada bu figürler sadece Batı'nın hayal ürünü olan kronik düşüncelerinden öteye geçmezler ve bu olumsuz duyguların merkezine de Avrupalılar oryantalist anlayışla Doğu'yu oturtmaktadırlar. Günümüzdeki sinsî oryantalist ve aradaki tarihsel süreci de buna eklersem tezimizin konusu ortaya çıkmış olur.

Batı düşüncesi iyi tanrı-kötü tanrı ayrımını çok rahatça yapabilen bir dualist yapıya

sahiptir. Karşıtların birliği ilkesine dayalı bir felsefesi ile Batı dünyası ayakta durmaya devam etmektedir. Doğu bu oryantalist sahnede karşıt güç olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Batı ise asimile olmaya karşı direnen Sami ırkı gibi Doğu'ya karşı mücadele eden bir rolü üstlenmiştir. Doğu ve onun korkusuna karşı verilen mücadele. Egzotik dünya diye bilinen Doğu'ya bu şekilde yaklaşmanın aslında çekinilecek hiç bir yanı yoktur. Bu olay bütün kültürlerde ve bütün insanların arasında görülebilir. İnsanlığın bilinç altının geçmişte yaşanmış tarihi trajedik olaylardan olumsuz etkilenmiş olması bu noktada normaldir. Fakat bu paranoyayı her an diri tutarak dünyayı farklı gruplara ve bölgelere bölme politikaları da yanlıştır. Dünya nüfusunun üçte birinin veba salgınıyla yok olması günümüzde bile bir salgın halinde paniğe sebep olan kötü bir anıdır. Fakat bu bizi şartlar ve koşullar değiştiği için terörize edememelidir. Batı'nın bir yerde hayatı farklılaştırıp sonra bunu dünyanın başına bela etmeye ve buna da sonuna kadar inanmaya ve hatta kendini bu uğurda doğruluğun ve aydınlığın savunucusu saymaya hakkı yoktur.

1.3.4.3. Oryantalistlerin Çalışmaları

Oryantalist çalışmalar din bağlamında başlamış çalışmalar bütünü olmaktan ziyade, ekonomik ve kültürel alanlara da yayılım göstermiştir. Ancak oryantalizmi 10. yüzyıldan 20. yüzyıla taşıyan farklılığın merkezinde yine din mefhumu bulunmaktadır. Her fırsatta oryantalist yazarlar İslam'ı ellerine alarak istedikleri eleştirmeleri, yakıştırmaları yapmış ve onun üzerinde ilmi olamayacak kadar taraflı fikirler beyan etmişlerdir. Bu çerçevede Kur'an'ın tercüme edilmesi, siyer kitaplarının ve Arapça'ya ilişkin sözlüklerin ve gramer kitaplarının yazımı gibi çabalarla karşılaşılacaktır. İslam'ı daha entellektüel bir çerçevede inceleme çabası, Avrupa'da Papalık ideolojisinin kuruluş ve yükselişine paralel olarak beliren Cluny Manastırı'ndan, İspanya kralı tarafından İspanya'ya davet edilmiş bir Fransız olan Pierre Maurice de ; Montboissier'in, daha meşhur ismiyle Muhterem Peter (1094-1156)'in inisiyatifinde ve teşvikleri ile gelişti. Daha pek çok din adamının yürüttüğü çalışmalar mevcut olsa da bilinen ve etkilediği alan bakımından ehemmiyetli olan isimlere değinmekle yetiniyoruz. Muhterem Peter, İspanya'daki manastırları ziyaret ederek İslam dünyası ve mütercimlerin faaliyeti hakkında dolaylı da olsa bilgi edinmişti... İspanya bu dönemde İslam ilminin en büyük kalelerinden biriydi. Endülüs Emevi devleti bu

bölgede kuruluydu ve bütün Avrupa'ya buradan öğrenci yetiştirip göndermekteydi. İşte bu İspanya'da İslam çok iyi bir şekilde incelenebilirdi. Bu nedenle Muhterem Peter, İspanya'da bir tercüme heyeti oluşturdu. İngiliz Ketton'lu Robert 1143'te Kur'an tercümesini tamamladı. Tercüme heyeti birçok Arapça metin çevirdi. 'Cluny Corpus' adı verilen Muhterem Peter'in seçtiği Arapça metinlerin çevirilerinden oluşan antolojiler oluşturdular... Bu antolojiler oluşturulurken kurulan heyette bir tane bile İslam alimi olmaması ise büyük bir handikaptır. Daha çok polemik amaçlar güden parçalar yazıldı ve hiçbir tefsir yapılmadı. Koleksiyondaki malzeme ne yazık ki İslamiyet üzerine daha sonra yapılacak olan araştırmalarda temel olarak kullanılmadı... [Zira] gündelik mücadelede bir yararı yoktu bu metinlerin. Dini polemiklerin muhatabı hayali Müslümanlardı. Onları da kağıt üzerinde kolayca yok edebiliyorlardı. Pek çok hatasının bulunmasına karşın, Kur'an tercümesi -kapsamlı bir yorum, demek belki daha doğru olacaktır- İslam araştırmalarında bir dönüm noktası olmuştur. 1698'de İtalyan Ludovico Marracci'nin yaptığı tercüme kadar Avrupa dillerindeki diğer tercümelere kaynaklık eden bu eserle birlikte Batı dünyası, ilk defa ciddi bir İslam araştırması için malzemeye ve araca sahip oluyordu (Bulut, 2002:53-56). Böylelikle oryantalist çalışmaların temel çalışmaları daha 12. asırda atılmaya başlanmıştı. Batı din adamları İslam ile ilgili bu türden çalışmalarına ilerleyen zamanlarda daha da yoğun olarak devam edeceklerdi. Üstelik bu din adamlarına daha sonraları edebiyatçılar, tarihçiler, ekonomi uzmanları, siyasiler, gezginler ve maceraperest oryantalistler de katılacaktı. Oryantalizmin bu kadar geniş bir alana yayılmasının sebebi belki burada saklıdır.

Oryantalistler, çalışmalarını daha ziyade Doğu ülkeleriyle ilgili sosyal konulara yönelttiklerinden haliyle buralarda yaşayan insanları birbirlerine yaklaştıran en güçlü bağ olan İslamiyet'le de fazlasıyla ilgilenerken insanlığın bu son ilahi dinini alakadar eden hemen her konuda kalem oynatmışlardır. Doğu ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı ve alan genişliği akıl almayacak bir seviyeye ulaşmıştır. Zengin İslam kültürünün eski kaynaklarından bazılarını neşre hazırlamak; bunlar üzerinde araştırmalar yapmak; Arapça, Arap Edebiyatı, Kur'an Tarihi, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tasavvufi İslam Tarihi, İslam Medeniyetinin çeşitli dalları ve benzeri alanlar, üzerinde en fazla çalışma yaptıkları konulardır. Aralarında iyi niyetli olanları vardır. Bunlar tam manasıyla olmasa bile araştırmalarında tarafsız kalabilmişlerdir. Böylelerinin sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Buna karşılık üzülmek zorundayız, zaman

zaman hortlayan haçlı zihniyetiyle İslami değerlere saldıranları da vardır ve sayıları hayli fazladır. Eleştiri merkezine aldıkları konu İslam olup etik bir yaklaşımdan yoksun olarak bu konuyu işlemişlerdir. Bu gruptan olanlar çeşitli vesilelerle Kur'an-ı Kerim'e, hadislere, İslam Hukuk Sistemine, İslam Tarihine, Hz. Peygamber'e ve İslam büyüklerine sataşmaktan kendilerini koruyamamışlardır. Aslında pek de korumaya çalıştıklarından da bahsedilemez. Eğer öyle bir şey olsaydı o zaman zaten oryantalizmin oluşması mümkün olmazdı (Sibai, 1993:14-17).

Oryantalistlerin Arapça, Arap Edebiyatı, Kur'an Tarihi, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tasavvufi İslam Tarihi, İslam Medeniyetinin çeşitli dalları ve benzeri alanları, Osmanlı kültürü, Türkler, Türk kültürü gibi pek çok alanda çalışmalar yapmış olduklarından bahsetmiştik. Bu çalışmalarını yapan yazarlardan bir kaçını saymak gerekirse en önemlilerinin isimleri: Chateaubriand, Nerval, Von Grunebaum, Silvestre de Sacy, Flaubert, Lamartine, Goethe, Dante, Ernest Renan, Volney, Olivia Manning, ile Lord Byron, Albert Camus, Voltaire, Getrude Bell, El Cid ve Chansan de Roland ile H.A.R.Gibb gibi Arabiyatçılar, Gromer ve Balfour gibi sömürge yöneticileri, Edward William Lane gibi edebiyatçılar, Massignon gibi oryantalistlerin isimleri verilebilir.

Bunlardan belki de en etkili olanı Silvestre de Sacy'dir. İnanılmaz çalışkan bir oryantalisttir. Napolyon'un bile Mısır seferinde yanından ayıramadığı bir Doğu uzmanıdır. Doğuyla ilgili derin araştırmalar sonucu bilgi ve tecrübesinden vazgeçilemeyecek bir siyasetçi ve bilim adamı konumuna yükselmiştir. Örneğin Silvestre de Sacy sadece İslam, Arap edebiyatı, Dürzi'lerin dini ve Sasani-İran üzerine çalışmış Avrupa'nın ilk modern profesyonel Doğubilimcisi değil aynı zamanda Champollion ve Franz Bopp'un önderi ve Alman mukayeseli linguistik ilminin de kurucusudur. Öncü ve üstün olma hakkını aynı şekilde Williams Jones ve Edward William Lane' e de tanıyabiliriz (Said, 1998a:34).

Lane' in *Manners and Customs of the Modern Egyptians*(Modern Mısır'ın Gelenek ve Görenekleri) isimli eseri Nerval, Flaubert ve Richard Burton gibi pek değişik kişilerce okunmuş ve tartışılmıştır. Eserin yazılış stili özellikle dikkatleri üzerine çekmektedir. Kendisinden sonra pek çok oryantaliste kaynaklık eden bu eser bölgeye gidenlerin muhakkak gözden geçirmesi gereken bir yol haritası durumundadır. Bu kitap otorite sayılmaktadır. Sadece Mısır değil Doğu hakkında yazan ve düşünen herkes için

kullanılması mutlaka gerekli bir eserdir. Nevral "Modern Egyptian"ı kelime kelime aktarırken Lane'in kudretine ve bilgisine başvuruyor, fakat bir Mısır köyünü değil bir Suriye köyünü anlatıyordu. Lane bu kudrete sahipti. Aslında güç kaynağı Oryantalizm'dir. Oryantalizm her an yeni bir referans eserine yol açabilecek karakter taşımaktadır. Bununla beraber eserin ana hatlarını anlamadan Lane'in güçlü karakterini bulup çıkarmanın da imkanı yoktur. Bu gerçek Renan, Silvestre de Sacy, Lamartine, Schlegel ve önemli bir grup yazar için de geçerlidir (Said, 1998a:41). Belki sonraki yıllara nazaran çok daha merkezi ve sübjektif yargılarla yazılan eserlerdi bunlar. Ama bir ölçüde oryantalist merakı karşılamaktaydı. Tabii yıllar süren bu çalışmalar birçok bilimimin ürünü eserlerdi. Avrupa bilgiye ulaşmanın yolunu bulmuştu ve bu yoldan daha çok uzun süreler de gidecekti.

Doğu'nun görülebilirliğini, zayıflığını, bilgisizliğini, egzotikliğini, kadınlarının çekiciliğini, ünlü olarak ifade edebileceğimiz birkaç oryantalist etkili olarak betimlemiştir. Bu konularda Doğu ideolojik bir materyal olarak Renan ve Marks tarafından ele alınmıştır. Ernest Renan Batı medeniyetinin yanında Doğu'ya karşı çok serttir. Birçok gerçeği saptırmakta mahzur görmez. Marx ise Doğu'nun hakimiyet anlayışı ile ilgili olarak çalışmalar yürütmüştür. Ayrıca Doğu toplumunun üretim geleneklerine karşı takındığı kapalı ve mesafeli tutum da Marx'ın ilgi alanıdır. Ayrıca toplum yapısını da bu şekilde görünür hale getirmeye çalışmıştır. Hindistan'la ilgili - aslında Aysal devletlerle- pek çok makalesi ve çalışmaları bulunmaktadır. Bilimsel olarak çalışkanlığı ile göz dolduran bir oryantalist de daha önce de kısaca kendisinden söz ettiğimi Silvestre de Sacy'dir. İnanılmaz emek sarf eden bir bilim adamı ve oryantalisttir. Silvestre de Sacy'e oryantalistler arasında tanınma fırsatı veren önemli bir husus da politik olarak kullanılmasıydı. 1757'de doğan Sacy; Arapça'yı, Süryanice'yi, Kalde dillerini ve İbranice'yi iyi derecede biliyordu. Bu da onu dönemde popüler biri haline getirdi. 1796'da yeni kurulan "Yaşayan Doğu Dilleri Okuluna" ilk Arapça öğretmeni seçilmesi, kralcı olduğu halde 1824'de bu okulun direktörü olması ve 1805'ten Sonra Dışişleri Bakanlığında Oryantalist olarak görev yaparken 1806 yılında "College de France" a hoca olması bir çok meziyete sahip olmasından kaynaklanıyordu. Sacy'nin en önemli eseri üç cilt halinde yazılan (Arab Külliyyatı) dır. Arap edebiyatını incelemiş ve önemli metinleri çıkararak İngilizce'ye çevirmiştir. Daha sonra bu metinleri konularına ve tarihlerine göre de sınıflandırmaya

gitmiştir. Yazdığı eserler Avrupa'da birçok nesil tarafından takip edilmiştir. Birkaç kuşak öğrenci tarafından bu çalışmalar uzun yıllar çok geniş biçimde kullanılmıştır. Eğitim birimlerinde, öğrenciler Sacy'nin sağladığı bilgiler ile Doğu'yu tanımışlardır. Yani Sacy eldeki bilgilerin artmasında önemli bir etkiye sahiptir.

Silvestre de Sacy yıllarca Doğu'da diplomatik çevrelerde görev alacak tercümanları ve bilim adamlarını yetiştirmekle uğraşmıştır. Fransızlar 1830'da Cezayir'e çıktıkları sırada Cezayir halkına okunan resmi bildiriye Arapça'ya tercüme eden Sacy idi. Doğu'ya ait bütün diplomatik meselelerde Savaş Bakanlığı tarafından devamlı olarak kaynak sayılıyordu. Yetmiş beş yaşında Yazı Akademisi'nde Dacier'nin yerine geçti ve aynı zamanda Kraliyet Kütüphanesinde Doğu yazmaları bölümüne koruyucu uzman oldu. Etkisi o kadar kuvvetli bir oryantalistti ki o ölene kadar sömürgecilik yarışında Fransa, İngiltere'nin önünde bulunmaktaydı. Ölümünden sonra ise Fransa, İngiltere'nin ilmi çalışmalarına cevap veremediği için taktik ve sömürge yarışında geriye düşmüştür. Bütün kariyeri boyunca Sacy'nin adı özellikle (ve bilhassa Doğu bilimleri konusunda) eğitim reformu ve yenileştirme konuları ile bir arada anılıyordu. İhtilal sonrası Fransa'sında bu alanda en önemli isim onundu. 1832'de Fransa'da kendi dallarında Cuvier ve Sacy'den başka kimse yoktu (Said, 1998a:180). Sacy'nin yetiştirdiği ya da yetişmesinde payının olduğu öğrencilerin sonraki yıllarda bıraktıkları miras şaşırtıcıdır. Ondokuzuncu yüzyılda Avrupa'da Doğu uzmanlarının bir çoğu, fikir ve bilgi birikimlerine adres olarak Sacy'nin dönemini ve eserlerini işaret ederler. Avrupa'da Almanya, Norveç, Danimarka, İngiltere ve özellikle Fransa'da üniversitelerde, kolejlerde, okullarda ve devlet kurumlarında Sacy'nin yanında yetişmiş yüzlerce oryantalist çalışmaktaydı. Daha sonra bunlardan pek çoğu yine Doğu üzerine önemli çalışmalara imza atacak kişilerdi.

Bunlardan biri de karşılaştırmalı filolojinin kurucusu, Sylvestre de Sacy'nin talebesi olan Alman oryantalisti Franz Bopp (1791-1876)'tur. Bopp Berlin Üniversitesi'nde filoloji ve Sanskritçe hocalığı yapmıştı. Doğu Hint Kumpanyası'nın görevlisi olarak Hindistan'da bulunan William Jones (1746-1794), 1786'da Sanskritçe ile bazı Avrupa dilleri ve belki de eski Farsça arasında hem yapısal, hem de sözcükler açısından benzerlikler olduğuna işaret etmişti. Bopp, Jones'un düşüncelerini benimsemişti. Birçok benzeş dilin ortak bir kökenden gelmiş olabilecekleri kabul edilmekteydi.

Böylece karşılaştırmalı filoloji doğmuş oluyordu. Bu disipline göre dil, kavimle aynı şeydi. Kavimler dillerinin özelliklerine göre sınıflandırılırlar. Diller akraba olunca kavimlerin ruhu arasında da bir akrabalık var demektir. Bu akrabalık nazariyesi ileriki yıllarda daha değişik perspektiften ele alınmak zorunda kalınmış olsa da dil ile ilgili çalışmaların geldiği düze ortadadır. Kavimlerin ruhu onların en derin özüdür. Bu ruhun, kavimlerin gelişmesinde karşılaşılan her şeyi açıkladığı düşünülmekteydi. Herder'e göre, insanlık her biri dünyayı ve insanlığı özel bir dil aracılığıyla algılayan milletlere bölünmüştü. Bu düşünce Wilhelm von Humboldt (1767-1837) tarafından da benimsenmişti ve çağının klişe bir düşüncesi haline gelmişti (Bulut, 2002:125-127).

Ondokuzuncu yüzyılda hayatın ve bilimin kurtarılması, yeniden düzenlenmesi ve örgütlenmesi için girişilen deneylerde Oryantalizmin önemli bir payı olmuştu - Romantik kökenli bütün diğer bilim disiplinlerinde olduğu gibi- Zira sadece ilhama dayalı gözlemlerle yola çıkan ve Flaubert'in tabiri ile "tekelleşmiş" bir disiplin olan oryantalizm değil, ayrıca azgın bireysel Burton gibi bir Oryentalist dahi imparatorluk casusu olmaya zorlanmıştı. Flaubert gözlemlerinde olabildiğince taraflı davranan bir oryantalistti. Doğu bir topraktı, bilim alanı oldu, şimdi de kuvvet gösterilerine yarayacak bir imparatorluk arazisi olacaktı. Renan, Silvestre de Sacy ve Lane verdikleri eserlerle bu "oyuna" yardım sağlayacaklardı. Kendilerinden sonra gelecek Oryentalistler de ortaya koydukları bilimsel veya hayali eserlerle bu faaliyete etkinlik kazandıracaklardı. Bu "oyunun" yönetime ihtiyacı olduğu için, sonradan kuruluşların ve hükümetlerin kişilerden daha etkili olacakları daha açık anlaşılacaktı. Yirminci yüzyıla miras kalan ondokuzuncu yüzyıl Oryantalizminin genel kuralları bunlardır (Said, 1998a:272). Sacy Doğu'yu hem Batı'nın geleceği için hem de Doğu'nun kendisi için tanımak istiyordu. Bu fikrini kendisinden sonrakilere de aktarabildiğini; Batı'da 19. yüzyıl Oryentalistlerinde ortaya çıkan ve hızla yayılan hümanist yaklaşımlardan da anlayabiliriz.

Renan ise Oryantalizmi filolojiye uydurmuştur. Çünkü Oryantalizme filolojiden gelmiştir. Aslında Renan'ın çalışma sahası filolojidir. Her iki bilim adamının da yürüttüğü bu çalışmalar ile bilinmeye ve anlaşılmaya çalışılan Oryantalizm, daha sağlam bir zemine oturtulmuştur. Oryantalizmde bilmek genellikle bir malzemeyi görünür hale getirmekle eşdeğer bir eylemdir. Lane de gayretli bir oryantalist olmasına

rağmen Sacy kadar etkili olamamıştır. Fakat pek çok yazar ve bilim adamı bu iki oryantalistin eserlerinden faydalanarak Doğu'yu anlatmışlardır. Hem de Doğu'ya hiç gitmeden. Örnek vermek gerekirse Burton, Lane'in eserleri sayesinde "Binbirgece Masalları" ve "Mısır"la ilgili pek çok önemli bilgiye ulaşmış ve çalışmalarında bu bilgilerden de yararlanmışlardır. Ve son olarak hayal gücü ve Doğu'nun yeniden metinlerde üretilmesinde ise Flaubert ve Nerval'den örnekler verilebilir. Bu iki oryantalistimiz ise Doğuluları bile hayrete düşürecek bir tasvir ve süsleme üslubu ile Doğu sahnesini kurmuş ve içini de doldurmuşlardır. Teknik olarak çok iyidirler. Kullanılan metotlar zamanla bütün oryantalistler tarafından tanınan ve sıkça kullanılan yollar olmuştur. Çünkü yeni yetişen oryantalistler eskilerin eserleriyle bu yola ilk adımlarını atmaktadırlar. Chateaubriand'ın yolunu izleyen Lamartine gibi veya Lamartine'i takip eden Lane gibi veyahut Lane'i sık sık öven Burton gibi. Eskiler gibi yeniler de bir zaman sonra Doğu'yu yeniden inşa edilmesi ve hatta acınması gereken bir kara parçası olarak görmüşlerdir. Doğu daha çok hayallerde yaşanan ve gerçekliği o ölçüde temellenen bir gerçekliktir. Bin bir gece masallarındaki gibi egzotik, esrarlı, derin, üretici, hayali ve efsunlar diyarıdır Doğu. Gerçeklik anlaşılabilir bir boyuttadır. Bu ifadelerdeki kasıt gerçeklik bir boyut olarak Batı'yı ihata etmektedir. Çünkü orası Doğu'dur yani Batı değil...

Oryantalizmin sömürgeciliğe hizmetini; Hollanda'nın 1602'de Doğu Hindistan Hollanda Şirketi'ni, 1621'de de Batı Hindistan Hollanda Şirketi'ni kurduğu, 1630'da Endonezya'ya girdiği ve 1655'de Ümit Burnu'na yerleştiği bilgileri ışığında değerlendirmek daha sağlıklı sonuçlara ulaşma imkanı verecektir. İpek ve değerli taşlar için İran'a seyahat eden tacirleri ve diplomatları, İslam dünyasının din, kültür ve adetlerini Avrupa'ya tanıtan maceraperestler ve araştırmacılar izledi.

Stefanos Yerasimos, 17. yüzyılda Doğu hakkında yayımlanan seyahat notlarının sayısının 200'den fazla olduğunu belirtiyor. Bu seyahatlerin çoğu özel girişimlerdi, ama bazıları devletin resmi emriyle yapılmıştı. Bir zaman sonra bu seyahatlere devlet veya özel kurumlar tarafından maddi destekler de sağlanmaya başlanacaktır. Buradan çıkarılacak sonuçlardan birisi, elde bulunan onca rapora rağmen yabancı ülkeleri tanımanın artık Batı'da bir devlet sorunu haline geldiğidir. Seyyahların anlattıkları, Batılı muhayyilede Doğu'nun tutkulu bir merak haline gelmesinde ve Batılıları

Doğu'ya yöneltmede teşvik edici bir rol oynadı. Seyyahlar, gezilerinden çeşitli gözlemler ve gezdikleri bölgelere ait metinlerle dönüyorlardı. Sonraki yüzyıllarda bunların yerini, gemiler dolusu heykeller, kabartmalar, dikilitaşlar alacaktı. Bir kısım seyyahın bu gezilerden -değerli taşlarla- zengin olarak dönmeleri ayrıca ilgi çekmiştir. Seyahat notları, yayınlanma aşamasında, okuyucunun beklentilerine uygun hale sokulması için editörlerin denetiminden -belki, "sansüründen" demek daha doğrudur- geçmektedirler. Bu seyahat notlarında dikkati çeken bir özellik daha vardır: Seyyahlar, gezdikleri yerler hakkındaki gözlemlerini anlatırken kendi gözlemleriyle yetinmemekte, kendisinden önce buralar hakkında yazılanlardan da alabildiğine yararlanmaktaydılar. Bu seyyahların notları da daha sonra gelenler tarafından aynı şekilde kullanılmaktaydı. Kimi zaman, bir seyyahın eseri, aslında yazarının hiç görmediği bölgeler hakkındaki değerlendirmelerini de barındırabilmekteydi. Editörlerin bir işi de, bunların farkına varıp, yeni bilgilerle bu bölümleri düzeltmekti. Ayrıca, seyahatnamelere bakılacak olursa, seyyahların ilgilendikleri konuların ve ülkelerin çeşitlendiği görülecektir (Bulut, 2002:76). Orta Çağın kuvvetli Müslüman ya da Türk tipi yıkıldıktan sonra ki II. Viyana kuşatmasıyla başlayan bir süreçtir- Batı'da İslam'a karşı alçak görme, küçümseme, alay etme gibi durumlar ortaya çıktı. Daha çok 19. asrın sonları ile 20. asır boyunca bu hor görme imgesi oryantalist metinlere de yansımıştır.

19. yüzyıldaki hor görme imgesini gözler önüne seren bir örneğe Gerard Labrunie Nerval (1808-1856)'de rastlarız: "Kah küstah, kah kul köle, daima bir parlayıp bir sönen duygularının esiri olan bu insanların üzerinde etki uyandırma arzusuna kendimi biraz fazlaca kaptırdım; despotizmin Doğu'da nasıl da normal bir yönetim biçimi olduğunu anlamak için bu insanları tanımak lazım. En sıradan bir gezgin bile kendisine peşinen saygı duyulmasını sağlayan parlak bir yaşam düzeyine sahip olmasa da, büyük bir hızla, çalım satmaya ve sayısız durumda sert kararlar alıp sergilemeye itildiğini ve sergiler sergilemez de bunda hiçbir tehlike olmadığını görür. Arap, korkanı ısırın ama kendine kaldırılan eli yalayan bir köpektir, Sopayı yerken, aslında ona bunu yapmaya hakkınız olup olmadığından bile bihaberdir (Bulut, 2002:130). Lamartine, Flaubert ve Byron ile beraber Nerval bu küçük görme imgesini eserlerine sıklıkla işlemiş bir oryantalisttir.

Yine Byron ek olarak gezip gördüğü yerler ve kişiler hakkında gördüklerinden çok hissettiklerini anlatan bir tip olarak ortaya çıkmaktadır. Gördüğü belli ritüellere sahip kişileri mitleştirmeye çalışan bir tavırla, Doğu yolculuğu sırasında tanıştığı tarihi bir kişilik olan Yanyalı Âli Paşa'yı da aynı şekilde tasvir esnasında tahrif eder. Yolculuk güzergahı Türkiye topraklarında iken Byron'u yolculuğu boyunca en çok etkileyecek bir olay olur ve Byron Paşayla tanışır. Daha sonra onun kısa bir süreliğine misafiri olarak ağırlanır. Byron, Âli Paşa'yı 12 Kasım 1809'da annesine yazdığı bir mektupta şöyle anlatmaktadır: "Majesteleri 60 yaşında, çok şişman, kısa boylu fakat mavi gözleri ve beyaz sakalıyla yakışıklı bir yüzü var; davranışı çok kibar, aynı zamanda Türklerde gördüğüm o evrensel vakara o da sahip. Görünüşünde gerçek kişiliğini ele veren hiçbir şey yok, oysa kendisi gerçekte en zalim suçları işlemiş acımasız bir despot"(Parla, 2002:46). Bu kafa hiç değişmemiştir. Günümüzde bile işleyişine devam eden bir dünya görüşüdür. Gördükleri değil hissettikleri gerçek olan bir düşünce şeklidir oryantalizm.

Diğer bir oryantalist araştırmacımız ise daha tarafsız bir tutum sergileme hususunda daha başarılıdır. Bahsini ettiğimiz kişi L. Massignon dur. Louis Massignon: (1883-1962). Çağdaş Fransız oryantalistlerinin en tanınmışıdır. Fransa Müstemlekeler Bakanlığı Kuzey Afrika Bölümü Danışmanıdır. Aynı zamanda Mısır'da bulunan Fransız misyoner cemiyetlerinin ruhani lideridir. Birçok defalar İslam ülkelerini gezmiş, Birinci Dünya Savaşı süresince beş yıl Fransız ordusunda çalışmıştır. Mısır Dil Kurumu ve Şam'daki Arap Bilim Kurulu üyesidir. Daha çok Felsefe ve İslam Tasavvufu alanlarında uzmandır. Eserlerinden La Passian d'al-Hosayn İbn Mansour al-Hallaj, Martyr Mistique de l'İslam (İslam'ın Sufi Şehidi Hallac) 1922 de yayınlanmıştır. İslam Ansiklopedisinin önde gelen yazarlarından (Sibai, 1993:66).

L.Massignon, daha ziyade tasavvuf ve özellikle Hallac-ı Mansur ile ilgilenmiştir. Bunca maharetini, sanki Mansur tarzında bir tasavvufu yüceltmek ve onu da Hıristiyan tesirine bağlamak ana gayesine yani (Haça gerilip kendini feda etme ideali)'ne hasretmiştir. İşin bir başka yönü şudur: Bu zat, başlangıçta dinsiz iken, Irak'ta bir müslümanın fedakarlığı ile ölümden kurtulduktan sonra dine dönmüş, ama Hıristiyanlığı benimsemiştir. Bu zatın, kendi muhitine yabancı bir Hıristiyan mezhebi olan Maruniliğe intisap edip, ölünceye kadar Paris'te bir kilisede Papaz olarak ayin icra

ettiği, çok az kimse tarafından bilinir. Faslı bir ilim adamı olan Muhammed Abdulcelil'in onun eliyle Hıristiyanlığa döndüğü söylenir. Fakat Massignon'un, Fransız Dışişleri'nin danışmanı olduğunu ölümünden sonra öğrenen bir çok kimse hayrete düşmüştür. Kendi inandığı istikamette çalışmak insanlar için utanç sayılmaz. Ama başka bir görüntü verilirken, bu işlerle ilgilenmek doğru olmaz. Massignon, kendi açısından tutarlı olabilir. Müslümanların aleyhinde davrandığına dair bildiğim bir husus yoktur. Bilakis birçok Müslüman onun, hayatı boyunca Hıristiyan dünyasının Müslümanlara bakışını olumlu yönde etkilemek için çalıştığını kabul ederler. Şu hadise onun Müslümanlık hakkında iyi niyetini göstermektedir. Cizvit tarikatına mensup misyoner Henri Lammens, İslamiyet hakkında peşin hükümlerle hareket eden mutaassıp bir müsteşriktir. Onun bu özelliği İ. Goldziher'i bile rahatsız etmiş, L Massignon'a yazdığı bir mektubunda şu cümleye yer vermiştir: "Bu şahıs Kur'an'a uyguladığı metodu kendi kutsal metinlerine uygulasaydı, acaba İncillerden elinde geriye ne kalırdı?" Massignon, tarihi bir önemi olan ve kendi dindaşına karşı yazılan bu cümleyi, bir belge niteliğinde görerek yayınlamaktan geri durmamıştır. Bu gerçekten, büyük bir dürüstlük örneğidir (Yıldırım, 2002:65-68).

Diğer bazı oryantalistler ise eserleriyle beraber verilmek gerekirse şöyledir: İ. Goldziher (1850-1921): Macar asıllı Yahudi'dir. İslam düşmanlığı ve İslamiyet konusunda tehlikeli yazılarıyla tanınır. İslam Ansiklopedisi'nin madde yazarlarından. Kur'an-ı Kerim ve hadislerle ilgili hayli yazı yazmıştır. Die Riechtungen der Islamiechen Koranauslegung (Kur'an-ı Kerim Tersirinde İslami Mezhepler) önemli kitaplarından biridir. el-Mezahibu'l-İslamiyye fi Tefsiri'lKur'an adıyla Arapça'ya çevrilmiş ve basılmıştır. John Maynard: Amerikan asıllıdır. İslam'a karşı taassubuyla tanınır. Journal of the American Oriental Society (Amerikan Doğu Araştırmaları Cemiyeti Dergisi)'nin özellikle Doğu ülkeleri ve İslamiyet'le ilgili bibliyografya bölümü yazarlarından. S.M. Zweimer: (1867-1952) Misyoner oryantalisttir. İslam Dini'ne karşı aşırı düşmanlığıyla tanınır. The Muslim World (İslam Alemi) dergisinin kurucusu; Islam a Challenge to Faith (Akideye Meydan Okuyan İslamiyet) kitabının yazarıdır. Bundan başka 1911 yılında Hindistan'ın Laknou kentinde toplanan ikinci misyonerler kongresine sunulan tebliğlerin toplandığı İslam isimli bir kitabı daha vardır. Amerikalılar çalışmalarının karşılığı olarak adına bir hıristiyan ilahiyatı araştırma ve misyoner yetiştirme vakfı kurmuşlardır. Gustave E.

Von Grunebaum: (Doğumu 1909). Alman asıllı Yahudilerdendir. Üniversitelerinde dersler vermek üzere Amerika'ya göç etmiş, orada yerleşmiştir. Chicago üniversitesinde hocalık yapmaktadır. İslami değerlere ve Müslümanlara karşı düşmanlığı bütün yazılarında kolayca fark edilir. Çok yazan biridir. Oryantalistlerin takdirini kazanmış hayli eseri vardır. Birkaçı şunlardır: 1946 yılında (Ortaçağ İslamiyeti), 1947'de (Çağdaş İslam'ı Yorumlama Girişimleri), 1951 de (İslamiyette Dini Bayramlar), 1954 de (İslam Kültür Tarihi Araştırmaları), 1955 yılında (İslam Medeniyetinde Birlik ve çeşitlilik) ve 1957 yılında çeşitli makalelerden oluşan İslam adlı bir eseri daha yayınlanmıştır (Sibai, 1993:62-64).

Von Grunebaum sonunda Hıristiyan ve Yahudi inanç kalıplarının, peygamberin fikirlerinin oluşumunda büyük önemi olduğunu, Tevrat ve İncil'deki özlerin, Kur'an'ın oluşmasında etkili olduklarını söyler. Muhammendin tek tanrıcılığı Hıristiyan Teslis akidesine bir tepki olarak geldiğini belirtip; Kur'an'daki fikirlerin peygamberin kendi fikirleri olduğunu iddia eder. Sorunun ise, bu fikirlerin tam olarak kaynaklarını bulmak ve peygambere nasıl ulaştıklarını belirlemek olduğuna değinir. -Hz. Peygamber, Von Grunebaum' un fikrinde Kur'an'ın yazarıdır. Kesin olan şudur: Muhammed'in öğretisinin en önemli veçheleri Araplıktan kaynaklanır. Grunebaum'a göre Muhammed tarafından öğretilen yaşam biçimi. Hac vazifesi, fikirlerin kelimelere ve iddialara dökülüşü, felsefe öncesi bir katı mantıkçılık- bunların hepsi öz be öz Arap özellikli şeylerdir (Pruett, ????:74). Von Grunebaum'un bu analizlerine karşı yapılan detaylı eleştirileri ele almak yerine, iki çok genel itiraz incelenebilir. İlki, O İslam'ı dışarıdan incelemektedir ve İslam hakkında bir yargıya varmayı aslında akademik bir görev olarak görmektedir. Yani sıradan bir oryantalist tutum sergilemektedir. Von Grunebaum İslam' a yalnızca dışsal kriterler getirmekle kalmamış, aynı zamanda İslam'ı seçkin, belirleyici ve zorlaştırıcı Batı kriterleri bağlamında değerlendirmeyi seçmiştir. İslam'ın "başarısızlığı" nı belirleyen standartlar, aslında Hıristiyanlığın başarısızlığını da gösterebilir (Turner, 2002:117).

Von Grunebaum ile ortak görüşlere sahip bir diğer oryantalist ise G. Sale'dir. O da Hz. Muhammed hakkında kendince bazı yöntemler denemiştir. George Sale (1697-1736) bir hukukçu ve aynı zamanda da Arabiyat araştırmacısıdır. Maracci'nin Kuran çevirisine bağlı kalarak bir İngilizce çeviri de kendisi yapmıştır(1734). Bu tercüme

çalışmasının giriş bölümü dikkate değer yaklaşımlarla örülüdür. Öncelikle İslam peygamberi hakkında sorular soran ve cevap arayan bir teknik kullanmıştır. Ona göre sorulması gereken soru İslam peygamberinin gerçekten tanrı tarafından mı gönderilmiş olduğudur. Sale'e göre, Muhammed doğrudan doğruya Tanrı tarafından gönderilmiş değildi, ancak onun insani yetenek ve ilgileri Tanrı tarafından, gerçek dine uygun bir hayat sürmeyen Hıristiyan kilisesini uyarmak amacıyla kullanılmıştı. Ona göre, Muhammed'in -gerçek dini düzeltmek için gönderilmiş olduğuna ilişkin inancı, coşkusu, etkileyici anlatımı, yargılarındaki isabet, nezaket ve kibarlığı gibi- dikkate değer niteliklerinin tek mümkün açıklaması buydu. Aynı kuşaktan Simon Ockley (1678-1720) de benzer düşüncelere sahiptir. Ockley'in tarih araştırmaları Gibbon başta olmak üzere pek çok kişiyi derinden etkilemiştir. Onun çalışmaları tüm Avrupa'da İslam medeniyeti araştırmalarında devrimci bir etki yapmıştır. İslam tarihi, Hz. Peygamber'in hayat hikayesi ve Arapça üzerine olan çalışmalarına herhangi bir kurumsal destek almadan, kendi imkanları çerçevesinde devam etti. Ekonomik yoksunluklarına rağmen Cambridge, Oxford gibi üniversitelerinin kütüphanelerinde araştırmalar yapmak üzere oralara yolculuklar yaptı. Hatta bu uğurdaki çalışmalarını yürütmek için, borçlanmak zorunda kaldı. (Profesör olarak yıllık kazancı 40;f'dır, fakat borcu 200;f'a ulaşmıştı.) Ödeyemeyince de hapse girdi. En önemli çalışması olan *History of the Saracens*'in bir kısmını da hapiste iken tamamladı. 1706'da ilk kitabı olan *Introduction ad Linguas Orientales*'i yayınladı. İlk cildi 1708'de yayınlanan *History of the Saracens* isimli eseri, Maxime Rodinson tarafından, oryantalizm araştırmalarının neticelerini geniş okuyucu kitlesine tanıtmak için girişilen ilk teşebbüs olarak değerlendirilmektedir. Ockley için de, Hz. Muhammed vahiy almış bir peygamber değildi; ancak o yalnızca daha eski zamanların bilgi ve bilgeliğini korumakla kalmayıp, ahlaksal bir reform da yapmış olan, dikkate değer başarılarla sahip bir adamdı (Bulut, 2002:89).

Oryantalist araştırmacılar aslına uygun olup olmadığını düşünmeden Doğu'yu taklit edebilir. Doğu hakkında tüm söyledikleri her zaman olmamakla beraber genelde tek yönlü bir anlatım olarak değerlendirilmelidir. Doğulular konuşmakta ve hareket etmekte, Oryantalist gözleyerek not tutmaktadır. Tüm gücü yerlilerin ortasında durarak konuşmak ve yazmaktan ibarettir. Belki ona gizli bir yazar gözü ile bakılabilir. Ve bütün yazdıkları yerliler için değil, Avrupa'nın çeşitli yayın kurumları içindir (Said,

1998a:226). Goethe bir Alman oryantalist olarak Doğu'yu anlatmak için bütün Ren nehrinin kıyılarını dolaşmış iken, Schlegel'in Doğu'su Paris kütüphanelerindeki uzun mesailer sonucunda oluşmaktaydı. Kimi oryantalistler ise Viyana'daki kütüphanelerde çalışmayı tercih etmekteydiler. İşin traji-komik olan yeri ise uzun yıllar sonra bu şekilde yazılan kitapların kaynak olarak kullanılacak olmasıydı. Alman oryantalistizmindeki Doğu, İngiliz ve Fransız oryantalistizmde olduğu şekliyle "aktüel" bir nitelik arz etmez. Alman oryantalistizminin Doğusu, sırf 'kuramsal', en azından 'klasik' bir Doğu idi. Almanların Doğu'su Nerval, Chateaubriand, Lane, Lamartine, Burton, Disraeli ya da Byron'un Doğu'ları kadar aktüel değillerdi. Alman oryantalistizminin yaptığı, İngiliz ve Fransız imparatorluklarının Doğu'dan getirdikleri metin, efsane, fikir ve diller üzerinde uygulanan teknikleri geliştirmektir (Bulut, 2002:185). Doğu ile ilgili etkili eserlerden biri de 18. asırda William Beckford'un Doğu'ya hiç gitmeden, yalnızca Doğu'ya ilişkin metinlerden yararlanarak yazdığı *History of the Caliph Vathek* (Halife Vathek'in Öyküsü)'dür. Doğu ile yukarıda bahsi edilen temaların karışımından oluşan bir eserdir. Önce Fransa'da Fransızca basılıp, 1786'da Henley'in çevirisiyle Londra'da yayımlanan *Vathek*, Doğu mitinin on sekizinci yüzyıldaki en ilginç bir ifadesidir. *Vathek*'in yazarı William Beckford, çağdaşlarının 1001 Gece Masalları'na ilgisini paylaşan bir yazardı. Doğu'ya hiç gitmeden yazdığı bu eserinde 1001 Gece Masalları'nın öykülerinden olduğu kadar Doğu yolculuğu anılarından da yararlandı. Harun Reşid'in torunu olarak tanıttığı *Vathek* iyiliğe karşı kötülüğün maşası olarak bilgi ve kudret peşindedir (Parla, 2002:37).

Batı kültürü üzerinde en derin tesire sahi olan esere gelirsek o da "1001 Gece Masalları" adlı eserdir. Günümüzde bile etkileri devam eden bir kurgudur. Doğu tamamen bir hayaller diyarı olarak anlatılmıştır. Dönemin Batı kamuoyu tarafından çok büyük bir ilgi ile okunan bu eser tamamen bir oryantalistizm abidesidir. Antoine Galland (1646-1715), 1001 Gece Masalları'nın Fransızca tercümesini (1704-1717) yayımlamıştır. Galland, resmi olarak ya da özel olarak Doğu'da bulunduğu zamanlarda bolca gezme ve gördüklerinin resimlerini yapma fırsatı bulmuştur. Bazı sanat eserlerini ise Fransa'ya götürmüştür. 1672-1673'te, elçilikte bir görevli olarak İstanbul'da da bulunmuştur. 1679'daki görevi ise Doğu Hint Kumpanyası adına, Colbert'in dairesini ve koleksiyonunu zenginleştirebilecek şeyleri Yakın Doğu'da bulup getirmektir. 18 ay boyunca bu görevde kalan Galland, kumpanya idaresinin değişmesi sonrasında

görevden alındı. Ancak Colbert onu kendi amaçları için istihdam etmeye devam etti. Colberf'in ölümünden sonra da, Galland bu görevini Kralın Antikacısı unvanı altında devam ettirdi. Doğu'daki bu uzun ikameti süresinde Türkçe, Farsça ve Arapça'yı öğrenme ve geliştirme imkanı bulmuştu. Galland'ın asıl önemli çalışması ise, yukarıda bahsedilmiş bulunan, 1001 Gece Masalları'nı tercüme etmesiydi. Galland, bu esere bir de önsöz yazmıştır. Batı'daki Doğu imajını köklü bir biçimde belirleyen nadir eserlerden birisi olan bu çalışma Doğu'ya merakı bir tutku haline getirmiştir. Artık İslam dünyası Deccal'in at koşturduğu bir alem olarak görülmez. Egzotik bir medeniyetin vatanıdır Doğu, şairane bir medeniyetin. O masal ikliminde serazat cinler yaşar. Avrupa'daki peri masallarına bayılan okuyucular için sihirli bir dünyadır 1001 Gece (Bulut, 2002:82).

Bu adını vermediğimiz oryantalist: İslamiyet'e karşı verilen kültürel savaşta en büyük suçlulardan bir tanesi ve şu anda Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Princeton'dan emekli, İngiliz Doğu Bilimcisi olan Profesör Bernard Lewis'tir. Günümüz oryantalistlerinden en önemli kişiliklerden biridir. Alanında otorite durumuna gelmiş bir kimsedir. Türk kamuoyu tarafından da bir zamanlar iyi bilinen bir oryantalist araştırmacıdır. Yine Türkiye üzerine de çalışmaları bulunan bir oryantalisttir. The New York Review of Books (New York Kitap Eleştirileri), Commentary (Yorum), Atlantic Monthly (Aylık Atlantik), Foreign Affairs (Dış Gündem) gibi yayınlarda düzenli olarak makaleleri yayımlanan Lewis'in İslamiyet'e dair tutum ve görüşleri on yıllar boyunca değişmemiş ve giderek daha da keskinleşen bu görüşler, tutkulu gazetecilerin ve politikacıların düşüncelerine oturarak söylevlerine kadar sızmıştır. Kimlerin İslamiyet'i Hıristiyanlık ve liberal değerlere karşı bir tehlike olarak kabul ettiğini göz önüne alırsak, Lewis'in bütün görüşlerinin XIX. yüzyılın yetiştirdiği İngiliz ve Fransız siyaset bilimcilerinden ve akademik çevrelerden türediğini basitçe görebiliriz. Lewis'in tüm çabası İslamiyet'i bildiğimiz, yaşadığımız dünya düzeninin dışında göstermekten ve İslamiyet'in çağdaş değerlerle savaştığı izlenimini yaratmaktan ibarettir. Edward Said'in Orientalizm adlı kitabında da değindiği gibi Lewis'in taktığı, kötü niyetli gözlemleriyle, etimolojiyi, kökenbilimi hileli kullanımıyla kültürleri karalayarak kitleleri sınıflandırmaktır. İslam toplumlarını kültürleri, politikaları ve tarihleriyle değerlendirmeli. Sonuçta, iyi olamazlar, çünkü Batılı değerler şeklindeki tanımlamasını dikkate alırsak Lewis'in ne kadar yetersiz bir

kavrama düzeyine sahip olduğunu ve azarlanmayı ne kadar daha çok hak ettiğini görebiliriz (Said, 1998a:31)

Edwar Said özellikle eleştirileriyle Lewis'i adeta bombardımana tutmuş ve bu ilim dalında onun tamamen bertaraf edecek konuma getirmiştir. Öyle ki Bernard Lewis bile kendisi sonunda Oryantalist kelimesinin değiştirilmesi için girişimlerde bulunmak zorunda kalmıştır.

Amerika'dan sonra İngilizlere bakıldığında ilk görülen oryantalist H.A.R.Gibb'dir. H.A.R.Gibb: Çağdaş İngiliz oryantalistlerin en meşhurdur. Mısır Dil Akademisi üyesidir. Amerika'da Harward Üniversitesi İslam ve Arap Araştırmaları bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. İslam Ansiklopedisi yayınlayanlardan ve önde gelen yazarlardandır. Yazdığı bu ansiklopedi daha sonra pek çok İslam alimince eleştirilere uğramış bir eserdir. Derinliğine inceleme sonucu yazdığı tehlikeli kitapları vardır. Aslında kitaplarının tehlikeli oluşunun sırrı İslami konuları derinliğine ele almasıdır. Eserlerinden birkaçı: Başka oryantalistlerle birlikte yazdığı (İslam) adlı eseri ile 1947'de yazdığı üç eseri (İslam Yolu) , (İslam'da Modern Temayüller) ve (Peygamber'in Yolu) vardır. Yine farklı bir tarihte yazdığı (İslam Toplumu ve Batı) adlı eseri ile pek çok makalesi de bulunmaktadır (Sibai, 1993:61).

1.3.5. Oryantalizmin Akademik Boyut Kazanması

Oryantalist çalışmaların ilk asırlarda acemice ve dağınık bir konu kompleksi üzerinde değişik ülkelerden oluşan gezgin bilim adamları ya da din adamları tarafından başlatıldığına dair konulara temas etmiştik. Bu çalışmalar uzun bir zaman biriminde tabii ki bu şekilde devam etmemiştir. Dünyada değişen güç dengeleri ile ülkelerin dünya siyasetini ve tarihini yönlendirmede konum değiştirmesi nedeniyle oryantalist çalışmalar kimi zaman yavaşlamış kimi zaman da alabildiğince hızlanmış ama hiçbir zaman tamamen engellenememiştir.

Avrupa rönesans ile bilim devrimini reform ile din devrimini gerçekleştirmiş ve yenilenmiş bir akılla dünyaya ve meselelere bakmaya başlamıştır. Gelişen ticaret ve bu ticaretin de artık eskisi gibi İslam ülkelerinin tekelinde olmaması ile Batı dünyası zenginleşmiş, coğrafi keşifler sebebiyle de yeni kültürler ve zenginliklerle tanışılma fırsatları doğmuştur. Artık daha büyük bir dünya ile siyaset yapılır hale gelmiştir.

Avrupa bu noktada meydana getirdiği zihni devrimler ve sanayi alanındaki atılımları ile teknik olarak da dünyanın yeni merkezi olarak konumunu sabitlemeyi bilmiştir. Oryantalist çalışmaların bu zamanlarda daha güçlü ve derli toplu yapılmaya başlanmasının sebebi ise Avrupalı sanayi ve ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerin oryantalizm ve onun verilerinden siyasi ve ekonomik fayda beklemeleridir.

Alman üniversite sisteminin uygulandığı Avrupa kıta'sında, üniversite akademisyenleri, araştırmaları en azından hükümetin amaçları ve varsayımlarını takip etmesi beklenen kamu görevlileridir. Örneğin Hollanda'da üniversite öğretim üyelerinin tamamına yakını Hollanda toplumunda üniversite araştırmasının rolünün ne olacağına hükümetin karar vermesinin tamamen doğal olduğunu düşünmektedir (Turner, 2002:211). Aynı düşüncenin Doğu'da da aynı şekilde mevcut olduğunu belirtmek zor olacaktır. Çünkü Doğu'nun bu tarz bir düşünceye sahip olabilmesi için aynı oryantalist tarihe sahip olması gerekmektedir. Aynı çıkar ilişkilerine ve aynı kültürel düşünce sistemine de ihtiyacı vardır. İşte bütün bunların imkansızlığı nedeniyle bir Doğulu akademisyen ile bir Batılı akademisyen aynı mevzuda farklı düşünmek zorundadırlar.

Oryantalizmin akademik boyut kazanmasında bilimin yeni dünya düzenini belirlemedeki yeri ve önemi de etkilidir. 19. asırda başlayan bu akademikleşme çalışmalarında öncelikli destek Avrupalı devletlerden gelmiştir. Avrupalı devletlerin Doğu üzerine oluşturdukları uzun dönemli siyasi ve ekonomik çıkarlara dayalı devlet siyasetlerinin ilmi altyapısı oryantalizm olarak düşünülmüştü.

Buna göre 19.asırda yapılmakta olan ve geçmiş asırlarda yapılmış olan bütün çalışmalar bu uğurda kullanılmak üzere bir araya getirilmeye başlanmıştır. Üniversitelerde Doğu ile ilgili çalışmalarda bulunacak birimler ile bölümlerin kurulmaya başlanması; Doğu hakkında uzmanlaşmış kişilerin maddi anlamda desteklenmesi; Doğu ile ilgili bilimsel yayınların teşviki ve bu anlamdaki bütün diğer çalışmalar oryantalizmin akademik boyut kazanmaya başladığına birer delildir.

Gerek Batılı devletlerin ve gerekse de özel kurum ve kuruluşların destekleriyle oryantalist çalışmalarda 19. asır itibariyle geçmiş asırlara oranla büyük gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmelerde derneklerin açılması ve süreli yayınların çıkarılmaya başlanması da zikredilmesi gereken faaliyetlerdir. R. Paret'in dediği gibi

XIX. asırda oryantalizm, Kilisenin tahakkümünden kurtulduktan sonra bir ilmi çalışma alanı olarak teşekkül etti. XIX. asrın sonunda İslami araştırmalar, genel şarkiyat alanı içinde, başlı başına bir ihtisas sahası olarak kaldı. Müsteşriklere ait ilk uluslararası kongre 1873'de, Paris'te yapıldı. Bu kabil büyük kongreler günümüze kadar muntazam aralıklarla yapılarak devam etmiş ve sayısı 30'u geçmiştir. XIX. asır sonlarına doğru İslami alanda araştırma yapanların çoğu, genel olarak Sami dilleri araştırmalarında, özel olarak da İbranice veya Kitab-ı Mukaddes metin tenkidi alanında ihtisas yapmışlardı: Nöldeke, Welhausen, Goldziher gibi. Özellikle XIX.asrın ortalarından itibaren İslam dünyasının maruz kaldığı sömürgecilik, Avrupa'nın Doğuya bakışını belirlemede önemli rol oynamıştır. Sömürgecilik, bu aşamada oryantalizmin ürünlerinden fazlasıyla yararlanmıştı. Bu gelişmelerle irtibatlı olarak Avrupa ve Amerika'nın çeşitli şehirlerinde oryantalist incelemeleri sürdürmek ve disipline etmek için bazı dernekler kuruldu. Bu dernekler bilimsel dergiler ve yayınlar çıkarmaya başladılar (Yıldırım, 2002:27-28). Örneğin:

a. 1787 tarihinde Fransızlar -oryantalistlerin birbirleriyle temas kurmalarını ve eserlerinin neşredilmesini sağlamak üzere- bir cemiyet kurdular. 1820 de Paris'te Society Asiatique (Asya Cemiyeti)'ni kurarak buna bir yenisini eklediler. Arkasından da Journal Asiatique'i çıkarmaya başladılar.

b. 1823 de Londra'da oryantalizm araştırmalarını teşvik etmek üzere İngiltere kralının fahri başkanlığında Royal Asiatic Society (Kraliyet Asya Cemiyeti) adında bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyet Journal of the Royal Asiatic Society (Kraliyet Asya Cemiyeti Dergisi) adında bir de dergi çıkardı.

c. 1842 yılında Amerikalılar American Oriental Society (Amerikan Doğu Cemiyeti)'ni kurdular ve Journal of the American Oriental Society (Amerikan Doğu Cemiyeti Dergisi)'ni çıkarmaya başladılar.

d. Günümüzde Amerikalı oryantalistlerin çıkardıkları dergilerden biri de Journal of the Oriental Society (Doğu Araştırmaları Cemiyeti Dergisi) dir. Bu dergi Ohio Eyaletine bağlı Gambier şehrinde neşredilmekteydi. Paris, Leibzig ve Toronto'da birer temsilcisi bulunmaktadır. Halen çıkıp çıkmadığı bilinmiyor. Arada bir dini meselere, bilhassa kitabiyat konusuna yer vermekte ise de genel tutumu tamamen siyasi oryantalizm doğrultusundadır.

e. Yine Amerikalı oryantalistler tarafından halen (Ortadoğu Meseleleri Dergisi) ve Middle East Journal (Ortadoğu Dergisi) adıyla iki dergi yayınlanmaktadır. Bu dergilerin genel tutumu diğerleri gibi siyasi oryantalizm doğrultusundadır.

f. Amerikalı oryantalistlerin halen çıkarmakta oldukları en tehlikeli dergi 1911 yılında S. Zweimer tarafından kurulan. The Muslim World (İslam Alemi) dergisidir. Bu dergi, yazı kurulu başkanı K. Cragg idaresinde Hartford şehrinde yayını sürdürmektedir. Tutumu daha çok misyonerlik paralelindedir.

g. Fransız oryantalistlerinin de misyonerlik tutumu ve İslam'a düşmanca

yaklaşımları yönünden The Muslim World dergisine benzer bir dergileri vardır. Adı da aynıdır: Le Monde Musulmane (İslam Alemi)" (Sibai, 1993:58-59).

Bu dernekler arasında çok köklü ve derinlemesine çalışmalarda bulunmuş olanları da mevcuttur. "Asya Derneği", "Kraliyet Asya Derneği", "Alman Doğu Ülkeleri Derneği", "Amerikan Doğu Derneği" gibi dernekler çok büyük çapta faaliyet göstermişlerdi. Bu arada üniversitelerde kürsüler kurulmuş, oryantalizm bütün Avrupa'da geniş ölçüde yayılma alanı bulmuştu. "Fundgraben des Orients" (1809) ile başlayan oryantalist yayınlar, bilgi hazinesini derinleştirmişler ve uzmanlık kadrolarını çoğaltmışlardı (Said, 1998a:68).

Oryantalizm, Ernest Renan' dan bu yana, yani 1840'ların sonlarından Birleşik Amerika'nın sahneye çıktığı günümüze kadar geçen devrede, içinde akademilerle, kitaplarla, kongrelerle, üniversitelerle, dışişleri bakanlıkları ile bir hikmet nazariyesi gibi aktarılmaya çalışılan bu fikir sisteminin, aslında korkunç olduğu kadar basit ve anlamsızlaşması kolay bir seri yalan kumkuması olduğu bilinmelidir. Oryantalizm Avrupa'nın havadan bir uydurması değildir. O, bir kaç neslin birlikte çalışarak uzun yatırımlarla meydana getirdiği önemli bir doktrinler ve uygulamalar paketidir. Devam eden bu yatırımlar yüzünden Doğu, Batı'nının vicdanında yer tutabilmek için, bir bilgi sistemi olarak oryantalizmin süzgecinden geçmek zorundadır (Said, 1998a:18). Günümüzde insanlığın kabul ettiği bir çok bilgi, tavır, anlayış, refleks, önyargı ve hatta tabular oryantalist çalışmalar sonucu miras kalan bir birikimdir.

Bu birikimin verdiği düşünce yapısı birçok bilim adamı tarafından fark edilmekle beraber Edward Said'in teşhisleriyle değişik bir boyut kazanmıştır. Özellikle E. Said'in Oryantalizm eseri, mazideki metoduna getirdiği tahlillerle, istikbaldeki yönelişlerine dair, oryantalizm hakkında tahminlerde bulunma imkanı da vermektedir. Bununla beraber, bu tahmin kolay değildir. Zira oryantalizmin belli bir mekanı olmadığından homojen (mütecanis) bir oryantalizmden bahsetmek mümkün değildir. Diğer taraftan işin mali faktörü de vardır ki bu da batı üniversitelerinde şarkiyat araştırmalarında ağırlığını koruyan bir konudur. Son dönemde bazı petrol ülkelerinin A.B.D., İngiltere, Almanya gibi bazı batı ülkelerindeki üniversitelerde Ortadoğu araştırma merkezlerine maddi katkılarda buldukları görülmektedir. Teorik yönden bu desteklerin, o üniversite merkezlerinin yönelişlerini etkileyemeyeceğini söylemek mümkündür. Fakat pratikte bazı tesirler olabilir, hatta bazı durumlarda bu destekler, şartlı verilmiş de

olabilir. Fakat her halükarda bu merkezler, bağılı oldukları üniversitelerle ve ait oldukları devlet cihazlarıyla irtibattadırlar. Onların esas siyasetlerini bu faktörler etkileyecektir (Yıldırım, 2002:39-41).

Ondokuzuncu yüzyıl sömürge Afrika'sı başta olmak üzere Doğu dünyası kolaylıkla girilebilen bir yer sayılamazdı. Bu, sonu uzun yıllar sürecektir bilimsel gayretlere bağılıydı. Şunu göz önünde bulundurmak zorundayız ki Avrupa'nın Doğu üzerindeki görüşleri uzun ve yorucu çalışmaların neticesinde gelişmiş ve rayına oturmuştu. Bu görüş metinlere bağılı ve gözlemlerle sınırlıydı. Daha sonra idari ekonomik ve hatta askeri şekle girdi. Temelde meydana gelen değişme mekan ve coğrafyayı ilgilendiriyordu, yahut Doğu birinci planda söz konusu olduğu zaman coğrafi alan üzerindeki görüşler daha ileri ölçülerde değer kazanıyordu (Said, 1998a:287). Artık Doğu üzerine gidilecek yolların bulunmasında stratejilerin belirlenmesi için her bir bilimin ayrı ayrı önemi bulunmaktaydı. Bu stratejilerin kullanılması ise ancak 19. ve 20. yüzyıllarda mümkün olmuştur. Çünkü hedef olan Doğu ancak siyasi ve kültürel olarak bir haritaya oturtulabilmiştir. Bu harita uzun bir yol haritasıdır.

Fransa'nın başkenti ve belki de Avrupa'nın en güzel şehirlerinden bir olan Paris ise, ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru oryantalist dünyanın merkezi haline gelmiştir. Bu aşamada belli şekillerde davranış üslupları da oluşmaya başlar. Metinlere dayalı bilimsel aktiviteler artar ve düşünce sistemleri kendiliğinden şekillenmeye başlar. Metinlere ve eskiye dayalı yapılan her çalışma geleceğin daha değişik şekillenmesine sebep olmaktadır. Kimyacıları, astronomi uzmanları, tarihçileri, biyoloji uzmanları, arkeologları, doktorları ve teologları ile "bilim" icra edilmektedir. Değişik alanlarda birçok ilmi çalışmanın birbirini kovaladığı bir dönem yaşanmaktadır. Bununla birlikte diğer bilimsel çalışmalar yine aynı dönemde oryantalistlerin fikirleri ve felsefenin maddeye ve tabiata bakış tarzıyla bir araya gelmiş ve bazen bu birliktelik yığılarak ilerleyen bir bilim olan Oryantalizmi, felsefenin lokomotifine haline getirmiştir. Bu sırada Batılı bilim adamları ve uzmanlar fikirlerini, çalışmalarını ve dünya üzerindeki görüşlerini ortak bir dil etrafında yani Oryantalist anlayış etrafında yoğunlaştırmaya gayret etmişlerdir. Bu çalışmaların meydana getirdiği birliktelikler ve yürütülen çalışmalarda kullanılan materyali getiren Oryantalistler hep aynı şeye hizmet ediyorlardı. Yani farklı bilim dünyalarından ve farklı düşünce sistemlerinden gelen

kültürel değerleri ortak bir dille yorumlanmaya çalışıyorlardı.

Peki sözü edilen bunca çalışma dönemin Avrupa'sını nereye taşımıştır? Öncelikle Skolastik Orta Çağ Avrupa'sı bu mizanda tamamen kaybolmuş yerine düşüncenin ve bilimin önünde engellerin kalmadığı bir Avrupa gelmiştir. Dönemin ünlü felsefecileri ilerlemenin önündeki engelleri tespit ederek bu engellerden sıyrılmaya bilimsel yollarını araştırmışlardır. 1800'lü seneler olmasına rağmen (1561-1626) seneleri arasında yaşamış olan ünlü filozof Francis Bacon ve onun felsefi fikirleri Oryantalist anlayışta önemli bir etkiye sahiptir. Bacon insanlığın refahı için bilimi kullanmanın gerekliliğini fark etmiş bir düşünürdür. Ancak bilimi de doğru metotlarla kullanarak doğru bilgiye ulaşmanın insanlık için önemli olduğunu belirtir ve yaptığı bütün çalışmalarda "gerçek bilgi"yi aramaktadır. Bilimi anlamak ve bilgiye kısa ve kesin bir yolla ulaşmak onun felsefesidir. Çünkü Bacon felsefesinin özünde hakim olmak yatmaktadır. Tıpkı oryantalist anlayışın amaçladığı gibi. Bu iki görüşün birbirinden etkilenmemiş olması ya da Bacon'un görüşlerinin oryantalistleri etkilememiş olması aydınlanma dönemini yaşamış bir Avrupa için düşünülemezdi. Felsefenin önemine daha Antik Yunan felsefesi döneminden beri haiz olan Batı dünyası elbette İngilizler'in ünlü filozofunun da zengin düşüncelerinden faydalanacaktı. Ve öyle de yaptılar. Bacon'un doğanın gizemlerini çözme ve kanunlarını keşfetme ve böylece insanlığın refahı ve ilerlemesini sağlama düşüncesini Doğu ve Doğulular için kullandılar. Bacon felsefesinde tabiat bilinmeliydi ki onun zenginlikleri fark edilip yönetilebilirdi ve insanların hizmetine sunulabilirdi. Ve yine Doğu Oryantalist bir anlayışla iyice bilinmeliydi ki Doğu'nun zenginlikleri Batı insanı için kullanılabilirdi.

Bacon'a göre insanoğlu birçok kereler doğa karşısında güç durumlara düşmüştür. Bunun sebebi de hep yanlış yöntem kullanmasıdır. Asıl kullanılması gereken yöntem "bilmek" ve "tanımaktır". "Bilmek, egemen olmaktır" Ancak doğanın sırları bu şekilde çözülebilirdi. Tabi dünyayı egemenliğimiz altına almamız ve ona istediğimiz gibi istikamet vermemiz bu sayede gerçekleşebilirdi. Bu bir idealdi ve tanınmış bir oryantalist tarafından da hedeflenmiştir. O kişi de William Jones'tur.

William Jones Arapça, İbranice ve Farsça'yı ayrıntılarına kadar öğrenmiş bulunuyordu...William Jones bir ihtiyaç anında "Hindistan'da şerefli ve faydalı bir işle"

görevlendirildi ve bu amaçla derhal "Doğu Hint Kumpanyasında" önemli bir mevki'e getirildi. Bu sırada kişisel araştırmalarına başladı. Gayesi Doğu'yu bir araya toplamak, sınırlandırmak, faydalı kılmak ve bu kanaldan Avrupa'nın bir yöresi haline getirmektir. *Objects of Enquiry During my Residence in Asia*(Asya'da bulunduğum sıralarda incelediğim konular) adını taşıyan kendi kişisel eserinde William Jones kitabının bölümlerini şöyle sıralamaktadır:"Hinduların ve Müslümanların kanunları, Hindistan'ın çağdaş politika ve coğrafyası, Bengal'i yönetmenin en emin yolu, Aritmetik, Geometri ve çeşitli Asya bilimleri, Hintlilerin tıp, kimya, ameliyat ve anatomi bilgileri, Hindistan'ın tabiat mahsulleri, Asya'da şiir, konuşma sanatı ve ahlak, Doğu uluslarının müziği, Hindistan'ın ticareti, endüstri ve ziraatı vs (Said, 1998a:117). Anlatılanlardan anlaşılacağı gibi Jones, Bacon felsefesi istikametinde bir bilimsel çalışma sistemiyle insan üstü bir gayret sergilemiştir. Hindistan ve bu ülkenin insanları, insanların hayatını düzenleyen yazılı ya da yazılı olmayan hukuk kuralları, inanç sistemleri, adetleri, yaşam türleri, topluluk yapıları ve daha nice özellikleri bir oryantalist amaç uğruna en ince ayrıntılarına kadar deşifre edilmeliydi. Ve edildi de . Fakat onun bu çalışması bir oryantalist bilim adamının şahsi üretkenliğinin sonuçları seviyesinde kalmıştır. Tabii ki bu çalışma verileri İngilizler tarafından birçok sömürü ve kadrolaşma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kullanılmıştır ama bir devlete ve tahakküme talip olma durumu sadece Fransa ve Napolyon ile Mısır'da karşımıza çıkmaktadır. 19. asır aynı zamanda İslam dininin de oryantalistler tarafından didik didik edildiği bir dönemdir.

İngiliz üniversitelerinde ise, bu alanda bir durgunluk vardı. Hindistan'da doğmuş, üniversite eğitimi sırasında Halle'da oryantalist Rödiger'in ve Leiden'de Reinhart Dozy'nin öğrencisi olmuş William Wright (1830-1889) 1879'da Cambridge Üniversitesi'ndeki Arapça kürsüsüne Arapça profesörü olarak atandıktan sonra bu kürsüde bir canlanma gerçekleşmişti. Kürsü, Wright'ın çalışmalarıyla Kıta Avrupası geleneğine katılabiliyordu. *Opuscula Arabica* (1859) ve *Grammar of the Arabic Language* kitaplarını yayınladı. Özellikle ikinci kitabı, hem İngiltere'de ve hem de Kıta Avrupa'sında Arapça ile ilgili en iyi kitap olarak değerlendirilmişti. Ayrıca *Lectures on the Comparative Grammar to the Semitic Languages* başlıklı eseri, Avrupa üniversitelerinde o ana kadar olmayan bir tarz geliştiriyordu. Onu W. Robertson Smith (1846-1894), R. A. Nicholson (1868-1945) ve E. G. Browne (1862-1926) gibi bir dizi

araştırmacı takip etti. Oxford'da ise, Arapça kürsüsünün ilk sahibi Pocock'tan sonra profesörler çizgisi sönük kalmıştı. Bu kürsüye, 1889'da David Samuel Margoliouth (1858-1940)'un atanmasına kadar önemli bir sivrilme olmamıştı. Margoliouth mükemmel bir eğitim almamasına rağmen kişisel gayretiyle kendisini bir Arabiyat ve İslamiyat uzmanı olarak yetiştirmişti. Çalışma alanının geleneğine sirayet etme noktasında, eski uzmanlarla sıkı bir ilişkisi de yoktu. Arapça, Grekçe, İbranice, Latince, Sanskritçe, Süryanice ve Türkçe biliyordu. Oryantalist olarak pek çok konuda yazdı. Mohammed and the Rise of Islam (1905), Mohammedanism (1911) ve The Early Development of Mohammedanism (1913) gibi Avrupa'da İslam uzmanı olarak tanınmasını sağlayan eserleri alanlarında temel eserler olarak kabul edilmişti (Bulut, 2002:128). Görüldüğü gibi oryantalizmin akademik boyut kazanması aşamasında değişik alanlarda bir beraberlik mevcuttur. Yani ilmi oryantalizm ile sömürgeci oryantalizm aynı amaç doğrultusunda çalışmalarını 20. asra taşımayı bilmişlerdir. Doğu'nun dini, ekonomisi, toplumsal yapısı, üretim şekilleri, kültürel zenginliği gibi alanlar; oryantalist çalışmaların akademik kadroları sayesinde daha organize bir şekilde 20. asırda incelenebilmiştir. Bu başarıda bilginin farklılaştırılarak incelenmesi de önemli bir etkidir. Her alan kendi ilmi çerçevesi dahilinde tahlile tabi tutulmuştur.

1.3.6. İslam'a Bakış

Batı'nın hayatı farklılaştırıp sonra kendini bu uğurda doğruluğun ve aydınlığın savunucusu saymaya hakkı olmadığına değinmiştik. Bakınız Edward Said bu konuda önemli bir tespitte bulunmuştur: "Oryantalizm'in ortaya attığı en önemli entellektüel sorun budur. İnsanlığın gerçeği bölümlere ayrılabilir mi? Aslına bakılırsa İnsanlık gerçeği temelde kültür, tarih, gelenekler, toplumlar, hatta ırklar olarak çeşitli farklılıklar taşımaktadır; ancak insanlar bu ayrılıkların sonuçlarını yine insanca kabul ederek yaşamalarına devam etmiyorlar mı? Bu noktada şu soruyu soruyorum: İnsanların ayrı ayrı oluşlarından doğan düşmanlık hislerini ortadan kaldırmak ve "Biz" (Avrupahlılar) ve "Onlar" (Doğulular) demek zor mudur? Aslında bütün bu ayrıcalıklar genel fikirlerdir; geçmişteki ve yaşanan günlerdeki varlıkları, insanlar arasında farklar görmeye alışmış bir kafaya dayanmaktadır" (Said, 1998a:71). Doğu, 20. asra gelindiğinde artık korkulacak bir güç değildir. Fakat bu gerçeği Avrupa şuurlu altında henüz tam somutlaştıramamıştır. Hakimiyet kavramı aslında Batı için sadece huzur

veren bir kavramdır o kadar.

Volney'in eseri, Avrupa'nın Doğu ile ilk temasta geçirebileceği şoku hafifletmeye yarayan bir el kitabı sayılabilirdi. "Bu kitabı okuyun ve Doğu tarafından şaşırtılmaktansa ona hakim olun.." Volney'in asıl söylemek istediği böylece özetlenebilirdi (Said, 1998a:121). Yine aynı sonu görüyoruz. Aslında Oryantalizmde problemin başı da sonu da Doğu ve Batı'dır. Yapılan bütün çıkarımlar eninde sonunda bizi bu iki coğrafyadan birini seçmeye yöneltir. Yani son dediğiniz şey tekrar etmekten başka bir şey yapmamıştır.

Oryantalizm bir bilimdir. Yani olmazsa olmaz koşulları barındıran bir yapıyı arz etmesi normaldir. Birçok metot kullanarak hedeflerine ulaşmayı istemektedir. Teknik hususlarda çağın gereklerine kendini uyarlamayı bilmiştir. Bu noktada:

Oryantalizmin bütün düşünceleri, kavramları, metot ve araçları gün ışığına çıkmıştır. Renan'dan Goldziherle, Macdonald'dan von Grunebaum' a, Gibb' den Bernard Lewis'a kadar bütün Oryantalistler İslam'ı bir "Kültürel Sentez" (P.M. Holt'un deyimi) olarak görüyor ve İslam halklarını ekonomi, sosyoloji ve politika'nın dışında bir etüt konusu olarak düşünüyorlardı. Oryantalizm için İslam Renan'ın ilk eserinde göze çarpan şekli ile beliriyordu. Renan: İslamı iyi anlayabilmek için onu "çadır ve aşiret çağına geri götürmek gerekir.." diyordu. Sömürgeciliğin etkileri, tarihi gelişmenin sonuçları gibi konular. Oryantalistler için uykudan uyanmış çocuğun yakalayarak öldürdüğü yahut salıverdiği sinek kadar değerli idi. Bunlar asıl İslamı tanıyabilmek için asla ciddi bir araştırma konusu olmamıştı (Said, 1998a:153). İslam'ı anlamaya ve ona hakim olmaya çalışan bir Hıristiyan bilim adamının düşüncelerinin önündeki en büyük engel: Hz. İsa Hıristiyan dininin kurucusu ise Hz. Muhammed'in de İslam dininin kurucusu olduğu fikridir. Bu fikir özellikle Hıristiyanlık dininin öğretileri arasında tamamen her bir deliliyle yanlıştır. Çünkü İslam Hıristiyan Batının gözünde bir ateist sapma ya da bir aryenist inanç şekli veyahut Hıristiyanlığın aşırı bozulmuş halidir. Tabii ki bozan da güya Hz. Muhammet'tir. "Muhammedi" kelimesi de çoğu zaman Batı'da "yalancı" kelimesi ile birlikte kullanılarak Hz. Muhammed'e yakıştırılır. Bu yakıştırmalar yüzlerce yıl devamlı olarak yapılmış olmasından Avrupa'da en büyük hakikatler arasında kabul edilmektedir. Yani samimi bir Doğulu'nun hiçbir çırpınışı bu anlayışı düzeltmeye yetecek kudrette olmayacaktır. 1880 yıllarında bile İslam dini Batlılar ve

Oryantalistler tarafından hor görülmeğe devam edilmiştir. Örneğin:

Ignaz Goldziher bir taraftan "İslam'ın içinde yer alan dinsel hoşgörüyü" karşı hayranlık hisleri duyarken diğer yandan bu görüşünü baltalayacak şekilde "Hz. Muhammed'in insani kusurlarını ve İslam din bilimi açısından varsaydığı eksiklikleri" ileri sürmektedir. Duncan Black Macdonald İslam'ın din olarak değerine ve kurallarına saygı göstermekle birlikte onu Hıristiyanlığa karşı bir ihanet olarak görmektedir. Carl Becker İslam uygarlığını anlamakta fakat bu uygarlığın acınacak biçimde az gelişmiş olduğunu belirtmektedir. C. Snouck Hurgronje (İslam'ın özü saydığı) mistisizmi büyük bir şevkle incelemekte fakat onun can sıkıcı eksikliklerle dolu olduğuna inanmaktadır. Müslümanların din bilimleri, mistik heyecanları ve şiir sanatları arasında mükemmel bir bağ kurmuş olan Louis Massignon: Tanrının insan kılığında görünüşü fikrini reddedişinden dolayı İslam'ın akıl almaz biçimde suçlamaktadır. Bu alimlerin aralarındaki metod farkı İslam'ın geriliği konusunda ortak bir anlayış taşımalarına engel değildir (Said, 1998a:286). XIX. Asırda bu doğrultuda ilk İslam Ansiklopedisi de çıkarılmıştır.

1892 yılında çalışmalarına başlanan Ansiklopedi için bir kurul oluşturulmuş; aralarında pek çok ünlü oryantalistin de bulunduğu gibi İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Rus, Macar, Avusturyalı ve Hollandalı ilim adamlarından meydana gelen bir komite teşkil edilmiştir.

Bu ansiklopedi, XIX. asrın son yarısında sömürgecilik faaliyetlerine paralel olarak yoğunlaştırılan şarkiyat çalışmalarının ürünüdür ve hazırlanmasının asıl amacı başta Hollanda, İngiltere ve Fransa olmak üzere, büyük sömürge imparatorluklarının haki-miyeti altında bulunan İslam toprakları hakkında güvenilir bilgi toplamak ve buralara gidecek görevlilere yardımcı olmaktır. Maddelerin planlanmasının bu gözle yapıldığı anlaşılmaktadır. İslam diniyle doğrudan ilgili maddelerde ise, bazen şarkiyatçılığının yanında rahip olan yazarlar, konuyu misyonerce bir tutumla ele almışlar ve eleştirel yaklaşım adına en başta vahyi inkar ederek, Hz. Muhammed'in, İslamiyet'i, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarından öğrendiği bilgilerle kurduğu, bu sosyal hareketin daha sonra başka çalışmaların da eklenmesiyle din haline geldiği izlenimi verilerek, temel İslami kavramlar hakkında şüphe uyandırmaya çalışmışlardır. En temel üç konu olan Allah, Kur'an ve Muhammed maddelerinde bile bu bağnazlıkları kendisini gösterir.

Tenkrit edilen daha başka yönleri de vardır. Bu eser daha sonraları 9 cilt halinde 1987 yılında yenilenecek basılmış ve bir çok dile de tercümeleri yapılmıştır (Yıldırım, 2002:33-34).

Bu ve bunun gibi yayınlarda İslam peygamberi çeşitli aşağılamalara maruz kalmaktadır. Ya da hatalı bilgilendirmeler ile kasıtlı sonuçlara varılmaya çalışılmıştır. Dante'nin eserinde Hz. Muhammed için biçilen ceza ve kıyamete kadar sürecek olan kader çizgisi de oldukça enteresandır. Vücudu baştan sona ikiye kesilmiştir. Dante'nin deyimi ile bir fiçının iki parçası gibidir. Dante bu noktada hiçbir ayrıntı vermiyor. Bu dehşetli cezanın nasıl uygulandığı bilgimizin dışındadır. Ancak Hz. Muhammed, Dante ile konuşmakta ve ona kendisinden önce aynı şekilde cezalandırılarak bir şeytanın asistanı tarafından ikiye kesilen Ali'yi göstermektedir (Said, 1998a:103). Bu anlatılan uydurma enstantanelere Batılı birey daha çocukluğundan itibaren alıştırılmakta ve bu tarz bir Doğu'ya bakış açısıyla ömrünü devam ettirmektedir. Bu nedenle Hıristiyan dünyasının İslam hakkındaki fikirleri yeterince sağlam ve kendi kendisine yeterlidir. Hatta bu fikirler çoğu yerde fikir olmaktan çok bir inanç seviyesindedir.

Batı alışık olduğu bu yalanı hakaretlere ve haksız tecavüzlere kadar çıkarmaktadır. Dante'nin "İlahi Komedi" sinde adete bir haksız yargı mevcuttur. Eserde Hz. Muhammed Oryentalist bir mantaliteyle yargılanmış ve suçlu bulunmuştur. Batı bu noktada aynı tepkiyi gösterebilen bir dinamiğe sahiptir. Yani yazılanlar hor görülmez hatta bunlar en doğal gerçeklerdir.

İlahi Komedi'de "Maometto" cehennemnin 28. katında yer alır. Cehennemnin dokuz halkasının sekizincisine yerleştirilmiştir. Dokuzuncu halkada ise şeytanın kalesi vardır. Dante burada Muhammed'e rastlamadan önce daha az suçlu olanların arasından geçmiştir; lükse meraklı, obur, zarar verici, öfkeli, kafir, intihar etmiş ve dini inkar eden kişilerin. Muhammed'den sonra ise şaşırtıcılar ve hainler yer alır. Bunların arasında Judas, Brutus ve Cassius göze çarpmaktadır. Bu noktadan sonra ise şeytanın bulunduğu cehennemnin sonuna varılır. Dante'nin kafasında Muhammed böylece yaramazların sert hiyerarşisi içinde yer alıyor. Buna yazar "Seminator di scandata e di scisma: Skandal ve bölücülük tohumları ekenler" adını vermektedir (Said, 1998a:103).

Söz konusu mesele Doğu olduğu zaman Batı dünyası gerçekleri her zeminde çarpıtmayı bilmiştir. Ünlü oryantalist H.A.R. Gibb'in yazdığı İslam tarihi ile ilgili

eserlerde yanlış bilgiler verilmektedir. Gibb Doğu'yu bir kültür kıtası olarak görmektedir. Üzerinde çalışılması gereken bir coğrafya olarak Doğu'ya bakar. Bu da onu usta Oryantalistlerden biri haline getirmektedir.

1.4. Oryantalizm ve Sömürgecilik

Oryantalist bilgi üretiminin arka planında sömürgeci çıkarların yattığının görülmesi zor bir iş değildir.

Önümüzde oryantalizmin "negatif" anlam kazanmasında ciddi katkısı sağlayan isim şüphesiz Edward Said ve onun haklı olarak paradigma-kurucu bir yapıt, olarak değerlendirilen eseri Oryantalizm'dir. Said, eserinde, Doğulu toplumlara ve kültürlerle ilişkin oryantalist bilgi ile sömürgeci ekonomik ve politik güçler arasındaki köklü tarihsel ve kurumsal ilişkiyi ortaya koymakta ve oryantalist bilgi üretiminin arkasında böylesi devasa bir ekonomik, askeri ve siyasi güç bulunmadığında bu bilginin de üretilemeyeceğini vurgulamaktadır. Edward Said oryantalizmi "hepsi birbirine dayalı bir çok şey" olarak anlamakta ve genel kabul gören anlamlarını "en kolay kabul gören akademik manası"ndan başlayarak sıralamaktadır: "Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dil bilimci olsun, özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse Şarkiyatçıdır (oryantalist) ve yaptığı şey Şarkiyattır (Oryantalizm)... Zenginliği, nakil usulü, ihtisas sahaları ve iletimi kısmen bu kitapta ele alınacak olan bu 'bilimsel gelenek' için Oryantalizm'in daha geniş bir manası vardır: Oryantalizm 'Doğu' ile 'Batı' arasında ontolojik ve epistemolojik ayırımı dayalı bir düşünüş biçimidir... Şimdi oryantalizmin üçüncü anlamına geliyorum: Bu anlamda oryantalizm, diğer ikisinden ziyade 'tarihi ve maddi' biçimde tanımlanmıştır. On sekizinci yüzyıl sonlarını kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası kabul edersek, Oryantalizm Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark'ı tasvir eder, tedris eder, iskan eder, yönetir; kısacası 'Doğu'ya hakim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için' Batı'nın bulduğu bir yoldur" (Bulut, 2002:20).

Diğer taraftan on yedinci asrın başlarından itibaren gelişmeye başlayan sömürgeciliğin temsilcileri İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Avusturya, Hollanda, İtalya, Almanya ve nihayet Rusya'nın belli başlı yüksek öğretim kurumlarında geçmişi yıllar öncesine uzanan birer şarkiyat bölümü vardır. Ayrıca bu devletlerin istisnasız hepsinde dışişleri bakanlığına veya sömürge işlerini yürüten kuruluşa bağlı bir Doğu ülkeleri dairesi mevcuttur. Buralarda çalışanların büyük çoğunluğu oryantalistlerden seçile gelmişlerdir. Batı idare sistemi içinde böyle kuruluşların olması elbette tesadüflerin ortaya çıkardığı bir sonuç değildir. Aksine belirli bir hedef ve gayenin sonucudur. Sadece bu bile şarkiyat çalışmalarının daha çok sömürgeciliğe zemin hazırlama hedefinin açık belgesidir. İsteyen başka türlü düşünebilir. Ancak şurasını dikkatten uzak tutmamak gerekir ki zaman, oryantalistlere "sömürgeciliğin keşif kolu" diyenleri

haklı çıkarmıştır. Yoksa bunca gayretin sırf ilim aşkına gösterildiğini ve başka gayesi olmadığını söylemek taraf tutmak değilse bönlük derecesinde saflıktır. Üstelik akla pek yakın da değildir. (Sibai, 1993:13-14).

Batı'nın Doğu'ya olan bakışı din merkezli ve daha bir düşmanca iken oryantalist ve sömürgeci etkilerin ışığında bu tutumda bir yumuşama meydana gelmiştir. Doğu romantikleştirilerek Batı'nın gözünde sahip olmadığı mevkilere kadar çıkarılmıştır. Bu romantik hava sayesinde Doğu coğrafyası sömürgeci çıkarlar dairesinde Batı'ya daha yakın bir konumda sabitlenmiştir. Yücel Bulut bu konuda şöyle bir açıklama getirmektedir: "Oryantalizmin Müslüman toplumlara ya da diğer sömürge halklarına önceki dönemlere kıyasla daha ılımlı, daha olumlu yaklaşımını "mutlak" bir olumluluk olarak da değerlendiremeyiz. Bu değişimi, Batılı düşünme kalıplarının ve düşünce biçiminin doğal bir sonucu olarak da göremeyiz. Oryantalist çalışmalarda görülen bu değişimi dile getiren oryantalistlerin kişisel serüvenlerine baktığımızda, nihai noktada, bu yaklaşımların sahiplerinin ya da bu yaklaşımlara dayalı politikalar geliştirenlerin Doğu/İslam toplumlarına bakışında, onlar üzerinde gerçekleştirmek istedikleri sömürgeci hedeflerinde köklü bir değişikliğin söz konusu olmadığını görürüz. Neticede oryantalist bakıştaki bu değişimler, Batı'nın kökleri yüzyıllar öncesine giden Doğu'ya ilişkin önyargılarının, Doğu üzerinde egemenlik kurma arzularının yeni siyasi, sosyal, iktisadi ve askeri alanlarda meydana gelen değişikliklere uygun olarak gözden geçirilmesinden başka bir şey değildir"(Bulut, 2002:135-136). Yani ılımlı yaklaşım bir siyaset anlayışındaki değişim sonucunda oluşan bir tavır değişikliğidir. Bu değişiklikte de en önemli etken Batı'nın Doğu üzerindeki sömürgeci çıkarlarıdır.

Oryantalist anlayışta Doğu toplumları ve ayrıca Avrupa'nın dışındaki bütün ülkeler; son derece ilkel ve çağdışı bir şekilde tasvir edilmişlerdi. Aslında Doğu'nun sahip olduğu medeniyet üstün bir medeniyetti. Ancak sahip olunan yönetim anlayışıyla bütün bu güzellikler despot idarecinin ayakları altında perişan edilmekteydi. Halk fakir ve çok yabani bir hayat yaşamakta iken yönetici despot kişi zevk ve safa içerisinde bir hayata devam etmekteydi. Bu da Batılı insanların gönlünde bir kurtarıcılık hissiyatı meydana getirmiş ve adeta sömürgecilik için değil de bu mazlum insanları kurtarmak için Doğu'ya gidildiğine inanılmıştı. (Bulut, 2002:25).

Avrupa ve özellikle bu kıtanın iki ülkesi İngiltere ve Fransa 19. ve 20. asır boyunca

dünyayı bu doğrultuda bir politik arenaya çevirmiştir. Coğrafi keşifler ve doğal sonucu olarak Avrupalı devletlerin dünyanın her tarafına yayılan kolonileri ile dünyada bir sömürgecilik dönemi de başlamış oluyordu. Düşününüz ki 1800 yılında Batılı güçler yeryüzünün yüzde 55'ini talep ediyor ama fiilen yaklaşık yüzde 35'ini elinde tutuyordu; 1878'e gelindiğinde ise bu oran, yılda 83.000 mil karelik (yaklaşık 134.000 kilometre kare) bir artış hızıyla, yüzde 67 oldu. 1914'te, yıllık artış hızı şaşırtıcı bir biçimde 240.000 mil kareye (yaklaşık 384.000 kilometre kare) ulaşmış ve Avrupa yeryüzünün kabaca yüzde 85'lik bir kısmını sömürge, himaye altındaki ülke, bağımlı ülke, dominyon ve federe devlet biçimleri altında elinde tutar duruma gelmişti. Tarihte birbiriyle ilişkili hiçbir sömürge topluluğu bu denli büyük, böylesine tümenden tahakküm altında ve güç bakımından Batılı metropollerle böylesine eşitsizlik içinde olmamıştı (Said, 1998b:43). İdare edilmesi gereken toprak parçası neredeyse bütün dünyayı bulmaktayken oryantalist çalışmaların önemsenmesi ve akademik temellere oturtulması kadar doğal bir şey olamazdı.

Bu idare anlayışı büyük külfetler ve sıkıntıları da beraberinde getirmekteydi. Binlerce mil uzaklardaki ülkelere kadar uzanan bu sömürge eli oralarda en sağlıklı bir şekilde yürütülmesi gereken bir kurumdu. Sömürge kurucuları büyük güçlülere katlanmak zorunda kalmanın yanı sıra, yurtlarından çok uzak yerlere gelmiş bir avuç Avrupalı olarak, o topraklarda yaşayan çok daha kalabalık yerlilerle aralarındaki fiziksel oransızlığın büyük tehlikeleriyle de karşı karşıyaydılar. Örneğin, İngiltere, 1930'lu yıllarda Hindistan'a, 300 milyon nüfuslu bir ülkeye, 60.000 asker ile çoğu işadamı ve din görevlisi olan 90.000 sivilin desteğinde yalnızca 4000 devlet memuru yerleştirmiştir (Said, 1998b:47). Sömürgecilik, yabancı ülkelere kurulan hakimiyet anlayışından farklı olmamakla beraber. Yerli halka karşı yumuşak davranılması gereken bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü oryantalist iddiaya göre Batı'nın medeni ve gelişmiş ülkelerinin bu yabancı topraklarda bulunma sebepleri bu insanların daha demokratik ve daha refah bir şekilde yönetilmeleridir. Yani Batı sahip olduğu o yüksek medeniyetten bu geri kalmış olan insanlara da pay çıkarmak istemektedir. Sömürgeci oryantalist anlayışta amaç; geri kalmış ülkelere hizmet etmek şeklinde belirmektedir. Bu da emperyalizmin ilk ayak sesleri olarak anlaşılacaktır.

Sömürgeciliğin Fransız savunucularından Jules Harmand, 1910 yılında şöyle diyordu: Öyleyse, ilke ve hareket noktası olarak, bir ırklar ve uygarlıklar hiyerarşisinin varlığı olgusunu ve bizim üstün ırk ve uygarlıklara mensup olduğumuzu kabul etmek, bunun yanında üstünlüğün haklar tanımakla birlikte bunun karşılığında sıkı yükümlülükler de getirdiğini teslim etmek gerekiyor. Yani geri kalan ülke insanlarını yönetmek bu aşamada bir zorunluluktur. Yerli halkları fethetmemizin asıl meşruluğu, bizim üstünlüğümüze, yalnızca makine, iktisat ve askerlik alanlarında değil, aynı zamanda törel alanda üstün olduğumuza duyulan inançta yatar. Saygınlığımız bu özelliğe dayanır; insanlığın geriye kalanını yönetme hakkımızın altında yatan da budur. Maddi güç bu amaca hizmet eden bir araçtan başka bir şey değildir (Said, 1998b:55-56). Sömürgeciliğin neden emperyalizme dönüştüğü bu konuşmadan çok iyi anlaşılmaktadır. Çünkü Batı kendini Doğu'yu yönetmek zorunda hissettirilmektedir. İşte bu hissiyatı aşılamanın da oryantalizmin ta kendisidir.

İstanbul'da Köle Pazarı adlı tablosuna ilişkin olarak Kemal Tayfur'un kaleme aldığı metin oryantalist söylem ile sömürgecilik arasındaki somut ilişkiyi çok sarıh bir biçimde ortaya koymaktadır: Tablonun bir köşesinde, nargile içip sohbet edenlerin yaşananlara karşı ilgisizlikleri, bu işin Doğu yaşamının sıradan bir ayrıntısı olduğuna işaret eder. Erkek karşısında tam bir baş eğme rolüne itilmiş kadının çaresizliği, kötü yazgısını kabullenişindeki acıklı hali, Batılının vicdanını rahatlatır. Çünkü sömürgelerde tüm Doğulular ama özellikle kadınlar bağımlılık altındaydı. Onların Batı egemenliği altındaki bağımlılıkları, köle pazarlarına sürülmelerinden daha vahşi olamazdı. Oryantalist söylemin Doğu ve Batı'ya ilişkin bu karşıtlıklar listesi saymakla bitmez, öylece uzar gider (Bulut, 2002:26). Oryantalizm kendisini sömürgecilikte işte bu ve benzeri söylemler yolu ile üretmiştir. Aslında oryantalizmin kendisini üretmek için sömürgeciliğe ihtiyacı yoktur. Aksine sömürgeciliğin devamlı olarak kendisini üretebilmesi için ve de sahip olduğu sömürge ülkelerdeki hakimiyeti ile egemenliğine devam edebilmesi için oryantalist çalışmalara ihtiyacı vardır. Oralari, insanların, kültürlerini, tarihlerini, inanç ve inanışlarını ne kadar iyi bilirlerse sömürgeci yönetimlerinin ömrü o kadar uzun olacaktır.

Said' in iddiasına göre, Mısır'ın, Avrupalı yatırımcılara açılması ve Nil Deltası'nın Fransızlar için kullanılabilir hale getirilmesi, Oryantalist çalışmaların emperyalizmin

emrine verilmesinin başlangıcıdır. 1798'den 1836'ya kadar Oryantalistler Mısır'da 33 ciltlik 'Mısır'ın Tasviri' adlı eseri yayınlamışlardır. Bu sayede Napolyon'un işgali, askeri açıdan amacına ulaşmasa da, stratejik açıdan fazlasıyla işe yarar sonuçlar doğurmuştu. Mısır'da muazzam bir oryantalist edebiyat vücut bulmuş ve bu sonraki çalışmalar için de önemli bir referans noktası oluşturmuştur (Arlı, 2003:22). Mısır'ın Tasviri ve benzeri eserler sömürgeci ülkeler için neredeyse paha biçilemeyecek değerde olan çalışmalardı.

Böyle oryantalist çalışmalar öncelikli olarak tanıtım işlevini üstlenmişlerdir. Batı için bu son derece önemli bir husustur. Çünkü gidilecek ve yönetimine talip olunacak ülkeye girmeden önce o ülke ve halkı çok iyi tanınmalıydı. Önce savaşılmadan sadece dostane amaçlarla gelindiğine bölge veya ülke halkı inandırılmalıydı. Bir harp yaşanmaması için yerli halkın güveninin sağlanması gerekmektedir. Daha sonra bu yerli halka karşı hakaret oluşturmayacak bir sömürme politikası işleme konulması gerekmektedir. Tıpkı Mısır'da olduğu gibi. Gerekirse bu insanların inancıyla inançlanmalı ve gerekirse onların dinine ve kültürüne büyük hizmetlerde bulunulacak yatırımlara gidilmeliydi. Yerli halkın saydığı bireylere çok daha fazlaca saygı gösterilmeli bu tevazu yerlere kadar serilmeliydi. İşte oryantalizmin sömürgeci emperyalist Batı'ya yıllar boyunca verdiği nasihat bu ve benzeri konulardaki çalışmalarıdır. Amaç açıktır: En az zararla en iyi sömürü.

Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi oryantalizm, topyekün bir sömürü ve emperyalist çalışma alanı şeklinde Batı'nın önünde bulunmaktadır. Askeri alanda siyasi alanda, ekonomik ve kültürel alanda oryantalizm kendisini hep değişik bir konseptle temsil etmiştir. Sömürgecilik tabii ki oryantalizmin açık bir uygulamasıdır. E.Said'in de önemle belirttiği bir husustur ki asıl tehlikeli oryantalizm gizli olan şeklidir. Kendisini 17 ile 20. asır arasında yerli ama sömürgeci aydın tipinde somutlaştırmıştır. Bu manada oryantalizm sömürgecilik orjinli düşünüldüğünde Doğu hakkındaki bilinçli ve maksatlı olarak üretilen bütün bilgi ve çalışmaların bir bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oryantalizmin yapılabilecek onlarca tanımından sadece bir tanesidir. Oryantalist çalışmalar Batı vicdanında gereken değerlendirilmeye muhatap olamamıştır. Bunun nedeni ise sömürgecilik olarak görülmektedir. Hatta aksi bir gerçek bile mevcuttur. Oryantalizm ve sömürgeci anlayışın bir eseri olarak Avrupa'nın

emperyalist emelleri doğrultusunda sömürülen nice ülkelerde belli zamanlarda büyük ayaklanmalar yaşanmıştır. Ancak bu ayaklanmalar sömürgeci güçler tarafından büyük katliamlarla bastırılmış ve yerli halk sindirilmiştir. Sömürge halinde yaşayan ülkelerde uygulanan zulüm yönetimi elbette Batı kamuoyuna daha değişik bir şekilde aksettirilmekte, adeta buradaki sömürgeci gçlerin bir hizmet elçisi olduklarından bahsedilmektedir. Avrupalı birey buna o kadar inandırılmıştır ki belli dönemlerde çıkan isyanlara karşı büyük nefretle yaklaşmaktadırlar. Bunun bir nankörlük olduğunu düşünmektedirler. E.Said bu konu hakkında şöyle bir bilgi vermektedir:

“Batı'nın bağışlarına ve sadakalarına, ardından da o cömert "Batı" elinin, bir sürü değer bilmez tarafından ısırılmasına ilişkin, dş ürünü bir tarihe başvurmadan geçilmiyor. Kendileri için yaptığımız onca şeyden sonra neden değerimizi bilmiyorlar? Değerini bilinmemiş yüce gönüllülük konusundaki bu basit formüle kolaylıkla ne çok şey sığdırılabilmemiş! Yüzyıllar boyu uğradıkları yargısız infazlara, bitmek bilmez iktisadi smrlere, toplumsal ve kişisel yaşamlarının çarpıtılmasına ve değermez Avrupa üstünlüğünün gerektirdiği itiraz götürmez baş eğmeye katlanmış, yıkıma uğratılmış sömürge halkları akıllardan çıkmış ya da unutulmuş. Yalnızca köle ticaretine sunulan milyonlarca Afrikalı'nın akılda tutulması bile o üstünlüğü sürdürmenin akıl almaz maliyetini anlamaya yeter” (Said, 1998b:63).

Batı'nın oryantalistten etkilenme boyutuyla Doğu'nunki aslında bu açıklamadan sonra anlaşılacağı gibi eşit seviyededir. Ancak zıtlık mevcuttur. Batı oryantalist sömürgeci anlayışının maliyetini Doğu toplumları ve insanlarının üzerinde göremeyecek kadar oryantalistken; Doğu da oryantalist anlayışın kendi zihnini nasıl esir alıp kendisini her anlamda nasıl sömürülmeye açık hale getirdiğini göremeyecek kadar oryantalistleşmiştir.

BÖLÜM 2:

ORYANTALİZMİN 19. ASIRDA OSMANLI'YA ETKİLERİ

Oryantalizm, 14. asırdan itibaren karşısında bir kale sağlamlığında durmaya başlayan bir devletle karşılaşmıştı. Bu devlet aynı zamanda zengin bir kültür ve inanç birikimiyle entelektüel sahada da oryantalizme karşı gelişen bir güçtür. Avrupa kendi kültürel yapısıyla, bu yeni güç karşısında öncelikle tanıma seferleri mahiyetinde haçlı seferleri düzenlemiştir. Düzenlenen bu ve benzeri seferlerde asırlara yaklaşan bir zaman geçmesine rağmen İslam-Osmanlı ordularına karşı üstün gelinememiştir. Amaç bellidir. Niğbolu ve Sırpsındığı savaşlarından sonra; 1453 İstanbul'un fethiyle iyice Balkanlara yerleşen Türkleri bu topraklardan atmaktır.

Türkler bu asırlarda Avrupa ve Hıristiyan dünyası için büyük bir sorun teşkil etmişlerdir. Çünkü bu yeni güç her hamlesini Batı'ya karşı yapmaktadır. Üstelik Avrupa'nın tanımakta geciktiği aslında tam tanıyamadığı yaman bir millettir. Bu millet İslamiyet'i Avrupa'nın başına dert haline getiren ikinci millettir. Osmanlı'nın-Türklerin siyasi ve askeri zaferleriyle yıpranan Avrupa devletleri, inanç bakımından da İslamiyet nedeniyle yıpratılmaktadır. Avrupa'nın 21. asırda bile Doğu ülkelerine ve özellikle İslam olan ülkelere karşı devamlı bir mücadele fikrini gütmemesinin ana sebebi budur. Çünkü dünya tarihinde hiçbir güç Hıristiyan Avrupa'yı İslam gibi içten yıkacak bir mahiyete sahip olmamıştır. Batı için İslam dini, öğretileri gereği Hıristiyanlığı eski, yanlış, çarpıtılmış ve geçersiz bir din sayan; aynı zamanda da kendisini hak ve tek din sayan bir düşmandır. İslam dışında hiçbir Doğu felsefesinde (Budizm, Şamanizm, Zerdüştlük vb.) bu türlü bir manifesto ve argüman bulunmamaktadır. İslam, Hıristiyanlık için bir tehdittir. Batı da bunun farkına çok geçmeden varmıştır.

Özellikle Mohaç meydan muharebesinde, Osmanlı ordularının bir büyük devlet ve Avrupa'nın Osmanlı'ya karşı tek güvendiği gücü durumundaki 200 bin kişilik Macar ordusunu tamamen yok etmesi bütün Hıristiyan alemini derinden sarsmıştır. Öyle ki daha sonra Almanya seferine çıkacak olan Kanuni bütün Avrupa'yı karış karış gezmesine, İspanya'da bir hafta deniz kenarında tatil yapmasına rağmen karşısına bir tek Avrupa ordusu çıkmaya cesaret edemeyecektir. Korkunç bir Türk miti oluşmuştur. Bu mit Avrupa'nın düşüncelerini zorlayacak kadar büyük bir haşmete ve ululuğa sahip

bir mittir.

Tarihte bu güce ulaşan diğer bir devlet olan Moğol İmparatorluğu, Avrupa'nın nazarında Osmanlı'yla bir tutulmamıştır. Çünkü Moğollar Batıya doğru gerçekleştirdikleri seferlerde ülkeleri fethetmekle kalmamışlardır. Aynı zamanda büyük medeniyetleri ve bu medeniyetlerin de binlerce yıllık birikimlerini yok etmişlerdir. Yüz binlerce insan kadın çocuk denmeden katledilmiş, milyonlarca kitap ve onlarca kütüphane de bu Moğol seferlerinde tahrip edilmiştir. Büyük bir yıkım söz konusudur.

Ancak Osmanlı'da bu türden bir fetih politikası görülmemektedir. Osmanlı gittiği her yeni diyarda yerli halka ve tebaaya inanılmayacak kadar hoşgörülü ve yardımsever şekilde yaklaşmıştır. Üstelik yeni fethedilen ülkelerde yürütülen bayındırlık faaliyetleri ile bölgelerin güzelleştirilmesi, imar edilmesi, fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve büyük bir kültürün de yaşatılması Avrupalı insanlarda büyük hayranlıklar uyandıran meziyetlerdir. Bu meziyetler nedeniyle Batılılar, Osmanlı ile Moğol fetihlerini her bakımdan birbirinden ayırmışlardır. Osmanlı bu nedenle Orta Çağın sonu ve Yeni Çağın da büyük bir bölümünde Hıristiyan dünyasınca bile sevilen bir devlet konumunda kalmıştır. Hatta bu büyüklüğe yeri geldiğinde en katı Avrupalı devletler bile sığınmışlardır. Fransa'nın, İrlanda'nın ve İsveç'in değişik tarihlerde Osmanlı'dan yardım istemeleri buna en iyi örnektir.

Hıristiyan Avrupa'da Türklerin kazandığı bu itibar en çok Papalık kurumunu ve Hıristiyan din adamlarını rahatsız etmekteydi. Misyonerlik faaliyetleri bu nedenle daha zayıf ve sinmiş bir vaziyette başlamıştır. Oryantalist çalışmalarda da Osmanlı yerine daha çok Arapların üzerinde durulmasının sebebi budur. Oryantalizmde kabul gören bir merkezi anlayış vardır. Buna göre Batılı olmayan bütün toplumlar geri kalmaya ve ilkelikle yaşamaya mahkumdurlar. Yani Avrupalı olan devletler beraberlerinde getirdikleri bazı genetik ve kültürel özelliklerden dolayı dünyanın hakimi olması gereken güçlerdir. Bu devletler ve insanları oryantalist anlayış gereği tarihe yön verir ve her şeyin merkezinde durarak çağdaş medeniyetin temsilciliğini yürütürler. Bu anlayış Avrupalılığın olmazsa olmaz koşulu ve birinci şartıdır. Tabii bu yaklaşıma sahip olan bir Batılı Osmanlı karşısında acze düşmektedir. Çünkü Osmanlı aşağılanacak bir güç değildir. Ya da geri, fakir ve bayağı bir devlet de değildir.

Toplumsal ve ekonomik yapılanması da pek eleştiri kabul edecek görünümü kabul etmemektedir. Aksine bütün bu özellikleri pek çok Batılı tarafından övgüye bile değer görülmüştür. Peki o zaman oryantalist Batılı nasıl bir yol izlemelidir?

İzlenecek yol bellidir. Günümüze kadar oryantalistlerin yürüttüğü bütün çalışmalar Doğu ile ilgili ne varsa çarpıtma ve aşağılama üzerine kurulmuştur. Gerçekler devamlı bir şekilde çarpıtılmıştır. Osmanlı ve Türklerle ilgili üstü örtülemeyecek kadar değerli bulunan tarihi ve entelektüel kayıtlar da başka milliyetlere atfedilerek üstünlük yine bir şekilde Batı'ya yüklenmiştir. Örneğin Mimar Sinan'ın dahiliği karşısında sendeleyeni Batılı anlayış, Mimar Sinan'ın Macar asıllı bir devşirme olmasını öne sürerek bu dehalığa bir Avrupalılık sebep olmaktadır demektir. Yine Sokulu Mehmet Paşa da bir Arnavut asıllı devşirmedir. Batılı oryantalistler aynı benzetmeyi ünlü devlet adamı Sokullu için de yapmışlardır.

Oryantalist araştırmacılar Doğu'ya yaptıkları gezilerde eğer deniz yolunu seçmemişlerse, Arap topraklarına ulaşmak için önce Osmanlı devletinden geçmek zorundaydılar. 15. ve 18. asırlar arasında bu ülkeden geçen neredeyse bütün Avrupalı gezginler aynı duygularla ülkelerine dönmüşlerdir. Bu duygu hayranlık ve gıptadır. Ayrıca ülkelerinde oluşturdukları eserlerinde de yine aynı duyguya yer vermişlerdir. Ancak bir farkla; bu duygunun yanında yine de bu toprakların yani Osmanlı'nın paylaşılması fikri her zaman kendisine yer bulabilmiştir. Lamartine İstanbul'a geldiğinde bu ülkeye ve insanlarına hayran olmasına rağmen yine de buraların Avrupalılarca paylaşılması gereken coğrafyalar olduğunu da belirtmiştir. Aynı tutuma Byron'da da rastlamaktayız Byron Osmanlı'da bulunduğu zamanlar yaşadığı her olay ve durum karşısında aynı art niyetliliği sergilemesini bilmiştir. Bu art niyetlilik öyle bir seviyededir ki Byron, Osmanlı'ya karşı Yunanlar için savaşmaktayken öldürülmüştür.

Byron'dan da anlaşılacağı gibi oryantalistler işledikleri konulara bir dava gözüyle bakmayı dini sebepler nedeniyle ön planda tutmuşlardır. Oryantalistlerde Batı'nın Doğu'ya karşı elde ettiği bütün kazanımlar, öncelikle Hıristiyanlık lehine bir övünme sebebi durumunda olmuştur. Osmanlı'nın zayıflamaya başladığı ve artık o eski Türk mitini temsil edemeyecek kadar gücünü kaybettiği dönemlerdeki Avrupalı yayın organlarında bu tarz övünmelere sıkça rastlanmaktadır.

Macarların özellikle bu durumları değerlendirmede gecikmediği aşikardır.

Tablolarından porselenlerindeki desenlerine ve motiflerine kadar Osmanlı'nın devamlı bir aşağılanması söz konusudur. "Türk Kafası Şişlemek" gibi sevilen oyunları mevcuttur. Ya da "Türklerin Dövülmesi" gibi oyunlarda fes giydirilen bir kişiye dayak atılarak bu duygular yaşatılmaktadır. 21. asır itibariyle varlığını sürdüren bu oyunlar Avrupa'nın Türklere karşı tavırları bakımından önemlidir.

Oryantalizm, Doğu üzerindeki hegemonik yapısını iki şekilde oluşturmuştur. Bunlara E. Said "açık" ve "gizli" oryantalizm de demektedir. Açık oryantalizmde kurumsallaşma ve sömürgeci çalışmaların ürettiği ekonomik ve sosyal kurallar mevcutken; gizli oryantalizm ameliyesine ulaşmak için zihinleri ve milletlerin fikri yapılarını çökertmeye çalışmaktadır. Aslında en tehlikeli oryantalist tipi bu ikincisidir. Yavaş fakat sonuçları itibariyle daha kesin ve acımasızdır. Uygulanması için uzun bir altyapı oluşturma süreci isterken oluştuktan sonra var olduğu yerde kendi kendini üretebilen bir organik yapıya da dönüşebilmektedir. Bunu yapmak için de günümüz modernlik anlayışları ile post modernizm gibi büyük söylemlere eklenmeyi adet edinmişlerdir. Çağdaşlaşma, çağdaş medeniyetin merkezi, modernlik gibi söylemler gizli oryantalizmde üretken kullanılmasından vazgeçilemeyecek söylemlerdir. Ülkemizde de bu söylemler kullanılarak toplumumuzda bir sınıflı yapı teşekkül ettirilmiştir. Geleneksel değerlerine bağlı muhafazakar kesim bu anlayış gereği "öteki" olarak damgalanmıştır. Bu öteki gericidir, yobazdır, ilkeldir, Doğuludur, vatanına ve milletine bağlılığı bile marazlı bir yapı arz ettiği düşünülür. Yönetilmesi gereken bir kesimdir. Bu kesim bahsedildiği şekilde ötekileştirilirken kendisini Batılı ve çağdaş olarak değerlendiren diğer bir kesim daha bulunmaktadır. Bu kesim de elit ya da 20. asırdan kalma tabirle entelektüel kesimdir. Kendilerini Avrupalı olarak görürler. Çağdaşlıklar ama çağdaşlığın tanımını bile yaparken acze düştükleri görülür. Tarih ve millet şuurundan yoksun yetişmişlerdir. Maneviyatları yetersizdir. İslamiyet bir bilgi olarak bile gözlerinde değerli değildir. Geleneksellik ve yerellik onların gözünde değersiz ve aşağılık bir durumdur.

Oryantalist düşünce tarzının ülkemize girmesi ve zihinlerde temellük etmesi, kısa süreli bir tarihsel gelişimden kaynaklanmamakta; aksine bu düşünce seviyesinin yerleşmesi ve hakimiyetini kurması 200 yıllık bir zamanı kapsamaktadır. Osmanlı'da 19. asrın ilk çeyreğinden itibaren başlatılan Batılılaşma çalışmaları ve günümüze kadar

gelenen süreçte bu çalışmalara ek düşünce sistemleriyle oryantalist düşünce şekillenmiştir. Bu şekillenmede 1850'li yıllarda askeri eğitimin Batılı teknik ve materyalle desteklenmesi, ekonominin ve sanayinin Batı tarzıyla kurulmaya çalışılması girişimleri birer başlangıçtır. Bunlar görünüş itibariyle büyük değişimler değildir fakat bir büyük zihni dönüşümün başlangıç meseleleri olmaları bakımından zikredilmesi gereken konulardır. Bununla artık Osmanlı yönetimi ve aydın kesimi, yetersizliğini ve Batı'nın ilerliliğini kabullenmiş olduğunu göstermektedir.

Kurumlardaki değişim Batı tarzında ve hızlı bir görünüm değişikliği şeklinde tezahür etmiştir. Yıllar süren bu değişim dalgası önceleri halktan tepki görmüş olsa da (II.Mahmud için gavur padişah denmesi) daha sonraları Avrupa'daki üstün teknolojik gelişmeler paralelinde yapılan yeniliklerde oluşan hayranlıklar bu tepkinin rengini değiştirmiştir. Ama yine de bütün bu değişimde lokomotif görevini üstlenenler bu 200 yıllık süreçte aydınlar ve bürokrat kesimi olmuştur. Modernleşmenin yerleşmemesi ve Türkiye'nin de hala bu modernlik projesini gerçekleştirmiş olamamasının sebebi halkın gösterdiği ilgisizliktir. Gerek Osmanlı tebaası ve daha sonra gerekse de Türkiye Cumhuriyetinin mensupları bu Batı'ya yönelme, çağdaşlaşma ve modernleşme işlevinde faal olamamışlar ve dışında kalmayı tercih etmişlerdir. Hatta Türk halkında bu süreç yaşanırken, adeta bir protesto edasıyla değişmemekte ısrar vardır.

Bu noktada ülkemizde gerçekleştirilen modernlik projesinin eleştiriye açılacak noktaları bellidir. Halk neden istenilen yere bunca yıl çekilememiştir? Cevap aslında sorunun içerisinde zaten mevcuttur. 19.asırdan 21.asra kadar Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyetinde yapılan çalışmalarda, yürütülen yenilenme ve kabuk değiştirme faaliyetlerinde orta sınıfın hassasiyetleri dikkate alınmamıştır. 20. asırda Jön Türklerin (ki Osmanlı'nın aydın kesimi olarak düşünülen bir kesimdir) çalışmalarında bu ilgisizlik kendini göstermektedir.

Orta sınıf taşıyıcı kesimdir. Bu orta sınıfın hassasiyetleri modernleşme projesinde devamlı olarak göz ardı edilmiş ve sonunda istenilen çağdaş Türkiye modeli yerine oryantalist Türkiye modeline ulaşılmıştır. Karışık bir yapı ortaya çıkmıştır. Fikirler buğuludur. Tavırlar muallaktır. Amaç ve idealler puslu hatta görünmemektedir. 20. asırda ortaya çıkan fikirler de bu muallaklıkta önemli bir etkiye sahiptir. Pozitivizm, Materyalizm, Anarşizm (Fransa'da ortaya çıkan iktidara karşı bir eğilim) Biyolojik

Materyalist anlayış, gibi 20.asrın başlarında Osmanlı entelektüellerinin yoğun bir şekilde yaşadıkları düşünceler daha sonraki zamanlarda temellenerek oryantalist düşüncenin yerleşmesine hizmet etmiştir. Ateşli bir Jön Türk olan Abdullah Cevdet'in bu fikirlerin etkisiyle biyolojik olarak Batılılaşma uğruna Macar erkekleriyle Türk kızlarının çiftleştirilmesini kendi yayınladığı "İçtihad" adlı dergide teklif etmesi Aydın ve halkın nerelerde olduğunu göstermesi bakımından önemli bir kayıttır. Üstelik bu teklif yapıldığında sene 1930'lu yıllardır ve Atatürk, Cevdet'e Elazığ'ın mebusluğu için adaylık teklif etmiştir. Dönemin bir gazetecisi Abdullah Cevdet için bu yazıdan sonra değil bir oy, selam dahi Elazığ'dan alamaz demiştir (Hanioglu, 1966).

Görüldüğü gibi halk muhafazakardır, geleneksel değerler ön plandadır. Ama Aydınımız bu son 200 yıllık süreç içerisinde muhafazakar ve geleneksel değerlere saygın bir konumda duramamıştır. Sebep... Bozulan düşünce sistemimizdir. Avrupalılık özlenen ve hatta vazgeçilemeyecek olan tek kurtuluş olarak görülmüş ve gördürülmeye de çalışılmıştır. Böylelikle oryantalistleşmek için gereken bütün önlemler alınmış olmuştur. Hegemonik bir daireye girmeye hazır bir Türkiye ve öbür tarafta da kurumları ve yapısıyla hükmetmeye hazırlanan bir Avrupa. Yönetici kendi değerlerinden uzak millilik değer izafe etmiyor. Sonuç yine oryantalist yönetim anlayışı ve yaşam tarzı.

2.1. Sosyal Bilimlerin Oryantalizme\Sömürgeciliğe Hizmeti

Oryantalizm, 1800'lü yılların Avrupa'sında sömürgeciliğin bir maşası olarak da kullanılmaya başlanmıştı. Batılı siyasetçilere ve devlet adamlarına göre düşman önce tanınmalı sonra onun için en uygun silah hazırlanmalı ve bu şekilde düşmanın üzerine gidilmeliydi. Bütün bu çalışmalar için Doğu çok iyi tanınmalıydı. Ancak bu yöntemi kıta Avrupa'sında hakkıyla sadece İngiltere ve Fransa uygulayabilmiştir.

Bu iki ülke bütün siyasi ve askeri kadrolarıyla, eğitim birimleri ile, üniversiteleri ve araştırma kurumları ile, yazarları, filozofları, tarihçileri ve edebiyatçıları ile, sömürü için gerekecek olan bütün bürokrat kadroları ve yerli yönetim elemanları ile diğer Avrupa ülkelerinden çok daha sağlam bir sömürü politikası izlemişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise bu uygulama Amerika'nın eline geçmiştir. Özetle, Avrupa ve Atlantik güçlerinin Doğu üzerindeki kuvvet denemeleri için "Oryantalizm"(Sömürgecilik) anahtar güç olmuştur. Daha yakın yıllarda, sosyal

bilimciler, bu teknik ve felsefi konulara ilave olarak, güç politikasının yapısının, sosyal bilim araştırmasının içeriği ve yönünü belirlemede çok köklü etkiye sahip olduğu gerçeğine karşı gittikçe daha duyarlı hale gelmeye başladılar. Kısacası, toplumlar arasındaki sömürücü-sömürge ilişkileri antropoloji ve sosyolojinin kuramsal gelişimi için büyük önem taşımaktaydı. Batı'nın İslam imajı ve "oryantal toplumları" analizinde, emperyalist politikaların rolü bilhassa belirleyici idi (Turner, 2002:43-44).

Said'in de dediği gibi oryantalizm belki de kendisine biçilen görevi yerinde ve zamanında oynamaya başlamıştı. Yani sömürgeci anlayışa hizmet aşamasında oryantalizm ikinci aşamasını icra etmekteydi.

Oryantalizm ve sömürgeci düşünce şekli, Ernest Renan'dan bu yana, yani 1840'ların sonlarından Birleşik Amerika'nın sahneye çıktığı günümüze kadar geçen devrede, içinde akademilerle, kitaplarla, kongrelerle, üniversitelerle, dışişleri bakanlıkları ile bir hikmet nazariyesi gibi aktarılmaya çalışılan bu fikir sisteminin, aslında korkunç olduğu kadar basit ve anlamsızlaşması kolay bir seri yalan kumkuması olduğu bilinmelidir. Oryantalizm Avrupa'nın havadan bir uydurması değildir. O, bir kaç neslin birlikte çalışarak uzun yatırımlarla meydana getirdiği önemli bir doktrinler ve uygulamalar paketidir. Devam eden bu yatırımlar yüzünden Doğu, Batı'nın vicdanında yer tutabilmek için, bir bilgi sistemi olarak oryantalizmin süzgecinden geçmek zorundadır (Said, 1998a:18).Günümüzde insanlığın kabul ettiği bir çok bilgi, tavır, anlayış, refleks, önyargı ve hatta tabular oryantalist çalışmalar sonucu miras kalan bir birikimdir.

Doğu-İslam toplumlarında özellikle 20. ve 21. asırlarda meydana gelen kültürel ve sosyal çözümlerin başında zihni bir bozukluk, maziden ve tarihten kopuk ve soyut düşünme edimi, bilimsel anlamda Batılı bağımlı anlayış gibi etmenler görülmüş ve halen de bu etkiler her haliyle yaşanmaktadır. Oryantalizm 18. ve 19. yüzyıllarda bu tür merkezi (Avrupa Merkezli) düşünce şekillerinin oluşumunu gerçekleştirmek gayesinde kurumlaşmanın ve bilimsel üretimin kendisi olarak işlev görmüştür. Oryantalizmin kurumlaşması öncelikle sömürge amaçlı olmakla beraber bilimsel kaygıların da bu çalışmalarda yeri bulunmaktadır. Doğu ile ilgili olarak yapılan sayısız derleme ve arşiv çalışmaları neticesinde; binlerce tarihi yazma ve değerli eser, Batılı kurumların müzelerinde koruma altına alınabilmiş ve böylece günümüze de

gelebilmıştır. Tabii ki oryantalist çalışmaların menfi neticeleri dikkate alınacak olursa, Batı'nın sergilediği bu kültürel hamiyetperverlik söz konusu bile edilemeyecek kadar değersizleşmektedir. Yani oryantalizmin Doğu'yu Batı'nın kullanımına sunmak için yeniden inşa ettiği, Doğu'yu doğululaştırdığı ya da Batı'nın Doğu üzerinde hegemonya kurmasında etkili bir işlev üstlendiği doğrudur. Ancak, oryantalizmin Doğu kültür mirasının korunmasına ve günümüze aktarılmasına katkıda bulunduğu da doğrudur. Hatta Doğu toplumlarının kendi modernleşmelerini gerçekleştirmelerinde sömürgeciliğin ve oryantalizmin olumlu rolüne ilişkin iddialar da mevcuttur. Fakat, Oryantalizmin Doğulu kültürlerin korunması ve canlandırılması şeklinde bir hedefinin olduğunu söylemek abartılı ve dahası yanlış olur. Bu durum, avcının avladığı geyiğin kafasını salondaki şöminenin üstüne asarak ya da avladığı kaplanın derisini salondaki şöminenin önüne sererek sergilemesine benzemektedir. Sergilenen gerçekte geyik ya da kaplan değil; avcının başarısı ve geyik ya da kaplan üzerinde kurduğu hakimiyettir. Avcının avı araçsal kullanımına benzer bir biçimde, burada, Batı dünyası Doğu'yu arasal olarak kullanmaktadır. Neticede bütün bunlar, oryantalist çalışmaların birbirinden ayrılamaz tamamlayıcıları olarak değerlendirebileceğimiz özellikleridir (Bulut, 2002:21).

19. yüzyıl, Batı'nın, dünya üzerinde egemenliğini kesinleştirmesine paralel olarak, aynı zamanda, Avrupa'nın bu yeni konumuna uygun yeni bir yapılanmanın içine girdiği, yeniden şekillendiği bir yüzyıl olmuştur. Yeni kurumların, yeni bilim dallarının ortaya çıkışı bu yüzyılda olmuştur. Örneğin, Sosyoloji 19. yüzyıl Avrupa şartlarının bir ürünüdür. Sosyolojisi, antropolojisi, iktisadi, felsefesi vb. Avrupa'nın bu yeni koşullarda karşılaştığı iç ve dış sorunları anlama ve açıklama çabasında olmuşlardır. Mevcut araştırma disiplinleri ve yöntemleri yetersiz kaldığında ise yenileri üretilmiş ya da yeni duruma uygun bir biçim ve içerik kazanmışlardır. Bu dönemde oryantalist geleneğin oluşumu açısından da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Her şeyden önce oryantalizmin akademik bir disiplin olarak kurumlaşmasıdır (Bulut, 2002:98). 1800'lü yıllar Avrupa'sı birçok bakımdan kabuk değişikliğine uğramış bir Avrupa'dır. Öncelikle bu asırda Avrupa "Aydınlanma" çağını yaşamıştır. Akli olarak rasyonel değerlerin kabulü ile yola çıkılması sonucu gerçekleşen bu aydınlanma çağı bilimin ön plana alınıp metafizik konuların arka plana itildiği bir çağdır. Özellikle pozitif bilimler olmakla beraber sosyal alanda da büyük ilerlemelerin elde edildiği bu asırda gerek

Marx ve Engels iktisadi ve toplumsal alanda ve gerekse de Malinowski, Levy-Bruhl ve Claude Levi-Strauss'un modern antropolojinin kurulmasında önemli emekleri bulunmaktadır.

Batılı sömürgeci toplumların, başta İngiltere ve Fransa elbet, emperyalist yayılmayı meşrulaştırmak için, bu yüzyılın başlarında İşlevselci (Fonksiyonalist) antropolojiyi ürettiklerine, daha önceki paragraflarımızda değinmiştik. Bu tek midir? Ya da yalnız İşlevselciliği mi, elbette hayır! Levy-Bruhl'ün 'Kolektif Tasavvurlar' teorisini de buna eklemekte fayda vardır. Levy-Bruhl'ün iyice Avrupa-merkezli bir yaklaşımla 'ilkel' toplumların zihniyetini prelogique (mantık-öncesi) saydığı; İşlevselci antropolojinin öncüsü Malinowski'nin de 'ilkel' toplumların kültürlerini, yine aynı Avrupa-merkezli sorunsalın içinden ürettiği söylemle 'birincil ihtiyaçlar'a indirgediği bir antropoloji! Bütün bir Afrika'yı, Güney Amerika'nın yerli halklarını, Avustralyalı Aborjinleri vd. 'ilkel'likle, 'geri'likle nitelendirip 'uygarlık'ın, 'ileri'liğin egemenliğine (ki, düpedüz 'sömürü' anlamına geliyordu bu egemenlik!) gerekli meşruiyet zeminini hazırlamak... Onlara, 'biz bu ilkel zavallıları yönetmesek, uygarlıktan nasiplerini alamayacaklar...' diye bakmak! Antropoloji Malinowski'siyle, Levy-Bruhl'üyle, Radcliffe- Brown'uyla işte bu zemini sağlama amacını güdüyordu (Yavuz, 1998a:121). Ancak bilindiği üzere bu çalışmalar diğerleri gibi Batı dünyasında bir amaca hizmet etmek üzere yapılmaktaydı. Mesela: Marx ve Engels yaptıkları çalışmaların birçoğunu Doğu toplum ve ekonomik yapılarını çözümlenmeye ve adlandırmaya harcamakla geçirmişlerdir. Amaçları Doğu'nun farklılık arz eden bünyesinin Batı tarafından tanınır hale getirilmek suretiyle faydalanılacak alanların belirlenmesidir. Tabii bu hiçbir ilmi platformda belirtilen bir gerçek değildir ancak oryantalist çalışmaların gizli işlevlerinden biri de bu şekilde tezahür etmektedir. Aynı amaca antropoloji ilminin kurulup geliştirilmesinde de rastlanılmaktadır. Özellikle B. Malinowski ve Antropoloji ilmini kurgularken öncelikli amaca yani sömürgeci amaca hizmet dairesinde çalışmışlardır. Bu da antropolojiyi bir bilim olmaksızın bir ideoloji olmaya yaklaştıran bir unsurdur. 19. asır Avrupa'sında Malinowski'nin ortaya attığı "Yapısal İşlevselcilik" kuramı bu bağlamda bir sömürgeci devletin elinde önemli bir oryantalist ve sömürgeci çalışma metodu olarak kullanılmıştır. Aslında bu yapısalcilık, yapısal işlevselcilik ve işlevselcilik gibi kuramlar antropolojide maksatlı kullanılan kavram ve araştırma metotlarıdır. Malinowski'nin yapısal işlevselcilik kuramına göre

antropolojide bir toplumun kurum ve sosyal yapılarının bütün özelliklerinin öğrenilmesi ve bu kurumsal yapının işlevlerinin değiştirilmesi için öncelikle kurumsal yapının değiştirilmesinin gerektiğine değinir. Sömürgeci-oryantalist anlayışta bu metot Doğu toplumları üzerinde uygulanmıştır. 19. ve 20. asırlar arasında Doğu'nun kurumsal yapısı yapılan oryantalist çalışmalar neticesinde değişikliğe uğratılınca eğitimde, hukukta, sosyal yapıda, siyasette, yönetim anlayışında ve toplumsal ilişkilerde bu değişikliğin işlevselliği de Batı'nın istediği ölçüde kendiliğinden değişime uğramıştır. Bu değişim neticesince sömürgeye açık hale getirilen Doğu toplumları, Amerika'nın sahneye çıkmasına kadar kolonyalist bir sistemle sömürülmüştür. Bu sistem 21. asır ve Amerikan hegemonyasıyla değişik bir boyut kazanmış ve varlığını da korumayı bilmiştir. Cemil Kureyşi bu konuda şöyle bir tespit yapmıştır:

“Oryantalizm ve antropoloji sömürgeciliğe farklı biçimlerde hizmet ettiler. Antropoloji, Oryantalizmden çok sonra, sömürgeciliğin çok yaygınlaştığı ve sömürgecilerin yeni sahalarında politik, ekonomik ve toplumsal değişimler gerçekleştirmek için daha somut yöntemlere ihtiyaç duydukları bir dönemde gelişti. Antropologlar, emperyalist ülkelere yapısal işlevselcilik denen modeli hediye ettiler. Bu teori, sadece Bronislaw Malinowski ve Taleptt Parsons'un yazıları sayesinde akademik çevrelerde büyük bir etki yaratmakla kalmadı, Batı dışı toplumlarda siyasi değişimler hususunda yeni teorik yöntemlerin gelişmesine de zemin hazırladı. Yapısal-ışlevselcilik, her toplumun kendi tarihi ve gelenekleri çerçevesinde örgütlenmiş yapılar içerdiğini söylüyordu. İşlevselcilik ise bu yapıların siyasi ekonomik ve toplumsal işlevleri bulunduğunu ifade ediyordu. Herhangi bir toplumu değiştirmek için o toplumun sahip olduğu yapılar değiştirilmeli, yok edilmeli veya yerlerine başkaları geçirilmeliydi. İşlevler, 'Otomatik olarak değişecekti bu durumda. Sömürgeciler bu fikirlerden yararlandılar ve sömürdükleri ülkelerdeki politik ve ekonomik yapıları baskı, zorlama, müzakere, ikna ve eğitim yollarından birini veya birkaçını kullanarak değiştirdiler. Farklı toplumlar, farklı düzeylerde de olsa değişime direnmişlerdi ama bu direnişler ya zor kullanarak veya hukuki değiştirmelerle kırıldı. «Kültür» ve «ulus» kavramları sömürgecilerin en fazla işine yarayan kavramlardı. Bazen, emperyalist güçler, bir ülkenin ya da halkın karşısına doğrudan çıkmak istemiyordu. O zaman ülkedeki bir grup, Ötekine karşı «böl ve yönet» taktiği muvacehesinde kışkırtılıyordu. Bu çabaları sırasında tabii ki yerli işbirlikçileri yardıma hazırды. Ama mesela Hindistan yarımadası gibi bazı sömürgelerde, iki farklı cemaati (Hindular ve Müslümanlar) birbirine düşman etmenin çok zor olduğu görüldü. Yapısal-ışlevselcilik, İslam'ın birleştirici gücü ve siyasi kültürü karşısında önemli bir engelle karşılaşmıştı (Hüseyin, ????:21).

Antropoloji, özellikle İngiltere'de bu doğrultuda gelişme olanağı buldu. 19. asır İngiltere için sömürgecilikte zirve noktaların yakalandığı bir asırdır. Sömürülürken dikkatlice yönetilmesi gereken onlarca ülke mevcuttur. Bu nedenle antropoloji, sosyoloji, felsefe ve edebiyat özellikle bu ülkelerin üzerinde derinlemesine

uygulanması gereken bilimlerdi. 'İngiltere'de antropoloji İngiliz sömürgeciliği bağlamı içerisinde, sömürgecilik durumunun bir bölümü olarak' gelişmekteydi. Antropologlar bu durumu olduğu gibi kabulleniyor; çoğu kez açıktan açığa destekliyordular. Bu destek tek taraflı da değildi. Aynı destek kurumlardan ve hükümetten de gelmekteydi. Siyasal ekonomik ve kültürel alanlardaki egemenliklerini zor kullanarak sürdüren sömürgecilerin, bir sömürge halkı yaratılmasına olanak hazırladıkları görmezlikten gelinmekteydi (Yavuz, 1998a:123). Üstelik dönemin Avrupa'sında bütün dinamikler de bu yönde inkişaf etmeye devam etmekteydi.

Batı ve Doğu, iki kutup olarak ortadadır. Oryantalist düşüncede Doğu ve Doğulu, bir ameliyat masasına çekilen ve en ince ayrıntılarına kadar incelenen bir varlıktır. Batı bu incelemeler istikametinde Doğu'ya bir kimlik vermeye çalışmaktadır. Çünkü muhatabının bir tanıtıcı kimliğe kavuşması gerektiğini aksi takdirde onunla kurulacak her türlü ilişkide sakıncalar arayacağını belirtir. Ürkeklik tanımamaktan ileri geldiği içindir ki tanıma eylemleri çoğalmıştır. Artık Batı elinde bilme edimini kullanarak ilerlemek istemektedir. Bacon felsefesindeki gibi "bilmek ve yapabilmek" Avrupa fikrinin önemli bir uğraşı haline gelir. Biz oryantalizm konusunu bu aşamada sığ bir bilim dalı olarak kabul edersek büyük yanılgıya düşeriz. Çünkü bu uğurda Avrupa'nın yaptığı çalışmalar bilgiyi çoğaltmıştır. Filoloji, Antropoloji ve Sosyoloji gibi pek çok bilim dalı ortaya çıkmış, tarih, edebiyat, psikoloji ve felsefe gibi bilim dalları da inanılmaz bir teferruata sahip olmuştur.

1840'lı yıllar Avrupa'sı işçi hareketleri ve sanayi devriminin etkileriyle devamlı bir hareketliliğe sahiptir. Gelişen ve yayılan sanayi kuruluşları ile Avrupa, toplumsal yapı itibarıyla yeni bir görünüme kavuşmaya başlamıştır. Emeğin değerlendirildiği ve aynı zamanda da sıradanlaştırıldığı bir Avrupa'da sanayileşmenin de etkisiyle ihtiyaç fazlası bir üretim anlayışı benimsenmiştir. Tren yollarının ve buhar gücü ile çalışan gemilerin sayesinde bu üretilen ürünlerin dünya piyasasına sürümü kolaylaşmıştır. Ayrıca fazla üretim neticesinde piyasa ekonomisi gelişmiş ve ticaret hacmi de yükselme göstermiştir.

Bütün bu gelişmeler Avrupa'da hammadde ve kaynak arayışlarının artmasına sebep olmuştur. Sömürgeciliğin ekonomik sebepli başlaması bu ilişkiler bağlamında gerçekleşmiştir. Oryantalizm ise bu esnada Batılı ülkelere, fizibilite raporu olarak

fayda sağlamakta ülkelerin ve toplumların ekonomik ve sosyal haritalarını vermektedir. Emperyalizm ise sömürgeciliğin kaçınılmaz sonuçlarından sadece biridir. Oryantalizm, emperyalistlerin fetihlerini meşrulaştırmalarına yardımcı oluyordu. Oryantalistler, yerli halkın İslam konusundaki görüşlerini değiştirmek için neler yapılması gerektiğiyle ilgili olarak sömürge yöneticilerine doğrudan bilgi sağlıyorlardı. Louis Massignon, Fransız Dışişleri Bakanlığında çalışmış, sonra da Fas'taki Fransız yönetiminde görevlendirilmişti. Massignon'a göre gelişme eğrisi Paris'e yönelik ilerliyordu. Kuzey Afrikalı kitleler gözlerini Doğu'ya değil, Paris'e dikmişlerdi. çoğu zaman kendi ülkelerinden bile geniş İslam topraklarını sömürgeleştiren Fransız ve İngiliz sömürgecileri için Arapça ve İslam üzerinde çalışmalar sömürgeci amaçlarına erişme yolunda sömürgelerin pasifize edilmesi için bir kılavuz durumuna gelmişti. Önemli bir konu da şudur: Doğu toplumlarını yolundan çevirmeye çalışan tek ilgi alanı Oryantalizm değildi Sömürgeci çıkarlarla, eldivenin içindeki el statüsünde çalışan bir başka çocuğu olarak değerlendiriliyor artık. Antropologların çalışmaları sömürge yönetimleri kadar, misyonerlerin işine de yarıyordu. Toplumsal antropoloji, sömürge yönetimi için önemli bir hale gelmişti. Üstten dayatılan reformlar ve doğrudan baskıcı yönetimler için önemli bir malzemeydi. Sömürgecilerin kendileri, bunca, çeşitli halkların farklı farklı kültürlerini bilemiyorlardı. Batı dışındaki halkların kültürleri birbirlerinden, en az yeni efendilerinin kültüründen farklı olduğu kadar farklı idi. Sonuçta, bu Batılı olmayan toplumların kültürlerini inceleme işini antropologlar yapıyordu. Sömürgeci için bu bilgiler sonsuz yararlar sahipti. Sömürdüğü toplumun kültürünü anlayabildikleri ölçüde, yönetim için gerekli alan zayıf ve kuvvetli noktaları da anlayabiliyorlardı. Bu halklar hakkında bilgi edinilmesi, bilgi aşkına değil, buraların batılılar tarafından soyulmasına yardımcı olmak içindi. Üzerinde az çalışma yapılmış alanlarda çalışma yapmak isteyenler için kolaylıkla para bulunabiliyordu. Böylelikle Asya, Afrika ve Ortadoğu konusunda sayısız-araştırmalar yapıldı. Ama Tahir Esad'ın gözlemlerine göre Hiç bir Avrupalı antropolog üzerinde çalıştığı kültür üzerinde eksiksiz bir anlayışa varamamıştı. Nesnellik, şu halde antropologların araştırmalarını yüceltmeye yarayan, meşru kılıcı bir sıfattan öteye gitmiyordu (Hüseyin, ????:20). Doğu toplumları üzerinde yürütülen bilimsel çalışmaların boyutu büyüyerek ve zenginleşerek çoğalmakta ve bu da pek çok değişik bilim dallarının açılmasına da olanak tanımaktaydı. Antropolojinin zengin bir birikime ulaşması beraberinde etnoloji

ve sosyolojinin de oluşmasına sebep oldu.

Bütün bu bilimsel çalışmaların tarafsız bir şekilde yürütüldüğü fikri tabi ki kabul edilir bir fikir değildir. Çünkü oryantalizm bu fikri perspektifi kendine has metotlarla etkileyerek bilimsel anlamda bilginin kullanımını da farklılaştırmıştır. Modern antropolojinin kökenini on yedinci yüzyılda ele geçirilen sömürgelerdeki insanlar oluşturmuştur. Ötekilik, "Büyük Varoluş Zinciri", yani bu yabancı kültürlerin Tanrı'nın planı içinde nasıl yer bulacağı sorusu hakkında derin teolojik problemleri ortaya çıkarmıştır. Bu sorunun bir sorunsal olarak ortaya atılmasında oryantalizm başat bir rol oynamaktadır (Turner, 2002:21). Buna göre Doğu ve hatta Avrupa dışındaki bütün toplumlar ve bireyleri bir plan dahilinde insanlık tarihinin dışına itilmeye mecbur tutulmuşlardır. Bilimsel çalışmaların Batı merkezli bir anlayışla yürütülmesi zihniyetinin altında yatan gerçeklikler buradan kaynaklığını almaktadır.

Bütün bu gelişmelerle beraber 19. yüzyılda Doğu Miti edebi olmaktan çıkıp daha çok bilimsel, sosyolojik bir görüntü kazandı. Ünlü oryantalist E. W.Lane, romantik macera romanı modasının artık bittiğini, çünkü çağın ruhuna aykırı olduğunu söylüyordu. Lane, 19.yüzyıl, pozitif ve gerçek olana duyulan şiddetli arzu ile ayrılmıyordu. Her ne kadar 1001 Gece Masallarını tarihsel ve sosyolojik bir çerçeveye oturtmak için çabaladıysa da Batılı okuyucuların ilgisini çekecek bazı noktaları vurgulayarak Kabbani'nin değişimi seçiciliğin yol açtığı çarpıtmaların kurbanı oldu (Havur, 1999: 26). 18. asrın romantik yönelimli oryantalist çalışmaları değişime uğrayarak yerini 19. asırda rasyonalist oryantalist-sömürgeci eğilimlere bırakmıştı. Üstelik devletlerin ve hükümetlerin Avrupa'da yoğun bir şekilde desteklediği bir eğilimdi bu.

Bu eğilim sosyal bilimlerin edebiyat alanında da kendisini göstermiştir. E.Said bu hususta: "Gerçekçi Avrupa romanının, başlıca amaçlarından birini -toplumun denizaşırı yayılmacılığa olan rızasının, J. A. Hobson'ın anlatımıyla, "Emperyalizmi yönlendiren bencil güçlerin kullanması gereken" iyilikseverlik, din, bilim ve sanat gibi "...çıkar gözetmeyen hareketlere özgü koruyucu renklerle" farketirmeden desteklenmesi amacını- nasıl gerçekleştirdiğini anlamadığımız sürece, kültürün hem önemini hem de imparatorluk içinde o zamanki ve bugünkü yankılarını yanlış okumuş oluruz" (Said, 1998b:49-50). demektedir. Yani emperyalizm ve sömürgecilik uğrunda Batı'da bir kamuoyu oluşturulma işlevinin edebiyat tarafından yüklenilmesi oryantalist

bir anlayışta normal olarak kabul edilmiştir. Bu da sadece Doğu'da değil Batı'da da bir kültürel emperyalizme sebep olmuştur.

Sosyal bilimlerden Antropoloji, Doğulu olsun ya da olmasın Avrupa sınırları dışındaki bütün ülkeleri ve toplumları hayat dinamikleri ile ele almaktan çekinmemiştir. Antropoloji böylece klasik sosyal bilim olarak anlam sorunu ile, sembollerin yorumuyla ve insan toplumlarının temel özelliklerinin kültürlerinin analizi yoluyla araştırılmasıyla ilgilenmiştir. Bu nedenle bir noktaya kadar antropoloji inanç sistemleri, dini törenler ve kültürel uygulamalara yönelik bir hermenötik araştırma olarak görülebilir. Postmodern analiz formlarının da, postmodernizmin hermenötikler gibi, inanç sistemleri ve kültürel uygulamalardaki alaycılık, parodi, hiciv ve diğer edebi unsurlarla ilgilenmesi nedeniyle, akademik antropolojide belli derecede sempatik bir kabul görmesi pek şaşırtıcı değildir. Postmodern anlayışta büyük yapılar ironik bir anlayışla hicve ve alaya tabi tutulmaktadır. Bu da organize olmuş yapıları ve birliktelikleri sarsan bir yaklaşımdır. Dini inanışlar, kimlikler, milliyetler, ulus ve devlet anlayışları birer büyük yapı olarak bu postmodern anlayışın etkilerinden kendilerini kurtaramamıştır. Bu nedenle postmodernizmin antropoloji üzerindeki etkisi, antropologlara kendilerinin de temelde dini törenler ya da diğer kültürel uygulamalarının yorumu ve metinsel okunmasıyla ilgili olduklarını hatırlatmasıdır (Turner, 2002:36). Aynı alaycılığın sömürgeci ve oryantalist kökenli olarak antropolojide de tezahür etmesi manidardır.

Günümüzde ise söylemek bile gereksizdir. Bugün bu antropolojinin bilim-dışı olduğu, bir teori değil, bir ideoloji olduğu artık herkesçe malumdur. Özellikle büyük Fransız etnologu Claude Levi-Strauss'un bilimsel etkinliği Levy-Bruhl ve Malinowski antropolojisinin 'derin yapı'sındaki sömürgeci mantığı açığa çıkarmıştır. Sosyal bilimlerin bu şekliyle oryantalist anlayışa hizmeti uzun yıllar neticesinde kemikleşmiş bir yapı ortaya çıkarmıştır. Kimse artık, 'biz bu yamyamları adam etmek için oradaydık...' safsatasına inanmıyor, çok şükür... Batılılar'ın Osmanlı (belki de 'Müslüman' demek daha doğru!) karşısındaki hakim tavrı olan Oryantalizmde, meşrulaştırıcı argümanlarını işte bu antropolojiden almıştır. İslam toplumlarına bu gözlükle bakan oryantalistlerin -ki, bunların başında Edward Said'in Oryantalizmin ağababası (Arch-Orientalist) diye nitelendirdiği Gustav Grunebaum geliyor- bu

toplumlardaki entelektüel (zihinsel) etkinlikleri, Cemaat'in 'birincil ihtiyaçlar' ile açıklamaya kalkışması (buradaki 'birincil ihtiyaçlar' biyolojik ihtiyaçlar değil de, cemaatin bütünlüğünü konsolide etme ihtiyacı olsa da) açıkça bunu göstermektedir.. Kuşkusuz, biraz daha inceltilmiş, daha rafine, daha ustalıkla dile getirilmiş bir tavır bu: İslam toplumlarında yüzyıldan itibaren bilim ve felsefe alanında hiçbir entelektüel etkinliğin görülmeşi, Malinowski gibi 'bunların bütün kurumları yeme, içme, türeme ihtiyacını karşılama fonksiyonundan başka bir şeye indirgenemez' türünden bir argümana bağlamıyor Grunebaum ama gene de, kullandığı terminoloji onu ele veriyor: 'Birincil ihtiyaçlar' Bu insanlar (yani Müslümanlar) için bilgi, Cemaat'in işine yarayan somut, maddi ve pratik bir şeydir; bu insanlar çıkarsız bilgidен, soyut ve teorik bilgidен, teoriden hiçbir şey anlamazlar...' demek ve bunu adeta bir alinyazısı imiş gibi empoze etmek! İşte Oryantalizmin meşruiyet zemini... Yalnız Müslümanlar mı? Değil elbet! (Yavuz, 1998a: 122). Batı dışındaki bütün insanlık alemi bu ilmi perspektifin muhatabı olarak oryantalize ediliyor. Batı merkezlilik göz önüne alınırsa Batı kaynaklı sosyal bilimlerde nesnellikten söz etmek bu nedenle mümkün değildir. Çünkü oryantalist anlayışla yürütölen bilgi üretimi kendisini taraflı olmaktan koruyamamıştır.

Bryan S. Turner bu konuda tarafsızlığın sağlanabilmesi hususunda kayda değer fikirler ileri sürmüş bir sosyal bilimcidir. Oryantalist etkinin zararlı yönlerinden bilimsel çalışma ve metot anlayışlarının korunabilmesi için mukayese metodunu ortaya atmıştır. Turner bu konuda: "Sosyal bilimler metodolojisinde, önyargı, çarpıtma ve yanlış yorumlama gibi teknik zorluklara ilave olarak, mukayeseli analizin tüm tabanını şüpheli hale getiren görecelilik, etnik kökencilik (ethnocentrism) ve ideoloji sorunları daha köklüdürler. Mukayese metodu olmaksızın geçerli bir sosyolojinin varlığını hayal etmek bile çok güç olmasına karşın, mukayeseli sosyolojiyi geçersiz kılan sayısız metodolojik ve felsefi zorluklar vardır"(Turner, 2002:43). Şeklinde haklı bir serzenişte bulunmaktadır. Ancak oryantalist bilimsel anlayışın hakim olduğı 21. asır düşünüşünde bu fikrin bile bir çarpıtmaya maruz kalması muhtemel bir sonuçtur.

Sosyal bilimler netice itibariyle gerek sanayileşme sonucu Avrupa'nın toplumsal ve ekonomik durumunu ve gerekse de sömürgeciliğın hızla tırmanması sonucunda Doğı toplumlarına ait bilgilerin derli toplu ele alınması amacıyla değışik birçok bilim dalının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Oryantalizmin son asırlarda topyekün bir saldırı

silahı olarak kullanılmasındaki öncelikli etken de bu topyekünlüğü oluşturan bilim dallarının artması ve kendi içerisinde de detaylı hale gelmesidir.

2.2. Sömürgeci Oryantalist Çalışmalar

Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerin tarihine bakılırsa ilk temasın ticaretle birlikte başladığı görülmektedir. Bu ticari ilişkiler kimi zaman Doğu'nun kimi zamansa Batı'nın egemenliğinde yürütülmüş ve bütün çetrefilli yapısıyla günümüze kadar ekonomik merkezli bir ilişkiler bütünü olarak gelmiştir.

16. asır dünya siyasetinde Doğu, özellikle Osmanlı olarak bilinen bir coğrafyaya sahiptir. Yine İslam dininin de karşılıklı güç ilişkilerinde Osmanlı olarak tanımlandığı dünya siyasetinde, ticarete de üstünlük Osmanlı'nın hakimiyetindedir. Bu dönemde Avrupa'nın iki büyük ülkesi olan Fransa ve İngiltere, Osmanlı topraklarındaki siyasi ve ekonomik üstünlüklerini pekiştirme yarışında hayli çetin mücadelelerde bulunmaktadır. Doğu-Osmanlı 16. asır itibariyle siyasi ve askeri bir büyük güç durumunda bulunması nedeniyle oryantalist ve sömürgeci çalışmalar çok zayıf bir mahiyette işlevini yürütmektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda Doğu-Osmanlı bu güçlü görünümünü kaybetmeye başladıkça Batı'nın sömürgeci ve oryantalist çalışmaları bütün İslam alemini de içerisine alacak şekilde genişlemiştir. Bu halde bile iki medeniyet arasında uzun süreli olarak ilişkilerin rengini belirleyen öncelikli etmen, ticaret ve ekonomi merkezli olmuştur.

16. asır ile 18. asır arasında İngiltere ve Fransa gerek kendi aralarında ve gerekse de ortak ticari kaygı güttükleri Doğu topraklarında devamlı bir mücadele halinde olmuşlardır. 1558'de Kraliçe Elizabeth'in tahta çıkması İngiltere'de Doğu'yla ticaretin canlandığı dönemi başlatır. Londra'nın önde gelen iki tüccarı, Edward Osbome ve Richard Staper, Levant'ta ticaretin karlı olacağını görürler. Fransa'ya verilen ticari ayrıcalıklara benzer ayrıcalıklar kazanabilmek umuduyla Kraliçe'ye İstanbul'da bir daimi temsilci bulundurması için baskı yaparlar. 1578'de İstanbul'a gelen William Harbome Kraliçe'nin değil Osbome ve Staper'in seçtiği adamdı ve İngilizler'e ticari ayrıcalıklar tanınması konusunda Bab-ı Ali'de olumlu bir hava yaratmayı başardı. Harbome'un bu başarısı o zamanki Fransız daimi temsilcisi Germinghy'nin hiç hoşuna gitmedi, çünkü 1536'dan beri Bab-ı Ali'de en etkin elçi Fransız elçisiydi. 1519'da İngiltere'ye ilk ticari ayrıcalıkların tanınmasıyla Bab-ı Ali'de Fransız, İngiliz rekabeti

hız kazandı. 1579 imtiyazları 1580 kapitülasyonlarına yolu açtı ve 1581'de Osborne, Staper ve on başka tüccar tarafından Levant Şirketi'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Kraliçe Elizabeth başta yedi yıllık ticaret izni vermişken, şirket kapatılma tarihi olan 1825'e kadar, yani 244 yıl, ticari faaliyetini sürdürdü (Parla, 2002:35). Bu çalışmalardan da anlaşılacağı üzere Doğu öncelikli olarak zenginlikleri ile tanınmaya çalışılan bir coğrafya olmuştur. Ünlü oryantalist gezgin Lamartine de bu konuda Avrupa'yı Osmanlı topraklarına davet eden cümlelere eserlerinde yer vermiştir. Lamartine edebiyatçı, iş adamı ve siyasetçi bir kişiliğe sahiptir. 1830'lu yıllarda birkaç kez İstanbul'a gelmiş bir oryantalisttir.

Romantizm ile sömürgeci Avrupa'yı aynı potada eriten bir dünya görüşüne sahiptir. Osmanlı'yı ve Türkleri inceleyen gözlemlerinde olumlu yargılara varan saptamaları mevcut olmasına rağmen bu toprakların Avrupa devletleri tarafından paylaşılmasında bir mahzur görmemektedir. Daha sonraları Lamartine Kırım savaşı öncesi, İngiltere'nin propagandalarından etkilenmiş olacak ki Osmanlı'nın paylaşılması fikrinden vazgeçmiş; bir tampon ülke olarak Rusya ile Avrupa'yı ayırmasının daha önemli olduğunu savunmuştur.

İngiltere ile Fransa arasındaki mücadelede Süveyş Kanalı'nın açılması ve Ümit Burnunun bulunması ile büyük değişiklikler yaşanmıştır. Yine buharlı gemilerin yapılması ile de İngiltere ile Fransa'nın ticari ve kolonyalist mücadelelerinde farklılıklar yaşanmıştır. İngiltere 18. asır itibariyle Doğu Akdeniz'le Fransa'dan daha az ilgileniyordu; ne ticari örgütü mükemmeldi, ne de becerikli mahalli temsilcileri vardı. Fransa, özellikle Napolyon'un Mısır seferi sonrasında Doğu Akdeniz'de ticari etkinliğini arttırdı, bu dönemde sadece Suriye'de yirmiden fazla Fransız temsilci şirketi vardı. İngiltere Akdeniz'de henüz Fransa ve Avusturya ile mesafe uzaklığından dolayı ticari taşımacılıkta rekabet edemiyordu. Fakat buharlı gemiler İngiltere ticaretinin Akdeniz'de hükümranlık kurmasını sağladı. 19.asrın ilk çeyreğindeyken üstünlük İstanbul'da Babıali'de Fransa'da iken 19. asrın ikinci çeyreğine gelindiğinde bu üstünlük tamamen İngiltere'nin tarafına geçmişti. Bunun için gerekli olan şeylerden biri kapitülasyonlardı ki o zaten alınmıştı ikinci olarak da özel bir ticari anlaşma gerekiyordu. Bu anlaşma fazla gecikmeden de meydana gelecekti. 1838 Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi'ni İngiltere'nin yapması için bütün şartlar hazırды. Mehmed Ali

olayı ve Osmanlı devletine İngiltere'nin destek olması diplomatik yönden İngiliz ticaretine bütün kapıları açacaktı. İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki itibarını arttıran iki önemli olaydan biri bu Mehmed Ali'nin isyanı diğeri de Kırım savaşıdır. 1828'de Beyrut ve İzmir dışında Osmanlı limanlarında konsolosları bile bulunmayan İngiltere, 1840'larda bütün rakiplerini eledi. Beyrut'taki İngiliz konsolosluğu 1858'de hükümetine 1840'lardan sonra Britanya ticaretinin hızla geliştiğini ve asrın ortasında adanacakları önde olduğunu bildiriyordu. 1845 yılında sadece Beyrut'ta 365 tane İngiliz ticaret evi vardı (Ortaylı, 2004:105-106).

Öncelikle oryantalizm ile başlayan Doğu çalışmalarının daha sonraları sömürgecilik dönüşmesinde etkili olan çalışmaların yine oryantalist içerikli olduğu görülmektedir. Doğulular misafirperverdir, insani hassasiyetleri yüksektir, zengin bir geçmiş kültür birikimine sahiptir. Ancak Anquetil Duperron'un "Doğu Despotizmi" diye ortaya attığı yönetim anlayışı karşısında cahil ve çaresizdir. Buna sebep olarak da Kuran, peygamber ve İslam dini gösterilmiştir. Bu noktada Avrupa'nın kendisine verdiği görev Doğu'yu içinde bulunduğu yönetim anlayışından (despot) kurtarmak, diğeri bir ifadeyle yerli yöneticinin yerini almaktır. Volney'in, Lamartine'nin ve Nerval'in de Fransız idarecilerine önerdiği şey sonuçta budur. Sonuçta bütün bunlar sömürgecilikle birlikte gerçekleşince; Doğulu halkların konumlarında pek bir değişiklik meydana gelmemiştir. Ama artık, onlar Yücel Bulut'un da değiştiyle: "Aydınlanmış ve aydınlatma misyonuyla dolu, uygar, bilim ve teknoloji ile mücehhez Avrupalı bir despota sahip olacaklardır" (Bulut, 2002:100).

2.2.1. Oryantalizmin Mısır Seferi

Fransa 1750'li yıllara gelindiğinde iç mücadelelerle çalkalanan bir devlet konumundaydı. Halk fakirdi ve bu yaşam zorlukları yönetim tarafından görülecek şeyler olarak kabul de edilmiyordu. İngiltere'nin ticaret alanında Fransa'nın bir çok coğrafyada önünde olması nedeniyle Fransız burjuvaları da halkı gibi aynı öfkeyi yönetime karşı barındırmaktaydı. Suçlu olan yönetimdi. Çünkü İngiltere'nin sömürgecilik çalışmalarına karşılık verememişti ve Akdeniz ticaretinde de beceriksizlikle geri kalmıştı. Bütün bunların faturası ise yetmezmiş gibi Fransız halkına ve burjuvasına ağır vergiler olarak kesilmekteydi. Bu süreç sonunda dayanılmaz bir noktaya ulaştığında Fransız burjuva sınıfının öncülüğünde ünlü Fransız

İhtilali 1789'da başlatıldı. Yönetim devrildi ve yerine İnkılap yönetimi kuruldu.

19. asırda sömürgeciliğin dünyanın birçok yerine ulaşması nedeniyle Oryantalizm bir disiplin olarak tanınma, statüsünü kazandı. Hatırlatılması gereken şey, bu disiplinin doğduğu dönemlerde, bu bilgiler için giderek büyüyen bir ihtiyacın varolduğudur. Bu talep, yaygınlaşan fetihler ve sömürgeciliğin çıkarlarından kaynaklanıyordu. Yeni sömürge toprakları elde edildikçe sömürgeciler yeni kültürler, yeni dinler ve kendilerine yabancı olan fikirlerle karşı karşıya geliyorlardı. Batılı olmayan bu halkları kontrol edebilmek için dinleri ve kültürleri konusunda daha fazla bilgiye ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç çağdaş Oryantalizm tarafından karşılanıyordu. Bu ikinci aşamadaki oryantalist çalışmaların tavrının sömürgeciliğe dönük olması dönemin dünya tarihinin seyrini de göstermesi bakımından önemlidir. Gelişmeler, Hıristiyan ve Musevi bilim adamlarının İslam'a ortaklaşa saldırdıkları bir cephenin açılmasını sağlamıştı. Ortak cephenin olma nedeni ortak çıkar birliğinden kaynaklanmaktaydı. Sömürgeciliğe hizmet eden oryantalist bilim adamları ve kurumları sayesinde Oryantalizm; Batı kültürünün organik bir parçası haline geliyordu. Silvestre de Sacy, Ernest Renan ve Edward William Lane'in çalışmaları, Oryantalizmi, emperyalist yönetilenin siyasi düşünce ve çıkarlarıyla çakıştıran, etkili bir disiplin haline getirmiştir. Said, bu noktada Oryantalizmin en uygun tanımını şöyle yapar: Fonksiyonu açıktan açığa farklı bir dünyayı anlamak, bazı durumlarda kontrol etmek yönlendirmek, hatta eritmek olan bir disiplin (Hüseyin, ????:19-20). Oryantalizmin emperyalist kimlik kazanma aşaması ise Napolyon'un Mısır seferiyedir.

Sömürgecilik bir oryantalist oyun şeklinde başlamış ve tarihte bu oryantalist oyun belki de en iyi ve kusursuz bir şekilde Mısır üzerinde oynanmıştır. Afrika ve Asya arasında bulunan Mısır, Avrupa'nın kolayca asker ve gemi ulaştıracağı bir noktadadır. Mısır tamamen sanat bilim ve siyasetle örülü bir ülke olarak insanlık tarihindeki yerini almıştır. Kralların, prenslerin ve kraliçelerin diyarıdır. Entrikalar ve tuzakları ile her siyasi devire damgasını vurmasını bilmiştir. Cleopatraların ve Ramses gibi zalim imparatorların yaşadığı ve yönettiği topraklardır. Dolayısı ile Mısır'ı ele geçirmek ve orayı layıkıyla yönetebilmek öncelikle bir büyük devlet anlayışı, medeniyet seviyesi ve iradenin ispatı olacaktır. Bu da zorunlu olarak gözleri Mısır'ın kaderine çevirmiştir. Diğer taraftan Mısır'ı ele geçiren hükümdar, Homere, İskender, Sezar, Platon ve Solon

gibi büyük insanların seviyesine çıkacak ve yüce bir ün kazanmış olacaktır. Bütün bunlar zaten oryantalist anlayışın birer davetinden başka bir şey değildir. Mısır iştahları daha çok kabartan bir bölge olması sebebiyle diğer Doğu topraklarından farklıdır. Oryantalist emellerin adeta sahnesi durumunda olduğu bir dönemde Mısır, gerçekten inanılmaz bir ülkedir.

Burası binlerce yıllık bir geçmişe ve inanılmaz büyüklükte bir medeniyete sahiptir. Tabii ki bu medeniyetten daha sonraları kalanlar sadece piramitler olmuştur. Mısır büyük bir tarihin de sahibi durumundadır. Üzerinde taşıdığı sayısız mimari eserleri buna delil teşkil etmektedir. Eski zamanlardan bu yana ünlü felsefecilerin ve kralların uğrak yeridir. Büyük İskender ve Truva bu topraklarda şehirler kurmuştur. Uzun yıllar boyunca ticarette bütün Orta Doğu'ya, Afrika'ya ve Avrupa'ya bu topraklar önderlik etmiştir. Bu ülkenin en ilginç yanı ise ünlü hükümdar ve kralları kendisine çekmesidir. Bunlardan biri de Napolyon Bonapart'dır.

İngiltere ve Fransa 18. asırda Hindistan'da olduğu gibi Mısır'da da karşı karşıya gelmişlerdir. Doğu üzerinde Oryantalist Batı çıkarlarının ortaklaşa paylaşıldığı dönemler olmasına karşın Mısır'daki gibi çıkarların çakıştığı dönemler de olmuştur. Bu iki oryantalist ülke ilk defa 18. asır ortalarında çatışmaya başlamışlardır. Daha sonra İngilizler çatışmadan uzak kalmayı ve sadece Hindistan üzerine yoğunlaşmayı düşünerek Mısır'dan bir süreliğine el çekmişlerdir. Bonapart için İngilizlerin Doğu imparatorluklarını parçalamanın tek çaresi onların yollarını Müslüman Mısır'da kesmekten ibaretti. Bonapart asıl olarak hem bir sömürge istemektedir. Hem de İngilizlere Doğu'da bir darbe indirmeyi de planlamaktadır. Ancak bu zor gibi görünmektedir. Çünkü Fransa'nın Mısır'a yapacağı bir askeri çıkartma karşısında önce İngilizler ve Osmanlı İmparatorluğu ve sonra da Mısırlı Araplar karşı çıkacaktır. Bu kuvvetli bir olasılıktı ve dikkate de alınmalıydı. Bir ordunun üçe bölündüğü bir savaş Bonapart için bir hezimetten başka bir şey olamazdı. Ancak Fransa kararlıdır. Çünkü yüzyıllar süren bir zaman yelpazesinde Fransa, kendisini buna hazırlanmıştır. Fransa'nın Oryantalist ideolojisi de ona artık bir başka ülkeyi yönetecek kapasiteye geldiğini hissettirmektedir. Doğu, yıllarca süren büyük oryantalist araştırmalara sahne olmuştur. Bilgiler toplanmıştır. Yorumlar yapılmıştır. Eserler verilmiş, bilgi üretilmiş ve hatta felsefi çıkarımlar ile bu bilgiler de desteklenmiştir. Fransa artık bir deneyim

için hazırdır. Bu deneyim zamanın düşünürlerinin kalemlerine bile yansımıştır. Örneğin:

Saint-Marc Girardin, 15 Mart 1862'de Revue des Deux Mondes dergisinde şunları yazmaktan kendisini alamıyordu: "Fransa'nın Doğu'da yapacağı çok şey vardır; zira Doğu Fransa'yı bekliyor. Hatta Doğu, Fransa'dan yapabileceği şeylerin daha fazlasını istiyor. Geleceğini onun ellerine bırakmakta asla sakınca görmeyecektir. Bu durum gerek Fransa ve gerekse Doğu için büyük bir tehlikedir. Fransa için tehlikedir; zira o, acı çeken milletlerin kaderini eline alırken bazen taşıyamayacağı kadar ağır bir yükün altına girmektedir. Doğu için tehlikedir, zira kaderini yabancıların ellerine bırakmış tüm ülkeler hiçbir zaman sorunlarını çözmüş olamazlar. Sadece kendi kendisine yeterli olmuş uluslar gerçekten saygı görmeye layık toplumlardır" (Said, 1998a:295). Doğu hiç farkında olmadan güya Batılı kafasına göre bir davet içerisindedir. Hakikatte bu daveti yapan da davete cevap vermekte tereddüt etmeyen de Oryantalist Batı'dan başkası değildir.

1500'lı yıllarda Fransa'da bir Osmanlı hayranlığı oluşmaktaydı. Kanuni Sultan Süleyman'ın bir mektup ile Fransa kralını esareten kurtarması ve Fransa'ya çevresindeki düşmanlarına karşı askeri ve siyasi destek vermesi bu hayranlığın sebepleri arasındaydı. Fransa'da Doğu-Osmanlı merak edilen bir yer durumuna yükselmişti. 1600'lü yıllarda ise Fransa, Avusturya-Osmanlı çatışmasında doğrudan taraf olunca XIV. Louis'e bu sadakatinden dolayı Kapitülasyonların uzatılması şeklinde bir ödül verildi. Kapitülasyonların yenilenmesi Fransa'da büyük bir gürültüyle ilan edildi ve bu doğrultuda oryantalist çalışmalara hız verildi. Türklerle ilgili tarihi öykü çalışmaları dört kat birden arttı. Türkler hakkında birçok roman ve tiyatro çalışmaları yayınlandı. Beyazıt Trajedisi ve Kibarlık Budalası bu tarihlerde yazılan iki ünlü eserdir.

Bu ilgi, ileriki yıllarda Osmanlı'nın da her bakımdan eski güçlü görünümünü yitirip zayıflamasıyla yerini çıkar amaçlı ilişkiler bıraktı. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Doğu'nun politik bir kullanımıyla karşılaşırız. Bu dönemde, Batılı aydınların zihninde, Osmanlı Devleti güçlü bir düşman değildir artık. Ancak devlet idarecilerinin, bu konuda, aydınlarla aynı görüşleri paylaşmadıkları anlaşılmaktadır. Bu bakışın en iyi örneğini Alman filozofu Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716)'de

bulmaktayız. Leibniz ilginç özellikler göstermektedir. Felsefeyle ancak boş zamanlarda uğraştığı söylenmektedir. Almanya doğumlu olmasına karşın eserlerini Fransızca kaleme almakta ve Fransız Kralına siyasi tavsiyelerde bulunmaktadır. Bir Lutheryen olmakla birlikte Hıristiyan mezheplerinin birliği için çalışan Leibniz 1672'de Paris'e gitmiş ve Fransa Kralı XIV. Louis'yi Mısır'ın işgali konusunda ikna etmeye çalışmıştı. Çünkü Leibniz'e göre (oryantalist bir gözle) Osmanlı padişahı dönem itibariyle dünya siyasetinden uzak, kendi ülkesinden bile kopuk, harem içerisinde etrafındaki cariye ve esirleriyle birlikte, olan bitenden bihaber bir durumdadır. Ayrıca devlet yöneticilerinin de bizzat İmparatorluğun halinden habersiz olduğunu belirtmektedir. Türk gemilerinde, usta bir süvarinin güvenmeye cesaret edebileceği bir tek deniz haritası bulmak mümkün değildir. Bu ülke adeta karanlıklar ve barbarlıklar ülkesidir. Ama bu durum bu şekilde devam etmeyebilir. Çünkü imparatorluğu uyandıracak haylice dönme (Eskiden Hıristiyan olan Müslüman Avrupalı) bu ülkede mevcuttur (Bulut, 2002:86). Bütün bu sebeplerden ötürü, Fransa artık sadakati bırakmış Osmanlı'ya nasıl hakim olacağını düşünür duruma gelmişti. Özellikle İngiltere'ye sömürge yarışında yetişilmesi gerekmektedir. Napolyon, bu sebeplerden dolayı artık duramazdı. Fransa'nın üstün yönetme ve idare etme deneyimini Mısır'da uygulamalıydı. Tabii ki sadece bunun için de gidilmeyecekti. Aynı zamanda Mısır toprakları ve insanları da Fransa'nın zenginliği için çalıştırılacaktı. Bacon felsefesindeki gibi tabiata hükmetmek için tanıma evresi artık tamamlanmış ve iş eyleme dökülmüştü. Ama yine de temkinli olmakta fayda vardı.

Bu işgalin siyasi, askeri ve bilimsel yanı oryantalist temelleri olmasının yanında Napolyon'un Doğu aşkını da ekleyebiliriz. Napolyon aslında çocukluktan itibaren her bir Batılı birey gibi Doğu'ya karşı büyük bir merak ve hayranlık içerisindeydi. Çünkü kendi jenerasyonuna ve öncekilerine, Doğu hakkında anlatılan hikayeler Doğu'da hep olağan üstü yaratıkların olduğu, sisli ve muazzam bir coğrafya ile garip egzotik hadiselerin yaşandığıdır. Özellikle şehvet konusunda tam bir sınır tanımazlık üslubu kullanılmıştır. Oryantalizm işte bu sebeplere bir de menfaat ekleyerek Napolyon'u Mısır'a getirmeyi başarmıştır. Oryantalist ve sömürücü amaçları bir kenara bırakırsak Mısır'ın Yeniden parlak bir uygarlığa kavuşması, Fransa'nın hümanist yaklaşımıdır. Ancak emperyal çıkarlar böyle bir akıllı ve aydınlık bir iktidarın elinde Doğuyu bile kandırarak kadar parlak gözükmektedir. "Yeniden kalkınma" ve eski zamanların

büyük medeniyetine sahip Mısır'a yeniden dönme fikri bütün çevre ülkelere yayılmıştır bile. Peki nasıl? Fransız idaresiyle mi? Bir bölgeyi yaşadığı barbarlığın içinden çekip çıkarmak, ona eski klasik azametini iade etmek. Bir başka idareyle mümkün mü acaba? Doğu'ya kendi iyiliği için modern Batı'nın metotlarını öğretmek bence daha akıllıca ve daha hümanistçe bir yaklaşım olabilirdi ama bu yöntemin ne Bacon'un felsefesi ve ne de oryantalist anlayışla uzaktan yakından bir alakası olmazdı. Batı, sınıflara ayrılmış yapısıyla köle bir toplumu kemirmeliydi o kadar...

Bonapart'ın 1798'da Mısır'ı işgali, daha sonra Suriye'de gezintiye çıkması Oryantalizmin modern tarihinde muazzam sonuçlar doğurmuştur. Bonapart'tan önce Doğu'yu işgal etmek için bilginler tarafından yürütülmüş iki zayıf girişimde bulunulmuştu. Amaç Doğu'nun sislerini dağıtmak ve İncil'de yer alan Doğu ülkelerini tanımaktı (Said, 1998a:115). Tanımak ve daha sonra oralardan en iyi nasıl faydalanılacağını keşfetmek. Önemli olan budur. Doğu, Batı'nın dehasıyla yeniden şekillendirilmelidir ki Batı'ya yakışır ürünler verebilsin. Böylelikle Doğu, Batı'nın egemenliği altında hızla refaha ulaşacaktır.

Herkesin bildiği gibi Bonaparte Mısır seferi için bir düzine "bilgin'i" ayağa kaldırmıştı... Seferlerin canlı bir arşivini meydana getirmeyi düşünüyor ve kendi kurduğu Mısır Enstitüsünün üyelerini her konuda çalıştırmaya çaba harcıyordu. Napolyon'un görüşlerinin bir Fransız gezgini olan Volney kontunun 1787' de "Voyage en Egypte et en Syriet" "Mısır ve Suriye'ye seyahat" adı ile iki cilt halinde yayınlanan eserine dayandığı pek bilinen bir konu değildir. Volney kontu, geziye çıkabilmek için para sahibi olduğu anda (Miras) kararını verdiğini açıkladığı kısa bir kişisel önsözden sonra 1783'te Doğu'ya doğru yola koyulduğunu belirtmekte ve bundan sonra gördüklerini sıralamaktadır. Voyage (Gezi) insanı sıkacak derecede kişiliksiz bir eserdir. Volney kendisini gördüğü her şeyi "devlete" haber vermekle yükümlü bir ilim adamı saymaktadır. "Gezi"nin ağırlık noktası ikinci ciltte yer alıyor: Burada İslam bir din olarak tanıtılmaktadır. Volney'in İslam hakkındaki görüşleri genellikle düşmancadır. İslam dini gerek din ve gerekse siyasi kurumlar sistemi olarak Volney'in hoşuna gitmiyor... Napolyon'un bu eseri ve "Considerations sur la guerre actuelle des Turcs: Türklerle yapılmakta olan güncel savaş hakkında düşünceler" (1788) isimli eseri çok önemli bulduğu bilinmektedir. Netice itibariyle Volney inanmış bir Fransız

olarak Kendisinden çeyrek asır sonra gelen Chateaubriand ve Lamartine gibi Fransa'nın sömürgecilik duygularının tatmin sahası olarak Orta-Doğu'yu görüyordu. Bonaparte'ın, Volney'in eserinde faydalı olarak gördüğü nokta onun Doğu'ya gönderilecek bir askeri gücün karşılaşıcağı zorlukları ve engelleri sırası ile göstermesi olmuştur (Said, 1998a:121). Oryantalist-sömürgeci çalışmalar Fransa'da önce Arapça etrafında başlamış olsa da sonraları hedef değiştirilerek bu çalışmalar Doğu'nun kültür mirasını inceleme etrafında yoğunlaşmıştır. Daha sonraları ise sömürülmek istenen zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahip Doğu ülkelerinin manevi değerlerinin incelenmesi ve araştırılması ön plana alınmıştır. Son iki asırda meydana gelen bu hedef değişikliğindeki amaç oryantalizmi sömürgeciliğin hizmetine sokmaktan başka bir şey değildir.

Volney Doğu hakkındaki düşüncelerini ve eşsiz oryantalist eserini bir rapor halinde Fransa'ya iletmekle, Batı'nın 8. asırdan bu yana, şuur altında yaşadığı yeterli olabilme korkusunu ortaya çıkarmıştır. Zaten geçmişte Avrupa ile Asya güçleri arasında yaşanan mücadelelerde Batı devamlı olarak zor durumda kalan taraftır. Ve daha sonraki asırlarda da bu durum pek değişmemiş ve Doğu'ya karşı eksiklik hissi bir yerde kronik bir hal almıştır. Verilen eserlerde hep iki taraf mevcuttur. Biri "iyi" diğeri "kötü"dür. Tabii ki Batı iyi olarak kişileştirilir. Doğu ise kötü olarak. Ya da Batı aydınlıktır Doğu ise karanlık. Ve hep aynı sonla biter bu eserler; yani aydınlığın zaferiyle. Batı bu iki gücü oryantalist bir anlayışla dövüştürmek zorundadır çünkü Batı'nın ne kadar haklı ve adil bir yapıya sahip olduğunun sergilenmesi gerekmektedir. Sırf bu amaca hizmet olarak Hindistan'da Oryantalist çalışmanın ürünü olarak "Avesta" çevirisi yapılmıştır. Avesta Zerdüşt'ün kurduğu ve tanrı Ahuramazda'dan dolayı Mazdaizm adını alan dinin kutsal kitabıdır. Kitabın dili Sanskritçe'dir. İki karşıt gücün mücadelesi anlatılır. Mazdaizm'e göre yaşam, başında Ahuramazda'nın bulunduğu iyilik ve ışık dünyası ile başında Ahriman'ın bulunduğu kötülük, lanetlik ve karanlık dünyasının sonsuz mücadelesinden ibarettir. Bu kitap Batı dillerine çevrilmiş ve bir yerde de anlatılanlar örnek alınmıştır. Yani Batı, Doğu'ya karşı mücadele vermelidir. Bu bir yaşam mücadelesidir. İyilik ve ışık dünyası Avrupa diğeri yani kötülük, lanetlik ve karanlık dünyası ise Doğu olarak kabul edilir. Karanlık yani bilinemediği için korkulan şeyin dünyası. İşte Avrupa bu tabu haline gelen korkuyu tam 300 senelik bilimsel çalışmalar ile ancak aşabilmiş. Fakat marazi bazı

belirtilerinden hiçbir zaman kurtulamamıştır.

Said, Oryantalist çalışmaların en ciddi dönüm noktası olarak, Napolyon Bonapart'ın Mısır Seferini görmektedir. 1798'te Mısır'ı işgal eden Napolyon, hem gençlik özlemi olan Doğu'yu (Akdenizli-Doğu; Doğu Akdenizli) tanıma amacına ulaşıyor, hem de sömürgecilikteki rakibi olan İngiltere'yi yakalamayı amaçlıyordu. Fakat bu çok da kolay olmamıştır. Çünkü Mısırlılar, Napolyon'u işgalci, kafir ve fazlasıyla buyurgan buluyorlardı. Fakat Napolyon, Mısırlılara kendisinin İslam için savaştığını birisi olduğunu anlatmış ve halktan birisi olduğunu göstermek için halkla konuşup anlaşmaya çalışmıştır. Bunları yaparken de yanında birçok oryantalist ona refakat etmiştir. Napolyon Oryantalistlere, Mısırlılar işgalin aslında bir medenileştirme ve medeniyet kurma gayreti olduğunu ve Fransızların İslamın bekçiliğini yaptıklarını anlatmaları görevini vermiştir (Arlı, 2003:21). Mısır'ın fethi birçok önemli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle İngiltere ile Osmanlı'nın arasında inanılmaz bir bürokrasi atağı yaşanmıştır. İngiltere her bakımdan yardıma hazır bir konumda bulunduğunu da Osmanlı yönetimine bildirmiştir.

Mısır'ın işgalinin bir diğer önemli sonucu da, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu tür girişimlere artık karşı koyamaz bir durumda olduğunun gözler önüne serilmesi idi. İmparatorlu artık bu tür deniz aşırı saldırılara karşılık verebilecek durumda değildir. Bu nedenle yardım istemek için yine bir başka Batılı devlete muhtaç olunacaktır. O devlet İngiltere'dir. Napolyon'u Mısır'dan uzaklaştırmak, ancak İngiltere'nin yardımları ile mümkün olacaktır. Çünkü Fransa'nın egemenliğindeki Mısır'ın, İngiltere'nin Hindistan yolunu tıkayacağı düşüncesi açıktır. Zaten Napolyon'un amaçlarından biri de budur. İngiltere'ye Hindistan yolunu kapatmak. İngiltere bu nedenle Osmanlı devletinin yardım çağrısını bile beklemeden müdahale için hazırlıklara başlamıştır. Hatta, Amiral Nelson kumandasındaki İngiliz donanması işgalden daha önce bu işgali engellemek için İngiliz kralı tarafından görevlendirilmişti. Ancak Akdeniz'de Fransız donanmasını uzun aramalara rağmen bulamamıştı.

Mısır seferinin bir diğer önemli özelliği, bilimin silahla, kalemin kılıçla ittifakını gösteren nadir bir sefer oluşudur. Napolyon, bu işgalde çok farklı yöntemler kullanmıştı. İlk olarak halka hitaben Arapça bir bildiri yayınlandı. Bildiride Napolyon, Müslümanların ve halifenin dostu olarak Mısır'a geldiğini, bir amacının Mısır halkını

Memlukların zulmünden kurtarmak, öteki amacının ise Hindistan'ı İslam düşmanı İngilizlerin elinden kurtarmak olduğunu ilan ediyordu. Allah'a ve Kur'an'a büyük saygısı olduğunu, halkın dinine, ibadetine karışmamaları için askerlerine emir verdiğini temin ediyordu. Mısır'ın önde gelen İslam alimleri çağrılıyor ve Napolyon tarafından onlara büyük saygı gösterileri düzenleniyordu. Napolyon Hz. Muhammed'den büyük saygıyla ve hayranlıkla bahsediyordu. Besmele ile başlayan ve oryantalistler tarafından Arapça'ya tercüme edilerek basılan ve dağıtılan bu bildiri, Haçlı seferleri düzenleyen Papalığın gücünü, Müslümanlarla savaşan Malta şövalyelerinin ocaklarını söndüren devrim Fransasının gerçekte Müslüman sayılacak bir devlet olduğunu da iddia edecek kadar atak bir bildiriydi. Daha Laik bir oryantalist çalışmayla Mısır halkı kandırılmaya çalışılmaktaydı. Napolyon, ayrıca, sefere çıkarken yanına pek çok sayıda oryantalist bilim adamını almıştı. Mısır'ın fethi tamamlandıktan sonra Mısır'da Institut d'Egypte'i kurdu. Kimyacılar, tarihçiler, biyologlar, arkeologlar, tıpçılar ve eski eser toplayıcılarını bünyesinde barındıran Enstitü'nün araştırmaları ünlü Description de l'Egypte (1809-1828)'i ortaya çıkarmıştı. Amaç Mısır'ın daha iyi bir şekilde tanınması ve aynı zamanda kurulması planlanan kültürel hakimiyete de zemin hazırlanmasıydı. Ayrıca Napolyon, sefere çıkmadan evvel Mısır hakkında pek çok şey okumuştur. Bu noktada, üzerinde en fazla etkili olan eser, C. F. Volney (1757-1820)'in 1787'de yazdığı eseri idi. Volney'in eseri, ona, Mısır'da karşılaşılabileceği sorunların bir listesini de sunmaktaydı. Mısır'da Napolyon sömürgeci çalışmalara yeni bir misyon yüklemeye çalışmıştır. Buna göre eskiden üstün bir medeniyete sahip olan ama şimdilerde zayıf ve bitap konumunda bulunan Doğu ülkeleri, Batı'nın medeniyeti ile tekrar eski günlerindeki ihtişamlı görünümüne döndürülmeliydi. Bu misyon ile oryantalist söylem örtüşmektedir. Bu misyonu Batı'ya veren Doğu ülkeleri ya da halkları değildir. Misyonu Avrupalı kendi kendisine vermiştir. Volney eserinde Napolyon'u uygarlık götürme misyonunu yüklenmiş bir kahraman olarak değerlendirmektedir. O halkın eğitimi için Fransız, Kıpti, Arap gençlerinin karşılıklı olarak Arapça, Fransızca, coğrafya, matematik ve pozitif bilimleri öğrendikleri askeri okulları açan, duyguların o etkili gücünü kullanarak Araplara şanlı atalarını hatırlatan, onlara Fransız ordusunun, eski Arap imparatorluğunun gücünü diriltmek ve Arapları Osmanlı barbarlarının boyunduruğundan kurtarmak, cahiller ve kafirler tarafından bozulan Peygamber'in şeriatını saflığına kavuşturmak ve Asya'yı yeni bir büyüklük,

bilim ve zafer yüzyılına açmak isteyen Takdir-i ilahi'nin mucizevi bir aracısı olduğunu gösteren bir kahramandı (Bulut, 2002:101-103).

Napolyon, halkla iletişimde, Mısır'da kendi gücü yetersiz kalınca imam, kadı, müftü ve yerli ulema gibi saygın kişileri kullanma yoluna gitti. Bu amaçla El-Ehzer'den 60 ulema çağrılıp büyük bir törenle karşılandı. Hz.Muhammed'e ve İslama olan bağlılıklar dile getirildi Napolyon'un yürüttüğü bu istila yöntemi çok yumuşak ve akıllıca idi. Girişim başarılı olmuştu. Çok geçmeden bütün Kahire halkı istilacı kuvvetlere karşı daha olumlu duygular beslemeye başlamışlardı. Bundan sonra Napolyon temsilcisi Kleber'e çok sıkı emirler vererek Mısır'ı Oryantalistler, ve kendi düşüncesine çekebildiği Müslüman dini liderler aracılığı ile yönetmesini istedi. Bunun dışında uygulanacak bütün diğer politik şekiller yöneticiye çok pahalıya mal olacak ve kanunsuz sayılacaktı (Said, 1998a:123-124). Mısır, İngiltere'nin müdahalesine kadar bu şekilde yönetildi ancak Fransa daha sonra İngiltere ile girdiği savaşı kaybedince bu ülkeden ve bu topraklardan ayrılmak zorunda kaldı. Bu durum Mısır için bir sömürü devrinin bittiği ama bir başka sömürü devrinin başladığı bir dönemeçtir.

İngiltere için de durum aynıdır. Fransa'nın bir başka ülkeyi idare edebilme tecrübesi olarak girilen Mısır, bu sefer de İngiliz lordlar kamarasında tartışılan bir konu olmuştur. Acaba İngiltere sahip olduğu medeniyetle Mısır'ı yönetime talip olmalı mıdır? Soruyu soran oryantalist Batı'dır Cevabı da veren de o olacaktır. Üstelik olumlu cevap vereceği de malumdur; çünkü oryantalizmin ateşli taraftarları bu konuda haylice karalıdır. Bunlardan biri Arthur James Balfour'dur. Lord Salisbury'nin eski özel sekreteri, eski İrlanda bakanı, eski İskoçya bakanı, eski başbakan, her türlü krizin altından kalkmış, devletin dış politikasında söz sahibi bir insan (Said, 1998a:51). Ona göre Mısır kaçırılmaması gereken bir fırsattır. Her bakımdan İngiltere'ye ait olabilecek bir coğrafyadır. Üstelik Fransa'nın acemilikleri de ders alınarak Mısır'da üstün bir İngiliz sömürge hükümeti kurulacaktır.

Balfour Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesi gereğini ileri sürerken, kafasındaki üstünlük kavramı, Mısır hakkında "kendilerinin" bildikleri şeylerle kaynaşmış bulunuyordu. Böylece İngiltere'nin üstünlüğü sadece askeri ve ekonomik üstünlük değil bir uygarlığın kökünü, altın çağını ve çöküşünü bilmektir. Genel bir görüş sahibi olmaktır. Ve tabiatı ile neticede bu uygarlığı yeniden kurabilmektir. Balfour için

"bilmek" günlük gereksinmelerin üzerine çıkmaktı. Yabancı ve uzakta olana erişmek için kendinden çıkma, kendini aşma idi. Bu "bilme" tabiatı ile bazı kanıtlamaları gerektiriyordu. Bilgi, uygarlıkların mayasında olduğu gibi gelişir, düzene girer ve değişmelere yol açarsa varlığını kanıtlamış sayılırdı. Bununla birlikte dış yüzeyden hareketsiz görünmeliydi. Böyle bir şeyi bilmek aynı zamanda ona egemen olmaktı. Üzerinde otorite kurmaktı. Ve burada otorite "biz" anlamını taşıyordu; "o" değildi. Böylece Doğu ülkeleri için özerklik (autonomie) düşünülemezdi. O'nu biz biliyorduk ve o bu yüzden varlığını koruyordu. Böylece tek kelime ile bizim "bildiğimiz şekilde" var olmaya devam edecekti. Balfour için "Mısır" demek "İngiltere'nin bildiği Mısır" demektir (Said, 1998a:53). Bu noktada bilmek ve ona hükmetme ihtiyacı birbirine karşı bağımsız iki olgudur. İnsanlar tanıdıkları ya da bildikleri her şeyi idare etme ihtiyacı gütmeyizler. Fakat Balfour 1876 ve devam eden senelerde kendine has bir hümanist anlayışla İngiltere'nin Mısır'ı yönetmesi gerektiğini düşünüyor ve bunu da mecliste hararetle bir üslupla dile getirmekten de kaçınıyordu. Burada amaç Batı'nın kendini yönetebilme kabiliyetine sahip olmasına karşın Doğu'ya böyle bir meziyetin verilmemiş olduğunun ispat edilmeye çalışılmasıydı. Doğu despottu. Yönetmiyordu genellikle güçlü hükümdarlar tarafından yönetiliyordu. Fakat bunlarında hepsi geçmiş ve yine Doğu karmaşasında boğulmak üzereydi. Evet Doğu uzakta bile olsa Batı orada hükümet kurabilirdi ve insanların idare edebilirdi. Çünkü Batı bir zamanların parlak medeniyeti olan Mısır'ı çok iyi tanıdığını iddia ediyordu. Üstelik İngiltere burada Mısır'ı yönetmeye talip olmakla büyük bir ihsanda bulunduğu düşüncesindeydi. Evet bu Mısır'ın başına gelebilecek çok talihtir bir hadiseydi. Çünkü binlerce iyi yetişmiş ve birer centilmen olan İngiliz memurları ve bürokratları, ilkel ve kaba Mısır halkına hizmet etmek için hazır beklemekteydi.

Artık Dünya iki gerçek kutup üzerine oturtulmuş sayılabilir ve bunlar da Doğu ve Batı'ydı. Avrupa insanı Balfour'un bütün sözlerine en içten duygularıyla katıldıklarını bu güne kadarki sömürü ve emperyal faaliyetlere sessiz kalmakla ve hatta destek vermekle yeterince ispatlamışlardı. Mısır ise insanlık için sadece bir örnek olarak kalmış ve asıl düşünce ve bu düşüncenin uygulanış tarzı bütün Doğu alemine genellenmiştir. Doğulu bir insan Batı düşüncesindeki muameleye her nerede olursa olsun muhatap olacaktır. Hatta kafa Doğulu olsa dahi içindeki beyin Batılı ise yine bu muamele onu bulacaktır. İşte o zaman Doğu kendi öz vatanında bir tutsak gibi kalmak

durumunda kalarak asıl karşıtıyla rekabetini bile bir yabancı zeminde kaybedecek ve kendisine düşman Batı düşüncesini içselleştirecektir. Bu devinim Doğu ülkelerinde daha çok bireyi aşarak önce grubu ve daha sonra halkın elit kesimini etkisi altına almıştır. İçselleşen Batı düşüncesi artık kendisine yeni bir savunucu da bulmuştur. Bu savunucu Doğulu'nun ta kendisidir. Ya diğerleri yani Doğulu olup da Doğulu gibi olanlar ve davrananların seçimleri ne değerdedir? Onlar asıl Doğululardır. Her şeyiyle Batının korktuğu bireylerdir. Çünkü bozulmaya karşı kuvvetli sosyal ve tarihi bir geçmişe bağlılıkları vardır. Geleneksel toplum anlayışı hakimdir. Bu da istenmeyeni meydana getirir yani iki başlılığa devamı. Batı hala bu mücadelede tekliğe inme gayretinde iken bu Doğulular nedeniyle amaçlanan hedef uzaklarda kalmıştır. Mutlaka direnen bir zihin çıkmaktadır.

Mısır'ın da işgaline ilk zamanlar direnenler olmuştur. Fakat bunlar Balfour'un ve kısa bir süre içinde de bütün Batı kamuoyunun gözünde ayrılıkçı ve anarşist olmuşlardır. Boyun eğenler ise iyi Mısırlılardır. Olaylar ve bakış açıları farklılaşmıştır. Ülkesini satanlar iyi savunanlar ise anarşist ilan edilmiştir. Fakat direniş uzun sürmemiş ve İngiltere amacına ulaşmıştır. Böylelikle Mısır'a ünlü Lord Cromer 1882 yılından 1907 yılına kadar tek başına krallık yapmış ve bu uzun ve başarılı görevinden dolayı elli bin İngiliz Lirası emekli maaşıyla ödüllendirilmiştir.

Cromer başlangıçta Hindistan'ı yönetmiş, daha sonra yirmi beş yıl Mısır'ı idare etmişti. İngiltere'nin büyük devlet adamı sıfatını o sırada kazanmış bulunuyordu. Balfour'un "Doğuluları" Cromer'in "Kulları" idi. Bu tema 1908'de "Edinbourg review" de yayınlanan geniş bir denemede işleniyordu: "Kulluğa" layık ırkların, yahut "Doğuluların" kolayca ve üretime dönük biçimde yönetilmeleri için "bilgiye" gerek olduğu, iktidarı yaratan olgunun "Bilmek"e dayandığı, daha büyük bir iktidarın ise daha fazla "bilgiye" ihtiyacı olduğu vesaire bu makalede bir kere daha ele alınıyordu (Said, 1998a:59). Düz mantık bu tür çetrefilli akıl oyunlarında kullanılmayacak kadar sade ve eksik kalmaktadır. Düşünen kişi eylemin kendisinden çok yöneldiği amaca göre karar vermek zorunda kalmaktadır. Onları tanımak Doğu için bir avantaj olabilirdi ama şu aşamada bunu da söylemek çok erken ve mesnetsiz olacağından öncelikle "Onlar" diye belirleyeceğimiz kategoride neyin durması zorunlu olduğunun kararına varmamız yeterli olacaktır. Onlar ve biz kategorisine göre biz "Doğulu"

olanlardır. Onlar ise “Batılı” olanlar. Yani “özne” onlardır biz ise “nesne”dir. Bu görüş bir anlamda yoktan var edilmiş fakat daha sonra her iki dünya üzerinde varsayılan hayallerin gerçekleşmesine yardımcı olmuştur.

İnsan zekasının üretime geçebilmek için aradığı düzen, sağlıklı bir sınıflamaya dayanıyor. Ancak eşyanın arasındaki farkları düşünürken oldukça dikkatli davranmak gerekir. Objektif olarak var oldukları sanılan bazı şeylerin varlıkları hayali olabilir. Bir yerde oturan insanlar buldukları yerin çevresine bir sınır çizerek bu sınırın dışında kalan yerlere "Barbarlar ülkesi" adını verebilirler. Bir başka deyimle samimi ve yakın olan bölgeye "bizim", yakın olmayan bölgeye de "onların" adını veren evrensel gelenek, kafalarda tamamı ile zorlamaya dayanan bir coğrafi bölge kavramına yol açabilir. Burada "zorlama" kelimesini kullanıyorum zira "bizim ülkemiz ve onların ülkesi" şeklinde hayali bir coğrafya kavramına dayanan düşünce ikinci bölgenin bu farka inanmasına gerek duymaz. Önemli olan bu sınırın "biz" deyimini kullanan tarafta çizilmiş olmasıdır. Bu sınır bir defa çizildikten sonra karşı tarafın toprağı, dili, düşüncesi ile her şeyi "onlar" adını alır ve "bize yabancı" olur. Bir bakıma modern toplumlar ve ilkel toplumlar kişiliklerini böylece negatif yoldan kazanmışlardır (Said, 1998a:85)

Balfour, Doğulular terimini ilk kullandığı zamanlarda karşı çıkanlara rastlansa da bir çok yazarın da zaman içerisinde bu terimi kullanmış olması terimi kalıcı hale getirmiştir. Böylece önce insanlar ve sonra da bölgeler sömürü haritasında kendilerine ayrılan yeri almış oluyordu. Doğu ile Batı arasında üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer ilişki çeşidi de insan farklılığıdır. Batı'nın iyi yetişmiş ve zengin halkıyla Doğu'nun fakir ve çok daha az eğitim görmüş halkı karşı karşıya her geldiklerinde bu Doğu nazarında bir edinime sebep olmuştur. Bu edinim de hegemonyadır. Batı, hegemonyasını Doğu üzerinde kurabilmek amacıyla asırlar boyunca Doğu'nun hangi değeri varsa saldırmaktan ve onu çarpıtmaktan geri durmamıştır. Zaten onların nazarında Doğu'nun insanı bile son derece pasif ve yönetilmeye muhtaçtır. Bu nedenle Cromer Mısır'da her türlü yerli kuruluşun özerk olarak çalışmasına karşıdır. Hatta yerlilerin en haklı isteklerine bile karşı çıkmaktadır. Onun gözünde onlar birer kul veya köle gibidirler ve kendileri için neyin iyi neyin kötü olduğuna bile karar veremezler. Bakın Cromer bir Mısırlı'yı nasıl anlatmaktadır:

Herhangi bir Mısırlı'ya kolay bir soru sorunuz. Vereceği cevaplar genellikle çok uzun ve karanlık olacaktır. Hikayenin sonuna gelmeden önce defalarca kendi kendisi ile çelişkiye düşecektir. Arada küçük bir soru sorsanız şaşkınlığa düşecektir. Cromer daha sonra Doğu'luları ve Arapları Enerji ve inisiyatif yoksunu saf kişiler olarak tasvir etmekte, onları "sadakatle yaltaklanmaya hazır", entrika ve kurnazlığa yetenekli, hayvanlara karşı acımasız insanlar olarak göstermektedir. Cromer'e göre Doğulu ne doğru dürüst yolda, ne de kaldırımda yürüyebilir. Dağınık kafası, yolların ve kaldırımların yürümek için yapıldığını derhal fark eden Avrupalı zekasının kıyısına dahi erişemez. Doğu'lular sağlam yalancılardır. Hareketsiz ve şüphecidirler. Tek kelime ile Anglo-Sakson ırkının açıklığına, doğruluğuna ve asaletine ters düşerler (Said, 1998a:62).

Görüldüğü gibi Oryantalizm, Cromer gibi oryantalist düşünceye sahip olanların elinde bir Doğulu'nun nezdinde bütün Doğuluları aynı eleştiriye muhatap tutmaktadır. Yani karşı tarafın savunmasına gerek yoktur. Batı hem yargılamayı yapar hem de infaz eder. Oryantalizm, zihni bir hakimiyet çeşidi olarak Avrupalı ülkeler tarafından devamlı paylaşılmıştır. Kimi zamanlar da ortaklaşa kullanılmıştır. Oryantalist iktidar ortaklaşa kullanılabilen bir yapıya sahiptir. Zaten Batı dünyası asıl manada tek bir Oryantalist anlayışı barındırmamaktadır. Ancak Doğu karşısında menfaatler söz konusu olunca oryantalizmin de anlamında ve sınırlarında bir daralma oluşmaktadır. Doğu, Batı'dan etkilendiği ölçüde Batı'yı etkileyememiş olsa da Batı'nın edebiyatında, siyaset biliminde, felsefesinde ve tarihinde etkiler bırakmıştır. Örneğin Oryantalist çalışmalar hususunda çok sıkı ve sert olan bir diğer Avrupa ülkesi de Almanya'dır.

Alman lirik şiiri Doğu'dan kaynaklanmış, Doğu üzerine geniş hayaller kurulmuş, romanlar yazılmış ancak Doğu hiçbir zaman Chateaubriand, Lane, Lamartine, Burton, Disraeli yahut Nerval'in Suriye ve Mısır'ı kadar gerçek olmamıştır. Bu yüzden Goethe'nin "Westöstlicher Diwan" (Doğu-Batı Divanı) ve Friederich Schlegel'in "Über die Sprache und Wevsheit der İndier" (Hintlilerin Dilleri ve Felsefeleri Üzerine) gibi Doğu hakkında yazılmış iki Şöhretli eser aslında Ren nehri üzerinde yapılmış birkaç gezinti ve Paris kütüphanelerinde geçirilmiş uzun saatlere bağlı kalmıştır. Alman bilgeliğinin ortaya koyduğu çalışmalar genellikle imparatorluk İngiltere ve Fransa'sının Doğu'dan getirdiği metinlerin üzerindeki uğraşlar, fikirler, hikaye ve ideolojiler

çerçevesini aşamamış bu malzemenin geliştirilmesine yaramıştır (Said, 1998a:35).İngiltere, Fransa ve Almanya'nın oryantalist çalışmaları da bu nedenle değişik içeriğe ve argümana sahip olmuştur. Fransa örgütlü bir oryantalizmde geri kaldığı için Mısır'da başarılı olamamış ve yerini daha organize ve oryantalizm ile sömürgeciliği daha iyi kaynaştırmış olan İngiltere bırakmıştır. İngiltere oryantalizmi fayda amaçlı kullanarak sömürgeci çıkarlarından büyük kazançlar elde etmiştir. Almanya ise yukarıda da değindiğimiz gibi bu yarışta çok daha geride olmanın da verdiği ruhsal durum nedeniyle. Oryantalist çalışmalarda İngiltere ve Fransa'ya karşı bir tavır alınmıştır. Olaylar ve ülkeler romantik bir anlayışla gerçeklikten uzaklaştırılarak yeri geldiğinde Araplar ile Alman ırkının akraba bile olduğu iddia edilmiştir.

2.3. 19. Asırda Osmanlı Devletinin Siyasi ve Ekonomik Durumu

Günümüzde bir çok tarihçi Osmanlı'nın ilk çökmeye ne zaman başladığına dair bazı saptamalara gitmeye çalışmaktadırlar. Bu geriye gidişin başlangıç noktası onlar için önem arz etmekte olsa da buna önem vermeyen araştırmacılar ya da tarihçilerimiz de mevcuttur. Kimileri Osmanlı'nın Karlofça Anlaşmasından sonra bir daha eski haline gelemediğini ve bu tarihin önemli olduğunu söylemekteyken; kimileri daha değişik bir düşünceyle Osmanlı memurunun ilk rüşvet aldığı anın çöküş için başlangıç olduğunu kastetmektedirler. Kimileri de Osmanlı'nın seyyiatının, hasenatına üstün geldiği anı çökmenin başlangıcı olarak kabul eder. Ama genel itibariyle durumdan bir şikayet söz konusudur. Çünkü 18. ve 19. asırlardaki Osmanlı artık o eski haşmetli ve yüce Osmanlı değildir.

Dönemin birçok aydın devlet adamı da bu durumu görmüş ve çalışmalarda bulunmuştur. Bulunmuştur bulunmasına ancak ya bu çalışmalar dikkate alınmamıştır ya da dönem itibariyle iç çekişmelerden dolayı hasır altı edilmek suretiyle ortadan kaldırılmıştır. 16., 17 ve 18. yüzyıllar, Osmanlı Devleti'nde çözüme, buhran ve değişim ağrılarının yaşandığı dönemlerdir. Devlet-i Aliye'yi kurtarmak için yazılmış olan layihalarda, meselenin künhüne gönderme yapan satırları bulmak zor olsa da, pratikte, Osmanlı Devleti'nin sosyal açıdan çözümlenmesine işaret eden noktaların açıkça zikredildiği görülür. Her türlü değişim ve yenilik, bid'at olarak tanımlanırken, siyasi meseleler de idari meselelere indirgenerek açıklanıyordu. Koçi Bey Risalesi'nde, rüş-

vet, iltimas, kötü idareden bahsedilirken alternatif sunulmaz. Çözüm Asafname sahibi Lütfü Paşa gibi geçmişe dönmekte görülüyordu. Geçmişe dönüş fikri romantik bir edebiyatın da tesiri ile dönemin bütün devlet adamlarında büyük etki uyandıran bir düşüncedir. 28. Mehmet Çelebi'nin Sefaretnamesi'nde, Batı, dış yönüyle tanıtılır. Genel olarak Klasik Osmanlı düzeninin değişimi; siyasi, iktisadi', sosyal ve kültürel olmak üzere dört başlık altında ve yüzyıllara göre incelenir. 16. asırda Osmanlı Devleti'nin tabii sınırlarına ulaşmış olması, transit ticaret yollarının elden çıkması, Batı'daki keşiflerin Osmanlı Devleti'ni erkenden etkilemesi, sosyal manada iç buhranların - eşkıyalık, göç, işsizlik- artması ve yönetici elit kompozisyonda önemli değişikliklerin olması, çözülmeyi hızlandıran sebeplerdir. 16.17. ve 18. yüzyıllar boyunca kaleme alınan layihalarda ortak temalar; adaletin ihmal edilmesi, istişarede ihmalin olması, idarecilerin ulemaya üstten bakması, asker tedarikinde ve tedbirinde ihmallerin artması, üst düzey memurları azı etmede keyfi davranılması, rüşvet ve iltimasın çoğalması, işin ehline verilmemesi, kanun-i kadimin terk edilmesi... olarak özetlenebilir. Bu sorunlar karşısında önerilen çareler ise istisnai görüşler dışında genelde; idari ve gelenekçi, metodu ise idari-inzibati ve cebri idi. Osmanlı Devleti bu çalkalanmalar içinde, imparatorluğun en uzun yüzyılı diye tanımlanan döneme geçecekti (Sübhandağı, 2004:153). 18. asrın sonu ile 20. asrın tamamını kapsayan bu süreç bir trajik devlet yönetme süreci olarak da addedilebilir. Döneme damgasını vuran olaylar, savaşlar, isyanlar, devlet adamları ve fermanlar bulunmaktadır. Bütün bu olayların altında gerçekleşen bir diğer önemli dönüşüm de zihni faaliyetlerin dönüşümüdür. Dönemin Osmanlı devletini etkileyen en büyük olayından bile daha kötü sonuçların doğmasına sebep olan bu zihni dönüşümde taşıyıcı unsur oryantalizmdir. Oryantalizmin yönlendirdiği zihinler Batılılaşma adı altında bir kimlik değişimi sürecini başlatmışlardır. Ne yazık ki bunda öncülerimiz devlet adamları (Mustafa Reşid Paşa, Mehmet Emin Âli Paşa, Mithad Paşa vb.) ve düşünürlerimizdi (Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Mizancı Murat vb.). Bu devre damgasını vuranları İlber Ortaylı eserinde: "A. Cevdet Paşa gibi Süleymaniye medreselerindeki yobazları mat etmiş medrese bilgini ile sefarethanelerde yetişmiş Reşit Paşa, ağırbaşlı Âli Paşa ile nüktedan ve lafını sakınmaz Fuat Paşa hep birlikte bir devri yaratmışlardır" şeklinde dile getirmektedir (Ortaylı, 2004:229).

Bu tarihlerde Avrupa'nın Osmanlı ülkesi üzerine adeta abanan taraflarından olan bu oryantalist etki dönemin Tanzimat entelijansiyasını Osmanlı'nın oryantalist aydınına dönüştürmekten başka bir işe yaramadı. Bize ters olan bir dönüşümdü bu. Tabii ki bize ters olan da Avrupalı olmak durumundaydı. Bu zihni dönüşüm (sekülerleşme) 16. asırdan itibaren Batı'daki meydana gelen olaylar bütünüdür. “Buhar devrinin yeni başladığı Avrupa uygarlığı, henüz modernliğinin balayındaydı. Asıl büyük davalar, iç sınıf çatışmaları, ulusçuluk ve sömürgecilik savaşları, sınıf ve ulus ekonomisi rekabetleri henüz daha bizim gözlemcilerin fark edeceği ölçüde ve şiddette değildi. Kilise ve gericilik sindirilmiş, ortalığa faydacılık, maddecilik, müspetçilik, ilim ve fen kafası hakimdi. Avrupa'ya gidenlerde bunun etkilerini hissediyorlardı. Avrupa uygarlığı, kusursuz, mükemmel, ideal bir uygarlıktı” (Berkes, 2002:34). Kısaca aydınlanmanın ayak sesleri de diyebileceğimiz bütün bu gelişmeler sonucunda Batı, daha seküler bir yapıya bürünmüştür. Felsefe ve bilim önünde hiçbir metafiziklik kabul etmeyecek tarzda ilerleme metotları benimsemiştir. Beş duyunun egemen olduğu bir kafes dünya sistemi ile insanlar ve yeni dünya düzeni kurgulanmaya başlanmıştır. Buna göre her şey bir faydaya göre şekillenmelidir. İnsanlar, toplumlar, dernekler, kurumlar, şirketler, edebiyat, bilim ve daha nice bir maddi amaca hizmet eden kurumlara dönüştürülmüştür. Bu paralelde Comte De Saint-Simon 19. asır Avrupa'sına önemli bir fikri katkısı olmuştur. O da pozitivisttir.

Pozitivistde metafizik dünyanın varlığı kabul edilmez. Tabiat kanunları sosyal hayatın açıklanmasında ve yönetilmesinde öncüdür. Pozitivistde hareketlerimizin bizden büyük ve dış bir kuvvet tarafından yönetildiği inancı hakimdir. Ancak bu güç ilahi bir güç değildir.

Tıpkı doğada olduğu gibi değişmez kurallar bizim içinde geçerli olduğu ve ancak bu kurallar tarafından belirlenen sınırlar içinde hareket özgürlüğüne sahip olduğumuz düşüncesi nedense bazılarımız tarafından çok sevilmiş ve bu yolla, özellikle sosyal bilim alanında hiç hak etmemesine rağmen, pozitivist tahakküm eden sorunsal haline gelmiştir. Çünkü hareketlerimizin ve hayatımızın tek hakimi olduğumuz gerçeği sorumluluk gerektirir.

Pozitivist, bilim ve bilimsel yöntemin bilgiye ulaşmak için tek geçerli yol olduğunda ısrar eden bir felsefi harekettir. Bilim ve bilimsel yöntem dışındaki bilgilenme

şekillerini kabul etmediği için spekülâtif felsefe, metafizik ve dinlerle çelişme ve çatışma halindedir. Pozitivizm sosyal ve tarihi olgu olarak dinleri yadsımadığı halde dinler kanalı ile önerilen bilgi ve önerileri geçerli kabul etmez. Bilimin Empirik (deneysel) geleneğinin bir türevi olarak Pozitivizm, 19. yüzyıldan sonra Auguste Comte ve diğer filozoflar aracılığı ile 20. yüzyılda da düşünce dünyasındaki etkisini sürdürdü. Özellikle 19. asırda Osmanlı Tanzimat entelijansiyası ve Jön Türkler üzerinde büyük etkilere sahiptir. Öyle ki önceleri bir din bilgini gibi eğitim görmüş olan Abdullah Cevdet bile pozitivizm ve biyolojik materyalizm etkileri ile ateist olmuştur.

Maalesef bunda en büyük sebep dönem itibariyle Batı'ya göre geri kalmanın tek sebebinin İslam'da olduğu düşüncesidir. Ve bu düşünceden hareketle içerisinde din söyleminin bulunmadığı bütün Avrupai fikirler Osmanlı'nın kurtuluşu için dönemin aydınlarınca benimsenmiş düşüncelerdir. Üstelik bu benimseyiş büyük bir materyalist etkiyle devleti batıracak tek güce çok geçmeden dönüşecektir.

Dönem itibariyle geri kalmanın sebepleri düşünürlerce sistemde ve Osmanlı ideolojisinde görülürken; devlet adamları tarafından da askeri sahadaki yetersizliklerde görülmektedir. Bunun için girişilen deri değişimi öncelikle askeri sahada başlatılmıştır. Şerif Mardin'in, I. Batılılaşma dönemi diye adlandırdığı 1774-1820 yılları arasında, Osmanlı devleti, Batı karşısındaki yenilgilerin, askeri sebeplerden kaynaklandığını düşünerek, Batılılaşma sorununa ilk olarak askeri cepheden yaklaşır. Ordunun yeniden donanımı ile askeri sahadaki başarısızlıkların önlenmesi planlanır. Ancak entelektüel sahadaki geri kalmışlığın dikkate alınması, Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin yurda geri dönmesiyle mümkün olacaktır. Daha sonra bu gruba Jön Türkler ya da Genç Osmanlılar da denecektir. Ancak 1826 yılından sonra Batı karşısındaki yenilgilerin, salt askeri sebeplere dayanmadığı anlaşılır ve Batılılaşma çabaları çok yönlü olarak devam yürütülmeye çalışılır. Örneğin tabip ihtiyacını karşılamak üzere İstanbul'da Tıp okulları açılır. Mart 1827'de Tıbhane, beş yıl sonra Cerrahane açılır. 1836'da bu ikisi, Mekteb-i Tıbbiye adıyla birleştirilir. 1839'da ise Galatasaray'a taşınarak, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adını alır. Farklı bir gelişme olarak yine 1864'te, vilayet kanunu ile Fransız örneği geniş yetkili mahalli idarelere vücut verilmesi gösterilebilir. Yenileşme hareketleri, eğitimden askeri sahaya değin bir çok alanda aralıklarla devam

eder (Sübhandığı, 2004:152). Ancak gönderdiğimiz öğrencilerimizin özellikle Fransa'dan öğrendikleri Avrupai fikirler yurda döndüklerinde bir yönetim sorununu çıkarmalarına sebep olmuştur.

Yine yönetici sınıfına da zamanla hakim olan bu gençler; Osmanlı'nın kurtarılması için verdikleri ecnebi mücadelesinde Osmanlı'yı yıkan isimler olmuşlardır.

19. asrın önemli gelişmeleri Kırım savaşı, Mehmet Âli Paşa'nın Osmanlı'ya isyanı ve ilan edilen fermanların etkileridir. Bu olaylar örgüsünün altında yatan Osmanlı-İngiliz ilişkileri de döneme damgasını vuran gelişmelerdir.

Talihsizlik olarak addedilecek olan husus ise bu dönemde yönetime hakim olan kafanın yapısındaki yabancılık ve bozukluktur. Tabii ki yönetimden kastettiğimiz şey genel itibariyle padişah ve ailesi değildir. Asıl kastettiğimiz kesim Jön Türk ya da Genç Osmanlılar denen kesimdir. Ya da aynı zihni dönüşümle oryantalistleşmiş diğer devlet adamlarımızdır.

Belki padişahlardan II.Mahmud uygulamalarında Batı'yı örnek almak isterken, bazı yanlışlara düşmüş olabilir. Çünkü Mısır valisi Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa ordusuyla Kütahya'ya kadar geldiğinde halk onu alkışlarla karşılamıştır. Batılılaşma hareketleri II.Mahmud'un amcası III.Selim devriyle başlamış ve bu hareket II.Mahmud'un Yeniçeri ocağını 15 Haziran 1826'da da ortadan kaldırıp yönetime tamamen hakim olmasıyla büyük bir hız kazanmıştır. Damad Halil Rıfat Paşa'nın "Avrupa'ya benzemezsek, Asya'ya çekilmeye mecburuz" gibi yanlış söylenmiş bir sözün peşine düşmek II. Mahmud'un hatalarından biridir. Ahmed Akgündüz Osmanlı devleti için "II.Mahmud döneminde, kendi yürüyüşünü terk etti; ama başkasının yürüyüşünü de benimseyemedi" diye bir söze yer verir (Akgündüz ve Öztürk, 1999:240-242). Yine bu dönemde Mustafa Reşid Paşa'nın da büyük etkileri söz konusudur. Batılılaşma tarihimizde ayrı bir yere sahip olan bu kişilik "Büyük İslahatçı" "Büyük başbakan" ve Şinasi'nin deyimiyle "Medeniyet Resulü" olarak namlandırılmış bir simadır. Peki bütün bu sıfatlar acaba Reşid Paşa tarafından hak edilmiş sıfatlar mıdır? Tartışmaya açıktır.

2.3.1. Bir Oryantalist Bürokrat Mustafa Reşid Paşa

Mustafa Reşid Paşa'nın hayat hikayesi, "yenileşme-Batılılaşma" tarihimizin

"Tanzimat" safhasının ayrılmaz bir parçasıdır. Ondan bahsetmeden Tanzimat devrini anlatmak imkansız olduğu gibi. Mustafa Reşid Paşa'yı anlatırken de Tanzimat "yenileşmeleri"nden söz etmemek mümkün değildir. Mustafa Reşid, 13 Mart 1800'de İstanbul'da doğdu. Soyu Kastamonuludur. Evkaf memuru olan babası 1815'de ölünce eniştesi Ispartalı Ali Paşa'nın himayesine girdi. Mustafa Reşid, devrinin klasik tahsilini tamamlayamadı. Bu yüzden, Arapça ve Farsça dillerindeki bilgisi de noksandı. Yani, Mustafa Reşid, devrinin seçkinlerinin kültürünü tam elde edemedi. Dolayısıyla, çevresiyle, inanç ve değerleriyle tam mutabakat sağlayamadı. Bu noktalardan Batı'nın sistem ve değerleri ona kolayca hülul ve nüfuz etmiş olmalıdır. Mustafa Reşid, gençlik yıllarını eniştesi Ispartalı Ali Paşa'nın yanında geçirdi. Onun Mora (1816-1819), Bursa (1819) valilikleriyle sadrazamlığı (1820-1821) sırasında da yanındaydı. Ali Paşa, daha sonra Aydın, Mora, Ankara, Malatya ve Filibe valiliklerine tayin edildiğinde de Mustafa Reşid'i yanından ayırmadı. Ali Paşa 1826'da öldü. Mustafa Reşid bu arada zengin bir ailenin kızı ile evlenmiş ve bu aileye ait eve yerleşmişti. Bu evlilikten bir oğlu oldu. Ancak, Ali Paşa'nın ölümünden sonra (ilk evliliğinin üzerinden ancak iki yıl geçmiştir), onun cariyelerinden birisi ile evlendi. Bu sefer de yeni zevcesi Adile Hanım'ın Kabataş'taki evine yerleşti. Mustafa Reşid'in hayatı boyunca buna benzer davranışlar içinde olduğunu söyleyebiliriz. Mesela, önceleri ve Fransa'da elçi iken Fransız hayranı ve dostudur. Londra elçiliğine tayin edildikten sonra, hayatı boyunca sürecek İngiliz bağlılığı başlar (Doğan, 2001:20). Dönemindeki olaylardan Mehmed Ali Paşa isyanını bastırması onun için artı bir değer olarak gözükmese de; İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın yardımlarıyla bunu gerçekleştirmesi daha sonraları verilmesi gereken ticari ve siyasi tavizlerden dolayı onarılması mümkün olmayan zararlara (1838 İngiliz Ticaret Antlaşması gibi) sebep olmuştur. Kırım Harbiyle İngilizlerin daha da kuvvetli bir peyki olmamızda, ilk dış borcu almaya başlamamızda ve son olarak da Tanzimat'ın ilan edilmesinde hep Reşid Paşa'nın imzaları vardır. 1829'da Edirne'de Ruslarla yapılan görüşmelerde II.Mahmud'un dikkatini çekmiştir. Ve bu tarihten sonra da Reşid Paşa'nın hayatı artık yabancı ülkelerde elçiliklerle ve sadrazamlıklarla geçecektir. Tanzimat'ı ilan ettirmesindeki yatan Batıcı altyapı işte bu elçilik vazifelerindeki tecrübelerine dayanmaktadır. Paşa ilk olarak 1834'te Fransa Paris elçiliğine tayin edilmiştir. Farklı kişiliği ile Fransız sosyetesindeki yerini hemen almıştır. Düzenlediği lüks ve zengin davetlerle kısa sürede ününü bütün Paris'e

duyurmayı başarmıştır. Opera ve tiyatrolar Fransa'da kaçırmadığı etkinliklerdir. Fransa kralı aracılığı ile ünlü Fransız edebiyat tenkitçisi Jules Janin ile tanışmıştır. Janin'e bire Fransızca öğretmeni tavsiye etmesini söylediğinde Janin ona Fransızca'yı en iyi, bir metresten öğrenebileceğini söylemiştir. Ve Reşid Paşayı ünlü bir bayan Fransız operacısına göndermiştir.

“Yazar, Reşid Paşa'nın bu fahişeden yalnız lisan öğrenmediğini (Fransa'nın içtimai hayatı, edebiyat ve sanat hareketleri hakkında birçok şey öğrenmiş olduğuna ihtimal verilebilir) cümlesiyle belirtmektedir. Başka kaynaklar Paşa'nın bu kültürlü fahişeye aşık olduğunu, onun için Fransızca şiirler yazdığını da kaydediyorlar. Reşid Paşa'nın Fransa'da bu kültürlü metresinden edindiği bilgilerle sosyal sahada ıslahat (reformlar) yaptığı anlaşılıyor. Bu durumda bir Osmanlı şairinin şu kıt'asına hak vermemek mümkün mü?

Zamanenin şu tabib-i Reşid'ini gör kim
Revac vermek için kendi kar u san'atına
Vücut-ı nazik-i devlet karin-i sıhhat iken
Düşürdü rey-i sakimi frengi illetine..

Yani: Zamanenin şu akını doktoruna bak ki, kendi iş ve sanatına sürüm ve itibar kazandırmak için devletin sağlıklı sayılabilecek nazik vücudunu, yanlış görüşü, rey-i frengi hastalığına düşürdü” (Doğan, 2001:22).

Daha sonra Reşid Paşa 1836 yılında Londra elçiliğine gönderilir. İngiliz Hariciye Nazırı Palmerston ve Türkiye İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning ile tanışması ve dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatına damgasını vuracak faaliyetlere girişilmesi bu ilişkiler itibariyle başlamaktadır. Canning (Isırcı manasına geliyor, yani tuttuğunu koparan İngiliz) Osmanlı'daki vazifesi gereği Reşid Paşanın konumunu son derece iyi değerlendirmiş bir İngiliz devlet adamıdır. İlişkilerinde Reşid Paşayı bir sözcü gibi kullanarak inanılmaz başarılarla imza atmıştır. 1838'de Ticaret antlaşması; 1839'da Tanzimat'ın ilanı Canning'in Reşid Paşa sayesinde gerçekleştirdiği büyük başarılarıdır. (Öyle ki bu başarılı olayların gerçekleşmesi ümidi daha önceleri hayal bile edilememekteydi.) Onun başarılarını anlatan eseri Stanley Poole “Lord Stratford'un Türkiye Hatıraları” yazmıştır. Bu eser 1959 yılında Can Yücel tarafından Türkçe'ye de çevrilmiştir. Canning eserde gerek Balta Limanı anlaşmasında olsun gerekse de Tanzimat'ın ilanında olsun devamlı olarak Reşid Paşa ile fikir ortaklığı kurduklarından ve onun güvenilir biri olduğundan bahsetmektedir. Hatta Sultan Abdülmecit'in onu sadareten azlettiğinde hemen saraya giderek Paşanın görevine tekrar iade edilmesi için elinden gelen her şeyi yaptığını ve bunda da muvaffak olacağını tahmin ettiğini karısına yazdığı bir mektupta dile getirmiştir. 7 Temmuzda

azledilen Reşid Paşa böylelikle 10 Temmuzda tekrar makamına iade edilmiştir ancak Canning'e de birçok devrim vaadinde de bulunarak bu makamı tekrar elde etmiştir. Lord Stratford anılarında bu sahneyi olabildiğince duygulu bir üslupla anlatmıştır. Reşid Paşa acıklı bir duygu seliyle Büyükelçi Canning'in ellerinden öper ve göz yaşlarını akıtır. Ondan bunca tehlikeler karşısında Osmanlıyı yalnız bırakmamasını ister.

Hey hat şu hale bak ki bir Osmanlı sadrazamının, dünyayı sömürmüş bir kan emicinin (canning) ellerine yapışıp öpüp medet dilemesi. Ne hazin...Osmanlıyı bitiren zihniyet ve insan tipini yetiştiren "Batıcılık" olmamışta ne olmuştur sormak lazım. Yani kimilerince büyük başbakan ya da medeniyet resulü diye bilinen Reşid Paşa'nın makam karşılığı Batıcılığı tercihi gözden kaçmış (belki) bir ayrıntı mıdır?

Reşid Paşa 1837 yılında Türkiye'ye çağrılır. Bu yıllar Mısır valisinin isyanı nedeniyle çalkantılı yıllardır. 1838 yılında paşa tekrar Londra'ya gönderilir. II.Mahmud Reşid Paşayı özellikle Mısır meselesi nedeniyle İngilizlerle makul bir anlaşma yapması amacıyla göndermiştir. Fakat Paşa İngilizlerin taraftarlığını elde etmek için yetkilerini aşan teminatlar verince bu durum II:Mahmud'un hoşuna gitmez ve daha Paşa İngiltere'deyken idam fermanını imzalar. Çünkü Reşid Paşa İngiltere'ye gitmeden iki buçuk ay önce kendi yalısında (Baltalimanı'nda) bir ticaret sözleşmesi imzalamıştır. "16 Ağustos 1838 tarihli ticaret sözleşmesinin en çok eleştirilen ve gerçekten yerli ticaret ve sanayiın gelişmesini önlemiş görünen hükmü, yedd-i vahidin (tekeli) yabancı tüccarlar lehine kaldırılmış olmasıydı. Devlet özellikle reformlara mali kaynak olması için II. Mahmud devrinde, ipek, zeytinyağı, zahire, afyon gibi maddeler üzerinde ihraç yasağı koymuş ve bu ürünlerin alım satımını tekeline almıştı. Kuşkusuz bu durum üreticinin ürünü değerlendirmesine engeldi. Tekelci tüccar ve devlet görevlileri çoğunun alımını yapamadıkları ürünün çürümeye veya düşük fiyatlarla köylünün elinden çıkmasına sebep oluyorlardı. Yed-i vahidin güçlenen Osmanlı tüccarı ve çiftlik sahiplerinin zoruyla ve onların yararına kaldırılması gerekirdi. Ama böyle bir sınıf zayıftı, onun için yed-i vahidi kaldıran hüküm anlaşmaya İngiliz Elçisi Ponsonby'nin ısrarlarıyla girdi" (Ortaylı, 2004:107-108). Böylelikle yerli üreticinin elindeki ürettiği mallarının dış ticaretteki dengesizlik nedeniyle satılamaması ve yerel sanayinin çökmesi sağlanacaktı.

Nedir 1838 Ticaret Antlaşması? Osmanlı iktisadiyatını kayıtsız şartsız Batı'nın sömürüsüne açan vesika... Çünkü antlaşmanın 2. ve 3. maddesi sayesinde yerli üreticiden alınan gümrük vergisi yabancı tüccardan alınmayacak olması yabancı ürünün daha ucuza satılması anlamına geliyordu. Bu vesikadan sonra, emperyalizmin önünde tek engel var; halkın direnme, yabancılara imanının sevgiyle dur deme gücü. Bu büyük engelin de ortadan kalkabilmesi için devletin İslami vasfının değişmesi, liberalleşmesi, Batı tarzı reformların yapılması lazım. Yani bundan sonra yapılan ıslahat, düzenleme, reform, devrim... ne denirse densin, Batı için tek mana taşıyor: Sömürgeleştirmeye aracılık etmek (Doğan, 2001:26). Evet Mehmet Doğan'ın da dediği gibi bu antlaşmayla birlikte önce insanların ekonomik ilişkileri değiştirilecek sonrası zaten kendiliğinden gelmek zorunda kalacaktır. Mehmet Doğan bu antlaşma için Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi bağımsızlığının ölüm fermanı der. İngiliz Hariciye Nazırı Palmerston ise bir "Şaheser" olduğunu belirtir. Tabii ki yaratıcısı ise Reşid Paşa'dır. İşte II.Mahmud bu gerçekleri görmüş olacak ki Reşid Paşa'nın gizlice idamını emretmiştir. Bu nedenledir ki Paşa, sezdirilmeden İstanbul'a çağrılır.

19. asrın başlarında yürütülmeye başlanan devlet siyaseti bazı aydınlarımızın da hoşuna gitmemekteydi. Bunlardan biri de Namık Kemal'dir. Devletin içerisinde bulunduğu durumdan o da muzdariptir. Fakat onun çözüm önerisinde Batılı tarzda bir siyasi anlayış bulunmamaktadır. Mustafa Reşid Paşa ve taifesi ona bu nedenle aşırı Batı yanlısı siyaset güttüklerinden zararlı gelmektedir. Halbuki Namık Kemal kurtuluşu daha romantik bir anlayışla Osmanlı'nın geçmiş güçlü devirlerinde aramaktadır. "Yeni Osmanlılardaki bu tarih romantizmine, Jön Türklerde bariz biçimde tesadüf edilmez. Modernleşme akımına giren bütün geri kalmış memleketlerin bir diğer tepkisi kendi toplumlarının manevi değerlerini romantikleştirmek, onlara Batı'nın değerlerine oranla bir üstünlük tanımak ve memleketin daha önce prestiji yüksek olduğu devreler üzerinde durmak çabasıdır. Batıyla, düşünce, siyaset ve edebiyat sahasında ilk olarak karşılaşan Tanzimat aydınları, hayal kırıklıkları içinde tarihe dönüş yaparken, jön Türklerdeki devrimci karakter ve nispeten canlılığını koruyarak devam eden 'Osmanlılık' ideali, bu kabil muhayyile oyunlarını frenlemiştir" (Sübhandığı, 2004:154). Frenlemesine frenlemiştir ama sahip olduğu devrimci pozitivist ve oryantalist düşünce yapısıyla da devrin en büyük yıkımında söz sahibi olmuştur. Bu yıkım Osmanlı aydınının ve devletinin maruz kaldığı yıkımdır. Bu

noktada Namık Kemal gibi aydınlarımızın romantik yaklaşımı faydalı sonuçlar doğurmasına karşılık yeterli olmamıştır.

Tarihin romantik bir okuması Namık Kemal'de yoğun bir şekilde görülmektedir. Eserlerinde hep bu tarih şuurunu okurlarına hissettirme kaygısıyla hareket etmiştir. Tiyatrolarında (Vatan Yahut Silistre) savaş sahnelerinin gerçekçiliği ve vatan sevgisinin katıksızlığı adeta insanı kendinden geçirecek safhadadır. İşte bu hassasiyete sahip birinin Mustafa Reşid Paşa ve taifesinin Batı hayranı ve uydusu yönetim anlayışını görüp de sessiz kalması beklenemezdi. Namık Kemal'in karşı geldiği durumun başlangıçları Tanzimat'ın ilanından bir yıl öncesine gider. 1838'de Londra'da uzun müzakerelerden sonra, aslında Mısır valisine karşı İngiltere'yle ittifak isteme şeklinde başlayan bir iş, alelaide bir ticaret antlaşmasıyla sonuçlanmıştı. İngiltere kesin olarak böyle bir ittifaka yanaşmadı. Bunun yerine bir ticaret antlaşması yapmakta ne var? diyeceksiniz. Gerçekte bu, pek olağan bir şey; ama bu 1838'de olan, o olağanlara hiç benzemiyor. Kısaca söyleyelim: Tarihimizdeki ilk "satılık memleket" vesikası olan bu antlaşma ve ondan sonraki yıllarda diğer ileri gelen Avrupa devletleriyle de yapılan benzeri antlaşmalar gereğince Avrupa mamul maddeleri gayet düşük gümrük tarifeleriyle girecek, bu tarifeleri değiştirmek hükümetin elinde olmayacak; yabancı iş adamları her yere gidebilecek, her istediği işi yapabilecek, kazandığını istediği zaman alıp götürebilecek; ticaret ve zanaat serbest olacak, devlet müdahalesi ve tekelleri olmayacak, yani devlet ekonomik siyaset hükümranlığından mahrum olacaktı. Her türlü hammadde, hatta yiyecek maddelerini, hatta bir harp halinde devletin milli müdafaası için lazım bile olsa devlet tarafından (daha çok fiyat verip alabilecek olan) yabancı özel teşebbüsçünün ihraç etmesine mani olunamayacaktı. İngiliz Başbakanı Lord Palmerston, Büyükelçi Lord Ponsonby ve Türkiye'de durmadan liberalizm propagandası yapan David Urquhart (Ahmet Vefik Paşa'nın "en tehlikeli Türk dostu" dediği adam) bir yandan bu kadar çıkarıcı bir antlaşmayı yaptıklarından ötürü birbirlerini tebrik ederlerken, bir yandan da Türk devlet adamlarının ahmaklığının bu derecesine şaşıyorlar, Lord Palmerston bu millete bayağı acıyordu. Padişah Mahmud hasta yatağında, uğradığı yenilgilerin ıstıرابı içinde bu antlaşmayı imzalamak istemedi. Yapacağı zararlar hakkında ileri sürdüğü itirazlara Reşit Paşa, hiç sevmediği ve Lord Palmerston'a müstebit diye kötülediği Mahmud'u "sanayi kuracağız, Avrupa'dan makineler, ustalar getirteceğiz; o zaman bu sakıncalar kalmayacak, buna karşılık bu

antlaşmayla Memet Ali'yi mahvedeceğiz" diye diller dökerek kandırdı. Türk köylüsünün, esnafının, endüstrileşmesinin ve nihayet Türk devletinin idam fermanını elde etti (Berkes, 2002:51-52). Ekonomiyi derinden sarsacak olan bu antlaşma çok geçmeden Kırım Harbinin de başlamasıyla Osmanlı maliyesini yerle bir etti. Öyle ki antlaşma 1838'de ilan edildi. Savaşın da olumsuz etkisi bu antlaşmanın olumsuz etkileriyle birleşince ilk dış borç 1854'te ikincisi 1855'te beşer milyon altın olarak alındı. Gösterilen teminatlar yetersiz kalınca da 1856'da Osmanlı Bankası sırf bu borçların tahsili için İngiltere'de kuruldu. Sene 1870'i gösterdiğinde ise artık Osmanlı ekonomisi yabancılara devredilmişti. Osmanlı, borcunun faizini bile ödeyemez durumdaydı. İşte bütün bunlara sebep kişi olarak tarih sahnesinde duran isimlerden Reşid Paşa, II. Mahmud'un idam emrini hak eder bir siyaset yürütmüştü.

Ancak bu idam haberi Reşid Paşa'ya ulaştırılır. Paşa İstanbul'a çağrılmasına rağmen sağlık nedenlerini bahane ederek Londra'da tedavi için kalacağını bildirir. Bu arada Mısır Valisinin ordusu Güney Anadolu'da hareket halindeyken II.Mahmud ölür(1839). Böylelikle yerine I. Abdülmecid geçecektir. Abdülmecid henüz 16 yaşında ve uysal bir kişiliğe sahiptir. Reşid Paşa bunu fırsat bilir ve hemen İstanbul'a döner. İstanbul'da yeni padişahla uzun vakitler beraber kalır ve ona Batı hayranlığını aşlamaya çalışır. Batı tarzı eğlence ve sefalara onu alıştıtır.

I. Abdülmecid tahta çıktığında Nizip savaşında Osmanlı ordusunun Mısır valisinin ordusuna yenilmesinden dolayı büyük bir sıkıntılı dönem yaşanmaktadır. İhtiyar Hüsrev Paşa Tanzimat'a soğuk bir isim olduğu için Reşid Paşaya karşı kendisini zorla sadrazam yaptırır ve Tanzimat'ın ilanını engeller. Bunun üzerine İngilizlerle birlikte hareket eden Reşid Paşaya yardım Kaptan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşadan gelir. Hüsrev Paşaya düşman olan Fevzi Paşa, Padişahın Hüsrev Paşanın zorla kendisini sadrazam yaptırmasına ses çıkarmaması üzerine Çanakkale'den aldığı donanmayı İskenderiye'ye götürüp Mehmed Ali Paşaya teslim eder. Bu büyük bir ihanettir. Bu sayede Mehmed Ali Paşa İngiltere'den sonra en kuvvetli donanmanın da sahibi olmuştur (Akgündüz ve Öztürk, 1999:245). Böylelikle Reşid Paşa padişahı istediği konuma getirmesini bilmiştir. Abdülmecid han sıkışık bir durumdadır. Ordu yenilmiş, donanma da kaybedilmiştir. Tek çare Reşid Paşanın dediği gibi İngiltere'den yardım istemektir. Bu arada Tanzimat da ilan edilmiştir.(3 Kasım 1839) Fransa bu olayda Mısır'ı tuttuğu için

Reşid Paşa İngiltere'den yardım ister. Daha sonra İngiltere'ye Avusturya, Prusya ve Rusya da katılır. Bu dört ülkenin de yardımıyla Mehmet Ali Paşanın ordusu Beyrut yakınlarında kesin bir yenilgiye uğratılır. Yapılan antlaşma gereği donanma geri alınır. Mısır iç işlerinde özerk olur.

Tanzimat (1839) devri, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan önemli değişikliklerin yaşandığı dönemdir. Tanzimat Fermanı ile hızlanan Batılılaşma çabaları, 1860'tan sonra gazete, roman ve tiyatro ile birlikte yürütülür. Bu dönem aydınları, Tanzimat ile birlikte edebiyatımıza giren bu üç türü, toplumu dönüştürmede bir araç olarak kullanmışlardır. Aynı zamanda Batılılaşma, bu üç edebi tür ile topluma dayatılırken devrin sanatkar ve yazarları, çeşitli konular üzerinde Batılı bakış açısını getirmek suretiyle yeni bir nesil yetiştiriyorlardı. Şinasi'nin 'Tercüman- Ahval' gazetesi bu konuda etkin rol oynamıştır. 1851 yılı ile 1885 yılları arasında Türk dili ve Türk edebiyatı, gerek dış manzarasıyla, gerek bünye itibarıyla durmadan değişir, yeni unsur ve münasebetlerle zenginleşir. Bu on, on iki yıl arayla düşüncenin ilerlediği, insanın gömlek değiştirdiği bir devirdir. Bu çalkantılı dönem, Osmanlı devletinde, hem en buhranlı hem de düşüncenin hız kazandığı bir devredir. Toplumlar, buhranlı dönemlerinde, tarihe, tarihteki ihtişamlı devirlere sığınarak teselli bulurlar. Bu ortamda Namık Kemal'in 'Evrak-ı Perişan' serisi içerisinde neşrettiği Fatih ve Yavuz Sultan Selim biyografileri ile Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemlerini işlediği Devr-i İstila ve Barika-i Zafer adlı eserleri, bu konuda verilmiş örnek eserlerdir (Sübhandağı, 2004:153-154). Tanzimat devri bütün yapılarıyla Batı'nın taklit edildiği bir devirdir. Kurumlar ve bürokrasi de Batı normlarına göre yeniden düzenlenmiştir.

Tanzimat Fermanı'nı, 1838'de İngiltere ile yapılan Baltalimanı Ticaret Sözleşmesi'nin bir ürünü ve gereği olarak değerlendirmek de yaygın bir görüştür. Ancak İngiltere ile yapılan ve gerçekten Osmanlı ekonomisi için kaçınılmaz bir girdap olan ticaret sözleşmesinin Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu nasıl etkilediği doğrusu bilmecedir; çünkü fermanın içeriğini etraflıca gözden geçirdiğimizde bu bağlantı kolay kurulamamaktadır (Ortaylı, 2004:98). Bu iki antlaşma birbirleriyle direkt olarak bir bağa sahip olmasalar da İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetlerinde kullanılmak üzere oluşturuldukları yönleri ortaklık göstermektedir. Tanzimat Fermanıyla birlikte bir dönem başlamıştır. Bu dönem (1839-1920) içerisine: 1876-78 I.

Meşrutiyet, 1878-1908 II. Abdülhamit devri, 1908'den sonra II. Meşrutiyet gibi siyasi olayları ve çevresinde gelişen her türlü edebi, sosyal yansımaları da almaktadır. Tanzimat dönem itibariyle hala tam olarak çözümlenmiş bir dönem değildir. Etkileri günümüzde bile devam eden bu dönemin tarihinin oryantalist bir okumayla tekrar yazılmasında büyük faydalar görülmektedir.

2.4. Tanzimat Devri ve Kırım Savaşı

Mustafa Reşid Paşanın son siyaset hamlesi 1853-1856 Osmanlı Rus-Harbidir. Kırım Harbi olarak da bilinen bu savaşın Osmanlı devleti tarafından kazanılan bir savaş olmasına rağmen sonuçları itibariyle kaybedilen ele alındığında kaybedilmiş bir savaş olduğu anlaşılır. Savaşta öncelikli sebep Rusya'nın geç kaldığı sömürgecilik yarışında İngiltere ve Fransa'ya yetişme çabalarıdır. Bu nedenle coğrafi olarak en büyük engel olan Osmanlı'ya karşı bir üstünlük elde etme çabaları 1850'li yıllarda hız kazanmıştır.

Rusya bu nedenle pek çok hususta Osmanlı devleti iç işlerine karışmayı üzerine vazife bilmiş; pek çok hususun kendi istediği şekilde yapılmasını Osmanlı yönetimine dikte etmiştir. Özellikle Osmanlı'nın Hatay bölgesi yabancı tebaanın dini liderini Rus tarafı olarak değiştirmeye yanaşmaması Rusya için bir savaş sebebi olarak görülmüştür. Savaş Ruslar'ın Sinop baskınıyla başlar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 1853'te Rusya'ya savaş ilan etti. Sinop'taki birinci çatışmada Osmanlılar bütün donanmalarını ve 4000 asker kaybettiler. Normal olarak bir taraf için askeri zafer, diğer taraf için de askeri bir yenilgi olarak görülebilecek bu olay İngiliz basınında, Sinop katliamı olarak verildi. Kingsley Martin İngiliz basınının olayı yansıttığını, şöyle anlatır: “Rusya bir haine yakışır şeytanilikte ve akıllıdır, gene de cesaretle ve donanmayla yenilebilir; Türkiye çaresiz bir genç kız gibi olmasına karşın saldırgana cesaretle karşı koymaktadır. İngiltere'nin korkusuz bir şövalye rolünde, bu romansı tamamlaması çağrışımı çok çekicidir. Onur ve kişisel çıkarın sesleri birbirine karışmıştır; Sinop zulmünün intikamı alınacak. Doğu'daki ticaret ve itibarımız korunacaktır... Çar nasıl olsa öfkemiz karşısında atıp tutmayı bırakıp kaçacaktır. Namus bize yürü demek, şeref önümüzde beklemektedir” (Parla, 2002:107). İngiltere'nin Osmanlı'ya bu denli sahip çıkma isteği tabii ki çıkar amaçlıdır. Aksi zaten İngiltere'den beklenemezdi. İngiltere için önemli olan Osmanlı'yı, dolaylı olarak da kendi sömürge ülkelerini güvenlik altına almaktır. Fransa başta İngiltere'nin bu

hareketine destek vermemiş olsa da, Napolyon'un İngilizlerle birlikte hareket etme isteği ve Rusya'nın Fransa barış önerisini sert bir dille reddetmesi Fransa'yı da savaşa sokmaya yetmiştir.

Savaşın başlarında Osmanlı ordusu başarılı oldu, zaferler kazandı. Bu andaki durum ve psikolojiyi, İngiliz elçisi Canning'in karısının İngiltere'ye yazdığı bir mektuptan çıkarmak mümkündür: "Türkler arslanlar gibi dövüşüyorlar. Asya'daki çarpışmalar sırasında, tüfeklerini bir yana atıp bıçaklarla saldırmışlar Rusların üstüne, esir mesir dinlemiyorlar. Bu gidişle, elimizi çabuk tutmazsak, barış antlaşması yapacak kadar Rus kalmayacak diye korkuyoruz". 1854'te bu harbe İngiliz ve Fransızlar da katıldı. Bu katılmanın Osmanlı menfaatlerini temin uğruna gerçekleştirildiğini ispat etmek zor olduğu gibi, netice olarak Osmanlıların menfaatine sonuçlar doğurduğunu iddia etmek daha zordur. Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa devletleri arasında yapılan 12 Mart 1854 tarihli ittifak antlaşması, yarardan çok getirdiği ziyanlarla bilinir (Doğan, 2001:37). Osmanlı ekonomisi bu savaşla tamamen yıkılmıştır. Harbe ortak girilmesine rağmen savaşın bütün yükünü Osmanlı ekonomisi yüklenmiştir. Hazine gelirlerinde 40 milyon kuruşluk bir azalmanın gerçekleştiği savaş için İngiliz elçisi Stratford Canning şöyle demektedir: "Harp donanımı bakımından Kırım seferi için yollanan ordunun ne kadar hazırlıksız olduğu anlatılmakla bitmez... Birlikler Türkiye'ye akıyorlardı, ama en ufak ihtiyaçları için bile Türklerin eline bakıyorlardı". Bu şartlar altında, üst seviyeli bürokratlar borçlanmaktan başka çare olmadığını Sultan Abdülmecid'e telkine çalışıyorlardı. Mali durum dışında bürokratlar, dış borçlanmayı başka sebeplerle de istiyorlardı. Eğer Batılılara borçlanılırsa, Batılı devletlerin himayesi garanti altına alınmış olacaktı. Bu aynı zamanda Batıcı ve gayr-i milli bürokrasinin varlığı için en büyük teminattı. Böylece bürokratlar, padişaha emrivaki yaparak, 28 Haziran 1855'te 5 milyon İngiliz altını tutarındaki borç antlaşmasını imzaladılar. Bu ilk borcun açtığı kapı, yirmi yıl içinde Osmanlı maliyesinin iflasına kadar vardı. Borçlanma meselesi, günümüze kadar kapanmayan yara olarak işledi. Bu ilk borçlanma antlaşması hakkındaki şu değerlendirme yerindedir: "1838 Ticaret Antlaşması, Osmanlı sanayii ve ticaretini Avrupa'nın denetimine sokmuştur. 1855 yılı istikrazının kefaleti ise aynı şeyi maliye alanında yapmış oluyordu" (Doğan, 2001:38). Kırım harbi 1855'te müttefiklerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Savaşın sonucunda ve öncesinde yapılan antlaşmalar Osmanlı'yı savaşın galibi olmaktan çok mağlubu olan taraf yapmıştır.

Oysa ki Silistre Mdafaasında Osmanlı ordularının Rus ordusunu perişan etmesi, Kafkas ve Kırım cephelerindeki Osmanlı askerinin kahramanlıkları bütün dünyada destan olarak addedilmişlerdi. Ama Viyana Konferansı sonucunda Osmanlı toprak kazanma hakkından mahrum bırakılacaktı. Üstelik Karadeniz'de donanma bulundurmasına izin de verilmeyecekti. Bu nedenle savaşılarak alınan Kırım masada geri verilmek zorunda kalındı. Büyük siyasetçi Mustafa Reşid Paşa saraya yaptığı baskıların aynısını nedense İngilizlere karşı yapamıyordu. Bu savaş ile Türk miti Avrupa'da değer kaybetmiştir. Zaten 1800 yılı sonrasında İstanbul'a gelen pek çok yabancı gezgin artık buraların eskisi gibi Türk ve Osmanlı kokmamasından şikayetçi olmaktadır. 1780'den beri gerçekleştirilen Batılılaşma çabaları Osmanlı'nın çehresini öyle dağıtmıştır ki bunda Lamartine gibi pek çok yabancı sima da rahatsız olmuştur. Hatta bu nedenle bir daha İstanbul'a gelmeyeceklerini bildiren gezginler bile mevcuttur. Oryantalist gezginlerin tavırları artık alaycı ve acımalıdır. Bu dönemde oryantalist metinlere Doğu peçe ve haremiyle egzotikleştirilerek sokulmaya başlanmıştır.

Kırım savaşının maliyeyi nasıl zor duruma soktuğundan bahsetmiştik. Ancak bu zararda ortaklardan biri de 1838 Ticaret Antlaşmasıdır. 1838 itibariyle Reşid Paşa sayesinde Osmanlı'nın imzaladığı bu antlaşma yine Reşid Paşanın basiretsizliği sayesinde Kırım savaşında alınan ilk borç ile beraber Osmanlı maliyesini tamamen Batı'ya bağımlı hale getirmiştir. 1854 yılındaki beş milyon İngiliz sterlinlik ilk dış borçlanmanın karşılığı olarak Mısır'ın cizye vergisi geliri gösterilmişti. 1855'te ikinci bir beş milyon daha borç alındı. Mısır cizye gelirleri dışında, İzmir ve Suriye gümrüklerinin gelirleri de karşılık gösterildi. Sultan Abdülaziz devrinde beş dış borçlanma daha yapıldı. Osmanlı maliyesi borçlanmaya karşılık gösterdiği kaynaklardan geliri yerinde ve zamanında toplayamıyordu, faizler bile ödenemez hale gelmişti. 1875'te maliyenin iflasının ilan edilmesine ve 1881'de Muharrem Kararnamesi ile Düyun-u Umumiye yani uluslararası haciz idaresi kurulana kadar, borçlanma cari devlet giderlerini karşılamak için başvuru olan bir yol oldu (Ortaylı, 2004:221).

Osmanlı Bankası sırf bu yüzden yani Osmanlı'nın borçlarını ödenmesini ve tahsilatın yapılabilmesini kolaylaştırmak amacıyla İngiltere Kralının emriyle 1856 yılında

İngiltere’de kurulmuştur. Yani anlaşılacağı üzere ekonomi egemenliğini yitirmiştir. Yine Paris Konferansı ile Osmanlı’nın toprak bütünlüğünün Batılı devletlerin teminatına verilmesi; milli egemenliğe de ters düşen bir madde konumundadır.

Bütün bu hakaretlerden eleştirilmesi ve hatta ihanette bulunduğu sabit görülmesi gereken Reşid ve Âli Paşalar ise günümüzde bile bu antlaşmalardan dolayı övgüyle bahsedilmektedir. Tanzimat devrinin gerektirdiği bir ruh haliyle girilen Batılılaşma serüveni daha ilk perdesinde Osmanlı ekonomisini yerle bir etmişti. Reşid Paşa ve tayfası (Fuat Paşa, Âli Paşa) Ne olursa olsun tarzındaki Batılılaşma çabaları ve verdikleri inanılmaz tavizler sonucunda 15 yıl gibi bir süre içerisinde Osmanlı’yı ekonomik olarak çökertmişlerdir.

Bu bir handikaptır. Tanzimat, dönem itibariyle savaşları kadar fikir hareketleriyle de devre damgasını vurmuştur. Tanzimatçıların anlayışında olduğu gibi onların düşünüşünde de medeniyet ile Batı uygarlığı aynı şeydir. Ondan olmayan her devlet ya da toplum medeniyet dışıdır. Batı uygarlığı Türkler hakkında verdiği hükmü bütün İslam, hatta bütün Şark dünyasına da yaydı. Türkler, Müslümanlar, Şarklılar medenileşemez, değişemez, ilerleyemez deniliyordu. Bu görüşü şiirde, hatta felsefede anlatmaya çalışan düşünürler vardı. Demek ki, Şark ile Garp arasındaki zıtlık sadece temel prensiplerde ayrı, fakat her biri kendine göre gene de bir medeniyet olma farkı değildir. Şimdi dünya ikiye ayrılıyor: Biri Batı uygarlığı, diğeri onun dışında kalan insanlık. Çeşitli düşünürler kendi alanlarına göre bunları düzenledikleri kademelere bile yerleştiriyorlar. Fakat asıl ayırım şuna dayanır: Medeniyet, yani Batı uygarlığı değişebilme, ilerleyebilme kabiliyetine dayanır; ötekiler değişemeyiş, duruş temeline dayanır. Birinin esas prensibi ilerleme; ötekinkinki gelenektir. 19. yüzyıl ortalarında Batı düşünüşünün en önemli kavramı "evrim" yani daha yükseğe doğru gelişme kavramıdır. Onun dışındaki toplumların evrim kabiliyeti olmadığına inanılır (Berkes, 2002:36).Tanzimat entelijansiyasının ve bürokrasisinin de inanarak peşinden gittiği bu fikirler sonucunda kendinden ve kendine milletine, inancına ait olan her şeyden soğuma ve uzaklaşma devrin genel temayülü haline gelmiştir.

Tanzimat’ta bu temayül gereği devlet kurumlarının Batı formuyla şekillendirilmesi, İslami ve milli değeri bulunan kurumların ile lağvedilmesi ya da işlevini göremeyecek kadar kısır bir hale getirilmesi, sonraki nesiller için materyalist bir dünyanın kapılarını

açmıştır.

Kırım Savaşının bu yarım akılla zaten olumlu bir şekilde sonuçlanmasını beklemek hayal olurdu. I.Abdülmecid genç ve tecrübesizdir. Üstelik o da Batı hayranlığına çevresindeki entelektüeller (Reşid Paşa ve taifesi) ve bürokratlar tarafından meylettirilmiştir. Fransız gazetelerine düşkünlüğü ve ilk telgraf denemesinde “Avrupa’dan ne haberler” diye bir cümle kurması zaten sultanın içinde bulunduğu ruhsal durumu anlatmaya yetmektedir.

Reşid Paşa Tanzimat temayüllerini hassasiyetle kullanmasını ve kendi lehinde ve menfaatinde İngilizlerin Babıali’ye baskı yapmalarını sağlayarak uzun süreli sadrazamlık görevlerinde bulunmuştur. Tanzimat devrini teşekkül ettiren siyasilerden en önemlisidir.

2.4.1. Reşid Paşa Yetiştirmesi Mehmed Emin Âli Paşa

Tanzimat devrinin ikinci önemli siması ise Âli Paşadır(1815-71). Reşid Paşanın yetiştirmesidir. Genç yaşında sivrilmiş bir siyasetçidir. Sadrazamlık ve Hariciye Nazırlığı vazifelerinde de bulunmuştur. Âli Paşanın tesiri 1850 yılından itibaren Babıali’de gözle görülür bir şekilde artmıştır. Bir ara Reşid Paşa ile sadrazamlık görevinde değişmeli olarak bulunmuşlardır. Aynı misyonun temsilcisi bir siyasetçidir. Tanzimat’ın sahibi Reşid Paşa ile rüştünü ispat yarışında da geri kalmamıştır. Baticılık ve Batılılaşma yarışında en ileri seviyeye gidenin övüldüğü dönemde Âli Paşa, “Islahat Fermanı”nı ilan ettirerek Tanzimat fikrini destekleyen bir vesika sahibi olmuştur. Âli Paşa, Reşid Paşanın öğrencisi olarak bilinmesine rağmen ondan farklı bir siyaset takip etmiştir. Reşid Paşa İngiliz yanlısı bir siyasetçi iken Âli Paşa Fransız taraflısı olmayı yeğlemiştir. Ünlü Fransız yazar Engelhardt, “Fransa’nın bütün teminatının Âli ve Fuat Paşalar olduğunu kaydeder” (Doğan, 2001:42). Tanzimat döneminin bütün Batılılaşma çalışmaları bu bürokratlar zamanında da aynen devam etmiştir. Hatta daha da hız kazanmıştır bile denilebilir. Çünkü Batılılaşma, anlayış olarak devre damgasını vuran büyük bir söylemdir. Ve başa gelen yöneticinin bu söyleme olan bağlılığı ile sadakati onun başarısı olarak düşünülmektedir. Belki de sırf bu nedenle Batı ya da Avrupa düşmanı pek çok bürokrat bile, bu Batılılaşma çalışmalarında ses çıkarmadan görev almak zorunda kalmışlardır.

Batılılaşma çalışmalarının içten gelen baskıdan çok dış ülkelerden gelen baskılar neticesinde yapılmakta olduğu da ayrı bir inceleme konusudur. Dönem itibariyle Mısır isyanı ve Kırım Savaşı gibi Osmanlı'yı derinden etkileyen olaylar yaşanması Batı ile olan ilişkilerde aşırı bir yakınlaşmaya sebep olmuştur. Avrupalılaşma gibi akımların da etkisiyle bu yakınlaşma bir çok noktada istenilmeyen tarzda ödünlerin de verilmesine sebeptir.

Tanzimat Fermanı da 1838 Ticaret Antlaşması da bunlardan bir kaçıdır ve son da değildirler. Daha sonra bunları Âli Paşa ile "Islahat Fermanı" ve Mithat Paşa ile de "I.Meşrutiyet'in İlanı" takip etmiştir. Bu karmaşık ilişkiler arasında Avrupalı devletlerden özellikle İngiltere ve Fransa da Osmanlı'nın iç işlerine karışma fırsatını bulmuşlardır. İngiltere zaten kendi güdülmemesiyle Batılılaşma yoluna soktuğu Osmanlı bürokrasisini (Bâb-ı Ali) yine bu yolda sıkıştırmaya devam etmiştir.

Artık Osmanlı'da yapılan bütün yenilikler adeta Batı'nın onayına sunulmaya başlanmıştır. Ancak yine de bu yenileşme çalışmalarında İngiltere hep bir noksanlık bularak Osmanlı'yı iç işlerinde rahatsız etmeye devam etmiştir. Oysaki Avusturya Başvekili Prens Meternih bu hususta Osmanlı'nın ne yaparsa yapsın Batılılaşma uğrunda yeterli olamayacağını belirtmiştir. Çünkü Batı'nın tavrının kasıtlı olduğunu ve bütün bu değişimin aslında Batı'da alaycı bir havaya sebep olduğunu belirterek Türkleri bu değişim rüzgarından vazgeçmeleri hususunda uyarmıştır.

Ancak özellikle Tanzimat ve Batılılaşma rüzgarına kendilerini kaptıran ve yine zihin ufukları pozitivism ve biyolojik materyalizm ile bulan bazı bürokratların ve Tanzimat aydınlarının hünerleri ile devlet bir büyük kaosa çekilmiştir. Bu kaos devletin bütün azalarında kendisini göstermiş ekonomik, siyasi ve sosyal meselelerde çöküşler yaşanmıştır. Bunlardan Tanzimatçı grubun alafranga sadrazamı olarak bilinen Mehmed Emin Âli Paşa, Mısır Çarşısı esnafından bir attarın oğludur. Attar akşamları çarşının kapısını kapattığından muhalifleri kendisine bevvebin-kapıcının oğlu derlerdi. Diktatör sadrazamı tarihteki bir diğer diktatör sadrazamla karşılaştırarak yeren şairin taşlaması ünlüdür:

Kapıcızade ile Köprülünün farkı budur,
Birisi aldı Girit'i, birisi verdi bugün.

Gerçekte Girit'i vermemiş, o günün koşulları içinde kurtarmış sayılırdı. Diploması mesleğine Reşid Paşa gibi yan geçiş yapmıştı. Yukarıda değindiğimiz üzere Fransızca'yı kendisi mükemmel öğrenmişti, kısa sürelerle Viyana ve Londra elçiliklerinde çalışmıştı. Reşid Paşa'nın elinden tutmasıyla Londra elçiliğine, sonra hariciye müsteşarlığına tayin edilmiş ve o sadrazam olunca da Hariciye Nazırı olmuştu. Beş kere sadrazamlık, sekiz defa Hariciye Nazırlığı yaptı. İzmir, Bursa valiliklerinde bulundu. Babıali'nin Reşid Paşa'dan sonra ikinci diktatörü o oldu, ama Babıali'yi de sarayın ve bütün ülkenin diktatörü haline getirdi. Sadaret makamına Sultan Abdülaziz bile saygı göstermek zorundaydı, protokolde ve resmi ilişkilerde Babıali'yi temsil eden kendisine karşı en hafif saygısızlığa kesinlikle müsaade etmezdi (bir gece Sarayda padişah kendisini gecelikle karşıladığı için maruzat da bulunmamıştır) (Ortaylı, 2004:242). Avrupalı devletlerin her daim baskıları ve bu yönetici sınıf ile sıkı diyalog içerisinde bulunmaları nedeniyle Padişahlar bile neredeyse bu bürokratlara ilişmemektedir. Padişahların defalarca görevlerinden aldığı Reşid Paşanın ve Âli Paşanın her defasında tekrar görevlerine iade edilmelerinde İngilizlerin rolünün olması önemli bir kayıttır.

Ünlü oryantalist Bernard Lewis Türkiye'yi konu alan kitabında bu hususu hiç çekinmeden çok rahatlıkla dile getirebilmektedir. Buna göre Kırım Harbi'nin neticelenmesinden sonra, yapılan Viyana Konferansı'nda Avrupa devletleri Osmanlı Devleti konusunda bazı kararlara varmışlardır. Bu kararların, dış tesirle meydana geldiği hissi verilmemek için, fermanla ilanı dahi Avrupa devletlerinin tavsiyesiyledir (Lewis, 1970:43). Yani Bernard Lewis de fermanın, İngiliz, Fransız ve Avusturya elçilerinin ağır baskıları altında hazırlanmış olduğunu belirtmektedir. Yabancı baskısı öyle bir hal almıştır ki kendi siyasetinden yoksun bir devlet yönetme mantığı vücuda gelmiştir. Bu kendi siyasetini yürütememenin bir meyvesi de Islahat Fermanı'dır.

Islahat Fermanı üzerinde İngiliz elçisinin tesiri konusunda ise Lord Stratford'un hatıralarında S. Poole şunları kaydetmektedir: 1839 Gülhane Hattı'ndan beri Babıali'den koparılan devrimlerin pekiştirilmesi, yan yana getirilip toplu olarak yasallaştırılması için bir dış tesir meydana getirilmesi... Sonuç olarak, Türkiye'nin yenileştirilmesi alanındaki gayretlerin toplamı olan ünlü Hatt-ı Hümayun 21 (doğrusu 18) Şubat 1856'da ilan edildi. (Islahat Hattı'nın) hemen hemen her satırında Lord Strat-

ford'un kaleminin izi görülür. Bütün bunlar, ta ne zamandır Babıali'ye kabul ettirmeye çalıştığı ve bir kısmını kabul ettirdiği devrimlerdir. Bu belge, bütün meslek hayatının bir toplamıdır ve Türkiye'de adil bir idare kurulabilmesi için gösterdiği gayretin doruğudur... Müslüman bir hükümdardan böyle bir devrim programı koparıp almak, gerçekten bir zafer sayılmalıydı. Müslüman çoğunluğun düşmanlığına, baştakilerin muhalefetine, Avrupa devletlerin Türklerin yenilik gayretlerini hor görmeseler bile, kayıtsızlıkla karşılamalarına rağmen bu sonucun alınmış olması az iş değildir. Büyükelçi bile az çok hayret içindeydi. Stratford Canning, Yasayı kaleme alma sırasında birlikte çalıştığım beş kişiden ikisinin Müslüman, ikisinin Katolik, birinin Ortodoks oluşuna rağmen, ortaya çıkardığımız programın kabul edilmesi mucize gibi bir şey oldu der (Doğan, 2001:43). Özellikle Islahat Fermanının ilanında, Kırım Harbi sonrası yapılmaya devam edilen Paris ve Viyana Konferansı ve görüşmelerine tesir etme amacı vardır. Ancak Avrupa devletleri görüşmeler devam ederken bu fermanın ilanını dikkate bile almayacaktır. Üzücü olan nokta ise Âli Paşa gibi düşünen devlet adamları ve aydınlarımızın bundan bir medet ummalarındır. Batılılaşma serüvenimizin bütün Tanzimat boyunca bu atmosferde gerçekleştiğini belirtmek sanırım yanlış olmayacaktır. Üstelik bu iç işlerimize müdahale sisteminin yabancılar tarafından da meşru sayılması ayrı bir husustur. Âli Paşa devrinde bilhassa Fransa'nın etkisi yoğun olarak görülmektedir. Bütün kanunlaştırmalarda bu dönemde örnek alınan devlet Fransa'dır; ve kanun da Fransız kanunudur. Çok geçmeden bütün Osmanlı Divan arşivleri yabancı kanunlarla dolmuştur.

Tanzimat döneminin üçüncü ismi ise Mithat Paşadır.1822 doğumludur. 1840'lı yıllardan beri İstanbul Bâbıali'de birçok devlet görevlerinde bulunmuş ve ilk kez Mithat Paşa 1872 yılında sadrazam olmuştur. Reşid ve Âli Paşalardan daha fazla bir üne kavuşma isteği içerisinde hareket etmektedir. Osmanlı'da reform yapanların sevildiği bir dönemde Avrupa'ya yaranma çabaları sultan Abdüaziz tarafından engellenince onu tahttan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Fakat bunda başarılı olamayınca Sultan Abdülaziz'in tahttan öldürülmek suretiyle indirilmesinde rol oynamıştır. İlk zamanlarda bir intihar süsü verilmiş olsa da daha sonra II. Abdülhamit devrinde Yıldız sarayında kurulan bir komisyonun bu davayı incelemeye alması ile gerçekler ortaya çıkmıştır. (Bu komisyonun içerisinde ünlü Plevne savaşı kahramanı Osman Paşa da bulunmaktadır). Komisyonun tahkikatı sonucunda Mithat Paşa suçunu itiraf etmiştir.

Ancak verilen idam kararını yüce hakan II.Abdülhamit devlet çıkarlarını koruma anlayışıyla iptal etmiştir. İngilizlerin ve Fransızların bütün çabalarına rağmen Yıldız sarayında görülen dava sonucunda, Mithat Paşa ömür boyu hapis cezasıyla Taif'e gönderilmiştir. Burada üç yıl kaldıktan sonra kim olduğu bilinmeyen biri tarafından boğularak öldürülmüştür.

Mithat Paşa, Abdülaziz Hanı tahttan indirdikten sonra yerine V.Murad'ı geçirir. Fakat o da akli dengesini yitirmiş durumda olduğundan; I.Meşrutiyet'i ilan etmek şartıyla Osmanlı devletinin başına ünlü sultan II. Abdülhamit'i geçirir. Ve böylelikle önemli bir devir başlamış olur. O da 33 sene sürecek olan Sultan Abdülhamit devridir. Az önce de belirttiğimiz gibi dahi bir devlet adamı olan Abdülhamit daha devletin başına geçtiği anda sıkıntılı bir yönetimi devraldığını görmüştür. İlk hamle olarak 1876 Paris Konferansına müdahale etmiş; İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın iştirak ettiği bu konferansta devletlerin aralarındaki çıkarlarıyla oynayarak Osmanlı'nın aleyhine alınacak bir çok maddenin çıkarılmasını sağlamıştır. Bu arada Mithat Paşa da I. Meşrutiyet'in ilanının Avrupa tarafından takdir edilip kendisinin bundan dolayı övülmesini beklemektedir. Oysa ki bu ilan Avrupa'nın dikkatini bile çekmemiştir. Mithat Paşa sonraki yıllarda tahttan Padişah indirip, Padişah tahta geçirmenin de verdiği rehavetle bazı aşırı hareketlere gitmeye başlamıştır. Islahat Fermanını, Paris Konferansı ile Batılı devletlerin teminatına vermesi en kötülerindedir. Çünkü buradan anlaşılan II. Abdülhamit'e güvenmediğidir. Bu nedenle aynı teminatı I. Meşrutiyet için de sağlamaya çalışmıştır. Sultan Abdülhamit'in devletin içinde bulunduğu durumu görerek savaştan uzak durmaya çalışmasına karşılık, medrese talebelerini de yanına alarak Abdülhamit Hanın camının altında Rusya ile savaşa girilmesi yönünde tezahürat ettirmesi bilinen bir enstantanedir. Daha sonraları içki sofralarında Âl-i Osman hanedanlığı yerine Âl-i Mithat hanedanlığının geçmesi gerektiğini söylemesi; Abdülhamit'in razı olmamasına karşılık Millet Askeri denilen Hıristiyan ve Müslüman gönüllülerden ordu oluşturmaya çalışması bardağı taşıran hareketler olmuştur. Abdülhamit Han bunun üzerine Kanun-ı Esasiye Mithat Paşanın soktuğu 113. madde gereği Mithat Paşayı yurt dışına sürmüştür. Mithat Paşa buradan bile saltanata hakaretlerine devam etmiş İstanbul'a gelip saltanatı tamamen yok edeceği tehditlerini savurmuştur. Mithat Paşa'nın sınırı aştığına dair en karakteristik örnek; Bosna-Hersek eyaletinde bayraktaki ay yıldızın

yanına bir de haç ilave ettirmesidir (Doğan, 2001:50-52).

Tanzimat devri görkemle açılıp rezaletle kapanan bir tarihi olaylar bütünü değildir. Hüzünlü ve buhranlı bir atmosferde başladı ve öyle devam etti. Türkiye halen bu gelişmenin sancılarını çekiyor. Yalnız Türkiye değil, imparatorluktan kopan her ulusun hayatında bu dönemin kalıntılarına rastlanıyor(Ortaylı, 2004:122). Tanzimat devri, Batıcı zihniyete sahip yöneticileriyle ve kendine has değer yargılarını savunan aydın kesimiyle bir mahvoluşun oluşturulduğu tarihi bir dönemdir.

2.5. Tanzimat Döneminde Modernleşme Anlayışı

Osmanlı'da reform hareketleri ilk olarak askeri alanda III.Selim'in padişahlığı döneminde başlamıştır. Modernleşme kavram ve içerik olarak hedeflenen bir oluşum değildir. Çünkü bu dönem itibariyle Osmanlı aydınları ve saltanat ailesi üyeleri Osmanlı'nın Avrupa'dan geri kaldığı fikrini kabul etmemektedir. Hatta böyle bir fikrin varlığından bile söz etmek mümkün değildir. Avrupa karşısında yüz yıllar süren üstünlükten dolayı Osmanlı tebaası bile aynı duygular içerisinde Batı'ya karşı bir üstünlük anlayışına sahiptirler.

Fakat bu anlayış 18. asır ortalarına gelindiğinde bozulmaya başlar. Nedeni ise artık eskisi gibi savaşımlardan büyük zaferlerle dönülebilmesidir. Hatta bazı savaşımlardan yenilgiler bile alınabilmektedir. Bu durum karşısında Osmanlı yönetimi eksikliği askeri alanda görerek harekete geçmiştir. Ancak asıl görülmesi gerekenler bu asırlarda hep müphem kalmıştır.

Avrupa 18. asır sonlarına gelindiğinde rönesans ve reform hareketlerini tamamlamış, ilmi ilerlemenin önündeki her türlü engeli de ortadan kaldırıp atmıştır. Kilise artık bu asırdan itibaren Avrupalı insanın hayatına eskisi kadar sirayet edememektedir. Felsefe ve bilimdeki gelişmeler neticesinde "Aydınlanma" devrine giren Avrupa coğrafyası her alanda köklü değişikliklere uğrayarak doğu toplumlarından farklılaşmaya başlamıştır.

19. asır itibariyle Avrupa'da bütün bu değişimlere paralel bir de sanayi alanındaki gelişmeler dikkati çekmektedir. Buhar gücünün bulunmasıyla sanayinin güçlenmesi bilim ile teknolojinin Avrupa'daki birlikteliğine bir örnektir. Yani Avrupa'da gelişim, önce ilmi ve düşünce alanında gerçekleşirken, bunun sanayi ve toplum yapısına

yansıtılması, modernleşme olarak kabul görmüştür. Avrupa'nın her alanda yürüttüğü çalışmaları, üniversite ortamında faydaya çevirmesi 18. ve 19. asırda Osmanlı'nın göremediği bir yapıydı. Daha sonraları bu yapıya şahit olan Osmanlı aydınları ve düşünürleri; Avrupa'nın ulaştığı olduğu medeniyet karşısında adeta hayretler içerisinde düşmüşlerdir. Avrupa'da özellikle İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş ülkelere öğrenci olarak giden aydınlarımız şehirleşmeden tutun da siyasi ve toplum yapısına kadar gördükleri her şeyden çok etkilenmişlerdir. Bu öğrenciler arasında Namık Kemal gibiler de bulunmuştur. Niyazi Berkes bu konuda şöyle bir açıklama getirmektedir: "Namık Kemal'in düşüncesinin dokusu hakkında bir fikir vermek için önce Avrupa uygarlığını anlatan yazılarından birinin özetini vermek isterim. Meşhur "Terakki" adlı yazısında şöyle anlatır: "Gökteki yıldızlardan bir kişi gelse" der (adeta kendini kastediyor) "ve bu mahluk Avrupa'yı görse, insan gücünün yarattığı eserler onu hayretler içinde bırakacaktır. Yalnız Londra'da göreceği harikalar aklına korku verecektir" diyerek bu harikaları birer birer anlatır: Parlamento, mahkemeler, okullar, ticaret, müzeler, hayvanat bahçeleri, rasathaneler, kütüphaneler, tiyatrolar, basın. (Bunlar, o zaman hiçbiri bizde olmayan şeyler.) Peki, bunları yaratan sebepler nedir? Şunları sayar: Özgürlük (hürriyet), eşitlik (müsavat), işbölümü, ekonomi bilimi, buhar kuvveti, elektrik. Bu kaideler ve araçlar sayesinde insan medeni memleketlerde tabiatı hükmü altına almıştır, ilerleme yolunu bulmuştur. Fikirler çalışmaya ve bilime yönelmiş, refah dünyası yaratılmıştır" (Berkes, 2002:53-54). Niyazi Berkes'in de örneklediği gibi Jön Türkleri etkileyen pek çok husus mevcuttur. Ancak Namık Kemal'in kullandığı son cümle dikkatleri de üzerine çekecek bir cümledir. Bu cümlede Batı'nın tabiatı kendi hükmü altına almış olmasından bahseder. Evet Batı bunu yapmıştır. Avrupa sahip olduğu Baconcu felsefi öğretisi gereği ilerlemenin bir koşulu olarak çevreye ve bilgiye hükmetme arzusuyla da hareket etmektedir. Bu kendisini siyasi arenada sömürgeleştirme olarak gösterirken, sosyal yaşamda da bilim ve teknolojinin günlük hayatı kolaylaştırma edimiyle ön plana çıkar. Daha sonraları Pozitivist etkiyle birlikte 19. asrın Avrupai düşüncü şekli ortaya çıkmaktadır. İşte Namık Kemal de bu aynı düşüncü son cümlesinde yansıtır ki bu düşüncü şekli Osmanlı devletinin yıkılışında önemli bir etkiye sahiptir.

19. asırda Avrupa artık örnek alınan bir coğrafya durumundadır. Osmanlı'nın ne denli geri kaldığı anlaşılmıştır. Bu durumdan kurtulma çalışmaları ise düzensiz ve

kontROLSÜZ bir şekilde yürütülmüştür. Tanzimat dönemi reformcuları, model olarak Fransa'yı seçtiler. Bu, ne ihtilal Fransa'sına ne de monarşiye olan düşünsel bağıllık ve özenmeyle ilgili bir adaptasyon değildir. Fransa'nın merkeziyetçiliği, Osmanlı reformlarına uygun gelmiştir. Fransa'daki Corps legislatif, Rusya'daki senato gibi danışma organıydı. Bizdeki "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye"de bu iki organın benzeri gibidir (Ortaylı, 2004:140). Fransa'nın Osmanlı devletine İngiltere'den siyasi manada daha yakın olması ve tarihsel bir dostluğun iki devlet arasında uzun yıllardan beri devam etmesi, Tanzimat yönetiminin Fransa'yı örnek almasına sebep olmuştur. Dönem itibariyle bir değişim rüzgarı yaşanmaktadır. Ama bu süreç hiçbir sorgu sual yapılmadan devam eder. İlk etapta değişimden anlaşılan şey hep iyiye terakki iken, Tanzimat entelijansiyası bunun aslında tam da düşünülmediği gibi olmadığını farkına zamanında varamaması kötü sonuçlar doğurmuştur. Edward Said bu konuda ünlü eserinde şunları belirtir: "Batı'nın Siyasi Tesiri" ve "İktisadi ve Sosyal Değişme" meselelerine gelince, konu "dünyamızın bir parçası" olarak İslam'a tanınan tavizler anlayışı içinde ele alınıyor. Değişme modernleşme olarak anlaşılıyor, başka tür bir değişimin neden söz konusu edilmediği de belirtilmiyor (Said, 1998a:411). İşte bu modernleşme olarak anlaşılan değişim rüzgarı Osmanlı'nın hem siyasi hem ekonomik hem sosyal hem de fikri yapısını değiştirmemiş aksine bozmuştur. Devrin muhatapları Osmanlılık, Müslümanlık ve Batılılık arasında bir yerlerde kalmıştır. Yani öze aykırı meydana getirilmeye çalışılan modernlik çalışmaları, geride bozuk ve karmaşık bir yapı bırakmıştır. Bu bozuk yapının teminatçısı da Oryantalist düşünce tarzıdır.

Osmanlı devletinin ekonomik örgütlenmesinde asırları aşan bir süreden beri önemli bir revizyona gitmemiş olması değişen dünya şartlarında önemli problemlere sebep olmuştur. 18. asır itibariyle vergilerin sağlıklı bir şekilde toplanamaması, gelir getiren kaynakların varlığından bile haberdar olunmaması ve bunların daha sonraları düzenli bir şekilde kayıt altına alınamaması hep aynı eski ve hantal ekonomik sistemin getirileridir. Gelişen Avrupa 19. asırda yeni ekonomik örgütlenmelerle dünyaya hükmetmeye hazırlanırken, Osmanlı ekonomik yapısının kendisini bile idare etmekten yoksun olması yıkılışın kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. Hoşumuza gitse de gitmese de gelişmiş ekonomik sistem ülkemize Borçlar Kanunu'nun ilanıyla gelir. Kurulan Duyunu Umumiye ve oluşturulan yabancı çalışma komisyonlarında Osmanlı ekonomistleri çok önemli ve değerli ekonomik yöntemlerle tanışmışlardır. Ve bu

alandaki yenilikler yapılması zaruret halini almıştır. İlber Ortaylı meşhur eserinde bu konuyla ilgili olarak şöyle der: “Nihayet maliye alanındaki merkezîyetçi örgütlenmede de, Fransız modeli izlendi. Cour des Comptes karşılığı Divan-ı Muhasebat'ın kurulması gibi... Fransız department sistemi, Osmanlı taşra yönetiminin modeli olmuştu. Çünkü zaten Fransız modeline göre düzenlenebilecek bir yapısı vardı Osmanlı taşra yönetiminin” (Ortaylı, 2004:140). Fransız sisteminin Osmanlı'nın merkezi otorite yapısına uygunluğunu daha önceden belirtmiştik. Ekonomik örgütlenmede de bu ülke örnek alınarak reformlara devam edilmiştir. Sadece ekonomik örgütlenme örnek alınmamıştır. Bunun yanında ilçe, kasaba ve köy seviyesinde yönetim yapılanması da taklit edilmeye çalışılmıştır. Köylere muhtarlıklar yapılmış, kazalara ve ilçelere gerekli yönetim organizasyonları tayin edilmiştir. Amaç ülkenin her bir köşesindeki Osmanlı vatandaşına ulaşabilmektir. Osmanlı'daki faaliyetler bunlarken Avrupa yerinde durmamaktadır.

Avrupa sanayi inkılabıyla kendi çehresini değiştirdiği gibi dünyadaki ekonomik ilişkilerde de değişmelere sebep olmuştur. Artık feodal üretim tarzı döneminden kapitalist üretim tarzına geçişler yaşanmıştır. Kapitalist ekonomilerin ayakta kalabilmesi için de gerekli olan hammadde gereksinimi sömürgeciliği ve oryantalist çalışmaları perçinlemiştir. “Hentch'e göre, oryantalizme siyasi olarak yön veren şey modernlik ve kapitalizmle birlikte ivme kazanmıştır” (Arlı, 2003:18). Bu noktada modernlik kavramı ve bu kavram etrafında dünya ülkelerinin ekonomik yapılanmasının şekillendirilmeye çalışılması hep bir sömürü politikası olarak kendini gösterir. Avrupa dışındaki devletler sahip oldukları ekonomik yapıdan hızla kurtularak gelişmiş ülkelere benzeyebileceklerini sanmışlardı. Oysa ki alt yapısı eksik olarak gerçekleştirilen bu değişim sonunda kendi ekonomik güçlerini Avrupalı devletlerin sömürüsüne sunmuş oldular. Çünkü Batı, kurduğu kapitalist üretim tarzını oluşturabilmek için asırlar süren bir süreçten geçmek zorunda kalmıştı.

Osmanlı modernleşmesinin 18. yüzyıl başındaki Rus modernleşmesine göre bir çıkması vardı. 18. yüzyılda tarımı modernleştiren bir ülke manifaktürünü geliştirebilir, ticaret hacmini büyütebilir ve devletin gelirleri artardı. 19. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu ise, geleneksel iktisadi yapının yarattığı bir çıkmaz içinde modernleşmesini sürdürmek durumundaydı. Buhar sanayide kullanılıyordu. Avrupa

ikinci tarım devrimini de tamamlamıştı, yani tarım mekanize olmaya başlamış, hayvancılık öne geçmiş ve buna yönelik kültür bitkilerinin ekimine ağırlık verilmişti. İngiltere’de, Fransa’da tek sorun şehirlere yığılan halkın ürettiklerini bütün dünyaya satmak değildi; nitelik değiştiren sanayinin ihtiyacı olan mamul, yarı mamul maddeler ve halkın tüketeyeceği gıda maddeleri yakın alanlardan sağlanmak zorundaydı (Ortaylı, 2004:114-115). Osmanlı devleti de ekonomik alt yapısı yeterince kuvvetli olmayan devletlerden sadece biriydi. Ekonomik örgütlenmesi su ve toprağa bağlı olan Osmanlı devleti Tanzimat’la beraber girmemesi gereken zor bir sürece girmiştir. Aşırı ve kontrolsüz bir Batılılaşma hareketi sahneye konmaktadır. En kötüsü ise devlet ve devletin ekonomik yapısı bu hareket için hazır değildir. Asyal üretim tarzından bir hamlede Kapitalist üretim tarzına geçişin sağlanmaya çalışılması, ekonomik düzenimizi tamamen tahakküm altına sokmuştur. Çünkü Osmanlı sahip olduğu dinamiklerle sömürgecilik yapmaktan uzak ve kapitalistlik içinse çok hantal bir yapı arz etmektedir. Bunlara ilave olarak siyasi örgütlenmesinden de çatırtılar gelmektedir. Dönemin milliyetçilik akımları Osmanlı tebaasını olumsuz etkileyen bir akımdır. İçte ve buna bağlı dış coğrafyada etnik pek çok kıpırdanmalar yaşanmaya başlamıştır. “Osmanlı modernleşmesini hızlandıran etkenlerin başında ulusalcılık akımları ve hareketleri gelir ki, aynı zamanda imparatorluğun yıkımını da hazırlamışlardır. Ulusalcılık Balkanlarda Osmanlı egemenliğinin başından beri özü varolan ve zamanla gelişip güçlenen bir olgudur” (Ortaylı, 2004:59). Bu olgu Osmanlı’nın yıkılışına kadar da devam edecektir. Ancak burada zikretme gereği görmemizin nedeni Osmanlı modernleşmesi bu karmaşık ulusalcılık hareketleri etrafında daha da zor bir süreç olarak devam etmesidir. Bu da zararların boyutunu direk etkileyen bir husustur.

Tanzimat dönemi, dönem itibariyle selametli bir ortamda yaşanmamıştı. Zararlı ekonomik antlaşmalar, savaşlar, isyanlar ve siyasi mücadeleler etrafında bir devir yaşanmaya çalışılmış ancak zararlardan ne devlet ne de millet kurtarılamamıştı. Tanzimat dönemi sıkıntılı bir iç savaşla açılmıştı. Mehmed Ali Paşa olayının yarattığı mali sıkıntı, eski devirdeki gibi paranın ayarını düşürmekle (tağşiş) çözümlenecek gibi değildi. Zaten II. Mahmud döneminde tağşiş yolu son haddine kadar kullanılmıştı. Bu nedenle hükümet ilk defadır ki çağdaş Avrupa para sistemini taklit ederek banknot çıkardı. "Kaime-yi nakdiye-yi mutebere" denen bu para, banknot olmaktan çok faizli bir borç senedi idi ve basılı olmayıp el yazılı ve mühürlüydü. Dış ticari ilişkilerde ve

ödemelerde ise, gösterilen karşılık yeterli bulunmadığından geçerli değildi (Ortaylı, 2004:133). Osmanlı parasının sık sık değerinin düşürülmesi ve bunun da standart bir oranla yapılmaması nedeniyle Osmanlı parası dışarıda da içeride de itibar kaybetmişti. Ticari münasebetlerde Osmanlı parası kullanılması sorunlara yol açar hale gelmişti. Banknot sistemi ayrıca ekonomik bir zaruret olarak da kendisini göstermiştir. Maaşların altın yerine kağıt para ile verilmesi ekonomik yapıyı kolaylaştıran bir uygulamadır. Tıpkı tren yollarının ticareti kolaylaştırması ve yaygınlaştırması gibi.

Osmanlı devleti diğer alanlarda olduğu gibi, tren yolu yapımında da çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Maliyetin yüksek olması, teknolojinin yetersizliği ve Osmanlı coğrafyasının çok dağlık olması tren yolu yapımını olumsuz etkileyen hususlardır. Avrupa'da özellikle İngiltere ve Fransa'da taşımacılığın büyük bir oranı tren yollarından yapılmaktadır. Avrupa kıtasında demir yollarının her bir köşeye kadar ulaşmış olması mal ve hizmet sektöründe de ucuzlamaya sebep olmuştur. Malların daha ucuza mal edilmesi, satış esnasında da Doğu ülkelerine göre Batı'yı avantajlı duruma sokmuştur. Osmanlı ülkesi geniş coğrafyası nedeniyle demiryolu yapımını görmezden gelemezdi. Ve gelmemiştir de. Rumeli bölgesinde tamamlanan hatlardan sonra Anadolu'da işletmeye açılan ilk demiryolu, İzmir-Aydın arasında İngiliz sermayesiyle yapıldı. Ardından Fransızlar Manisa'ya doğru ikinci bir hat döşediler. Bunu İngiliz sermayeli Mersin-Adana demiryolu izledi. 1890'larda Alman sermayesi İstanbul'dan Ankara ve Konya'ya doğru ilerleyince, Fransızlar da Suriye ve Lübnan'da Akdeniz kıyı kentleriyle iç bölgelerdeki merkezleri birbirine bağlayan 665 km.'lik birkaç hat inşa ettiler. Demiryolları yerli teknoloji ve sermaye eksikliği nedeniyle yabancı şirketler tarafından yapılıyordu. Yüzyılın başında, Akdeniz kıyılarından iç kısımlara birbiriyle bütünleşmeden uzanan Alman, İngiliz ve Fransız demiryollarının toplamı üç bin kilometreye yaklaşıyordu (Ortaylı, 2004:153). Üç bin km.'lik demiryolu elbette yeterli değildi. Ama yine de acil durumlar için ulaşılması gereken yerlere gidecek yollarımız yapılmıştı. Maliyetin yüksek olmasına karşılık demiryolu yapımı özellikle padişah tarafından destek gören bir yatırımdı. Hatta bu konunun ehemmiyeti Sirkeci Garı'nın yapımı esnasındaki olan olaylarla tasdiklidir. Buna göre sirkeci Garına gidecek olan tren yolunun saray arazisinden geçmesi gerekmektedir. Ancak bu durum sadrazamlar arasında tartışmaya sebep olur. Tartışma Sultan Abdülaziz'e intikal

ettiğinde, yapılınsın da isterse sırtımdan geçsin demesi konunun ehemmiyeti açısından önemlidir.

Bu asırda ulaşım kadar haberleşme de önemli bir reform olarak uygulamaya kondu. Avrupa'nın alışık olduğu telefon ve telgraf yeni yeni Osmanlı topraklarına girme fırsatı buluyordu. İlk telgraf bağlantısı 16 Ağustos 1853 tarihinde İstanbul-Edirne arasında hizmete girdi. Bu hat, Rusçuk üzerinden Avusturya şebekesine bağlandı. 20. yüzyıl başında imparatorluğun telgraf hatları uzunluğu 43.000 km.'yi geçiyordu. Osmanlı İmparatorluğu karayolu taşımacılığını da Tanzimat'tan itibaren geliştirdi ve 1862-63'te pul kullanılmasına başlandı (Ortaylı, 2004:151). Bu tarz yenilikler Tanzimat adına övünülmesi gereken yeniliklerdir. Zaten Osmanlı halkı da bu yenilikleri sevmiş ve benimsemiştir. Hayatın kolaylaştırılması modernleşmenin Avrupalı anlamda temelini oluşturmaktadır. Halbuki Osmanlı Tanzimat devri ile ayrıca bazı tehlikeli alanları da kurcalamıştır. Bu tehlikeli alanlar Tanzimat entelektüeli denen bir sınıfın oluşmasına sebep olan fikri akımların ta kendisidir. Evrime inanan, devrimci, pozitivist ve hayatın materyalist bir söylemini inşa etmeye çalışan bir sınıftır. Sınıftır diyorum çünkü kendilerini halktan soyutlayarak gelişmeye sadece kendilerinin inandıklarını iddia etmişlerdir. Batı'yı deyim yerindeyse sadece onlar hakkıyla anlayabilmişlerdir.

Tanzimat dönemi her merhalesinin ateşli bir şekilde yaşandığı yılların sonunda getirdiği sıkıntılar ile de yavaş yavaş şikayet konusuna olmaya başladı. En çok şikayet eden kesim ise Osmanlı tebaasının ta kendisi olmuştur. Tanzimatla gelen teknolojik yeniliklere kolay ve çabuk adapte olmakla beraber, aşırı Batılılaşmadan dolayı Osmanlı tebaası acı serzenişlerde bulunmuştur. ...ilk tepki Tanzimat'ın endüstrileşme siyasetiyle ilerleme çabasının iflasının hemen arkasından geldi. Halk, ilerleme adına yapılan şeylerden ne elde edildiğini sorduğu zaman, ortada devletin Avrupa maliyecilerine borçlanmasından, Hıristiyan halkın Avrupa ticaretinden zenginleşmesinden, Türk halkının, zanaat erbabının kırılmasından, köylüsünün sefaletle düşmesinden, devlete Ermeni ve Rum sarraflarının, özel teşebbüsçülerinin hakim olmasından başka bir şey göremiyordu. Evet, medeniyet geliyordu; fakat medeniyet geldikçe Türk daha çok onun dışında kalıyor, üstelik bu medeniyet onun üstüne bir çeki taşı gibi çöküyordu. Şu halde, bunların tepkisi ne ilericiliktir, ne de gericilik; bir gerçeğin karmakarışık şekilde ifadesidir (Berkes, 2002:45). Osmanlı yönetimi aslında

hatayı daha Avrupa'ya öğrenci gönderirken yapmıştı. Mühendis, doktor, üniversite hocası, teknik uzman ve diğer pek çok alanda Avrupa'ya gönderdiğimiz öğrencilerimiz döndüklerinde yaptıkları iş, Osmanlı yönetimine saldırmak ve halkı aydınlatmak işidir. Pozitivizmin ve biyolojik materyalizmin kısılcından çıkamayıp Allah inancından bile olan bu öğrencilerin özellikle Fransa'da anarşist (komünist-özgürlükçü ancak silahlı direnişle...) özellikteki toplumsal yapılanmalarda bulunmalarının çok fazla olumsuz sonuçları olmuştur. Meşrutiyetin ilanından yapılması önerilen aşırı Batıcı bütün yeniliklerin altında bu pozitivist Batı muhayyilesi yatmaktadır. Daha çok Fransa'ya gönderdiğimiz öğrencilerimizde meydana gelen bu gayri milli ve gayri İslami tutumlar Osmanlı ülke yaşantısında kendisini ağır bir üslupla göstermiştir. Fransa'da gördükleri her şeyi taparcasına uygulamaya çalışan bu öğrencilere önce Genç Osmanlılar daha sonra da Jön Türkler denmiştir. Özellikle Padişah Abdülhamit hanla aralarında pek çok mülahazaların yaşandığı bu gruplar kuruldukları ilk günden itibaren Osmanlı yönetimini ve halkını hedef alan davranışlar içerisine girmişlerdir.

19. asırda Japon hükümeti 20 bin öğrencisini Avrupa'ya gönderdi. Ancak gönderdiği öğrencileri Fransa yerine Almanya ve İngiltere'ye göndermeyi tercih etti. Çünkü Japonya o asırlarda Fransa'daki fikri bunalımı, pozitivist ve materyalist akımları yakından takip etmiş ve bu ülkeye öğrencilerinin gönderilmesini sakıncalı bulmuştu. Oysaki Osmanlı idarecileri bu hususa dikkat etmeden gönderdikleri öğrencilerle daha sonra uzun mücadelelere girecek fakat bu mücadeleden yenik ayrılmak zorunda kalacaklardı.(Hareket Ordusunun II.Abdülhamit'i tahttan indirmesi.) Bu mağlubiyet Osmanlı'nın yıkılışını hazırlayan bir mağlubiyet olacaktır. Jön Türk de denilen bu öğrenci tayfasının İstanbul ayağını ise Tıbbiye, Askeri Rüştiyesi ve Mülkiye Mektebi - ki 1859 yılından beri faaliyette olan bir mekteptir- oluşturmaktadır. Batı'dan ve Rusya'dan gelen hocaların da katkısıyla zengin bir akademik yapı vücuda getirilmiştir. Ancak Mizancı Murat ve Recaizade Mahmut Ekrem gibi hocaların da yine özgürlükçü ama pozitivist çalışmaları ile bu akademik ortam yerini halkı aydınlatacağını, padişahı saltanattan indireceğini söyleyen gençlere bırakmıştır. "Dünya hayatının yalnız iktisat üzerine kurulmuş olduğunu, milletlerle memleketler kuvvetinin her şeyden ziyade mali teşkilat ve sa'ydan çıkacağını Mülkiye mezunlarına hep bu hocalar telkin etmişti. Böylece Mülkiye'nin getirdiği yeni dünya görüşünde iki nokta olduğunu görüyoruz: Biri çok geniş anlamında "pozitivizm" şeklinde isimlendirilebilecek yeni bir tabiat

anlayışı, diğeri gene yalnız en geniş anlamında "realizm" ismini verebileceğimiz toplumun iktisadi unsurlarını kabul eden, "sa'y"ı(emeği) esas sayan bir toplum anlamı. Her ne kadar Abdülhamit gibi, dinen muhafazakar bir insanın padişahlığı sırasında bu gibi akımların varlığı insana paradoksal gelirse de daha ilerde göreceğimiz üzere bu iki tema durmaksızın karşımıza çıkacaktır" (Mardin, 2003:49). Geri kalmamızın bütün kabahatini Türk ve Müslüman olmamızda gören bir zihniyetle bu öz değerlerimize saldıranları bile mevcuttur. Avrupalılık bu dönemin gençlerinde İslam'dan ve Türklükten ne kadar uzak kalındığıyla ölçülen bir değer olarak görülmüştür. Bu değer yargıları yine bu şahsiyetler tarafından dergilerde, gazetelerde ve kitaplarda da işlenerek halka mal edilmeye çalışılmıştır.

Ortadaki sorun bir modernleşme ve Batılılaşma sorunudur. Fransızca gazetelerin ellerde dolaştırılması fakat Fransızca'nın bilinip bilinmemesinin önemli olmaması ilgi çeken bir Batılılık anlayışıdır. Kendini daha fazla nasıl Avrupalı göstereceğini düşünmenin hakim olduğu bir Batılılaşma çalışmasının sonucunda eşya Batılı olmuştur ama insan değil. Osmanlı modernleşmesinin bir bunalımı beraberinde getirmesi, parçaların bütün yerine konularak algılanması ile gündeme oturmuştur. Bu husus Osmanlı modernleşmesinin belirgin yanıdır. Batılılaşma yolunda öne çıkan simgeler olmuş, Batı dünyası bütün halinde bir zihniyet olarak algılanamamıştır. Tanzimat romanından cumhuriyet romanına varıncaya dek, romanlarda Batılılığı simgeleyen kimi belirgin işaretler bulunur. Bunlardan çarpıcı olanı, piyanodur. Sonra Fransızca konuşmak, açık giyinmek gibi simgeler gelir. Sarayda ise özellikle Batı musikisi, tiyatrosu, bahçe düzenlemeleri; Batılılığı simgeleyen öğeler olarak yer alırlar. Parçalar üzerine yapılan değerlendirmelerde ise eleştirilen ya da teşrih masasına yatırılan, Batı olmuştur. Yani parça bütün yerine konulmuş, kavramlar ise unutulmuş ya da anlaşılammıştır (Sübhandağı, 2004:169). Devrin her aydınında görülebilecek bir noksanlıktır bu. İlla bir Avrupalı gibi giyinmek ya da hareket etmek gerekmektedir. Fransa'dan alınan Sone ve Terzarima gibi şiir türlerinin yaygınlaşmasına rağmen kendi öz edebiyatımızın hor görülmesi de bir örnek olarak verilebilir. Eşyanın değişmesi ile Batılı olunacağını sanılması Tanzimat aydınının handikapıdır. Entelektüel anlamda bir modernleşme çalışması zaten tepeden inme ve şekildeki değişikliklerle mümkün değildir. Az önce Japonya örneğini verdik. Bu örnek önemli bir sürecin gösterilmesi için son derece önemli bir yere sahiptir. Osmanlı ile karşılaştırıldığında modernleşmenin neye

dayandığı da ortaya çıkmaktadır. Buna göre Japonya Batılılaşmayı önce halkıyla birlikte istemiştir. Yani tabandan gelen baskılar nedeniyle Japon yönetimi Batı'nın ilim ve tekniğini ülkeye getirmek durumunda kalmışlardır. Fakat bu kuru bir taklitçilik şeklinde kendisini göstermez. Alınan şey sadece bilgi ve tecrübe yapısıdır. Batı'nın yaşam tarzı ve zararlı fikri akımları ülkenin sınırlarından bile içeriye alınmamıştır. Zaten halkın talep ettiği şey de bu değildir. Böylelikle Avrupa'dan alınan her bir yeni ürün, daha sonra Japon gelenek ve bilgi birikimiyle yerele mal edilerek dünyada söz sahibi olma seviyesine yükselmiştir. Alınan teknolojik her materyal Japon bilginlerinin ellerinde yeni mucizevi ürünlere dönüşmüş ve dünyaya da bu şekilde Japon malı olarak yayılmıştır.

Japon yönetiminin yaptığı fazla bir şey de yoktur, çünkü değişim; öncelikle halk tarafından istenmişti. Japon idaresi önünde bile duramamıştır. Yine de bütün bu dikkat ve korunma önlemlerine rağmen Avrupa'nın bazı kötü etkilerinden kaçmak mümkün olmamıştır. Şimdi bütün bunlardan sonra Osmanlı modernleşmesine gelinirse aradaki fark çabucak ortaya çıkacaktır. Öncelikle Osmanlı aydınında ve idarecisinde bir korunma güdüsünün eksikliği dikkati çekmektedir. Ayrıca yapılması istenen yeniliklerin neredeyse hepsi tepeden gelen emirlerle yapılamaya çalışılır. Yani halkın çoğu zaman bu yeniliklerden haberi bile olmaz. Halk Avrupa'dan gelen her nevinin geleneksel değerlere uygun bir forma sokulmamasından dolayı sessiz bir protesto yürütür gibi; Batı'ya ait olan her şeyi reddederek cevabını vermiştir. Jön Türkler ya da Genç Osmanlılar ya da Tanzimat Entelijansiyası dediğimiz 19. asır aydınlarımız da bu karmaşık durumu çözmekte aciz kalınca ortaya "Elit" fikrini atmışlardır. Buna göre halk cahildir. Kendisi için iyiyi ve doğruyu seçemeyecek kadar da bilgisiz ve görgüsüzdür. Bu nedenle akli Batılı bilimle aydınlanmış, metafizik engellere karşı (Allah ve İslam inancı) takıntısı olmayan (Darwin'in deyimiyle büyük kafalılar) pozitivistlerin ve fen ilimlerinin ışığı altında yetişmiş kişilerden oluşan bir "Elit" kesim Osmanlı'nın yönetimini almalıdır. Bu elit sınıf Avrupalı değerler ile donatılmış olduğundan, Osmanlı modernleşmesini ancak bu sınıfın gerçekleştirebileceğine inanılır. Oryantalistleşen bir yapı. Halk bölünmüş. "Geleneksel kanat" ve "çağdaş kanat". Çağdaş kanat kendi değer yargılarını bir Avrupalı gözüyle görmeyi tercih ediyor. Kötü ve yanlış bir tercih sonucu hastalıklı bir modernleşme projesi yürütülmüştür. Hilmi Yavuz bu oryantalist tavra eserinde şöyle değinir: "Batı'yı ve

Batılıları araştırma ve anlama konusunda her zaman (imparatorluk çağlarımızda bile), büyük bir çaba ve başarı gösterdiğimizden hiç şüphe edilemez. Sözü Cemil Meriç' e bırakalım: 'Hala bir İslam tarihimiz yok. İkinci Meşrutiyet entelijensiyası, bir Abdullah Cevdet, bir Rıza Tevfik, bir İzmirli, bir Said Halim, bir Mehmed Ali Ayni, bir Şehbenderzade teker teker incelenmedikçe, böyle bir işi başarmamız düşünülemez. Oryantalizm, irfan tarihimizde böyle bir dönemin varlığından habersiz veya habersiz görünmek istiyor"' (Yavuz, 2000:72).

Fanon'un değerlendirmelerinde de görüldüğü gibi kendisi olmaktan uzaklaşmanın oranı, geçmişi inkar şiddeti oranında gerçekleşir. Kendisi olmaya utandırılmış toplumların, benzemekten başka seçenekleri de yoktur. Batı medeniyetinin toplumsal düzeyde bir dayatım olarak ortaya çıkması bundan sonradır. Emperyalist egemenliğin 'öteki'ne karşı ezici üstünlüğü, acımasız bir psikolojik dayatma olarak kendini göstermektedir. Doğulu uluslar, devlet yapıları geleneğinden, despotik yönetim anlayışlarına, marazi duygululuklarından, hastalıklı ve içten pazarlıklı kişiliklerine değin her alanda, kültürel bakımdan bir hiç olduklarına inandırılmışlardır. Kendisini evrensel bir düzeyde kabul ettiren Batı medeniyeti, Doğulu uluslara kendilerini sorgulama ve bu yolla kendilerini aşma kanalını kapatmış olmaktadır. Toplumsal ve kültürel öze barışık olabilmenin, köklü ve ciddi bir sorumluluk gerektirdiği açıktır. Ancak, ağır bir sorumluluk taşımaktan kolaycı bir yolla kurtulma psikolojilerinin sonucunda ortaya çıkan kendini inkar etme düşüncesi, Doğulu toplumlarca kabul görmüştür. Kendi olmaktan uzaklaşmanın yolu kendini inkardan, reddetmeden geçiyor. Kemal Tahir'in, yanlış Batılılaşma diye vurguladığı husus budur. Doğulu toplumların gerek tarihleri gerek gelenekleri konusundaki kavramlaştırmalar, oryantalist düşünce tarafından yapılır. Bunlar yapılırken, bu toplumlar için çizilmiş yol ise modernleşmeye doğrudur (Sübhandığı, 2004:32). Böylelikle modernleşmeye inandırılmış olan Doğu toplumları maksatlı bir beyin yıkama işleminin de tam ortasında kalmaktadırlar. Modernleşme işlemleri bu zihni dönüşüm sonucunda geleneksel değerlere sahip toplumun reddi ve Batı'ya özgü olduğundan emin bile olunamayan değerlerin de kabulü ile oryantalistleşerek ameliyesine ulaşır. Yani ne yaşamda ne de düşüncede bir modernleşme görülmemektedir. Olan bir şey varsa o da yabancılaşma, özden kopma ve hepsinin bir sonucu olarak oryantalistleşmedir.

BÖLÜM 3:

ORYANTALİZMİN TÜRK KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ

Tarihin; sadece izlenecek ve sonuçları yargılanacak bir olgu olmaktan uzak bir bilim dalı olduğunu yine tarihi süreç içerisinde görmekteyiz. Bu sürecin kendisiyle beraber taşıdığı zaman ve coğrafya unsurları ise tarihi birer şahsiyet nazarında ayarlayıcı ve belirleyici bir konumdadır. Bir çok söz sahibi sosyolog, yeryüzündeki toplumların gelişimini açıklayabilmek ve onları tanınır hale getirebilmek amacıyla bir “tarihi süreç” kavramını kullanmıştır. Dünya üzerindeki değişik coğrafyalara dağılmış olan milletlerin de kendilerine has birer tarihi süreçleri olduğu muhakkaktır. Bu noktada önemli olan ise tarihi sürecin karşısında toplumun bulunduğu konumdur. Bir Batı toplumu ile bir Doğu toplumu tabiki sözü edilen sürecin karşısında farklı konumlardadır. Yapılması gereken şey ise tarihçilerimizin, siyaset bilimcilerimizin, sosyal bilimcilerimizin ve iktisatçılarımızın toplumun yapısına uygun tarihi sürecin metodunu saptayabilmesidir.

Osmanlı toplumunun yapısını ve özelliklerini tarihi süreç içerisinde açıklayabilmek için de pek çok formüller önerilmiştir. Karl Marx’ın ilk kez ortaya attığı “Asya Tipi Üretim Tarzı” ve “Feodal Toplum” modelleri de bunlara örnektir. Yine Materyalist Tarih Metodu Sencer Divitçioğlu’nun da belirttiği gibi: “... her tarihçi ve iktisatçı tarafından etraflıca bilinmesi gerektiğine inanmakla birlikte, bu metodun genel olarak tarih, özel olarak da Osmanlı tarihini anlamak ve sistematize edebilmek için yeterli bir araç olmadığına inanmakta...”dır (Divitçioğlu, 2003:9). Nedeni ise Osmanlı toplumunun tarihi süreçteki geçirdiği aşamaların Batıdan çok farklılıklar arzemesidir. “Alman ideolojisinde toplumların genellikle geçmek zorunda olduğu aşamalar(üretim tarzları) dört tanedir:1-Aşiret Mülkiyeti 2-Komün ya da Devlet Mülkiyeti 3-Feodalite Mülkiyeti ve nihayet 4-Burjuva Mülkiyeti” (Divitçioğlu, 2003:157). Tarihi maddeciliğe göre toplumların geçirdikleri tarihi süreç bir sisteme göre işlemektedir. Bunlar mezkur metoda göre evrensel gelişme kanunlarıdır. Buradan da dini, milliyeti ve coğrafyası ne olursa olsun her toplumun tarihin değişik safhalarında geçirdiği ve geçirmek de zorunda olduğu belli üretim ve yönetim aşamalarının bulunduğu sonucuna varılmaktadır. Tabiki bu bir görüştür ve Maximilian Voloşin gibi tarihçiler

ve bilim adamları inişli-çıkışlı (cyclical) tarih anlayışını; tarihin evrensel bir ortak standarda göre ilerleme olarak algılanmasına karşı çıkacak şekilde ileri sürerler.

Tarihi maddecilik Marx'ın tarih anlayışına göre insan ırkının yaşadığı bütün bir geçmişi sistematiğe dökmekle; geleceğin toplumsal gelişimini tahmin edebilmeyi amaçlamıştır. Fakat köle emeğine göre kurulu olan bir toplumla, ücret emeğine göre kurulu olan bir başka toplumun tarihi gelişiminin aynı olması ya da evrensel bir aynılık içerebilme olasılığının bulunması mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu iki toplumun yapısı iktisadi ve sosyal olarak birbirinden farklı özelliktedir. Kaldı ki bu da dikkate alınmamış ve Marx kendisine göre toplumların geçirmek zorunda oldukları tarihi dönemleri Antik Toplum, Feodal Toplum ve Burjuva Toplumunu diye üç evreye ayırmıştır. Bir yıl sonra ise 1848'de Komünist Manifestosunda; Antik yerine Kölelik terimini kullanmıştır. Burada asıl önemli olan nokta bu evrimlerin sadece Hıristiyan Batı dünyası için geçerli olmak zorunda olmasıdır. Çünkü Doğu toplumlarının tarihi gelişim sürecinde bu gibi bir sıralama yapmanın imkanı bulunmamaktadır. Marx içinde yaşadığı ve tarihi dinamiklerini yakından bildiği kendi kültür dairesine mensup olan toplumları incelemiştir. Ve sonunda da bir dönemselleştirmeye ulaşmıştır. Ama bunu diğer toplumların seviyesinde genellemeye gitmesi aşkın ve yanlış bir bilimsel tutum olacaktır. Ama Marx bu hatadan kaçınmış ve genelleme yapma yerine toplumların özelliklerine göre ekonomik yapılar önermeye çalışmıştır. Sadede gelirsek; burada değinip durduğumuz asıl mevzu bir Batı toplumu ile bir Doğu toplumunun sahip olduğu farklılıkların bağlayıcılığıdır.

Batı'nın sahip olduğu tarihi gelişim süreci Doğu'nunkine; örnek bir ülke olarak Osmanlı'ya göre daha maddeci bir içeriğe sahiptir. Batının Kapitalist Üretim Tarzına karşılık Osmanlı'nın (hatalı bir yakıştırma olarak) Asya Tipi Üretim Tarzı bulunmaktadır. Ya da yapılan en iyi benzetme olduğundan öyle kabul edilmiştir. Bu farklılığın temelinde sahip olunan maddi ve manevi değerlerin hayat tarzına müdahale şekilleri etkilidir. Şöyle ki;

Kapitalist Üretim Tarzında bir burjuva sınıfı ile bir de işçi sınıfı bulunmaktadır. İşçi sınıfının emeği meta haline gelmiştir ve üretilen artık emek elit bir zümre tarafından gasp edilir. İşçi sınıfı ise sadece sabit bir ücrete tabidir. İhtiyaca göre çok fazla mal üretilmektedir. Bu da Pazar arayışlarını ve sömürge politikalarını doğurmuştur.

Sömürge politikalarının artmasının sonucu olarak da farklı coğrafyalardaki insan grupları ve toplumlar sömürülmeye başlanmıştır. Elde edilen fayda ise bazen sadece bir ailenin tasarrufuna ait olabilmıştır. Mutlu bir azınlığa karşın mutsuz büyük bir çoğunluk ortaya çıkmıştır. Emeğin meta haline gelmesiyle yapılan iş sonucu ortaya çıkan ürün ile kurulan duygusal bağ ortadan kalkar. Psikolojik geri dönüş sonlanır ve faydaya yönelmemiş olabildiğince kar amaçlı ve seküler bir yaşam tarzı topluma egemen olur. Kafes Dünya olarak kabul edilen bu yaşam tarzı ise Kapitalist Üretim Tarzının insanlığa bahşettiği olumsuzlukların sadece birkaçıdır.

Fransız güçlerine karşı yapılan Abdülkadir isyanı, Engels tarafından "toplumun barbarlık durumunun" "ümitsiz" bir mücadelesi olarak dışlanırken, Cezayir'in Fransa tarafından istilası "uygarlığın ilerlemesi yönünde önemli ve talihli bir olgu" olarak değerlendirilmiştir. Engels'in bu olaylara ilişkin yorumu iki temel varsayıma dayanmaktadır. Birincisi, oryantal dünyanın toplumsal oluşumlarının durağan olduğu ve kapitalizmin bu oluşumlarda hüküm süren kapitalizm öncesi üretim tarzlarının parçalanmasında oynayacağı talihsel bir rol olduğudur. İkinci varsayımsa, "Küçük ulusların" veya azınlık gruplarının isyanlarının, kapitalizmin dünyayı saran ekonomik ilişkiler sistemi olarak gelişmesine katkı yapmadığıdır. Bu iki varsayım, kapitalizmin tarihi rolüne zıt yöndeki milliyetçi baş kaldırmaların, halk tepkilerinin ve kabilesel muhalefetin ister istemez gerici oldukları biçimindeki bir siyasi görüşü doğurmuştur (Turner, 2001:15). Engels'in düşüncesi doğrultusunda dünya tarihi göz önüne getirilirse aslında tarih boyunca güçlü devletlerin güçsüz devletleri fethedip sömürmesinin sadece bir ekonomik ve gelişim problemi karşısında güçlü devletlerin kendilerinde gördükleri bir kazanılmış hak olarak konunun sorunsallaştığı görülür. Üstelik bu düşüncede güçsüzün kendisini savunmak gibi bir masumane hakkı bile olamaz. Çünkü haddine değildir. Kapitalizm, çağdaş değerler söylemiyle bir ülkeye kanla girer; sözüm ona medeniyet getirmek kaygısı bir üst söylem olarak ele alınır. İlkel olarak atfedilen milletlerin bu nedenle sadece uzlaşmaya hakkı vardır. Aksi durumda kurtuluş savaşçıları değil de direnişçi ve asi olarak isimlendirilirler. Bu da günümüzde bir anlayışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. O da "seçilmiş ulus" anlayışıdır. Seçilmiş ulus anlayışı yani aşırı derecede kalkınmanın sadece birkaç "seçilmiş" ulus tarafından gerçekleştirilebileceği, dünyanın geri kalanının ise

seçilmişlere uşaklık etmeye mahkûm oldukları şeklindeki anlayıştır. Yani çağdaş ırkçılık.

Kapitalist Üretim Tarzına mukabil, Asya Tipi Üretim Tarzında ise sınıf bulunmamaktadır. Haklar eşit dağılmıştır. Üreticinin topraktan reel edinim hakkı bulunmaktadır. Artık emek devlet tarafından vergi olarak alınır ve geri dönüşümü yol, köprü, medrese, su yolları, cami vb. hizmetlerle halka yöneliktir. Artık emeğin miktarına bağlı olarak vakıf hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına önem verilir. İhtiyaç fazlası üretim hedeflenmediğinden pazar arayışları söz konusu değildir. Sömürgecilik politikası kesinlikle bu sistemde bulunmaz. Halkın toprağı sadece kiralama hakkı vardır. Mülkiyetini üzerine alamaz. Bu da toprak nedeniyle çıkacak olan çatışma ve anlaşmazlıklara başından son vermektedir.

Günümüzde "Üçüncü dünya" denilen az-gelişmiş ülkelerin toplumsal yapılarına yeni baştan eğilmek zorunluğu açıkça hissedilmektedir. Az-gelişmiş ülkelerin birçoğunun özgül tarihsel gerçeklerine dayanan Asya üretim tarzı tahlilinin, bu ülkelerin iktisadi-içtimai bünyelerinin anlaşılmasına büyük bir katkısı olacağı inancı gün geçtikçe kuvvetlenmektedir. Ülkemizi de yakından ilgilendirmesi gereken bu konuda, diğer ülkelerde yapılan tartışmalara ve yeni araştırmalara kayıtsız kalmak imkanı yoktur (Divitçioğlu, 2003:30). Özellikle Batı'nın Doğu toplumlarını tanımlamak için kurguladığı "Asya Tipi Üretim Tarzı" içi özenle doldurulması gereken bir saptamadır. Çünkü eğer bu belirleme ve tanımlama işi Batı'ya bırakılırsa nesnel bir yaklaşımdan yoksun kalınacağı muhakkaktır.

Şimdi bu iki farklı üretim tarzına ve iki farklı toplum yapısına bakarsak Doğu ile Batının ortak bir tarihi sürecinin bulunduğunu iddia edebilir miyiz? Sorumuz sadece bir saptamadır. Bu tarzda bir saptamayı siz Batı'nın öngördüğü herhangi bir tarihi gelişim metodunun içine sokamazsınız. Çünkü bu saptama Batılı bir metodun nazarında geçerli bir değer değildir. Ancak Osmanlı toplum yapısında ise etkisi küçümsenemeyecek kadar önemli bir gerçekliktir. Batı merkezli düşünmenin olumsuz etkisi de bu gerçekliklerin görünmez hale gelmesidir.

Batı ise kendisini bir Avrupa merkezli tarih anlayışıyla tekrar üretmenin yollarını bulmuştur. Buna gerek toplumsal ve gerekse iktisadi gelişimi uygundur. Batı, tarih

sahnesinde kendisinin geçirdiği fikri, ekonomik ve toplumsal gelişmeleri; ürettiği kavram ve metotlarla da açıklama yoluna gitmiştir.

Gelinen bu aşamada bir sorun görünmemektedir. Çünkü Batının ürettiği bu metotlar yapısına aykırı özellikler içermemektedir. Ancak bu metotlar bir Doğu toplumunu belirlemede araç olarak kullanılmaya başlanınca; işte o zaman tahribatının etkilerine hala maruz kaldığımız büyük oryantalist hatalara sebep olunmaktadır. Her toplum kendi tarih sürecinde zamanın ve coğrafyanın üzerinde devamlı olarak kendini üretme ve hali yaşama ile getirdiği kültürel özellikleri bir sonraki zamana ve nesle aktaracak, varlığına ve meşruluğuna devam edecektir. Bu tanımlamada öze aykırı bir uygulama yoktur. Olduğu zaman ise artık 'kopma'ların yaşanmaya başlanacağı bir döneme girilmiş demektir. Bu 'kopma'lar da geçmişten, kültürden yani kısacası özden sapmalarla tarif edilebilir.

Toplumların tarihsel süreçlerini bir sistematige bağlamaya çalışmanın sonucunda tarih bilimi; tarih felsefesine dönüşecektir. Tarih felsefesinin araştıracağı ve sorgulayacağı tek husus ise toplumların tarihi gelişim süreciyle sınırlı kalmaz. Ve eğer gerçekten böyle bir süreç varsa doğrunun ya da hakikatin bulunması için düşüncenin geçirmesi gereken bir tarihi sürecin de var olabilmesi gerekir. Bu aşamada "şey" in doğruluk ölçüsü ne olacaktır. Doğru kabul edilen bir "şey" aynı zamanda hakikat olarak da kabul edilebilecek midir? Ya da kime göre doğru olan aynı zamanda da hakikattir? Batı merkezli bir tarih anlayışıyla kendi doğrularımıza ulaşabilecek miyiz? Kendi doğrularımıza mı hakikat diyeceğiz yoksa Batının doğrularını mı hakikat olarak içselleştireceğiz? Eğer Batının doğrularını kabul edersek bunu hangi zihni etkinliğin merkezinde gerçekleştirmemiz gerekecek? Düşünce şeklimizde de mi Batı temerküz etmelidir? Son sorum! Eğer Batı merkezli bir zihni etkinliği ve hakikat projesini kabul edersek kendi doğrularımıza hangi gözle yaklaşmamız yada nerede merkezlememiz gerekecektir? Öz de mi? Dışta mı?

Sonuçta her şey, gelip bir kavramda düğümleniyor: Hakikat kavramında! Daha başlangıcından beri Modernleşme, Batılılaşma ya da Avrupalılaşma diye tanımlanan sürecin arkasında duran zihniyet, bu sürecin bir hakikat projesine dayandığını gösteriyor. Avrupa'nın zihin tarihine özgü olan bir Hakikat! Bu 'Avrupalı olmak'ın olmazsa olmaz koşuludur ve Avrupa kültürünün dışında kalanlar bu Hakikat'i

kendilerine mal etmedikçe, tam anlamıyla Modernleşmiş, Avrupalılaştırılmış, Batılılaşmış olamazlar!.. Bize, bazen açıkça bazen de örtük bir biçimde dayatılan budur... Oryantalizmin temeldeki dayanaklarından en kısıyıcı ve en hoşgörüsüz olanıyla karşı karşıyayız burada: Avrupalılaştırma ya da Modernleşmenin bir Hakikat projesi olarak sunulması ve bu sunuluşun bir dayatma biçiminde olması... Avrupa şunu her zaman açık ya da örtük olarak ima etmiştir: Ya bizim Hakikatimizi kabul edersin, ya da aksi halde bizden biri olamazsın!.. (Yavuz, 2000:32).

Dayatılan aslında bir düşünce veya kültür şekli değildir. Bütünüyle benimsetilmek istenen şey Batı'nın zihni çalışma sistemidir. Geleneksel değerler karşısında verilmesi gereken reflekslerin ortadan kaldırılmaya çalışılmasıdır. Yerine ise Batı'lı yani üst söylem olarak kabul edilen unsurların getirilmeye çalışılması ile tedavisi olmayan arızalar ortaya çıkmıştır. Bu aykırılığa örnek bir uygulamaya Cumhuriyet Türkiye'sinde rastlamaktayız. Şöyle ki: "Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Güzel Sanatlar Kurulu, Ocak 1927'de Konservatuar'da Türk müziğinin eğitime son vererek yalnızca notalarının tespiti ile sınırlandırma kararı almıştır" (Paçacı, 1994:81).

Batı gözü ile kendi değerlerine yabancılaşmanın dışında bu yabancılaşmayı fiiliyatla desteklemenin ülkemizde ortaya koyduğu örneklerden sadece birisidir.

Tercih ne olursa olsun şekillenecek olan yine günlük yaşam ve geleceğin toplum yapısıdır. Kopmalarla kendinden uzaklaşacak olan da bizim toplumumuz olacaktır. Kültürel devamlılıkla geleceğe yürüyecek olan da bizim toplumumuz olacaktır. Bu noktada kuvvetli bir ses Afşar Timuçin'den gelmektedir:

"Bugünkü düşüncelere dünün düşüncelerinden geçerek gelinir. Bugünkü yaşamı yaratan dünkü yaşamdır, bugünün değerleri dünün değerlerinden çıkıp gelmedir, bugünkü düşüncenin kökeninde dünün düşünce bileşimi vardır. Her düşünce geçmişle doğrulanır, insanlığın ortak bilinci bizim tek tek bilinçlerimiz için vazgeçilmez bir dayanaktır. Tek bilinç kendini ortak bilinçte doğrular" (Timuçin, 1997:261).

Üstadın deyimiyle: "Bugünü yaratan dündür" (Meriç, 1996:97). Yani daha önce zikrettiğimiz soruların hepsine bir cevap vermek gerekirse; Batı merkezli bir düşüncenin kesinlikle üstün söylem olarak kabul edilmemesi gerektiğidir.

3.1. Kökenden İdeolojik Kopma Eğilimi

Kültürümüzün tarihsel, gelişiminden kesin bir 'kopma'nın (ideolojik kopma'nın) yürürlüğe konulduğu, Türk toplumunun geleceğini belirleyecek yaşam biçimlerinin ancak bu 'kopma'yla gerçekleşeceği düşüncesinin egemen olduğu ideolojik-politik ortamda Tanpınar, 'kopma'nın ortaya çıkardığı temelli sorunlara yaklaşma cesaretini gösterir. Tanpınar'a göre, bir medeniyet, herşeyden evvel derin bir maziden gelen bir kültür yığılması, bir kültür toplanmasıdır. Tanpınar, kültürümüzün tarihselliğinin bir devam ve bütünlük fikrine dayandığını, Tanzimat'tan sonra bu devam ve bütünlüğü yitirdiğimizi saptayarak işe başlar. Batılılaşmanın Türk toplumuna özgü hayat Őekillerinde meydana getirdiği 'kopma', işe bu devam ve bütünlük fikrinin kaybolmasında kendini belli etmektedir (Yavuz, 1998a: 51). Her ne oluyorsa oluyor ve artık 20. yüzyılın başlarında bir kızıl elma ülküsü üretecek kadar aydınımızın manevi dünyası zengin olamamaya başlıyordu. O gemileri karadan yürüten ruh ve inanç yeni dünya görüşü içerisinde silinmeye terkedilmişti. Lokomotif g  olarak Tanzimat entelijansiyası artık Batı kültürünün ürünlerini tercih eder ve hatta ettirmek için payitahtı da zorlar hale gelmiştir.

Osmanlı toplumu açısından 19. ve 20. asır maalesef bu tarzda pek çok hataların yaşandığı bir dönem olmuştur. Osmanlı insanına ki bu insanın ihata ettiği önemli ölçüdeki manevi unsurlar Müslümanlık ve T rkl kt r. İşe bu insana 19. asırda bir Batı elbisesi giydirilmeye çalışılmıştır. “1851 yılı ile 1885 yılları arasında Türk dili ve Türk edebiyatı, gerek dış manzarasıyla, gerek bünye itibariyle durmadan değişir, yeni unsur ve münasebetlerle zenginleşir. Bu on, on iki yıl arayla düşüncenin ilerlediği, insanın gömlek değiştirdiği bir devirdir” (Tanpınar, 1998:249). Mezkur meseleden de anlaşılacağı üzere beraberinde uyum sorunlarını, felsefe  retememenin verdiği düşün zafiyetlerini, sosyal çıkmazları ve fikri paradoksları getirmiştir. Türk' n Batıya olan bu iltifatı iki yüz yıl sürmüştür ve buna rağmen bize biçilen Batı elbisesi hala dar gelmektedir.

Batılılaşma ile gerçekleşen dönüşüm, bir 'medeniyet değişmesi' sorunu ortaya çıkarır. 'Bir medeniyetten öbürüne gememizin getirdiği bu ikilik, Tanpınar'a göre, evvela umumi hayatta başlamış, sonra cemiyetimizi zihniyet itibariyle ikiye ayırmış, nihayet ameliyesini derinleştirerek ve değiştirerek fert olarak da iimize yerleşmiştir. Tanpınar,

bu ikiliği, bir mektubunda da çift maksatlı yaşamak diye adlandırır... (Yavuz, 1998a: 52). Tanpınar'ın medeniyet değişmesi şeklinde ifade ettiği bu dönüşüme, Ziya Gökalp; Avrupa'dan hars(kültür) ithali olarak bakmaktadır. Yani 1800 yılı sonrası meydana gelen batılılaşma çalışmalarının aslında Batının medeniyetini alarak değil de kültürüyle kültürlenerek sonuçlandığını belirtmektedir.

Tanzimat üzerine bir kitap yazmış olan Engelhardt, Fransızların, Tanzimat'ın Türklerin asıl kaynaklarıyla ilişkilerini keseceğini, karakterlerini kaybetmelerine sebep olacağını hesapladıklarını itiraf eder. "Bu verimli deneme uzun sürmedi" diye hayıflanır. "Müslüman direnişi pozisyonların çoğunu yeniden ele geçirdi. Şurada Avrupa fikirlerine, orada Avrupalılara karşı çıktı gelişmeyi prensip olarak reddediyor veya yalancılara yardım olmadan başarılması gerektiğini ileri sürüyor" (Doğan, 2001:20). Tanzimat dönemi zamanında büyük akıl karışıklıklarıyla yaşanmakta olan bir dönem olmasına rağmen, hala ayakta olan payitaht ve halifelik makamı sayesinde, Osmanlı tebaasının ve İslam aleminin geleneksel değerleri koruma altına alınabiliyordu. Özellikle II.Abdülhamit zamanında önemli bir birlik ve beraberlik de sağlanmıştı. Bir tek Osmanlı evladını görmemiş olan binlerce kilometre uzaktaki Müslümanlar bile halifeye derin bir bağlılık ile bağlanmışlardı. Devrin usta siyasetçisi II.Abdülhamit han bu birliğin ihyası hususunda çok önemli bir yere sahiptir. İşte bu sayede ta Asya'nın doğusundan Afrika'nın ortalarına, Yemen'den Hindistan'daki Müslümanlara ve oradan da Avustralya'nın kıyılarına kadar yayılan İslam coğrafyasından halifeye her sene hediyeler ve bağlılık sözleri gelmeye başlamıştır. Kurulan bu kuvvetli bağ sayesinde Osmanlıyı yıkmak için çalışan her türlü tehlikeli düşünce ve fikri akım zayıflayarak kabuğuna çekilmek zorunda kaldı. Hatta Osmanlı hasta adam olmaktan kurtulmuş, bütün borçlarını ödemiş ve tekrardan dünyada dengelerin sağlayıcısı konumuna bile yükselmişti. Bu olumlu gelişmelerin tarih sahnesinde yaşandığı sırada Hareket Ordusunun sahneye çıkması bütün güzelliklerin bir anda sönmesine ve menfi çıkarlı odakların yeniden yeşermesine sebep olmuştur. Peki ya amaç nedir? Her şeyde amaç Batılılaşma ve modernleşmedir. Tabiri caizse zehirli ilaçlarımızdır bunlar. Bu uğurda yaşanan kabuk değiştirmenin ise nelere mal olduğu çok az aydınımızca sorgulanmıştır.

3.2. Bilmek ve Tahakküm Etmek

Ondokuzuncu yüzyıl sömürge Afrika'sı başta olmak üzere Doğu dünyası kolaylıkla

girilebilen bir yer sayılamazdı. Bu, sonu uzun yıllar sürecek bilimsel gayretlere bağlıydı. Şunu göz önünde bulundurmak zorundayız ki Avrupa'nın Doğu üzerindeki görüşleri uzun ve yorucu çalışmaların neticesinde gelişmiş ve rayına oturmuştu. Bu görüş metinlere bağlı ve gözlemlerle sınırlıydı. Daha sonra idari ekonomik ve hatta askeri şekle girdi. Temelde meydana gelen değişme mekan ve coğrafyayı ilgilendiriyordu, yahut Doğu birinci planda söz konusu olduğu zaman coğrafi alan üzerindeki görüşler daha ileri ölçülerde değer kazanıyordu (Said, 1998a:287). Artık Doğu üzerine gidilecek yolların bulunmasında stratejilerin belirlenmesi için her bir bilimin ayrı ayrı önemi bulunmaktaydı. Bu stratejilerin kullanılması ise ancak 19. ve 20. yüzyıllarda mümkün olmuştur. Çünkü hedef olan Doğu ancak siyasi ve kültürel olarak bir haritaya oturtulabilmiştir. Bu harita uzun bir yol haritasıdır.

Fransa'nın başkenti ve belki de Avrupa'nın en güzel şehirlerinden bir olan Paris ise, ondokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru oryantalist dünyanın merkezi haline gelmiştir. Bu aşamada belli şekillerde davranış üslupları da oluşmaya başlar. Metinlere dayalı bilimsel aktiviteler artar ve düşünce sistemleri kendiliğinden şekillenmeye başlar. Metinlere ve eskiye dayalı yapılan her çalışma geleceğin daha değişik şekillenmesine sebep olmaktadır. Kimyacıları, astronomi uzmanları, tarihçileri, biyoloji uzmanları, arkeologları, doktorları ve teologları ile “bilim” icra edilmektedir. Değişik alanlarda birçok ilmi çalışmanın birbirini kovaladığı bir dönem yaşanmaktadır.

Bununla birlikte diğer bilimsel çalışmalar yine aynı dönemde oryantalistlerin fikirleri ve felsefenin maddeye ve tabiata bakış tarzıyla bir araya gelmiş ve bazen bu birliktelik yığılarak ilerleyen bir bilim olan Oryantalizmi, felsefenin lokomotifine haline getirmiştir. Bu sırada Batılı bilim adamları ve uzmanlar fikirlerini, çalışmalarını ve dünya üzerindeki görüşlerini ortak bir dil etrafında yani Oryantalist anlayış etrafında yoğunlaştırmaya gayret etmişlerdir. Bu çalışmaların meydana getirdiği birliktelikler ve yürütülen çalışmalarda kullanılan materyali getiren Oryantalistler hep aynı şeye hizmet ediyorlardı. Yani farklı bilim dünyalarından ve farklı düşünce sistemlerinden gelen kültürel değerleri ortak bir dille yorumlanmaya çalışıyorlardı. Peki sözü edilen bunca çalışma dönemin Avrupa'sını nereye taşımıştır? Öncelikle Skolastik Orta Çağ Avrupa'sı bu mizanda tamamen kaybolmuş yerine düşüncenin ve bilimin önünde engellerin kalmadığı bir Avrupa gelmiştir.

Bacon'a göre insanoğlu birçok kereler doğa karşısında gu durumlara düşmüştür. Bunun sebebi de hep yanlış yöntem kullanmasıdır. Asıl kullanılması gereken yöntem "bilmek" ve "tanımak"tır. "Bilmek, egemen olmaktır" Ancak doğanın sırları bu şekilde zlebilirdi. Tabii dünyayı egemenliğimiz altına almamız ve ona istediğimiz gibi istikamet vermemiz bu sayede gerçekleşebilirdi. Bu bir idealdi ve tanınmış bir oryantalist tarafından da hedeflenmiştir. O kişi de William Jones'tur.

William Jones Arapça, İbranice ve Farsça'yı ayrıntılarına kadar öğrenmiş bulunuyordu...William Jones bir ihtiyaç anında "Hindistan'da şerefli ve faydalı bir işle" görevlendirildi ve bu amaçla derhal "Doğu Hint Kumpanyasında" nemli bir mevki'e getirildi. Bu sırada kişisel araştırmalarına başladı. Gayesi Doğu'yu bir araya toplamak, sınırlandırmak, faydalı kılmak ve bu kanaldan Avrupa'nın bir yöresi haline getirmektir. Objects of Enquiry During my Residence in Asia(Asya'da bulunduğum sıralarda incelediğim konular) adını taşıyan kendi kişisel eserinde William Jones kitabının bölümlerini şöyle sıralamaktadır:"Hinduların ve Müslümanların kanunları, Hindistan'ın ağdaş politika ve coğrafyası, Bengal'i yönetmenin en emin yolu, Aritmetik, Geometri ve çeşitli Asya bilimleri, Hintlilerin tıp, kimya, ameliyat ve anatomi bilgileri, Hindistan'ın tabiat mahsulleri, Asya'da şiir, konuşma sanatı ve ahlak, Doğu uluslarının müziği, Hindistan'ın ticareti, endüstri ve ziraatı vs (Said, 1998a:117). Anlatılanlardan anlaşılacağı gibi Jones, Bacon felsefesi istikametinde bir bilimsel çalışma sistemiyle insan üstü bir gayret sergilemiştir. Hindistan ve bu ülkenin insanları, insanların hayatını düzenleyen yazılı ya da yazılı olmayan hukuk kuralları, inanç sistemleri, adetleri, yaşam türleri, topluluk yapıları ve daha nice özellikleri bir oryantalist amaç uğruna en ince ayrıntılarına kadar deşifre edilmeliydi. Ve edildi de. Fakat onun bu çalışması bir oryantalist bilim adamının şahsi üretkenliğinin sonuçları seviyesinde kalmıştır. Tabii ki bu çalışma verileri İngilizler tarafından birçok sömürü ve kadrolaşma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kullanılmıştır ama bir devlete ve tahakküme talip olma durumu sadece Fransa ve Napolyon ile Mısır'da karşımıza çıkmaktadır.

Bakınız Edward Said bu konuda önemli bir tespitte bulunmuştur: "Oryantalizm'in ortaya attığı en önemli entellektüel sorun budur. İnsanlığın gerçeği bölümlere ayrılabilir mi? Aslına bakılırsa insanlık gerçeği temelde kültür, tarih, gelenekler,

toplumlar, hatta ırklar olarak çeşitli farklılıklar taşımaktadır; ancak insanlar bu ayrılıkların sonuçlarını yine insanca kabul ederek yaşamalarına devam etmiyorlar mı? Bu noktada şu soruyu soruyorum: İnsanların ayrı ayrı oluşlarından doğan düşmanlık hislerini ortadan kaldırmak ve "Biz" (Avrupalılar) ve "Onlar" (Doğulular) demek zor mudur? Aslında bütün bu ayrıcalıklar genel fikirlerdir; geçmişteki ve yaşanan günlerdeki varlıkları, insanlar arasında farklar görmeye alışmış bir kafaya dayanmaktadır" (Said, 1998a:71). Doğu, 18. asırda artık korkulacak bir güç değildir. Fakat bu gerçeği Avrupa henüz tam kavrayamamıştır. Hakimiyet aslında Batı için sadece huzur veren bir kavramdır o kadar.

Volney'in eseri, Avrupa'nın Doğu ile ilk temasta geçirebileceği şoku hafifletmeye yarayan bir el kitabı sayılabilirdi. "Bu kitabı okuyun ve Doğu tarafından şaşırtılmaktansa ona hakim olun.." Volney'in asıl söylemek istediği böylece özetlenebilirdi (Said, 1998a:121). Yine aynı sonu görüyoruz. Aslında Oryantalizmde problemin başı da sonu da Doğu ve Batı'dır. Yapılan bütün çıkarımlar eninde sonunda bizi bu iki coğrafyadan birini seçmeye yöneltilir. Yani son dediğiniz şey tekrar etmekten başka bir şey yapmamıştır.

Oryantalizm bir bilimdir. Yani olmazsa olmaz koşulları barındıran bir yapıyı arz etmesi normaldir. Birçok metot kullanarak hedeflerine ulaşmayı istemektedir. Teknik hususlarda çağın gereklerine kendini uyarlamayı bilmiştir. Bu noktada:

Oryantalizmin bütün düşünceleri, kavramları, metot ve araçları gün ışığına çıkmıştır. Renan'dan Goldziherle, Macdonald'dan von Grunebaum'a, Gibb' den Bernard Lewis'e kadar bütün Oryantalistler İslam'ı bir "Kültürel Sentez" (P.M. Holt'un deyimi) olarak görüyor ve İslam halklarını ekonomi, sosyoloji ve politika'nın dışında bir etüt konusu olarak düşünüyorlardı. Oryantalizm için İslam Renan'ın ilk eserinde göze çarpan şekli ile belirliyordu. Renan: İslamı iyi anlayabilmek için onu "çadır ve aşiret çağına geri götürmek gerekir.." diyordu. Sömürgeciliğin etkileri, tarihi gelişmenin sonuçları gibi konular Oryantalistler için uykudan uyanmış çocuğun yakalayarak öldürdüğü yahut salıverdiği sinek kadar değerli idi. Bunlar asıl İslamı tanıyabilmek için asla ciddi bir araştırma konusu olmamıştı (Said, 1998a:153). İslam'ı anlamaya ve ona hakim olmaya çalışan bir Hristiyan bilim adamınının düşüncelerinin önündeki en büyük engel: Hz. İsa Hristiyan dininin kurucusu ise Hz. Muhammed'in de İslam dininin kurucusu olduğu

fikridir. Bu fikir özellikle Hıristiyanlık dininin öğretileri arasında tamamen her bir deliliyle yanlıştır. Çünkü İslam Hıristiyan Batının gözünde bir ateist sapma ya da bir aryenist inanç şekli veyahut Hıristiyanlığın aşırı bozulmuş halidir. Tabii ki bozan da güya Hz. Muhammet'tir. "Muhammedi" kelimesi de çoğu zaman Batı'da "yalancı" kelimesi ile birlikte kullanılarak Hz. Muhammed'e yakıştırılır. Bu yakıştırmalar yüzlerce yıl devamlı olarak yapılmış olmasından Avrupa'da en büyük hakikatler arasında kabul edilmektedir. Yani samimi bir Doğulu'nun hiçbir çırpınışı bu anlayışı düzeltmeye yetecek kudrette olmayacaktır. 1880 yıllarında bile İslam dini Batlılar ve Oryantalistler tarafından hor görülmeğe devam edilmiştir. Örneğin:

Ignaz Goldziher bir taraftan "İslam'ın içinde yer alan dinsel hoşgörüyeye" karşı hayranlık hisleri duyarken diğer yandan bu görüşünü baltalayacak şekilde "Hz. Muhammed'in insani kusurlarını ve İslam din bilimi açısından varsaydığı eksiklikleri" ileri sürmektedir. Duncan Black Macdonald İslam'ın din olarak değerine ve kurallarına saygı göstermekle birlikte onu Hıristiyanlığa karşı bir ihanet olarak görmektedir. Carl Becker İslam uygarlığını anlamakta fakat bu uygarlığın acınacak biçimde az gelişmiş olduğunu belirtmektedir. C. Snouck Hurgronje (İslam'ın özü saydığı) mistisizmi büyük bir şevkle incelemekte fakat onun can sıkıcı eksikliklerle dolu olduğuna inanmaktadır. Müslümanların din bilimleri, mistik heyecanları ve şiir sanatları arasında mükemmel bir bağ kurmuş olan Louis Massignon: Tanrının insan kılığında görünüşü fikrini reddedişinden dolayı İslam'ın akıl almaz biçimde suçlamaktadır. Bu alimlerin aralarındaki metod farkı İslam'ın geriliği konusunda ortak bir anlayış taşımalarına engel değildir (Said, 1998a:286).

Hz. Muhammed için biçilen ceza ve kıyamete kadar sürececek olan kader çizgisi de oldukça enteresandır. Vücudu baştan sona ikiye kesilmiştir. Dante'nin deyimi ile bir fiçinin iki parçası gibidir. Dante bu noktada hiçbir ayrıntı vermiyor. Bu dehşetli cezanın nasıl uygulandığı bilginimizin dışındadır. Ancak Hz. Muhammed, Dante ile konuşmakta ve ona kendisinden önce aynı şekilde cezalandırılarak bir şeytanın asistanı tarafından ikiye kesilen Ali'yi göstermektedir (Said, 1998a:103). Bu anlatılan uydurma enstantanelere Batılı birey daha çocukluğundan itibaren alıştırılmakta ve bu tarz bir Doğu'ya bakış açısıyla ömrünü devam ettirmektedir. Bu nedenle Hıristiyan dünyasının İslam hakkındaki fikirleri yeterince sağlam ve kendi kendisine yeterlidir. Hatta bu

fikirler çoğu yerde fikir olmaktan çok bir inanç seviyesindedir. Batı alışık olduğu bu yalanı hakaretlere ve haksız tecavüzlere kadar çıkarmaktadır. Dante'nin "İlahi Komedi" sinde adete bir haksız yargı mevcuttur. Eserde Hz. Muhammet Oryantalist bir mantaliteyle yargılanmış ve suçlu bulunmuştur. Batı bu noktada aynı tepkiyi gösterebilen bir dinamiğe sahiptir. Yani yazılanlar hor görülmez hatta bunlar en doğal gerçeklerdir.

İlahi Komedi'de "Maometto" cehennemnin 28. katında yer alır. Cehennemnin dokuz halkasının sekizincisine yerleştirilmiştir. Dokuzuncu halkada ise şeytanın kalesi vardır. Dante burada Muhammed'e rastlamadan önce daha az suçlu olanların arasından geçmiştir;lükse meraklı, obur, zarar verici, öfkeli, kafir, intihar etmiş ve dini inkar eden kişilerin. Muhammed'den sonra ise şaşırtıcılar ve hainler yer alır. Bunların arasında Judas, Brutus ve Cassius göze çarpmaktadır. Bu noktadan sonra ise şeytanın bulunduğu cehennemnin sonuna varılır. Dante'nin kafasında Muhammed böylece yaramazların sert hiyerarşisi içinde yer alıyor. Buna yazar "Seminator di scandata e di scisma: Skandal ve bölücülük tohumları ekenler" adını vermektedir (Said, 1998a:103). Söz konusu mesele Doğu olduğu zaman Batı dünyası gerçekleri her zeminde çarpıtmayı bilmiştir. Ünlü oryantalist H.A.R. Gibb'in yazdığı İslam tarihi ile ilgili eserlerde yanlış bilgiler verilmektedir. Gibb Doğu'yu bir kültür kıtası olarak görmektedir. Üzerinde çalışılması gereken bir coğrafya olarak Doğu'ya bakar. Bu da onu usta Oryantalistlerden biri haline getirmektedir.

Ancak Dante'nin İslam hakkında söyledikleri bununla son bulmuyor... Daha diyeceği var. Cehennemnin kapısının hemen önünde küçük bir Müslüman gurubu ile karşılaşmıştır: İbni Sina, İbni Rüşd ve Selahaddin'den oluşan bu erdemli putperestler gurubuna Hector, Enee, Sokrat, Platon ve Aristo da katılmış ve hep birlikte kendileri için tertip edilecek küçük bir cezayı beklemeye koyulmuşlardır(Hatta şerefli ceza...).Suçları Hristiyanlara gönderilen vahy'dan faydalanmamış olmalarıdır. Dante tabiatı ile onların erdemli davranışlarını ve yüksek yeteneklerine hayrandır. Ancak Hristiyan olmadıkları için onları hafif dahi olsa Cehennemde cezalandırmak istemektedir. Sonsuzluk, farkları büyük ölçüde yok edecek bir araçtır (Said, 1998a:104). İslam ve Doğu hakkında yürütülen bu ve buna benzer daha nice çalışmalar ile edebi bir üslup olarak özel bir edebiyat ve hitabet tarzı doğmuştur. Bu

edebiyat tarzı ve üslubu belli konuları Batı'nın istediği bir anlama seviyesine çıkarmıştır. (Hz. Muhammed'e isnat edilen yalancılık ve diğer birçok kötü sıfatlar gibi...) Tabii ki bu metinlerde sıkça kullanılmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan bir durumdur. Bir zaman sonra artık sadece bazı işaretler bile yeterli olmaya başlamıştır.

Örneğin bir "Muhammedî" kelimesinin kullanılması bile yeterlidir. İlla arkasından yalancı veyahut benzeri şeylerin söylenmesine gerek yoktur. Çünkü gösterge olarak "Muhammedî" kelimesi hepsini içeren bir hüviyet olarak kabul edilmiştir bile. Böylece Doğu'dan her söz açıldığında devamlı olarak aynı kelimelerin kullanılışı sonucunda bir kavramlar ve belirgin figürler bütünü ortaya çıkmıştır. Sıralama da ilginçtir. Önce peygambere ve daha sonra ise Doğu kültür dairesinin önde gelen düşünürlerine saldırılar söz konusudur. Yani "siz" in en büyük değeriniz bile "onlar" ın yanında bir yanlış düşünceden ibarettir. İbni Sina, İbni Rüşd ve Sultan Selahaddin gibi büyük devlet adamları ve düşünürler, Batı dünyasından bile hak ettikleri övgüyü almıştırlar almasına ama bir oryantalist anlayışın önünde bu isimlerin bile en ufak bir şansı yoktur. Belki iyimser düşününce bu zatlara ayrıcalık olarak Dante kendi cehenneminde diğerlerine nazaran daha az acı çekilebilecek bir konum verebilirdi o kadar. Doğu'nun yıllarca süren bir inşaat çalışması ile yeniden inşa edilmiş olduğu arada çıkan bu patlak sütunlar ile tekrar gözler önündedir. Her şey sadece görüldüğü gibidir...

Çok değerlidir Doğu toprakları, aynı zamanda geleceğin de ipuçları bu topraklarda bir yerlerde saklıdır. Antik Yunan felsefesi Batı'yı skolastik düşünce yapısından nasıl kurtardı ise Doğu'daki henüz keşfedilmemiş olan bir gücün de Batı'yı sonsuza kadar zirvede tutacağına inanılmaktadır. İncil'de belirtilen ülkeler muhakkak taranmalı ve her şeyiyle Doğu yeniden ele alınmalıydı. Bu mizanda Oryantalist bir çalışmanın beklide insanlığın zaferine dönüşeceği varsayımı Doğu'yu daha bir esrarlı dünya haline getirmekteydi. Bu İsa'nın bir seslenişiydi beklide...

H.A.R. Gibb İngiliz yurttaşlarına sesleniyordu. Ancak bu defa Harvard'da Ortadoğu Araştırmaları Merkezi direktörü olarak söz alıyor ve teması "Area Studies Reconsidered: Kültürel alanları yeniden düzenleme" adını taşıyordu. Diğer fikirlerinin yanında en ilginç olanı "Oryantalizm Oryantalistlere bırakılmayacak kadar önemlidir.." (Said, 1998a:104). Düşüncesiydi. Bu Doğu sorunu artık bir nesnel varlık olarak ele alınmalı

ve üzerine devlet veya kurum hüviyetinde gidilmeliydi. Yani kişilerin yaptığı amatör çalışmalardan ziyade kurumların yaptığı profesyonel çalışmalar dikkate alınmalıydı.

Aslında Anglo-Amerikan araştırmacıları arasında en büyük ismi taşıyan H.A.R. Gibb, Arapçı olmaksızın "Oryantalist" sayılmayı tercih ettiğini açıklamıştır. Gibb bütün "klasikçi" görünüşüne rağmen oryantalizmi tarif edebilmek için yeni ve dehşet saçan bir fikir olan "Area Study: kültür araştırma alanı" görüşünden yararlanabilir ve böylece "kültürel araştırma alanı" ve Oryantalizmin neticede kendi içinde değişken davranışlar gösterebilen bir coğrafya deyimini olduğunu ortaya koyabilirdi (Said, 1998a:84).

Doğu Oryantalizmde sadece İslam ülkeleri ile sınırlı kalan bir bölge değildir. Bu kavramın içine Güney Asya ülkeleri ve Doğu Asya da (uzak doğu) girmektedir. Anlaşılacağı gibi geniş bir coğrafya söz konusudur. Onlarca ülke ki içinde Çin'den tutun Fas'ına kadar birçok kültür alanı oryantalistler tarafından araştırılmış ve deşifre edilmiştir. Bu inanılmaz bir çaba ve gayrettir. Oryantalistlerin bu çalışmalarında Doğu ülkelerini birbirine karşı farklılaştırma temayülü bulunmaktadır.

Oryantalist Batı zaten ayrılığa düşmemiş bir Doğu dünyasının üzerine gitmeye cesaret edemezdi. Bu nedenle önce kültür ve inanç farklılıkları beslenerek Doğu'da sınırlar katı olarak çizildi. Günümüzde bir Alevi ile bir Sünni ya da bir Şii ile bir Hanefi veyahut bir Müslüman ile bir Hindu Doğu topraklarında eskisi kadar barış içerisinde yaşayamıyorsa bunun temelinde uzun yıllar boyunca süren bir oryantalist çalışmanın etkilerini görebiliriz.

Batı bu noktada da emellerine ulaşmayı bilmiştir. Aynı kültür halkasına bağlı olan pek çok ülkeyi ayrı ayrı ve birbirlerine ters kültür halkaları haline getirmeyi bilmiştir. Batı'nın hemen hemen üniversiteleri ve diğer pek çok ilmi müesseseleri de bu tarzda çalışmalarda bulunmuştur.

Bir Arap artık bütün insanların nezdinde kurnaz, şehvet düşkünü, beyaz ve uzun bir entari giyen, deveye binen, davranışları aşırı kaba ve pislik içinde biri olarak bilinmektedir. En azından böyle bilinen bir Arap milleti, artık Müslüman olmasından dolayı sevilen ve hatırı sayılan bir millet olmaktan çıkmıştır. Ülkeler ve kültürler arasındaki oryantalist ayrılıkların yanında bizce en tehlikeli olan ayrılık her ülkenin kendi içindeki oryantalist ayrılıktır ki günümüzde birçok Doğu ülkesi bu ayrılığı

yaşamaya devam etmektedir.

Peki tarih sürecinde Doğu'da birleştirmeye yarayan hareketlere rastlanmamış mıdır? Tabii ki rastlanmıştır. Ama bu hareketler her defasında Oryantalistlerin yüreğini ağzına getiren hareketler olmasına rağmen Oryantalizm alması gereken önlemleri bilmiştir. Ferdinand de Lesseps Doğu'nun coğrafi tanımını yok etmeye çalışan bir mühendistir. Çünkü Süveyş Kanalı'nın açılmasında mühendis olarak görev almıştır.

Süveyş Kanalı'nın açılması da tarihte bir birleştirici hareket olarak sayılmaktadır. Sömürünün ön planda tutulmasıyla yürütülen bir proje olmasına rağmen Süveyş Kanalı'nın açılması coğrafi olarak Doğu ile Batı'yı birbirine yaklaştıran bir büyük olaydır. Oryantalizmin işi artık daha zordur çünkü Batı hemen Doğu'nun yanına gelmiştir.

3.3. Gerçek Batı

Yaşadığımız dünya, gelişen iletişim araçları, üstün haberleşme mekanizmaları ve uzak mesafeleri kısaltan taşıtlar ile daha da küçülmüştür. Günümüzde dinler ve kültürler arasındaki etkileşme de buna bağlı olarak son derece karmaşık bir hal almıştır. Artık değişen ve gelişen çıkar ilişkileri ile devletlerin mensup oldukları medeniyetler kimliklemeye öncelikli sırayı almıştır. Din mefhumu zamanımızın en üstün kimlik belirleme gücüdür. Gelişen teknoloji ve modernleşme projeleriyle birbirini taklit eden milletlerin, ortak yaşam tarzlarını da sergilediği görülmektedir. Bütün bu benzer davranış şekillerine rağmen olay ve durumlar karşısında gösterilen refleks farklılıkları iki anlayış farkını işaretlemektedir. Bunlar İslam ve Hıristiyanlık yaşam tarzı ve dünya görüşleridir. Birlikte, aynı coğrafyada ve yıllarca sınır sınıra yaşamış olan bu iki din, ihata ettiği milletlerin birbirleriyle karışmasını da engellemiştir. Yani Batı'yı Batı yapan öz Hıristiyanlık olarak nesnelleşmiştir. Aynı İslam gibi...

Peki Batılı olmakla Avrupalılık ruhuna sahip olmak aynı şey miydi? Tabii ki değil. Çünkü Batı kavramı, çok daha genel bir coğrafyaya hitap etmekte olduğundan Avrupalılık bilincine uzaktı. Avrupa'yı bugüne getiren değerler önce Roma kültürü sonra da Antik-Yunan felsefesidir. Fakat bu değerler Batı için kapsayıcı değildir. Üstelik yeterli ve doyurucu da değildir. "Sadece insan ve toplum konusunda tam ve tatminkar bir açıklama getiremediği için değil kendisi hakkında bile anlaşılabilir bir

açıklama getiremediği için çağdaş Batılı felsefenin ana temasının derin bir umutsuzluk olduğu görülür” (Binder, 1999:170). Oryantalizm bir yerde bu umutsuzluk korkusuna karşı bir tepkidir. Oryantalist anlayışta da asıl işaretli bölge Avrupa topraklarıdır. Ve daha dar manada oryantalizm Said’in de değindiği iki ülkede karar kılmaktadır. Bunlar İngiltere ve Fransa...“Batı aklının ve geleneğinin kültürel mirasına bağlı olarak oluşan Avrupalılık ruhu, Yunan-Roma ve Hıristiyanlık gibi üç bileşkenin bir ürünü olduğunu kendinden menkul bir üstünlük sarhoşluğu ile her alanda dile getirmektedir. Daha sonra bu temeller üzerine hümanizm, aklın egemenliği ve dinden tecrit edilmiş bir sosyal yapılanma damgasının vurulduğu tekrar tekrar dile getirilir. Günümüz Avrupa’sı için bu tekrarların ifade ettiği şey açık. Avrupa kıtasındaki teknik medeniyetin bir tıkanma sürecine girmiş olması. Tıkanmanın semptomlarını belirgin kılan sadece bu tekrarlar değil, karşıtını üreterek kendini var etme yolunda giden Batı’nın, varlığını canlı tutabilmek için, hayali, siyasi ve de kültürel karşıtlara duyduğu derin ihtiyaçtır. Egemen ve sömürücü karakterini, aydınlanma, modernleşme ve küreselleşme maskeleriyle örterek, 'öteki' dünyanın zimmetinde olanlara gözünü diken Batı, yerin yüzeyinde kendinden başkasına hayat hakkı sunmayacağını, 'öteki'ne karşı olan militarist tutumuyla göstermektedir”(Sübhandağı, 2004:44). Farklı dine mensubiyetteki iki coğrafya ve farklı zamanlarda farklı uygulama biçimleri. İslamın üstün olduğu asırlarda İslam medeniyetinin öğretisine uygun bir cihat siyaseti ile bütün Avrupa sallanırken. Terazinin dengesinin Avrupa’ya döndüğü asırlarda ise Hıristiyan medeniyetinin öğretisi olarak bütün Doğu toprakları korkunç bir sömürgeciliğe maruz kalmıştır. İnsan faktörünün din temelli medeniyetten nasıl etkilendiğine bir dünya tarihinin şahitliği bile insanların saptırmasından kurtulamamıştır.

Peki Doğu ile Batı(Avrupa) kültürel bağlamda acaba nasıl farklılaşarak değişik kavramlarla hangi olaylar sonucunda tanımlanmışlardı acaba? Bu iki coğrafyanın şimdiki siyasi, coğrafi ve kültürel sınırlarının temelinde yatan hususlar neler olabilirdi? Tabii ki Avrupa’nın sınırları tarih boyunca devamlı olarak değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerde askeri zaferler kadar kültürün yayılım alanları da önemlidir. “Büyük İskender bu sınırı Hindistan'a kadar götürmüştü. Roma İmparatorluğu zamanında Roma şehri, meskun dünyanın merkezi sayılmış, doğu tarafı için Oriens [Doğu], batı tarafı için de Occiden [Batı] tabiri kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu devrinde Doğu, Batı'ya kıyasla "medenî ülke" manasında kullanılmaktaydı. 7. yüzyılın ortalarından

itibaren Doğu'nun büyük bir kısmı Müslümanların eline geçti, böylece kavramın kapsamı da genişledi ve yeni bir şekil aldı. Haçlı seferleri zamanında Doğu denince daha ziyade İslam dünyası anlaşılıyordu. Türkler Anadolu ve Balkanlar üzerinde hakimiyet kurduktan sonra Osmanlı İmparatorluğu da Doğu kavramının kapsamına girdi. Avrupa ilk olarak efsanelerde karşımıza çıkar. Efsanede anlatıldığına göre Europa, Sur şehrinin kralı Agenor'un kızıdır. Zeus, güzeller güzeli Europa'ya aşık olur. Bembeyaz yakışıklı bir boğa kılığında girerek Okeanos kızlarından tanrıça Europa'yı yaşadığı Asya topraklarından Girit adasına kaçıtır. Burada Zeus'un üç çocuğunu doğurur: Minos, Rhadamanthys ve Sarpedon. Tanrıça Europa, daha sonra Girit kralıyla evlenerek buraya yerleşir ve ismi, mekana ilişkin bir anlam kazanarak yalnızca Girit adasını değil, tüm Yunan "hinterland"ını çağrıştıracak şekilde belli bir kara parçasının adı olur... Akdeniz havzası merkez alınınca, Avrupa bu havzanın ve uzantılarının kuzeyinde kalan ülkeler toplamı olarak tanımlandı”(Bulut, 2002:37). Farklılıkların temelinde yatan özelliklerin kültürü meydana getirmesi son derece doğal bir durumdur. Avrupa'yı Avrupa yapan değerlerin içerisinde, kimlikleme işlemini gören unsurlara hem Roma kültürünü hem de Antik-Yunan felsefesini katabiliriz. Bu ikisinin en canlı olarak yaşandığı dönemlerde ise Hıristiyanlık dini İsrail oğullarının karşısına çıkmıştır. Bu yeni din önceleri zorlukla da olsa daha sonra tamamen bütün Avrupa coğrafyasına yayılmıştır. Yeni din Avrupalı hayatına tamamen yerleştikten sonra ise artık kimliklemenin formülasyonu değişikliğe uğramaya da başlamıştır. Eskiden Roma döneminin vahşilikleri ve cesurane söylemleri ile Yunan döneminin akli öne çıkaran yaşam tarzı Avrupa ruhunu teşekkül ettirirken; yeni din Hıristiyanlık kendisine mücadele edecek bir meşgaleyi bulmakta hiç gecikmemiştir. Bu meşgale İslam'dır.

“Genler'e göre Hıristiyanlık, bizzat kendi din adamları tarafından değiştirilmiş ve modern dünyanın tüm taleplerine uygun bir din olma uğruna özünden çok şeyi kaybederek yaşamaya devam etmiştir, edecektir” (Topçuoğlu ve Aktay, 1999:260). Yani Hıristiyanlık dini kendisini ve yapısını koruyamamıştır. Çünkü zaten yetersiz ve bozuk haliyle ne İslam gibi büyük bir söylemle mücadele edecek güce sahiptir nede gelişen bilimin ürettiği bilgileri destekleyecek birikimi vardır. Yapılması gereken şey bir düşman bulup saldırmak ve ona karşı kendi değerlerini korumaya almaktır.

İslam, tabiri caizse günah keçisi olarak kullanılmıştır. Her türlü olumsuzlama ve karşıtlama da İslam ön plana atılmıştır. Yani yeni kimlik üretim alanı İslam'a olan bakış açısıdır. "Batı'nın, İslam'a dönük değerlendirmelerinde -nereden bakılırsa bakılsın- bir bütünlük söz konusudur. Bu değerlendirmelerin doğru biçimde anlaşılması, Batı zihniyetinin temelini oluşturan terkiplerin, birbirini bütünleyen yapı içinde okunması zorunludur. Atina site devletinde, yabancı barbar olarak tanımlanıyordu. Bu tanımlamayı Atina kendine göre yapmaktaydı. Bu aynı zamanda şu da demektir; kendini de barbar olana göre tanımlamak... Batı kimliği, medeniyeti ve kahramanlığı yerliye, barbara, az gelişmiş ve Avrupalı olmayana göre tarif eder. Dolayısıyla ortada bir efendi-köle ilişkisinin olduğu hemen fark ediliyor. Atina, Batı'yı oluşturan bileşmelerin başında gelir ve Batı'nın, felsefi zihin terbiyesine kaynaklık ettiği vurgulanır. Felsefi bir zihin terbiyesine sahip Atina'nın, yabancıyı barbar olarak tanımlaması, 'Atina düşünce yapısı'nın 'öteki' yüzüdür. Batı'yı oluşturan ikinci bileşken olarak da Roma gösterilir. Bugün Batı'nın bir üst kimliği olarak kendisine vurgu yapılan Avrupa, Roma dendiğinde neleri hatırlamayı ister? Roma'nın erdemleri nelerdir? Batı'nın Romalılarda kendini bulmaktan hoşlandığı unsurlarla Roma'nın 'öteki' yüzü arasında nasıl bir ilişki vardır? Avrupa'nın, Roma'dan miras aldığına inandığı özellikler: Askeri örgütlenmedeki ve fethedilen yerlerin yönetimindeki ustalıktır; entelektüel planda, seçkinlerin ahlaki ve hukuki eseridir, oysa bu seçkinler, Yunanlı'ların tersine bilimsel ve felsefi tartışmalara pek az ilgi duymaktadır. İyi asker, iyi hukukçu, köprü ve yol yapımında usta mühendis, evrenselci bir iradeye sahip yılmak bilmez örgütleyici. Fakat Roma sadece bu değildir. Roma'nın bilimde hareketsizliğine, arena gaddarlıklarına ilave olarak şu hususlar da Roma'nın görünen yüzü kadar Roma'dır (Sübhandığı, 2004:142).

Batı zihniyetinin temeli olanla, Avrupa ruhunu oluşturan altyapının birbirinden farklılaşmaması ise Hıristiyanlık olgusuna dayanmaktadır. Bu din bu iki terkipleri bir alt bilinçte birleştirmeyi başarmıştır. Fakat ilahi bir söylemin bunu başarması aslında onunda kişiselleştirildiğini göstermektedir. Şahsileştirilmiş bir ilahi söylem de tabidir ki çeşitli semboller ve imgeler eşliğinde yeniden ölçülmeye başlanır. Ve sonuçta din de kendi terkiplerini olması gerekene uydurmak için terk eder. Bu nedenle bir Hıristiyan Batılı dindarlık iddiasıyla İslam topraklarında bir katliama varacak kadar vahşet sergileyebilmektedir. Bir diğeri de bunu zevkle izleyebilmektedir. Bu da dinin ilahi

boyuttan sıyrılıp şahsi boyuta kadar indirildiğine delildir. Batıda şahsiyeti belirleyen etmenlerin kökeninde de Roma kültürü ve seküler Yunan aklı yatmaktadır. Yani günümüz Batılı kimliğinin terkiibindeki itici güç şahsileştirilmiş ve çarpıtılmış Hıristiyanlığa kadar indirgenebilir. Diğer bir değişle Roma toplumu.

19. ve 20. Asırda dünyada ve ekonomik ilişkilerde meydana gelen değişiklikler milletlerin yapılarındaki üst yapıları da çeşitli şekillerde etkilemesini bilmiştir. Modernlik anlayışında medeniyetlerin bir arada ve ortak değerlerle yaşayabilecekleri tezleri üretilmiştir. İslam medeniyeti ile Batı medeniyetinin ortak değerlerde birleşeceği düşüncesindeki 20. asır sosyologları İslam alimi olan Said Nursi'nin de işaret ettiği bir gerçeği gözden kaçırmaktaydılar. Öncelikle Batı medeniyeti salt bir din medeniyeti olmaktan çok uzaktır. Onun teşekkülünde pek çok kültürel unsurların da dahli bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Batı medeniyetini oluşturan Roma ve Antik-Yunan kültürü unsurlarına atfen Said Nursi "Sözler" adlı eserindeki saptaması şöyledir: "Eski Roma ve Yunan dehaları, bir asıldan çıkmış ikizlerdi. Biri hayalperest diğeri ise maddeperestti. Bu iki deha, suyun içindeki yağ gibi birbiriyle birleşemedi. Birleşebilmek için zamanın geçmesini bekledi. Medeniyet çabaladı. Hıristiyanlık da bunun için çabaladı. Fakat bu iki dehanın birleşmesine hiç biri muvafak olamadı. Madem onlar hem ikiz hem de ilerlemeci anlayışta birbirleriyle yoldaş oldukları halde barışamadılar, şu medeniyetin ruhu olan Roma dehası nasıl olur da İslam medeniyetiyle barışır?.. O deha (seküler akıl) ile bu Hüdâ'nın (vahye bağlı akıl) kaynakları ayrıdır. Vahye bağlı aklın kaynağı vahiydir, deha ise akıl (akılcılık) kaynaklıdır..."(Nursi, 1993:654-655). Saptamadan da anlaşılacağı gibi Batı medeniyeti bile kendi içerisinde tam bir bütünlük ve kaynaşma sağlayamamışken, İslam medeniyetiyle bir izdivaçtan nasıl söz edilebilir? Bu iki mefhumun müzdevicinden ise ancak İslam ülkelerinde uygulanmak zorunda bırakılan bir modernlik projesi doğabilirdi. Doğdu da...

3.3.1. Batı'da Zaman

Batının sanayi devrimiyle meydana getirdiği değişim silsilesinin içerisinde sahip olduğu sosyal ve ekonomik hayatı da bu değişimden etkilenmiştir. Osmanlı'da var olmayan pek çok kurum (meslek liseleri, bankalar, mühendishaneler, tiyatro binaları, opera salonları vb.) Batı için vazgeçilmez hale gelmiştir. Gelişen ticaret hacmi ile Batı

dünyası, ürettiği fazla ürünleri eritebilmek için dünyayı pazar haline getirmesini de bilmiştir. Tabii ki bütün bunlar bahsinden ziyade bir çalışma disiplini ve zahmet istemektedir. Devletin de bu türden çalışmalarda özel sektörü desteklediği görülmüştür. Zenginleşen Batı dünyasında çalışan bir işçi sınıfının da oluşması ile toplumun yapısında değişik katmanlar meydana gelmiştir. Ticaretle uğraşanlar yani tüccarlar, sanayide çalışan işçiler ve devlette çalışan memurlar ile bu farklılaşma zamanla hukuk kurallarında da yeni düzenlemeleri zorunlu kılmıştır.

“Avrupa'da modernleşmenin temelleri, 1200'lerden itibaren önemli ölçüde nüfus artması, büyük şehirlerin ortaya çıkması, üretim ve tüketimin sürekli büyümesiyle atılmaya başlamıştır. 1500'lü yıllardan itibaren insan düşüncesinde büyük bir devrim ortaya çıkmaya başlamış ve 1660'lara gelindiğinde modern bilimin temelleri atılmıştır. Artık ondan sonraki dönemlerde, bilimsel bilgilerin pratik gayelerle uygulamaya konulmasından sonra Avrupa'da bir sanayi devrimi ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu yüzyıllarda Avrupa kültürü ve yönetim biçimleri laikleşmiş (Avrupa'da hukuk daha 1700'lerde laikleşmişti) ve rasyonelleşmiş, sanayi devrimleri ve eğitimin yaygınlaşması ile bu durum toplumun bütün kesimlerine iyice yayılmıştır. Bilim ve teknik arasındaki bağlantı 19. yüzyılda daha da kuvvetlenmiş, her ikisi de birbirlerinin gelişmelerini hızlandırmışlardır. Öyle ki, bilim ve teknik Batı uygarlığının yeni dini veya ideolojisi haline gelmiştir” (Ergün, 1999:1).

Sivil toplumun özerk kurumları kurulup politik topluma karşı bireyi daha güvenli ve daha özgür bir hale getirmesi ise modern Avrupa'nın asıl karakteridir. İş saatlerinin düzene sokulması ile mesai saatlerinin önemi artmıştır ve zaman kavramının değerlendirildiği saatten dakikaya ve hatta dakikadan saniyeye geçildiği görülmüştür. Bütün bu gelişmelere paralel olarak bilim dünyasında da bir çok buluşlar ve ilerlemeler kaydedilmiştir. Avrupa üniversiteleri ve uyguladıkları eğitimin kalitesi hat safhaya varmıştır. Zaten Avrupa merkezli bir modernlik anlayışı da bizde bu ilerlemeler karşısında duyulan aşağılık duygusuyla başlamıştır.

Bilinen bir gerçek: Modernite projesi, temelde, rasyonelleşmeye ve farklılaşmaya dayanır. Farklılaşma, yani yaşam alanlarının ayrışması: Dinsel alan seküler alandan, kamusal alan özel alandan, aile akrabalık gruplarından, sivil toplum politik toplumdaki (Devlet) ayrılır. Rasyonalite ise, farklılaşmış yaşam alanlarından kurulan Dünyayı

düzenli, akla uygun ve güvenilir kılacak mekanizmaları sağlar: Kısaca farklılaşma ve rasyonelleşme, modernite bağlamında birbirini bütünleyen süreçler (Yavuz, 2000:29). Modernite kelimesi sadece kendi başına neredeyse bütün fikri dünyamızı karıştırmayı başarmıştır. Modernleşme ise kurum ve kuruluşlarda ki yeniyi arzu etme ile başlayan değişimde kendini hissettirir. Batıya hayranlık genel atmosferdir. Sadece buhar gücünün keşfi ve (sanayi ile ulaşımında) kullanılması ile yapılanlar bile Doğu'nun Batı hegemonyasına girmesine yetmiştir. İngilizce "Vapour" yani buhar kelimesi bizim dilimize vapur olarak geçmiş ve deniz taşımacılığında kullanılan araçlara isim olmuştur. Batının ilim ve teknik alanındaki ilerlemeleri Osmanlı'da derin bir hayranlık izlenimi meydana getirmiştir. Ancak bu hayranlık, Modernite projesini bizde yanlış başlatmış ve hala da yanlış devam ettirmektedir.

3.3.2. Doğu'da Zaman

Şerif Mardin'in, I. Batılılaşma dönemi diye adlandırdığı 1774-1820 yılları arasında, Osmanlı devleti, Batı karşısındaki yenilgilerin, askeri sebeplerden kaynaklandığını düşünerek, Batılılaşma sorununa ilk olarak askeri cepheden yaklaşır. Ordunun yeniden donanımı ile askeri sahadaki başarısızlıkların önlenmesi planlanır. 1826 yılından sonra ise Batı karşısındaki yenilgilerin, salt askeri sebeplere dayanmadığı anlaşılır ve Batılılaşma çabaları çok yönlü olarak devam eder. Örneğin tabip ihtiyacını karşılamak üzere İstanbul'da Tıp okulları açılır. Mart 1827'de Tıbhane, beş yıl sonra Cerrahhane açılır. 1836'da bu ikisi, Mekteb-i Tıbbiye adıyla birleştirilir. 1839' da ise Galatasaray'a taşınarak, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adını alır. Farklı bir gelişme olarak yine 1864 'te, vilayet kanunu ile Fransız örneği geniş yetkili mahalli idarelere vücut verilmesi gösterilebilir (İnalçık, 1998: 15). Ancak eğitimdeki bu yenilik çalışmalarının da büyük bir eksikle başlaması aksamalara neden olmaktadır ki o eksiklik de ilköğretimin düzenli ve sistemli olmamasıdır. Tanzimat döneminde Batı tarzında açılan eğitim kurumları ya lise ya da yüksek öğrenim seviyesindedir. Ancak kendisine kaynak sağlayacak bir alt kademedeki eğitim veren düzenli bir sistem olmadığından, öğrenci eksikliği çekmektedir. Ayrıca yurt çapında ne kadar yaygın olduğu da tartışma konusudur. Yani bu dönemde iyi bir eğitim almak isteyen talebeler genelde kendi oturdukları vilayetlerde bu ihtiyaçlarını gideremiyorlardı.

İstanbul ve daha sonra yabancı okulların da yaygınlaşmasıyla İzmir, diğer vilayetlerden talebe göçü alan iller konumuna geldiler. Zamanın imkansızlıkları nedeniyle Osmanlı gibi büyük bir imparatorlukta yeterince eğitim hizmeti verilemiyordu. Belki de Osmanlıdaki modernleşme çalışmalarının sıhhsiz gelişmesinde en önemli neden bu olmuştur. Bilgi toplumunun çok kısıtlı bir çevrede sıkışması modernlik hareketini de yavaşlatmıştır.

İş bu noktada Batılılaşmak bir sınıra ya da coğrafyaya dahil olma meselesi olmaktan daha karmaşık ve farklı bir hal almaktadır. Mekan ve zaman aslında söylenenin aksine daha soyuttur. Düşünce coğrafyasının paylaşılması gereği bazı münevverlerin arzularıdır ama bunun da bir ölçüsü ve kriteri olmalıdır. Amaç bu noktada belirlenememekteydi. İstenilen Batılılaşma veya modernleşme hareketi hangi kurumları ne ölçüde kapsamalıydı. Tanzimat dönemi ve sonraki seneler incelendiğinde görülen şey; Avrupa'nın tecrübelerinin denenmeye kalkılmasından başka bir şey değildir. Ancak Avrupa bu yetmişliğe 500 senelik bir yoğrulmanın sonucunda gelmiştir. Birçok fedakarlıklarla ve güçlüklerle ulaşılan bir seviyedir bu.

Osmanlı entelijansiyası bu 500 yıllık tecrübeyi 150 yıla sıkıştırmayı ve hızlı bir deri değiştirmeyi deneyince olanlar olmuştur. Reşid Paşanın da değimiyle Batılılaşma sonucunda, biz deri hastalığına yakalanmış bir millet haline geldik. Üstelik iyileştirmek için sürecek yeterince kükürdümüz de yoktur. Görüldüğü gibi aidiyet problemlerinden tutun da milli manevi ne varsa karga tulumba edilmek zorunda kalınmıştır. Çünkü Batıyla çelişen taraflarımız farklılıklarımızdır. Bu farklılıklardan vazgeçemeyen aydınlarımızla vazgeçenlerin mücadelesi ise Osmanlı'nın en uzun asrını ortaya çıkarır ki daha da uzun olduğu söylenebilir.

Bab-ı Ali'nin Batılılaşma gayretleri derinlerde tek bir nedene dayanıyordu: Çökmekte olan bir devleti kurtarmak. "Osmanlı nizamı, iki yüz yıldır Batılılaşma olayının tesiri altında kalmıştır. Mutlakiyet olsun, meşrutiyet olsun değişen devlet ve hükümet şekillerine rağmen, problem aynı kalmıştır. Bu devlet nasıl kurtarılabilir? sorusunun cevabı, Batılılaşmanın metodunu ve derecesini tayin ederek, aranmak yoluna gidilmiştir" (Tunaya, 1996:210). Ancak ne yazık ki Avrupa'da az önce sözünü ettiğimiz nice değişmeler yaşanırken ve yine saydığımız bütün mezkur gelişmelere rağmen Osmanlı aydını Batıyı sadece günlük hayatıyla almakla yetinmeyi tercih etmiştir.

Gelişmiş ve hakim olmuş Batı medeniyetini örnek almaktansa tamamen bize ters olan Batı kültürü tercih edilmiştir. Üstelik bu kültür ithalinin sonuçları beklenen etkileri göstermeyince de metot değiştirmek yerine kendi kimliğinden kopma ve körü körüne bir Batıyı benimseme şeklinde derinleşerek amelesine devam etmiştir. İçte muhalefet dışta ise kulluk şekline varan bir Aydınlanma hareketi de bu yolla uygulamaya girmiştir.

Batılılar içinde Tanzimat Fermanı ve Osmanlı ıslahat hareketlerine namuslu bir gözle bakan nadir batılı şahsiyetlerden birinin Avusturya Başvekili Prens Meternih olduğu görülmektedir. Meternih, Avusturya'nın İstanbul elçisi Aponyi'ye gönderdiği mektupta, Osmanlı Devleti'nin İslamilik vasfını kaybetmesinin ne gibi sonuçlar doğurabileceğini açıkça ortaya koyar. Meternih, Osmanlı Devleti'nin çöküşünde, III. Selim'le başlayan ıslahat hareketlerinin de rolü olduğunu belirttikten sonra, bu hatalı yolun terkinin Osmanlıların menfaatine olduğunu ifade eder: "Hükümetinizi, varlığınızın temeli olan ve padişah ile Müslüman tebaa arasında başlıca bağlılığı sağlayan dini kanunlara saygı esası üzerine kurunuz. Zamanın ihtiyaçlarına göre hareket ediniz ve zamanın doğurduğu ihtiyaçları göz önünde bulundurunuz. İdari işlerinizi düzene koyunuz ve düzeltiniz, lakin adetlerinize ve yaşayış tarzlarınıza uymayan bir idare usulü kurmak için eski idareyi yıkmayınız. Aksi takdirde, padişahın yıktığı ve harap ettiği şeylerin değerini yerine koydukları kadar bilmediğine inanmak gerekir" "Avrupa medeniyetinden, sizin kanun ve nizamınıza uymayan kanunları almayınız. Çünkü Batı'nın kanunları hükümetinizin temeli olan kanunların dayandığı usul ve kaidelere katiyen benzemeyen kaideler üzerine kurulmuştur. Batı memleketlerinde temel olan şey, Hıristiyan kanunlarıdır. Siz Türk kalınız, lakin madem ki, Türk kalacaksınız şeriata uyunuz. Diğer dinlere karşı müsaadekar olmak için şeriatın size sağladığı kolaylıklardan faydalanınız" Meternih, ıslahat faaliyetlerinin Batı taklitçiliğine dayandırılmasının İslam memleketleri için zarardan başka netice doğurmayacağını ifade ederek mektubuna son verir (Doğan, 2001:33). Bu serzenişi bir Türk münevveri yapmış olsaydı belki de bu kadar etkili olamayacaktı. Ancak bir Batılının ağzından dökülünce gerçeklik değeri bir kat daha artıyor.

Sözü edildiği gibi Türkler inançlarından ve yaşam tarzlarından ödün vermemeleri gerekiyordu. Modern ve çağdaş dünyaya kendi buldukları zaviyeden bakmaları, 20.

yüzyılın buhranlı zihin karışıklığı içerisinde önemli bir aşama olacaktı. Fakat bu başarısız oldu. 20. yüzyılın bâb-ı âlisindeki bazı bürokratların da üstün çabalarıyla, ki bunlar M. Reşid Paşa, Ali Paşa gibi devletin önemli kademelerinde görev yapmış ve Tanzimat ile Islahat Fermanının ilanlarında önemli roller oynamış kişilerdir. Kimilerince vatanperverane bir şekilde çalışma sergiledikleri söylene de dönemin İngiliz büyükelçisi Canning'in övgüsüne ve takdirlerine mazhar olan bir bürokratin Türk ve İslam dünyasının geleceği için faydalı çalışmalar yapmış olduğunu iddia etmek hayli komik olacaktır. Gerek M.Reşid Paşa ve gerekse de Ali Paşa gibi Batı hayranı makamı büyük ama kendisi küçük insanlar yüzünden maalesef çok büyük zararlar görülmüş ve önemli kayıplar verilmiştir. Öyle ki Canning onlar sayesinde meslek hayatının en zirve seviyelerine kadar çıkmayı başarmıştır.

Batılılaşmanın bu politik ayağının da muhakkak kültürel ve fikri temelleri bulunmaktaydı. Osmanlı'nın son asırlarında aydınlarımızın gösterdiği Batılılaşma eğilimi her alanda olduğu gibi politik sahada da aleyhimize süreçlerin işlemesine sebep oldu. Devleti ve milleti kurtarma çalışmalarında kullanılan gözlüğün yabancı olması meselelerin doğru bir şekilde kavranamamasına ve yanlış tedavilerin uygulanmasına sebep olmuştur. Tanzimat aydını da memleketi içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtarmak istiyordu. Fakat pozitivist, materyalizmin ve Batı tarzı düşünme modelinin mahvettiği zihinlerde bir kurtuluş planı çıkarmak mümkün olmadı. Yapılan müdahaleler sadece Osmanlı'nın daha erkenden çökmesine sebep oldu o kadar. Ama asıl kayıp ise 20. yüzyılda Türk milletinin zihni ve idraki bulanıklaştırılmış oldu. Öyle ki bu bulanıklığın sıkıntıları günümüze kadar gelmeyi başarmıştır ve hatta daha nice seneler varlığını sürdüreceği gibi de görünmektedir.

Bâbıali Batılı (özellikle İngiliz) bürokratlarının atlarını zaferle koşturduğu buna mukabil yerli bürokratların ise hayranlık ve teslimiyetçilik politikası yürüttüğü bir siyasi arenada, Osmanlı'yı yıkılmaktan; pozitivist, modernist, Batılı ya da çağdaşlığın herhangi bir kısıntı düşüncesinin kurtarması mümkün olabilir miydi? Tabii ki olamazdı. Meternih'in de belirttiği gibi aydınımız yerel değerlere bakışının çağdaşlık adı altında ve dışlayıcı şekilde olmaması gerekliliği göz ardı edildi. Sistem belki bu kadar delinmemeliydi ve politika bu denli değiştirilmemeliydi.

19. asrın Osmanlının en uzun asrı olarak ifade edilmesinin nedeni de sanırım burada saklıdır. Peki ya 20. asır? O da, Osmanlı, Orta Doğu ve İslam ümmeti için M. Akif Ersoy'un deyimiyle gözdelelerinin gerçekten sefil olduğu bir "Mahlûk-ı asil"dir.

3.4. Tanzimat Aydınında Batı Kaynaklı Maddeci Fikirlerin Etkisi

İslamiyet ile Hıristiyanlık arasındaki en büyük farklardan biri kilise kurumudur. Kilise kurumu İslam dininde ve kültüründe yoktur. Buna göre kiliseler ve bu kiliselerin papazları Orta Çağ boyunca uçsuz bucaksız arazilere sahip olabiliyorlardı. Üstelik bu araziler ülkelerin en verimli ve değerli arazileriydi. Devlet başkanlarını kral ilan etmek yetkisi ve gücü de kiliselerdeydi. Krala tacını papazlar giydirmeden o kişinin krallığı tanınmazdı. Papazlar istedikleri kişiyi dinden atma yetkisine ve hatta idamına karar verme gücüne de sahiptiler. Nitekim kurulan Engizisyon mahkemeleri nedeniyle binlerce masum insan sırf kiliseye ters düşmeleri sonucu çeşitli ağır cezalara çarptırılmak suretiyle idam edilmişlerdi. Bu idam edilmiş kişilerin içerisinde sırf ilmi çalışmaları nedeniyle öldürülenlerin sayısı da az değildir. Galile "Dünya yuvarlaktır" demesinin cezasını derisinin yüzülmesi ile idam edilerek ödemiştir. Yine kiliseler cennetten arazi satma şeklinde halkın paralarını ve dini duygularını istismar ederek zaten çok az olan itibarlarını tamamen düşürmüşlerdir. Osmanlı'da ya da başka bir İslam ülkesinde böyle bir kurum mevcut olmamıştır. Camiler ve imamlar sadece basit birer din görevlisi olarak kalmıştır. Hiçbir zaman camiler Batı'daki kiliseler gibi hükümdarı bile yönetecek konuma gelmemişlerdir. Ama yine de bu kurumun yeri halifelik makamınca doldurulmuş olsa da; tam manasıyla Avrupa'da kilisenin yaptığını yapmamıştır. Kilise kurumu aslen orta çağ boyunca Avrupa'da etkili olmuş ve bu çağın sonlanması ile eski itibarına bir daha Avrupa'da kavuşamamıştır.

İstanbul'un Osmanlı tarafından fethi ile yeni bir çağ başlarken Orta Çağ sona ermiştir. Bu olayın Hıristiyan Batı için önemi; İstanbul'da bulunan Hıristiyan alimlerin Osmanlı fethinden dolayı Avrupa topraklarına gelip sığınmasıdır. Daha sonra bu alimlerin açtığı ilim yolunun sonunda İtalya'da Rönesans ilan edilirken Almanya'da da Reform ilan edilecektir. Rönesans ve Reform ile Avrupa'nın ilim ve sanatının önündeki katı skolastik din engeli kaldırılmıştır. Artık sanatta ve ilimde sınırsız bir çalışma sahası oluşmuştur. Eskiden makbul olan bilgi dini bilgi iken; yeni çağla birlikte artık revaçta olan bilgi konumuna ilmi ve sanatsal bilgi yükselmiştir. Bütün bu gelişmeler

Aydınlanma hareketiyle taçlaşmış ve bütün Avrupa'nın çehresi bu hareketle değişikliğe uğramıştır. Felsefi konularda metafiziklik reddedilmekte iken; deneyle doğruluğu kabul edilebilir bilgi tek gerçeklik olarak kabul edilmiştir. İngiltere'de ünlü filozof Bacon'un da etkisiyle Emprisizt bir düşünce şekli gelişmişken; Fransa'da rasyonalite ön plandadır. Ama her iki Avrupa ülkesinde olduğu gibi diğer bütün Batı ülkelerinde de kiliselerin yetkileri konusunda pek çok sınırlandırmalara gidilmiştir. Sekülerlik yeni çağın hegemonik anlayışı durumundadır.

Tanrı Avrupalı hayattan ihraç edilmiştir. Artık din merkezli bir yaşayışın yerini insanın alma zamanı gelmiştir. Çünkü yeni tarih anlayışıyla mistisizm yıkılmış ve toplumların ilerleme prensibinden insanlar sorumlu tutulmuştur. Kapitalist ekonomik anlayış ve materyalist tarih felsefesi sayesinde ilişkilerdeki maddecilik, toplumların açıklanmasını tarih felsefesinin bakış açısına bırakmıştır. "Hümanizmin de bu açıdan ele alınması gerektiği açıktır. Her şeyin ölçüsü olarak insanı merkez alan bir görüşün, ilk iş olarak Tanrı'yı yeryüzünden kovmak amacını taşıdığı bellidir. Bu nedenle doğayı insana bağımlı bir biçimde yorumlamak zorunluluğu kendini açığa vuruyor. Bunun materyalizmin zemini olduğunu da söylemek gerek. Sonuç olarak, Avrupa'nın ortasında uzun süredir kilisesiz ve Hz. İsa (a.s.)'süz bir uygarlık oluşmaktaydı ve bu gelişme son aşamada Hz. İsa (a.s.)'nın kişiliğini bilimin gölgesinde bırakmıştır" (Sübhandığı, 2004:174). Avrupa yukarıda sözünü ettiğimiz zihni değişime uğrarken diğer taraftan da sanayi devrimini de gerçekleştirmektedir. Yine sömürgeciliğin bütün dünyaya yayıldığı bu yıllarda, Avrupa gün geçtikçe gelişirken; Doğu ülkeleri ise aksi bir yönde hareket ederek gün geçtikçe zayıflamaktadır. Bu süreç 400 yıllık bir mücadeleyi kapsamaktadır. Edward Said ünlü eserinde bu konu ile ilgili olarak: "Doğu, yani Avrupa toplumunun hudutları dışında, o dünyanın haricinde kalan yerler cezalandırılmış, Oryantalize edilmiştir. Bunu da eğitimleri, cemiyetleri, yayınları, lisanı ve hitabeti aracılığıyla yapmıştır. Batı daima Doğu'yu olduğundan başka bir şeye dönüştürmeye çalışmıştır. Edward Said'in bu ortak mirasın parçaları olarak gördüğü görüşler şunlardır: emperyalizm, pozitivism, ütopycilik, tarihçilik, Darwinizm, ırkçılık, Freudçuluk, Marksizm ve Spenglarizm (Havur, 1999:36). Avrupa'nın dünyayı kendi gelişim çizgisine çekerek sömürme politikasında kullandığı en güçlü silahları bunlardır. Sömürgeciliğin toprak işgaline dönüşmesiyle hortlayan emperyalizm; hayatın doğa bilimleri yoluyla açıklanıp idame ettirilmesini savunan pozitivism; sosyal

bilimler alanında getirdiği yeni okumalarla dünyayı etkileyen Darwinizm ve Marksizm; aralarında en tehlikeli olanlarıdır.

Osmanlı devletinin 19. asır boyunca hem siyasi hem sosyal hem ekonomik ve hem de askeri olarak ne kadar kötü bir durumda bulunduğuna daha önceler de değinmiştik. Tabii ki bu duruma gelmesinde etkili olan etmenler de, konular dahilinde işlenmeye çalışılmış; ancak sanırım Osmanlı yönetici sınıfının ve özellikle Tanzimat aydınlarının Darwinist ve pozitivist etkilerin ne derece etkisinde kaldığına pek değinilememiştik. Evet 19. asır itibariyle hiçbir Osmanlı aydını kendisini bu fikirlerin etkisine girmemekten alıkoyamamıştır. Gelişen Avrupa'nın oluşturduğu hayranlık nedeniyle meydana gelen sınırsız Batılılaşma hareketi kendisini her alanda Avrupa'ya benzeme şeklinde göstermiştir. Dönemin aydınlarının en büyük sıkıntısı bu aşırı Batılılaşma hareketinin karşısında belli zamanlar ile padişahların engelleyici olarak çıkmalarıdır. Özellikle II.Abdülhamit han, padişahlığı süresince bu pozitivist ve materyalist fikirlerin esiri durumuna gelmiş olan Osmanlı aydınlarıyla, giriştiği mücadele nedeniyle en iyi tanınanıdır. Jön Türk de denilen bir grubu oluşturan bu aydınlar, Edward Said'in de belirttiği gibi Oryantalize olmuş fikirlerini değişik şekillerde yaymaya çalışmışlardır. Ahmet Rıza "Meşveret" adında çıkardığı dergisiyle en katı pozitivist ve ateist fikirlerini yıllarca Osmanlı halkına enjekte etmeye çalışmıştır. Tunalı Hilmi Bey, İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet "Osmanlı" adlı derginin üç ana yazarıdır. Mizancı Murat ve Recaizade M. Ekrem gibi hocaların getirildiği Mülkiye Mektebi bu tarz aydın yetiştirmekle kendini mükellef kılan bir okul durumuna gelmiştir. Yine Abdullah Cevdet "İctihad" adlı dergisini uzun yıllar aynı pozitivist ve materyalist düşünceler etrafında çıkarmaya devam etmiştir. Ali Şefkati "İstikbal"de yazarken Batı'dan ilk pozitivist ve materyalist içerikli kitapları getiren İbrahim Temo "Sada-yı Millet"i çıkarmıştır. İsmail Kemal Bey "Selamet Arnavutluk" gazetesinde, Maksut İbrahim ise Derviş Hima adı altında "Arnavutluk Islah Cemiyeti"inde faaliyetlerine devam etmiştir. Bunlara ek olarak Ethem Ruhi, Beşir Fuad, Mithat Paşa, Prens Sabahattin, Cemaleddin Efgani, Tevfik Fikret ve daha bunlar gibi adını sayamadığımız pek çok isimler; oryantalistleşen düşünce dünyalarıyla hem kendi yaşamlarını hem de daha sonra kurulacak olan Cumhuriyet aydınlarının düşünce yapılarını allak bullak etmişlerdir.

Avrupa'da etkili olan pozitivistizmin Osmanlı'ya geçişi değişik yollarla olmuştur. Öncelikle Avrupa'ya yollanan öğrencilerin gittikleri yerlerde bu fikirlere müptela oldukları görülür. Yine Osmanlı sınırları içerisinde ki özellikle İstanbul'da kurulan Avrupa tarzı eğitim veren okullarda bu fikirler gerek yerli gerekse de yabancı hocalar tarafından verilmiştir. Bu hocalar arasında İbrahim Temo, Rezaizade M.Ekrem, Mizancı Murat gibi ünlü jn Türkler de mevcuttur. Yine Avrupa'dan getirtilen kitapların da bu fikirlerin yayılmasında rolü büyüktür. Batı'da pozitivistizmin ilk kurucusu olarak Saint Simon bilinmektedir. Ancak Comte'un bu alanda yapmış olduğu çalışmalar pozitivistizmin olgunlaşmasını ve bu şekilde dünyaya yayılmasını sağlamıştır. Osmanlı aydınları da bu ikinci ismin yani Comte'un etkisinde yoğun bir şekilde kalmışlardır. Brayn S.Turner bu konuda: "Saint Simon'un pozitivistizm ve sosyoloji hakkındaki görüşleri August Comte (1798-1857) tarafından benimsendi. Yazarın 1838 yılında yazdığı "Cours de Philosophie"sinin dördüncü cildinde 'sosyoloji'ye ilk özbilinçli göndermeyi buluyoruz. Comte, sosyolojiyi, ağdaş bilimlerin birleştirici gücü olarak, pozitif bilimlerin zirvesi ve evrensel din halinde getirme fikrini ayrıntılı biçimde ele aldı. Comte, ar Nicholas'a, Osmanlı İmparatorluğu'nun Veziriazamı'na ve Cizvit mezhebinin liderine yazdıklarıyla onları; pozitif evrensellik ve Roma Katolik Kilisesi'nin hiyerarşik otoritesini yeni düzenin örgütlenme modelleri olarak kabul etmeye zendiriyordu. İnsanlığın yeni dini de eski din gibi ritüeller, azizler ve takvimlere sahip olacak, ancak din pozitivistizm ruhuyla köklü değişimden geçirilecektir" (Turner, 2002:201). şeklinde bilgi vermektedir. Sultan Abdülaziz döneminde ona karşı olan Genç Osmanlılar Avrupa'da çeşitli Osmanlı düşmanı kurumların da desteğini alarak faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Hatta Türkiye'deki ailelerine de çoğu zaman bu kurum ve dernekler para göndermekteydi. Amaç Osmanlı iktidarının devrilmesi ve meşrutiyetin ilanıydı. Avrupalı düşmanlar bu ideal etrafında topladıkları Osmanlı aydınını, kendi ülkelerine ve kendi sultanlarına karşı kışkırtmak suretiyle amaçlarına ulaşmaya çalışmaktaydılar. Nihayetinde bu aydın güruhu, Genç Osmanlının fertlerinden Mithat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa, sultan Abdülaziz'i öldürüp intihar ss vermek suretiyle tahttan indirdiler. Bu iniş sonrasında Mithat Paşa I. Meşrutiyeti ilan etti. Ve çok geçmeden de 93 Osmanlı-Rus Harbiyle Rumeli'nin yarısı kaybedildi. Tıpkı onlar gibi, II.Abdülhamit'i düşürmek için Avrupa'ya kaçan Jn Türkler de muratlarına ermişler, onu düşürdükten sonra girdikleri Cihan Savaşı'nda da

Osmanlı İmparatorluğu'nu elden çıkarmışlardır. Görüldüğü gibi Genç Osmanlılar ile Jön Türklerin Osmanlı'ya maliyeti korkunç boyutlardadır. Bu insanların akıllarını bozan düşünceler de enine boyuna araştırılması gerekmektedir.

Batı ve onun ürettiği fikirlere en çok Tanzimatta rastlamaktayız. Tanzimatta yeni açılan eğitim kurumları daha çok sayısal dersler üzerinde yoğunlaşmaktaydı. "...eğitim yoluyla Batı'nın fen ve sanayiini almak yoluna gidildi. Tanzimat'ın eğitim yazıları fen, sanayi kelimeleriyle doludur. Fakat, bu fen ve sanayi şimdi bizim Avrupa'dan gelirken fotoğraf makinesi veya kürk getirmemiz gibi alınıp getirilecek bir şey sanılıyordu. Avrupa'ya ilk gönderilen öğrenciler fen öğrenimine gönderildiler; fakat bunlar geldikten sonra edindikleri fenlerden bir endüstri doğmadı. Gerçi Tanzimat bir endüstrileşme hareketi başlatmışsa da, bu, devletin Avrupa'dan mühendis, usta, hatta işçi getirilmesiyle olmuş bir şeydir. Avrupa'da fen öğrenenlerin yaptığı şey, aydınlatma işi olarak kaldı. Yeni açılan, daha doğrusu açılmasına kalkışılıp da anlatmak istediğimiz nedenden ötürü hiçbir zaman gerçekten kurulamayan Fenler Evi'nde (Darülfünun) halka açık dersler vermeye başladılar. Hazırlanmış öğrenci yoktu, yegane öğrenci kütlesi medrese öğrencileriydi" (Berkes, 2002:39). Dönemin aydınlarını içerisinde buldukları en büyük çıkmaz aydınlanmamış insanların Avrupalı olamayacağı düşüncesi idi. Darwin'in doğal seleksiyon sonucu ölmeden kalan dayanıklı ve üstün canlının, idare etmeye yetkili olduğu düşüncesi, tabiat biliminden alınarak sosyolojiye yansıtılmıştır. Buna göre üstün bir elit kesim toplumun yönetimini üstlenmelidir. Tanzimat aydınındaki bu halkı aydınlatma hareketindeki amaç da bu elit kesimi oluşturacak insanları keşfetmektir. Bu nedenle İstanbul'un çeşitli yerlerine fen dersleri öğretecek dersaneler açarlar ve oralarda akıllı fen ilimleri ile dolu bir kitle oluşturmaya çalışırlar. Çünkü onlara göre gereksiz ve boş dini inançlarla dolmuş olan akılların ancak bu şekilde kurtarılması mümkündür. Pozitivist öğretinin klasik bir sonucu olarak dini bilgi Osmanlı aydınında itibar görmemektedir.

Ancak padişah Abdülhamit Han vatana ve millete karşı zararlı faaliyetlere pek müsaade etmemiştir. Pek diyoruz çünkü asıl eğitimde reform işinin sahibi II. Abdülhamit'in ta kendisidir. Darülfünunları açtıran, Mülkiye-i Şahane gibi Devlete ve Millete bilgili insan yetiştiren mektepler kuran, genç kızlarımızın okuması için Dar-ül Muallimat'lar kuran, Galatasaray Sultanisi'ni Avrupa'nın Üniversiteleri aynasına çıkarıp,

orada talebelere hukuk dersleri okutturan bizzat Abdülhamit Handır. Üstelik Mülkiye-i Şahane'ye felsefe dersini koydurduğu zaman, bütün talebe bizi gâvur yapmak istiyorlar diye ayaklanmıştı. Ancak sultan felsefenin faydalarına vakıf olduğu için bu derslerin verilmesini istemiştir. II. Abdülhamit han akla ve bilgiye çok önem vermiş bir hakandır. Ama devrinin aydın denilen insanları onun aleyhinde her türlü hakarete ve aşağılamalara kadar varan karalamalarda bulunmaktan geri durmamışlardır. Onu yıkmak ve payitahtı dağıtmak için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Sonunda II. Abdülhamit'i yıkmak için işin ucu “Yeni Osmanlı Cemiyeti'ne benzer bir siyasi cemiyet kurma teşebbüsüne vardı. Bu cemiyet, bazı tıbbiye öğrencilerinin kurduğu İttihad ve Terakki'dir. Cemiyetin ilk adı İttihad-ı Osmani'dir. 21 Mayıs 1889'da İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Mehmet Reşit, Hüseyinzade Ali ve Ubeydullah Efendi tarafından kurulmuştur. Sonradan buna Tıbbiye'den veya dışardan başka gençler katıldı. Bir süre önce Abdullah Cevdet'in yerine, Diyarbakır'dan gelen Ziya (Gökalp) cemiyete girdi. Bu sırada Ahmet Rıza Bursa'da maarif müdürüydü. 1884'de Paris Sergisini ziyaret için İstanbul'da kurulan cemiyetle anlaşmış, Paris'te pozitivistlerin derneğine girmiş, onların parolası olan (Ordre et Progres)yi yeni Türk fikir hareketinin parolası haline getirmek istemiş, gençler ufak bir değişiklikle cemiyetin adına İttihat ve Terakki (Union et Progres) demeyi kabul etmişlerdir” (Ülken, 2001:125). Osmanlı'nın son dönemlerine damgasını vuracak olan bu aynı isimli parti, ilk etapta bu aşamalarla kurulmuştur. Daha sonra II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinde ve devletin yıkılmasında bütün sorumluluk bu cemiyetin ve üyelerinin üzerindedir. Padişah ve temsil ettiği hilafet makamı Osmanlı Tanzimat aydınlarına hoş görülen makamlar değildirler. Çünkü dönemin neredeyse bütün aydınları maddeci bir zihin yapısına sahiptirler. Ve bu nedenle adeta hilafet makamını düşmanları olarak görmektedirler. Mülkiye Mektebi, Tıbbiye Mektebi ve Askeri Rüştiyesi hep aynı pozitivist, materyalist ve son zamanlarda da anarşist fikirlerin öğrencilere yayılmaya çalışıldığı okullar olmuşlardır. Bu fikirler öğrencilere fen ve felsefe bilimleri üzerinden dolaylı olarak verilmektedir. Direk verme durumlarında ise okul yönetimi ve devlet yöneticileri bu duruma müdahale etmişlerdir.

“19.yüzyılın başında bile tıbbiyeyi ziyarete giden bir İngiliz gezgini öğrencilerin arasında (maddeciliğin) fazla ilerlediğinden şikayet ediyordu. Bu itibarla Dr. Abdullah Cevdet gibi Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından bazılarının bir tür

biyolojik materyalizmi savunmuş olmalarını tabii görmek gerekir. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularının hepsinin hayatında biyolojik bilimler, anatomi ve fizyoloji birinci derecede bir yer tutuyordu. Hepsine "hayat"ve "sıhhat" dini izahlarla değil biyolojik dengenin sonucu olarak anlatılıyordu. Behçet Efendi'nin botanik dersleri Mülkiye öğrencileri arasında boş inançları "silip süpürüyor"duysa Tıbbiye-i Şahane öğrencilerinin okudukları patoloji kitapları herhalde üzerlerinde daha da derin etkiler yaratabiliyordu. İçinde buldukları toplumun manevi köklerinden kopma, biyolojik dünya görüşüne sahip olma Askeri Tıbbiye'deki hareketin Mülkiye'dekinin aksine, "ihtilalci" bir niteliği nasıl kazanabildiğini bir dereceye kadar izah eder. İzah edemediği bir husus İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuranları harekete getiren güdünün ne olduğudur” (Mardin, 2003:58-59). Belki de bu güdü Avrupa'ya yayılmakta olan anarşist ihtilalci akımların desteklediği duygulardır. Bu duyguların esiri olan İttihat ve Terakkiciler artık yönetimin değiştirilmesi için halkın aydınlatılması işleminden vazgeçerek yabancıların da desteğiyle bir ihtilal yapılması hazırlıklarına başlamışlardır. Gerekli altyapı zaten oluşmaktadır. İstanbul'da Avrupa tarzı eğitim vermesi amacıyla açılan okullarda, özellikle biyolojik materyalizmin hakim olduğu Tıbbiye'de ihtilal fikrine yatkın materyalist Osmanlı aydınları yetişiyordu. “Bu alanda Mekteb-i Tıbbiye'nin, günümüzde bile yaygın örneklerini gördüğümüz dini toplumsal gelişme önünde bir engel olarak gören ve bundan dolayı da ilerici olduğunu belirterek toplum değerlerine karşı çıkan bir aydın tipi yaratmakta önemli bir toplumsallaştırma işlevi gördüğünü belirtebiliriz. Beşir Fuad, Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik gibi kimselerin aynı okuldan yetişmeleri ve aşırı dindar bir kişinin kısa eğitim süresinin sonucunda biyolojik materyalizmi benimsemesi kuşkusuz rastlantı eseri değildir” (Hanioğlu, 1966:9). Bu düşünce tıbbiyeliler üzerinde ilk olarak sadece gözlem ve deneye dayanan bilginin doğruluğuna inanma şeklinde bir izlenim bıraktı. Bu izlenim de doğası gereği metafizik bilginin geçerliliğini ortadan kaldırarak geist bir anlayışın gelişmesine sebep oldu. Böylelikle Abdullah Cevdet gibi aydınlar İslam'dan koparak biyolojik materyalist ve pozitivist bir dünya görüşünü kabul ettiler. Mekteb-i Tıbbiye'nin, oluşturduğu aydın tipine diğer bir etkisi de yaşamın ve mücadelenin de pozitif bilimlerdeki gibi uygulanması şeklinde olacaktır. Mesela kimya ilmini kullanarak (Kimya ilminde iki cismin bir araya gelerek kuvvet ve hareket meydana getirmesinden hareketle...) Abdülhamit yönetimine karşı örgütlü bir hareket

yürütmeye kalkışmaları buradan gelir. Bu ilmi hareket metodu sayesinde yapacakları birlik beraberlik sonucunda saltanat kalesinin yıkılacağını düşünmektedirler. “Mekteb-i Tıbbiye’de siyasal muhalefet hareketi konusunda siyasal boyutlu ikinci önemli etki ise Petersburg Üniversitesi’nden bu okula popülizm ve çeşitli Batı siyasal düşüncelerini getiren Hüseyinzade Ali Bey tarafından gerçekleştirilecekti. Onun gelişi o döneme kadar yalnız bazı ansiklopedik bilgiye sahip oldukları bir takım Batı düşünürleri hakkında tıbbiyelilerin bilgilerini genişletmeleri sonucunu doğurmakla kalmadı, bunun yanı sıra kendisi Rusya’da popülistlerin en güçlü olduğu 1887 yılına kadar olan dönemde okuduğu Petersburg Üniversitesi’nde geniş olarak tartışılan popülizm düşüncesini de tıbbiyeliler arasında yaydı” (Hanioğlu, 1966:22-23). Bu sayede Avrupa’nın pozitivist etkileri Rusya’nın materyalist ve popülist etkileriyle birleşip daha kuvvetli bir terkip meydana getirmiştir.

Avrupa’dan etkilenme sırasına göre önce Genç Osmanlıları ve sonra da Jön Türkleri etkisine alan pozitivist ve materyalist isimler: L.Büchner, Felix Isnard (Bu kişilerin kitapları İbrahim Temo tarafından Mekteb-i Tıbbiye’ye getirilmiştir.) Darwin, Karl Marx, Sain Simon ve A.Comte’dur. Bu kişilerin takip edildiği bir Osmanlı aydın sınıfının Batılılaşma çalışmalarını hangi kafayla ve nasıl yürüttüğünü düşünmek pek zor değildir. Abdullah Cevdet ve dönemi şahsiyetlerinde maalesef bu fikri yapıların derin izleri görülmektedir. Bu süreçte tabii ki pek çok suçlu taraf bulunmaktaydı. Ancak en büyük suçlular kendi öz değerlerini Batı’nın bu mahvedici düşüncelerine değişenler olmuştu. Daha henüz öğrencilik yıllarında olmasına rağmen “İncelediğimiz bu ortam içinde Abdullah Cevdet, kısa sürede dinin etkin rol oynadığı düşünce yapısını değiştirmeye başladı. Bu değişiklikte önemli bir rolü arkadaşı İbrahim Temo’nun kendisine verdiği bir kitap oynadı. Materyalizm felsefesini oldukça basit bir dille anlatan bu kitap, toplumsal gelişme için ahlaki değerlerin zorunluğunu kabul ediyor, ancak bu görevi dinin yerine bilimsel materyalizmin yüklenmesi gerektiğini ileri sürüyordu” (Hanioğlu, 1966:12-13). Sözünü ettiğimiz kitap Felix Isnard’ın “Spiritualisme et Materialisme” adlı kitabıdır. Dönemin pek çok Tıbbiye öğrencisinin ruhunu derinden sarsan bu kitapla öğrencilerin pek çoğu maddeci fikirlerin etkisiyle İslam inançlarını kaybetmişlerdir. Hayata ve buna bağlı olarak her şeye maddeci gözlerle bakmaya başlamışlardır. En kötüsü ise bunu Batılılaşmanın gereği olarak görmeleridir. M. Şükrü Hanioğlu “Abdullah Cevdet ve Dönemi” adlı eserinde (12-13)

bu kitaptan bir alıntı yapmıştır. Bu alıntıda din ve yaşam birbirinden ayrı olarak düşünülen unsurlardır. Alıntıya göre: “Din ve ahlak yekdiğerinden bağımsız şeylerdir. Din ahlakın temeli (bazı) değildir... Dinler umumilik çağlarında çok eskilerde yararlı olabilmıştır. Fakat hiçbir müspet ve doğal temele dayanmadıkları için, insanlar eğitim gördükçe gelecekte kaybolup gideceklerdir... Dinler, kendi başlarına insanlığı yönetmeye yeterli olan ilkelere dayalı sağlam ve gerçek bir morale yerlerini terk edeceklerdir. Çok söylenilen «bize din gerekli» halk deyişinin yerine biz diyoruz ki, moral ahlak gereklidir... Bilimsel maddecilik geleceğin felsefesidir. Zira bu sağlam moralin ve gerçek ilkelerin tanınmasını sağlayan bir felsefedir. Deneysel bilime ve akla dayanmayan tüm doktrinlerin yerine geçmeye adaydır...(Felix Isnard, Spiritualisme et Materialisme, Paris, 1879 s. 154-5)” Gibi ifadelerle dolu olan kitap sayesinde Tanzimat dönemi yapılan bütün yeniliklerde karşıya konan taraf dine ve geleneğe sahip çıkanların tarafıdır. İlk kez İslam bu dönemde gerilemenin nedeni olarak düşünülmüştür. Padişah ve makamı da hilafeti ve geleneksel devleti temsil etmesi nedeniyle bu makam ve sahibi ne Genç Osmanlılar ne de Jön Türkler tarafından sevilmiştir.

Yetişen bu aydın sınıfı kendilerinin bildiği materyalist öğretilerin aynı zamanda halkın tarafından da bilinmesi gerektiğine olan kanaatleri nedeniyle; bu pozitivist ve maddeci fikirleri halka öğretme kararı almışlardır. Çeşitli yol ve yöntemlerle bu hareketi başlatmayı düşünen sözde aydınlarımız halka inmeye karar vermiştir. Hanioglu aynı eserinde bu konuyla ilgili olarak: “Bunlardan ilki öğrendiği materyalist düşünceleri tıpkı Büchner ve Isnard gibi çok basit bir şekilde Osmanlı halkına anlatmaktı. Örneğin, çok basit bir kimya dersi kapsamında Abdullah Cevdet bu kimselere hiçbir şey düşünemeyiz ki ya madde veya mahsul-u madde olmasın...(Hanioglu, 1966:13). diye ifade etmektedir.

Halkı, Batı'nın sahip olduğu teknik ve teknolojik yeniliklere karşı hazırlanmak dururken yine halka Batı'nın ilmi seviyesine göre eğitim sistemi getirmek beklerken, bizim kahraman aydınlarımız halkı aydınlatacağız diye tutturmuş ve bütün enerjisini bu yolda harcamıştır.

Dini düşman görerek devam ettikleri bu gelişim anlayışında destek aldıkları kuvvet yine Batı'dır. En çok nasıplendikleri kişi olan Felix Isnard buna göre “Spiritualisme et

Materialisme” adlı eserinde :

“...Giderek halklar aydınlığa kavuştukça (eğitim gördükçe) özgür düşünce ve akıl eski yaşlanmış doktrinleri yıkacaktır. Dinler içi oyulmuş yapılar gibi yıkılıp gidecektir. Ve maddecilik ki, bilimin kendisidir, üstün ve ince ahlakı ile dinin yerini tutacak ve bütün zekalara egemen olacaktır. İlerleme ve mutluluğu doğal amaç olarak alan bütün toplumları bu yönde idare edecektir. Bunun için, eğitimin canlı olması, ciddi olması ve her yaşa göre düzenlenmesi, ahlak kurallarının öğretilmesi ve yaygınlaştırılması gerekir. Bunun için adalet, kardeşlik, hayatın değil ölümün kötülenmesi gibi büyük erdemlere yakın olmalıyız. Keza özeline genele feda edilmesi, yani bireyin aile, ailenin vatan, vatanın insanlık önünde silinmesini benimsemeliyiz. Nihayet, eşitlik, dayanışma, bireysel özgürlükler ve vicdan özgürlüğü, insan hayatının dokunulmazlığı gibi demokrasi ilkeleri ile kendimizi özdeşleştirmeliyiz...[Paris,1879s.152.]” (Hanioglu, 1966:24).

Şeklinde bir açıklamaya yer vermiştir. Buradan anlaşılan halkın ancak eğitim yoluyla maddeci fikirlere alışacağı ve dini bilgileri terk edeceği belirtilmiştir. 19. asrın sonlarında Tanzimat aydınının halka yönelik fen evlerini açması onları yetiştirmek için derslerin verilmesi hep bu amaca yönelik olarak yapılmıştır. Tabii bu süreç edebiyat alanında de yaşanmakta dergilerde ve gazetelerde bu doğrultuda makaleler yayınlanmaktadır. Yine aynı zamanda II.Abdülhamit’le bu sözde aydın takımımız büyük bir mücadeleye girişmiştir. Bu mücadeleyi özetlemek gerekirse. Maddeci fikirlere sahip bir Batılılaşmış, yabancılaşmış kanat ile geleneklere ve milli manevi değerlere sahip bir diğer kanadın çarpışması şeklinde ifade edilebilir.

Bu çalışmalar hiçbir zaman amacına da ulaşmamıştır. Ulaşması da beklenemezdi. Çünkü Abdullah Cevdet gibi döneminin karakteristik olan bütün özelliklerini yaşayan biri Ludwig Büchner’den hareketle dini dogmalara karşı açtığı savaşta oynadığı rolü, Doğu-İslam toplumunda oynamak isteyen bir aydın olarak nitelendirilmektedir. Yine toplum yapısını da Darwin’in fikirlerine göre yapması onun temel özelliğidir. “Osmanlı” ve “İçtihat” gibi sürgünden yayın yapan dergilerde bu bozuk zihniyet pek çok Jön Türk mensubu tarafından devamlı yayınlanmıştır. Ahmed Rıza, Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Tevfik Fikret ve daha nice sözde aydınımız bu makalelerinde dine ve padişah II.Abdülhamit’e karşı çok ağır ifadelerde bulunmuşlardır. Bu ifadelere büyük dönem aydınlarının katıldığını söylemek doğru bir ifade değildir. Çünkü bu dine karşı yapılan saldırıların karşısında olan aydınlarımız da mevcuttur. Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi gibi aydınlarımız dinin toplum hayatındaki yerini ve önemini bildiklerinden bu tarz bir üslubu tasvip etmemişlerdir. Ancak tabii ki bu yeterli bir tavır olmadığı için İslam’a açılan maddeci savaş içeride pozitivist yerli aydınlar

dışarıda da oryantalist Batılılar tarafından devam ettirilmiştir. Türk ve Müslüman halk bu yayın silsilesinden memnun olmadığını her zaman göstermiş ve kendilerine gösterilen yolu tutmamışlardır. Bunun dayatılması da çare olmayınca dönemin sözde aydınları üslup ve yöntem değiştirmekte fayda görmüşlerdir. Şerif Mardin bu konuda şöyle der: “Batılılaşmanın gereklerinden birinin fikir ve görüşleri temelinden değiştirmek olduğu ve evreni materyalist-biyolojik bir çerçeve içinde değerlendirme, bunların arasında başta gelmektedir. Dikkate değer bir nokta, Dr. Abdullah Cevdet’in bütün "materyalizm"ine rağmen "maneviyatın beslenmesi"ne tam bir değer vermiş olmasıdır. Fakat tıpkı Atatürk'te olduğu gibi bu besleyici unsurlar dinin dışında aranmaktadır” (Mardin, 2003:228).

Bu noktada Abdullah Cevdet ve onun gibi düşünenler dinden ahlaki getirileri nedeniyle yararlanabileceklerini belirterek söylemlerinden geri çark etme eğilimi içerisine girmişlerdir. “Bunun yanı sıra Abdullah Cevdet, İslam dininin geniş kapsamından ve toplumsal yaşama olan müdahalelerinden yararlanmaya karar vermişti. Bu da ancak materyalist düşüncelerin, gerek içerik olarak gerekse bunların öğretilmesinin gereği olarak İslam dinine aykırı olmadığını anlatımı sonucunda mümkün olabilecekti. Abdullah Cevdet, bir süre sonra çevirdiği Ludwig Büchner'in 'Natur und Geist' isimli kitabını «... hikmet ve hakikat müminin gaib olmuş malıdır, nerede bulursa ahz-ü-tasarruf eder...» hadis-i şerifinin bir gereği olarak Osmanlı kamuoyuna sunuyor ve buradaki düşüncelerin İslam dini ile uyum halinde olduğunu belirtiyordu (Hanioglu, 1966:14). Amacı maddeci ve materyalist olan bu fikirleri halka onu korkutmayacak şekilde aşılardı. Ancak elit kavramı ile ilgili sahip oldukları fikirlerindeki değişmeyen taraf Isnard'ı hatırlattığından bu geri çark edişin sadece halkın tepkisini azaltmaktan ibaret olduğu anlaşılmıştır. Çünkü Isnad'a göre dinin ortadan kalkmasını sağlayacak kimseler, ileri eğitim sonucu ortaya çıkacaktır. Ve bu senelerde elit anlayışında bir değişme değil zenginleşme görülmektedir.

“Sosyal hayatın bir mücadeleden ibaret olduğu kanısı 19. yüzyılda iki büyük düşünürün, Marx ve Darwin'in etkisiyle, siyaset konusunda düşünülenleri etkilemeye başlamıştı. Darwin'in "seleksiyon" kuramına dayandırılan görüşlerden biri devlet içinde en kuvvetlilerin yaşama hakkını kazandığıydı. Bundan da komşu devletlerle olan ilişkilerde kendi tarafının üste çıkmasını sağlayacak olan önderlerin özel bir eğitime tabi tutulması sorunu çıkıyordu. Bu fikir de bir siyasi "elit"in zorunluluğu fikri üzerine eğilenleri artırıyordu. Bunun yanında yeni bir demokrasi aleyhtarlığı da aynı meyveleri vermişti: 1884'te Mosca, ilk defa olarak, daha sonra geniş bir şekilde işleyeceği "siyasi sınıf" (classe politique) deyimini

ortaya çıkarmış ve bir devletin yazgısını işlerini yöneten "siyasi"lerin kalitesine bağlamıştı. Bütün bu etkilerin sonucunda Murat Bey "siyasi elit" yetiştirme sorununa büyük önem vermişti. Namık Kemal'in temel inancı halk egemenliği ilkesine bağlanıyorsa Murat Bey'in temel inancı "siyasi liderlik yapabilecek sınıf"ı yetiştirmekten ibaretti" (Mardin, 2003:123).

Tabii ki elit fikri durup dururken ortaya atılmadı. Elit fikrinin pozitivist ve materyalist fikirlerin bir ürünü olması ayrıca Darwinizmin de bu fikri sosyal yapı açısından desteklemesi bu fikri devrin önemli bir ideolojisi haline getirmişti. Bu fikirlerde mücadele ve güçlü olanın hakimiyeti anlayışı hakim öğedir. Aslında Avrupa aydınlanma yüzyılını tamamladıktan bu yana güçlünün zayıfı ezdiği bir düzeni benimsemiş ve yaşamıştır. İnsanlara biçilen yaşam kılıfı çatışma ve mücadeledir. Darwin'in tarih anlayışına göre insanlığın ilerlemesi için gerekli olan husus çatışma ve mücadele etmedir. Bu düşünce yapısı Batı'yı kesinleyen bir yargıdır. Batı, medeniyetin gelişmesi için savaşlara ve zayıfın ezildiği bir dünyaya ihtiyaç duyulduğuna inanmaktadır.

Jön Türklerden Abdullah Cevdet daha sonraları 1905 senesinde tanıştığı ama çalışmalarını 1901'den beri takip ettiği Gustave Le Bone'un "elit sınıfını" insanların kafa büyüklüklerine göre ayarlaması fikrine kendisini kaptırdı. Buna göre Le Bon'un yaptığı bir araştırmada seçkinlerin, profesörlerin ve asillerin kafaları hizmetçilere ve kol işçilerine göre daha büyük olmaktadır. Bu da toplumda yönetici sınıfı seçilirken biyolojik özelliklere dikkat edilmesi de eğitim kadar gerekli bir husustur anlayışını getirmiştir. Artık Abdullah Cevdet'e göre padişah ve saltanatın yerine "Büyük Kafalıların" ve Batıcı maddeci fikirlilerin devleti yönetmesi gerekmekte ancak bu sayede Payitaht-ı Osmanlı'nın kurtuluşu sağlanacağı düşünülmektedir. Abdullah Cevdet, böylelikle biyolojik «elite»ine (büyük kafalılara) iyi bir eğitim sağlayarak hayal ettiği Batılılaşmış Osmanlı toplumuna ulaşacağını düşünmektedir. "Bunun yanı sıra antropolojiden felsefeye, enerjinin oluşumu düşüncelerinden, tarihe kadar çok değişik konularda eserler veren Le Bon bu yaklaşımıyla da Abdullah Cevdet'e oldukça cazip geliyordu. Nihayet, Abdullah Cevdet'in bu düşünürden etkilenmesinin en önemli nedeninin Gustave Le Bon'un toplumsal olayları onun tam istediği bir şekilde adeta matematiksel bir netlik ve kesinlikle açıklamak iddiasında olmasıdır" (Hanioglu, 1966:165). Le Bon ayrıca İslam ve Araplar üzerinde yaptığı çalışmalar ile de bir oryantalist sıfatına sahiptir. Ancak yaptığı çalışmalarda tarafsızlığının görülmesi

sebebiyle Osmanlı aydınları tarafından övgüye layık görülmüştür. Her ne kadar tarafsız olmasının sebebi olarak onun materyalist olması gösterilse de; bir Avrupalı olarak da taraf tutmaması övülmüştür. Böylesine etkili ve kuvvetli bir sosyoloğun Batı'da fazla anılmamasının altında da bu tarafsızlık yatmaktadır. Halbuki Gutave Le Bone'un 19. asrın en büyük Sosyoloji ve Tarih alimi olduğuna şüphe yoktur.

Jön Türklerden ve II.Abdülhamit'in ateşli aleyhtarlarından bir diğeri de Ahmet Rıza Beydir. Çıkardığı "Meşveret" adlı dergisinde katı bir pozitivist ve materyalist görünüm içerisinde saltanata ve II.Abdülhamit'e karşı hakaretlerle dolu bir üslup benimsemiştir. Hatta bu üslubundan dolayı kimi zamanlar kendisini öz eleştiriye tabi tutmuştur. Halkın manevi değerlerine karşı biraz daha yumuşak bir üslubu benimsemesi gerektiğini kendi kendine Avrupa'nın çeşitli başkentlerindeki Jön Türk toplantılarında hatırlatmıştır. Ahmet Rıza Bey'e göre 1890'larda, Osmanlı'nın yıkımdan kurtulup Batılı bir devlet gibi olması için içinde buldukları koşullar bakımından yapılması gereken iş ziraat ve sanayiın geliştirilmesidir. O da bunu gerçekleştirmek için halkın eğitilmesinin gerektiğini söylemektedir. Bu ifadeyle Ahmet Rıza'nın Marksist düşünceye ne kadar yaklaştığımızı hissetmemek mümkün değildir. Çünkü Marksizm'de eğitim, bireyin ruh yüceliğine ulaşması amacıyla uygulanan bir süreç olarak kabul edilmez. İnsanın, İslam felsefesindeki gibi, kendi kendisini bulmasını ve insan-ı kamil olmanın yolunu bularak huzurlu ve mutlu bir toplum oluşturmasını amaçlamaz. Amaçlanan şey bireye toplum içindeki görevlerinin nelerden ibaret olduğunu göstermekten ibarettir. İnsan bir üretim aracı olarak görülür. Duyguları olan bir canlıdan çok faydacı amaca dönük çalıştırılacak bir meta olarak düşünülür. İslam felsefesi ile Batı maddeci, materyalist felsefelerinin barışamaması, Osmanlı'nın Batılılaşma çalışmalarına başlamasından beri bir tek Türk filozofunun dünyaca ünlü bir felsefe üretememesi ve Hıristiyanlığın İslam'a karşı devamlı olarak kin güden bir yaklaşım göstermesinin belki de en önemli sebebi budur. Batı medeniyeti insanı araç olarak görürken, İslam medeniyeti insanı amaç olarak görür. Biri onu kullanmayı ve istismar etmeyi seçer. Diğeri ise onun kendisini tanımmasını, nefsini bilmesini ve olgunlaşarak insanlığa hizmet etmesini seçmektedir. Roma medeniyetinden kalma bütün heykellerin bedenlerinin aynı ama sadece yüzlerinin farklı olması da bu düşünceyi desteklemektedir. Yüzlerin farklı olması değişik mesleklere işaret ederken, bedenlerin hep aynı olması, bu insanların ne olursa olsun sonunda sadece bir amaca

hizmet etmesi gereken Romalılar olduğu fikrini kesinler.

19. asırda ortaya çıkan bu materyalist ve pozitivist fikirlerin etkisinde pek çok aydınımızın ve yöneticimizin kalması normal bir şey miydi acaba? Ve üstelik bu kişilerin pek çoğunun da inancını kaybedecek kadar aşırı bir maddeci fikre girmeleri kendilerine ait olan her şeyi reddetmeleri dönem itibariyle normal bir durum muydu? Aslında Yahya Kemal aynı dönemde, İstanbul'da bulunduğu sıralarda içinde dine karşı oluşan tepkinin nasıl kendisini materyalizme ve anarşizme karşı ilgi duymaya yönelttiğini “Çocukluğum Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım” adlı kitabında şöyle anlatmaktadır: “İstanbul'dan çıkarken zaten dine karşı kafamda şedit bir aksül'amel vardı. Paris'te dinsizliğim arttı. 1904 senesi Paris'te kilise ve din düşmanlığının azdığı ve sosyalist cereyanının sert bir rüzgar gibi estiği bir seneydi. Mitinglere nümayişlere karışıyordum. Sokaklarda International'ı dinlerken kalbim geniş bir insanlık sevgisi doluyordu ve gözlerim yaşarıyordu. Jaures, Pressence, Vaillant, Alman anarşist Sebastien Faure ve Malato'nun nutuklarını hararetle dinliyordum. Dinsizlik ve ihtilalcilik heveslerim arta arta anarşist Jean Grave'in, Temps Nouveaux Gazetesi'nin ateşli bir kaari'i ve müfrit bir tilmizi oluverdim. Bu düşünüşte ve yeni tarzda kekelediğim bazı mısraları Doktor Abdullah Cevdet görmüş ve pek ziyade beğenmişti” (Kemal 1999:102). Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi Yahya Kemal gibi İslam ve tarih bilinci kuvvetli birini bile etkileyen bu pozitivist ve maddeci fikirlerin, diğer dönem aydınlarını da etkilememesi mümkün değildi. Ve etkilemiştir de. Osmanlı'da durum böyle iken aynı etkinin yabancılar üzerinde de görüldüğünü iddia etmek zordur. Çünkü Avrupa kendi medeniyetini oluşturma sürecinde bu tür fikirleri daha çok ilmi sahadaki çalışmaların salahiyeti açısından önemsemişti. Avrupa'da tek sorun kilisenin ilmin önüne koyduğu engelleriydi. Bu nedenle ürettiği felsefi metotlarla bunu aşmanın yollarını bulmuştu. Ancak bu onun inancını kaybetmesine sebep değildi. Yani Batı maddeci fikirleri ile dinini yan yana yaşayabiliyordu. Hatta kilisenin ölümcül baskısının olduğu asırlarda bile bu skolastik zihniyeti aşma yollarını deneyenler de çıkmıştır. Bunlardan 13.asırda “Brabant'lı Siger'in (ölümü, 1282) hakikat'in 'çift' olduğu görüşünü öne sürdüğünü görüyoruz. Ernest von Aster, Felsefe Tarihi Dersleri'nde Siger'in görüşlerini şöyle özetliyor: Siger Kilise ile düştüğü anlaşmazlıktan kurtulmak için sonraları Skolastiğin son döneminde ve Rönesans'ta da rastlayacağımız bir çözüm yolu bulmuştur. Bu çözüm yolu da haki-

kat'in çift olduğu düşüncesidir. Bu düşüneyi şöyle anlatabiliriz: Felsefe bakımından doğru olan bir şey, ilahiyat (Teoloji) bakımından yanlış olabilir. Felsefe ile ilahiyat ayrı ayrı alanlar oldukları için Felsefenin doğru bulduğu bir hakikati, dindar bir adam, pekala ve haklı olarak, yanlış telakki edebilir” (Yavuz, 2000:30). Tabii ki kilise Siger'in bu küçük oyununu anlamış ve bu çoğul hakikat teorisini de kabul etmemiştir. Ancak Batı'nın bir bilgi objesi olarak dinin ve felsefenin var olduğunu ve ayrı olduğunu daha 13. asırdan beri kesinleşmiş olmasına güzel bir delildir. Yani bu iki alan hiçbir zaman Batı'da birbiriyle karıştırılmamıştır. Oysaki Osmanlı aydını, bu iki alanın ayrılığını kesinleyememesinin cezasını kendi dini bilgisini ve geleneksel yapısını reddetmek olarak kesmiştir. Daha sonraları peşinden koşa koşa gittikleri materyalist ve pozitivist Batılı düşünürlerin yeri geldiğinde sadık birer Hıristiyan olduklarını görmeleri, onlarda çok şedit bir çıkmaz meydana getirmiştir. Bunlardan biri de Ahmet Rıza Beydir. Bu bahsi edilen hususa dair yazdığı bir makaleden alıntı yapan Şerif Mardin, eserinde bu alıntıyı aynen kullanmıştır. Buna göre Ahmet Rıza Bey şöyle demektedir: ““Batı milletlerinin psikoloji ve adabını kafi derecede tetkik etmemek hatasına düştüm... İlim sahasında bu kadar titiz davranan alimlerin prensiplerini bu kadar ucuza sattıklarını tasavvur edemezdim. Din tesirlerinden kurtulmanın şakasına eriştiğini zannettiğim kimselerin hala Hıristiyanların damgasını taşıyan metafizik, etnoğrafik ve ihtilal prensiplerinin esiri olduklarını gördüm” (Mardin, 2003:209). Satırlardan da anlaşılacağı üzere Ahmet Rıza Bey bir serzenişte bulunmaktadır. Bahsini ettiği yabancı alimlerin nasıl olurda din denen bir şeye inandıklarına akıl erdirememektedir. Batılı alimleri bile neredeyse içinde buldukları durumdan dolayı itham edecek bir üslup benimsemektedir. Ancak asıl itham edilecek ve hatta daha da fazlası olarak acınacak halde olan kendisidir. Çünkü Batı kurduğu sistem ile hem dinini hem de ilmini yaşayabilmekte iken, Ahmet Rıza ve onun gibiler ise ne dinlerini ne de ilimlerini yaşayamamaktadırlar. “Avrupa siyaset adamlarının ve askeri erkanın dini taassubu öyle ki Birinci Dünya Savaşında müttefik orduları Kudüs'e girdikleri zaman Lord Allenby (Haçlı savaşları işte şimdi sona erdi) demişti. Bu sözler, haçlı seferlerinin askeri yönden sona ermesi demektir. Dini taassup ise pek çok batılı yazarın İslamiyet ve İslam Kültürü üzerine yazdıkları yazılarda tesirini hala göstermektedir. İslamiyet'i ve peygamberini insaflı ve gerçeklere yakın bir şekilde anlatan batılı alim ve edipler ise, çoğunlukla Hıristiyanlığın tesirinden kendilerini kurtarabilmiş

kimselerdir (Sibai, 1993:96). Sonuç olarak maddeci fikirlerin Osmanlı aydınına ve devletine verdiği zararlar ortadadır. Gerek Osmanlı'nın gerekse de Cumhuriyet aydınının dine ve geleneksel yapımıza karşı gösterdikleri tepkilerin altında hep bu 1800-1900 senesi arasındaki fikri ve zihni dönüşümün etkileri yatmaktadır. Cumhuriyet dönemi itibariyle başlatılan yeni modernleşme projesinin de tutmamasının sebebi yine bu fikri altyapının varlığıdır.

3.5. Batılılaşma Mı? Oryantalistleşme Mi?

Aslında bu iki kavramın birbirinden çok farklı özelliklere sahip olmasına rağmen, Tanzimatla başlayan bir Batılı entellektüel aydın tipimiz vardır ve bu aydın tipimiz kendisini Batılı diye tarif etmenin gayretini sergilerken sonunda Oryantalist bir kimliğe büründüğünün maalesef farkında bile değildir.

Batılı bir oryantalistin tavrı bellidir: "Gizli yahut açık biçimde Batı, tüketicilerinin çok az bir kalabalık teşkil etseler dahi dünyanın zenginliklerinin büyük kısmına sahip olmaya ve bunları kullanmaya hakları olduğunu ileri sürmektedirler. Neden? Zira Doğuluların aksine kendileri gerçek insanoğludur... Bu durumu Enver Abdülmalik'in "Varlıklı azınlıkların hegemonyası" ve "Avrupa merkezçiliğe bağlı insan merkezçiliği" sözcüklerinden daha iyi ifade edecek hiçbir cümle yoktur. Burjuva sınıfına bağlı bir Batılı, beyaz dünyayı sadece yönetmeye değil ayrıca ona sahip olmaya da hakkı olduğunu zannetmektedir (Said, 1998a:157). Ama asıl tehlikeli tavra sahip olan oryantalist ise yerlisidir. Çünkü bakış açısı aynıdır. Batının bize bakışıyla aralarında bir farklılık arz etmemektedir. Elit bir sınıftır ve adeta kendisiyle, kendi geçmişiyle, kültürüyle, diliyle, diniyle, geleneksel dünyasıyla mücadele eder. Peki ne için? Daha çok Batılı olmak için mi? Hayır zaten bu mümkün de değildir. Sadece daha fazla oryantalist olabilir o kadar.

Oryantalist dünya görüşü yani kendi dini ve kültürel gerçeklerini "öteki" ve aşağı olarak görme; Avrupa ya da Batının değerlerini ise bir üst söylem olarak kabul etmedir. Üst belirlemede birey seviyesinde farklı bir kültür somutlanıyor ve yerel olan gerçeklikler de bu ortamda örtülüyor ise; işte bu aşamada bir büyük kopmadan söz etmenin zamanı gelmiş demektir. Asıl üzüntü veren tavır ise kendimize ait gerçekliklere bir bilgi objesi olarak bile değer verilmemesidir. Daha çok Batılı olanı bilme ve Batıya özgüyü edinme önemsenmiştir. Hatta kendimize ait olan bir bilgiyi

bilmemek (Örneğin; İslami bir husus) Oryantalist tavır içerisinde gurur duyulacak bir haldir. Çünkü kutuplaşan düşünce sisteminde çağdaşlık söyleminin sınırları bu tür bilgilere açık değildir. İşte bu noktada bilginin değeri konusu önem kazanmaktadır. Bilgi her ne olursa olsun ontolojik bir yapı olarak saygı görmelidir. Bu da sanırım bilgi toplumu olmakla sağlanacak bir bakış açısı ya da aşamadır. “Bilgi Toplumu; uzlaşma, hoşgörü, çoğunluk ve katılımın daha kolay elde edilebilir olduğu bir kültürel ortamı getirecektir. Çünkü, insanlar arasındaki çatışmada zıtlıkların çoğu, bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır..” (Erkan, 1993:107). Bir Doğu toplumunda oryantalist bakış açısının yaşaması da aynı eksikliklerin sonucu olarak tezahür etmektedir. Oryantalist düşünce sisteminde bilginin kökeni ve aidiyeti hususu gereğinden fazlaca karmaşıklaşmış, yabancılaşmış ve özünden kopmuştur.

Düşüncenin Oryantalistleşmeye başlaması aşaması, bilinenin aksine uzun bir zaman sürecini gerektirmektedir. Oryantalizm bir toplumun üzerine gelirken önce topu tüfeğiyle değil de ekonomik ve kültürel aygıtlarıyla gelmektedir. Napolyon Mısır’ı fethederken yanına ordusundan çok daha fazla güvendiği Orta Doğu uzmanlarını almıştır. Bu uzmanların direktifine harfiyen uyan Napolyon, bir tek kurşun bile sıkmadan Mısır’ın ilhakını başarmıştır. Tabii ki Mısır’ın önde gelenleri güzel sözlerle kandırıldıklarını anladıklarında biraz geç kalınmıştı ama Oryantalist bir bakış açısıyla bakmaları öğretilince bu sefer de ilhakı kendileri destekler hale gelmişlerdir. Çünkü onlar Fransa’nın medeniyet getireceğine, uygarlık getireceğine inandırılmış ve beyinleri yıkanmış bir azınlıktır. Oryantalizmde önemli olan önce zihinlerin ilhakıdır. Mısır Batı’ya göre ilkel bir ülke olarak yansıtılmış ve Oryantalist çalışmalarla bu düşünce Mısır halkına bile aksettirilmiştir. İşte Oryantalizmin amacına ulaşmadaki ilk aşama bu ruh halidir. “İleri olana karşı duyulan aşağılık duygusu” ve ortada hiçbir neden yokken girilen hegemonik atmosfer. Bu atmosfer sağlandığında zaten bir ülkenin fiilen ilhakı gerekli değildir. Çünkü Oryantalizmin hedefine ulaşabilmesi için öncelikle bu havayı oluşturabilmesi gerekecektir. Gerisi ise çorap söküğü gibi gelmektedir. Hegemonya altına girdiğine inanan milletler her türlü değerlerini bırakarak adi bir taklitçiliğe ve kötü bir kopyacılığa başlarlar. Üstelik bunu da büyük bir istek ve azimle yapmaktadırlar. Gittikleri yolda hedefin medeniyetler seviyesi olduğu belirtilmiştir. Bu hedefe ulaşacakları hazzıyla da ne kadar geleneksel değer varsa göz ardı edilmektedir. Dejenerasyon hat safhadadır ve ülke bütün kurumlarıyla

bir değişime maruz kalmaktadır. Ancak bu değişim değişerek gelişmekten ziyade değişerek yabancılaşma şeklinde meydana gelmektedir. Özden, ırktan, milliyetten ve maneviyattan yabancılaşarak ayrı düşmek. Tanpınar'ın deyimiyle "kopma". Bu kopmayı Orta Doğu toplumlarının birçoğu yaşamıştır. Maalesef halen yaşamakta olan ülkeler de bulunmaktadır.

Hilmi Yavuz , Tanpınar'ın bu kopma ile ilgili yorumuna bir saptama getirmiştir. Buna göre: "Tanpınar, bu kopukluk karşısında çözüm yolunu (yani, Batıdan alınan 'hayat şekilleri'ni, Türk kültürünün tarihselliğine eklememenin yolunu), 'Aklileşme'de bulur. Onun 'hayat şekilleri' dediği ideolojik yapı, ancak Aklileşmenin getireceği 'yeni köy, yeni ev, yeni iş şekli'nde bu devamlılığa ve bütünlüğe kavuşabilir. Tanpınar'ın burada sanayileşme ile Aklileşme arasında kurduğu karşılıklı bağıntı önemli. Sanayileşmeyi, ancak, Türk toplumuna özgü 'hayat şekilleri' içinde gerçekleştiği ölçüde, 'Akli' (rasyonel) bulur Tanpınar. Başka bir deyişle, sanayileşme, Tanpınar'da ancak Türk toplumunun yapısına uygun bir tarzda gerçekleştiği ölçüde, Akli (rasyonel) olacaktır. Yani Tanpınar, kültürde ve tarihte bütünlük ve devamlılığı, kopukluğun ortadan kalkmasını sanayileşmeye bağlarken, bunun Türk toplumunun kültür yapısına ters düşmeyecek bir sanayileşme olması gerektiğini savunur (Yavuz, 1998a: 53). Tanpınar'ın düşüncesinde belki haklı olduğu noktalar bulunmaktadır ancak onun Rasyonalizasyon tarifine uygun bir süreç, ne Osmanlı'da ne de sonrası bir tarihte yaşanmamıştır.

3.6. Türk Oryantalizmi

Şimdi Türk oryantlizminin ayırt edici özelliğine geliyoruz. Oryantalizm, Türk 'modern'lerine bir kimlik ve bir 'aidiyet' atfederken, Türk gelenekçilerine, deyiş yerindeyse 'negatif bir kimlik' atfetmeyi de ihmal etmedi; gelenekçileri modern'lerin mefhum-u muhalifiyle tanımladı. Ve bence asıl önemlisi, bu iki kimliğin bir arada bulunmalarını olanaklı kılacak yapıların inşasına izin vermedi. Bu iki kesimin birbirine düşman konumda bulunmaları, oryantlizmin kendini yeniden üretebilmesinin 'olmazsa olmaz koşulu'ydu çünkü... (Yavuz, 1998a: 115). Oryantlist anlayış, ameliyesini Batılılaşma söylemiyle yerine getirmeye çalışırken; geleneksel değerlere kendisini yaşatma fırsatı da tanımamaktaydı. Nedeni ise Batılılaşmadan anlaşılan şeyin devamlı olarak yerele muhalif bir bilgi ve anlayış tarzı olmasıydı.

Tanpınar'ın istediği ise sadece Batının çalışma ve iş disiplininin günlük hayatımıza adaptasyonu meselesidir. Bu adaptasyon bizim hayat dinamiklerimize uygunluğu nispetinde de "akli" olacaktır. Fakat oryantalistleşen düşünce sistemimiz modernleşme iştahımızın bir neticesi olarak kendini devamlı üretebilmenin yollarını bulmuştur. Aklileşmeye gelince ise bu terimin bizim aydınımız tarafından nasıl algılandığı bir sorun olmuştur. 18. asır İngiliz emprizmi ile Fransız romantizminin doğurduğu aydınlanma hareketi, insanı doğaya ve çevresine karşı egemen olma hisleriyle donatmıştır. Ünlü İngiliz filozofu F. Bacon'un "Bilmek egemen olmaktır" sözünün altında ise 18.,19. ve 20. yüzyıl oryantalizminin tarihi yatmaktadır.

19. yüzyıl, Batı'nın, dünya üzerinde egemenliğini kesinleştirmesine paralel olarak, aynı zamanda, Avrupa'nın bu yeni konumuna uygun yeni bir yapılanmanın içine girdiği, yeniden şekillendiği bir yüzyıl olmuştur. Yeni kurumların, yeni bilim dallarının ortaya çıkışı bu yüzyılda olmuştur. Örneğin, Sosyoloji 19. yüzyıl Avrupa şartlarının bir ürünüdür. Sosyolojisi, antropolojisi, iktisadı, felsefesi vb. Avrupa'nın bu yeni koşullarda karşılaştığı iç ve dış sorunları anlama ve açıklama çabasında olmuşlardır. Mevcut araştırma disiplinleri ve yöntemleri yetersiz kaldığında ise yenileri üretilmiş ya da yeni duruma uygun bir biçim ve içerik kazanmışlardır (Bulut, 2002:97). Avrupa ve Batı dünyası bilgiye ulaşmak için çeşitli çalışmalar ve denemeler yaparken Osmanlı'nın ve İslam dünyasının bu türden çalışmalara kayıtsız kalması dönemin en önemli kayıplarıdır. Batı dünyası gerek kültürel ve gerekse de ekonomik olarak kendi coğrafyasını olabildiğince tanımlayarak ihtiyaçlarına göre yeni bilim dalları üretirken mevcut bilimsel alanlarda da zengin ilerlemeler kaydetmiştir. Dünya hakimiyeti söylemiyle yola çıkan bir anlayışın zaten farklı bir yol tutması da beklenemezdi. Ancak Doğu'nun işte bu noktada kendini bile tarif etmekten yoksun olması Batı için çok büyük bir çalışma sahası meydana getirmiştir.

Tarihin bir evresi olarak Doğu'ya, George Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) tarafından biçilen konum bugün bile Batı muhayyilesinde geçerliliğini korumaktadır. Hegel'in tarih felsefesinde Batı, tartışmasız bir biçimde, -henüz gelişmekte olmasına rağmen- bir mükemmellik olarak ortaya konur. Hegel'e göre "dünya tarihi, halkların ve imparatorlukların yaşadığı sıkıntılar içinden kendini gerçekleştiren ve kendini tanıyan Aklın tarihidir" Yalnızca Batı düşüncesi "kendinde varlık"ı tüm eksiksizliği içinde

tanımıştır. Doğulular, Hegel'e göre, insan olarak insanın özgür olduğunu bilmiyorlar, bunun için de, özgür değildirler. Onların tek bildikleri, sadece Tek Biri'nin" despotun, özgür olduğuydu. "Bu nedenle böyle bir özgürlük kapristen, barbarlıktan, tutkunun hoyratlığından ya da tutkunun tatlılığından, yumuşaklığından başka bir şey değildir. O halde bu Tek Biri, özgür bir insan değil, sadece bir despottur (Bulut, 2002:111). Hegel'in tanımladığı Doğu coğrafyası ona göre işte bu tür despotların elinde kalan ülkeler ve insanlar coğrafyasıdır. Doğu topraklarında tarihi bir ilerleme söz konusu değildir. Durağan bir yapı mevcuttur. Tabii ki tasvirin zıttı da Batı olarak vurgulanmaktadır. Batı, Doğu'nun olmadığı ve hatta hiçbir zaman da olmayacağı şeydir. Kuvvetli olan, iyi olan, merhametli olan, seviyeli olan, çalışkan olan, zengin olan, yüksek bir kültüre sahip olan ve bunu da modern şehirlerinde yaşamakta olan hep Batı'dır. İşin ilginç yanı ise Oryantalist metinlerde Batı hiçbir zaman bu şekilde anlatılmaz. Bu sonuca okuyucunun kendisi varmaktadır. Aslında Batı'nın yaptığı şey bütün kötü sıfatlarla Doğu'yu tasvir etmektir. Okuyucu geriye kalan iyi şeylerle de Batı'yı hayal eder ve bir yerde anlamadan kendisi de Oryantalist bir bakışa sahip olmuş olur. Doğu yönetilendir. Oryantalist anlayışa göre zaten Doğu kendisini yönetmekten de acizdir. Çağdaş Batı medeniyeti de yöneten hakim güçtür. Avesta kaynaklarındaki aydınlıkların tanrısıdır Batı. Karanlıklar ülkesini yönetmekteki amacı ise oraya da aydınlık getirmektir.

Efendi ancak kendisini Efendi olarak kabul eden bir Köleye sahip olması nedeniyle Efendi olmaktadır. Efendi ile köle arasındaki bu diyalektik bir kereliğe özgü değildir. Köle özgür olmadığı bilincindedir ve özgür olmak ister. Hegel, bu çerçevede, Tarihi Efendi ile Köle arasındaki karşılıklı etkileşimin tarihi olarak kabul etmektedir. Kimlik, Hegel'in köle-efendi diyalektiğinde yaptığı çözümlenmeye benzer şekilde, toplumsal bir olgudur. Yani, kişinin ya da toplumun kimlik kazanması ancak başkalarıyla etkileşim içinde, başkalarına karşı olarak gerçekleşir. Toplumların bilinçlenmeleri, başka bir deyişle; kendilerini tanımaları. ve tanımlayabilmeleri, ancak birbirlerinden belirli farklılıkları olan toplumların mevcudiyeti ve birbirlerinden farklı olan bu toplumların birbirleriyle karşılıklı ilişki ve etkileşim içerisinde olmaları ile mümkündür. Bir toplum, kimliğinin bilincine ancak başka ve kendisinde farklı toplumlarla yapacağı karşılaştırmalar sonucu varabilir...Örneğin, Orta Asya Türkleri kimliklerini Çin'le olan çatışmalarında belirlemişlerdir. Helenler, Helenliği Perslerden farklılıklarıyla

tanımlamışlardır. Hatta kimlik birimlerinin isimleri "öteki"ler tarafından verilir. Örneğin bugün Orta Asya Türklerine ait olduğu söylenen nitelikleri taşıyan topluluklar bu bölgede tarihin ilk dönemlerinden itibaren var olmalarına karşın kendilerini "Türk" olarak adlandırmamışlardır. Bu ad, kendilerine Çinliler tarafından verilmiştir (Bulut, 2002:23). Hegel düşüncelerinde kısmen haklı olmasına rağmen, eksik olduğu noktalar da bulunmaktadır. Hegel'in yaptığı benzetme olan Efendi ile Köle arasındaki diyalektiğe bakarsak, Batılı Oryantalistler kendilerini devamlı olarak tarihin efendi kısmında görmüşlerdir. Doğu nihayetsizce tasvir edilen ve sıfat konumundan bir adım bile ileri gitmesine izin verilmeyen bir konumdadır. İstenmeyen bütün hasletlerle Doğu tasvir edilir. Oryantalist anlayışa sahip Batı böylece kendi kimliğini de inşa etmektedir. Ama bunu yaparken de Doğu'ya kendisini ifade etme ve farklılığını dile getirme fırsatı da tanımaz. Yani Batı özne konumuna kendisini getirerek kimliğini Doğu'yu yargılayarak edinir ancak bu özgürlüğü Doğu'ya tanımaz.

Demek ki Hegel'in köle-efendi benzetmesi tek taraflılık olmaması durumunda kimliğin kazanımını açıklayabilmektedir. Ancak Oryantalist Batı'nın buna tahammülünün olduğunu pek sanmıyorum.

3.7. Batılılaşmanın Fikri Temelleri

Batılı araştırmacıları harekete geçiren romantik anlayışı iken; egemen olmada kullandığı metodun kaynağı da emprizmden gelmektedir. Artık "akıl" tahakküm etmede kullanılacak en önemli unsur olarak görülmeye başlanmış ve "akla" önem veren felsefi çalışmalarda da derinleşmiştir. Metafizik konular ise aklileşmeye paralel olarak dışlanırken 19. asrın pozitivist düşüncesinin de temellerinin atılmaya başlandığı görülür. Pozitivizmin bilinen akıl babası ünlü Fransız düşünür Aguste Comte'tur.

Comte'un pozitivistinde deneyle doğruluğu ispat edilemeyen bilgi metafizik bir bilgidir ya da dini dogmatik bir bilgidir. İnsanın beş duyusunun dışında bir algı ve buna bağlı bir bilgi olamaz. Bu anlamda ruh bilimi ve benzeri bilim dalları da ancak biyolojik temelli olması bakımından kabul edilebilir. Edebiyatta da kalbe ve hissiyata ait atıfların bolca bulunması nedeniyle bu gibi bilgi temellendirmelerine karşı gelinmesinin sebebi burada saklıdır. Tanzimat döneminin eğitim kurumları ki özellikle tıbbiyeler ve askeri okullar biyolojik materyalist ve pozitivist bir düşünce akımı

modasından kendilerini kurtaramamışlardır. Sonraki dönemlerin oryantalist ve aşırı Batıcı aydınları da bu pozitivist eğilimin yetiştirmeleridir. 19.Asrın hakim anlayışı: Her şeyin ölçüsü ve denginin akıl olduğu anlayışıdır.

Pozitivizmin yanında biyolojik materyalizm ve Darwinizm de öğreti olarak Batı ve çağdaşlaşmanın üst söylemleri olarak 20. asrın başlarında Osmanlı'da işlev görmüşlerdir. Dönemin saltanat muhalifleri olan Jön Türkler daha çok bu tür düşüncelerle hareket etmeyi doğru bulmuşlardır.

Pozitivist fikir altyapılarını doğal seleksiyon, Sosyal Darwincilik ve “çatışarak ilerleme” düsturuyla tamamlayan Jön Türkler'in ünlü bir pozitivist olan Gustave Le Bone'un Paris'de bir şapkacının müşterileri üzerinde yaptığı ankete ve bu anketin sonuçlarına alakadar olmaları şaşırtıcı değildir. Bu anket çalışmasında Le Bone, şapkacının müşterilerinin beyinlerinin büyüklüklerini giydikleri şapka numaralarına göre tespit etmiştir. Anket sonuçlarına göre yaptığı tasnifte ise beyin büyüklüğü bakımından Parisli hizmetçiler en ufak ortalamaya sahi olanlar olarak beliriyor, âlimler ve ediplerin ise beyin büyüklüklerinin bunlarınkinin çok üzerinde olduğu anlaşılıyordu!.. Batı'nın zihni faaliyetleri 19. ve 20. asırda bu bağlamda çalışmakta iken kendisine Osmanlı münevveri diyen birinin bunlardan kopuk bir söylem geliştirmesi neredeyse olanaksızdı. Dönemin aydınları elit bir sınıf yetiştirmekten yanaydı bu elit sınıf sadece yönetici olacaktı ve ayrıca bu insanlar diğerlerine göre fen ve bilim tahsilini yapmış metafizik meselelerin etkisinden uzak ve zihni gelişimi daha üstün kişiler olacaktı. İnsan yetiştirmek öncelikli kaygıydı. Fakat yetişecek kişilerin akli pozitif ilimlerle doldurulmalıydı dini bilgiler gereksiz ve hatta tehlikeliydi.

İşte bu gibi pek çok pozitivist, biyolojik materyalist ve materyalist düşünce çok geniş bir ilgi ile münevverlerimiz tarafından takip edildi. Öyle ki birçok milli ve manevi birikimi kuvvetli büyüklerimiz bile, dönemin etkilerinden kendilerini tam manasıyla koruyamamışlardır.

Batı'daki bu gelişmelerin İslâm âlemine, özellikle de Türkiye'ye yansımaması mümkün değildi. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden yol üzerinde, özellikle II. Abdülhamid yönetimine muhalefetin Avrupa'da yoğunlaştığı günlerde Jön Türkler, “Bu devlet nasıl kurtulur?” hayati sorusunun cevabını bilimde bulmuşlar ve aynen Batı'nın tecrübesinin düplikasyonu ışığında pozitivist düşüncenin toplumda terakkiye engel

gördükleri dinin yerini almasıyla vaat edilen ütopyaya kavuşabileceğini düşünmüşlerdi. Garpcı Jön Türkler, ilk aşamada İslâm'ı hedef almak istemediler-toplumsal tepkiyi göğüsleyemeyecekleri kaygısıyla olsa gerektir!.. Bu nedenle, Abdullah Cevdet gibi Jön Türkler eski İslâm düşünürlerinin de biyolojik materyalist olduklarını iddiaya kalkıştılar. Hatta, daha da ileri giderek, İslâm'ın bizzat biyolojik materyalizm olduğunu ispatlamaya çalıştılar (Hanioğlu, 1981:130-135). Beyinlerin bu nevi düşüncelerle tamamen bulandığı bir dönemde aydın denem insanlarının savundukları iddiaları Batılı pozitivistler bile neredeyse dışlamışlardır. Jön Türkler ve siyasi çalışmaları ağır felsefi ve düşün hareketlerin ağırlığı altında ezilmiştir. Kendileri bile daha sonraki senelerde içlerine düştükleri bu marazlı fikirleri eleştireceklerdir ama bu fikirleri yaymaya çalıştıkları dönemlerde verdikleri zararlar malumdur.

Dönemin zihin yapısı bu denli maddeci ve sekülerist bir hal arzederken bizim 19. ve 20. asır münevverlerimiz hiçbir önlem almadan maziye de sırt çevirerek yaptıkları Batılılaşma hareketinin bedeli ağır olmuştur. Bu oluşuma karşı muhalefetin olup olmadığına Arnorld J. Toynbee'nin şu cümlesiyle varıyoruz." Osmanlı "batılılaşma" hareketinin öncüleri ise, sultanın tutsak bendelerinden ve İslam toplumundan çok daha sert bir direnç görmüşlerdir. Her iki kurum da yıkılmaya yüz tutmuş olmakla birlikte, daha canlılığını yitirmemişlerdi (Toynbee, 2002:41). Görülüyor ki bu aşırı Batılılaşma ve özünden kopma girişimlerinin karşısında yine her zamanki gibi geleneğin üreticisi ve yaşatıcısı olan Türk halkı durmuştur. Payitaht da çok namüsaait bir durumda olmasına karşın, halkın bu serzenişinde onu yalnız bırakmamıştır. Halk gelenekleri ve kültürün ana unsurlarını taşıyan kitledir. Değişimleri elit kesimler kadar derinden yaşamaz ama uzun vadede de değişimin etkilerinden payına düşeni alır. Genelde Türk toplumu kapalı ve geleneksel bir yapı arz etmektedir. Sahip olduğu ritüeller ve maddi manevi bütün kültür unsurları onun inancını ve milliyetini arttıran sebeplerdir. Kapısındaki oyması, dantelindeki nakışı, halısındaki motifi, seccadesindeki deseni, evindeki dizaynı, mezarındaki taşı, edebiyatındaki birikimi, şiirindeki duygusu, sazındaki nağmesi, sözündeki anlamı, ağıdındaki acısı, taşlamasındaki öfkesi, celallenmesindeki haşmeti, mimarisindeki tarzı, ilişkilerindeki adabı, yapısındaki normları, tarlasındaki emeği, köyündeki yardımlaşması, şehrindeki vakıfları, üzerindeki elbisesi, cebindeki misvakı, selamındaki edası, dilindeki üslubu hepsi ama hepsi onun günlük dünyasında varolan ve devamlı bir şekilde de onu üreten

vazgeçilmez unsurlarından bir kaçıdır. Bu nedenle yapısında bulunmayan bir düşüncenin motifleri Türk yaşam tarzında uzun vadeli bir ömre sahip olamamaktadır. Halk gene kendi geleneksel yaşam tarzının peşinde hayatını idame ettirmektedir. Ancak küreselleşme, modernite ve kapitalist ekonominin hakimiyetiyle beraber meydana gelen değişiklikler ritüellerimizi olduğu kadar kültürel unsurlarımızı da etkilemiştir. Toplum hızlı bir kabuk değiştirme işlemi zorlama olmadan kendi arzusuyla yürütmeye girmiş, somut kültür unsurlarındaki motifler yavaş yavaş silinmeye başlamıştır. Kimlik bunalımı ve değerlere yabancılaşma nosyonunun da baş göstermesiyle toplumumuzda çift gerçekli bir yapı meydana gelmiştir. Bunlardan biri değişime karşı direnen geleneksel sınıf diğeri ise değişimle beraber yaşayan ancak ölçüstünü bilemeyen (modern) elit sınıf. Farklılaşma başlamıştır.

Batı merkezli modernite anlayışı ve çabaları geleneksel bir sınıf oluşana kadar devam etmiştir. Aslında geleneği yaşayan büyük bir kitle tarihin her devrinde ve sahnesinde Türk devleti içinde mevcut olmuştur. Bunun aksi düşünülemez bile. Ama bizim kastettiğimiz şey Batılılaşma ve modernleşme çalışmaları sonucu oluşan “Elitin”(oryantalistin) kendisini Batılı değerlere bağlı bir sınıf olarak tarif etmesiyle, otomatik olarak geleneklerine ve değerlerine bağlı olanların sınıflaşmasıdır. Böyle bir sınıfın olduğunu da söyleyen yine bu oryantalist kitledir. Bu elit sınıf kendisinde olmasını istemediği bütün alametleri diğere atfederek kimliğini oluşturmuştur”Ancak Osmanlı ve Cumhuriyet entelijansiyasının göremediği ya da farkında olmadığı şudur: Avrupa'nın zihin tarihi, sadece Aydınlanma'dan, Aydınlanma düşüncesinden ibaret değildir. Başka türlü söylersek, Avrupa, sadece 18. Yüzyıla sınırlı olan Aydınlanma düşüncesine indirgenemez. Avrupa'nın zihin tarihi, kendi karşıtını üreten süreçlerin tarihidir” (Yavuz, 2000:41-42). Peki ya modernleşme bunun neresindedir? Modernleşme ise işte bu hakim elit sınıfın tanımında diğere izin verdiği kadar modernlik mevcuttur. Artık bir geleneksel sınıf doğmuştur fakat kendisini tarif bile edemeden. Tarif edilmediği için de dış etkenlere karşı üst söylemini muhafazada yetersizdir. Hatta tamamen kayıtsız. Bu nedenle sömürgecilik sonrası kurulan devletlerde büyük bir tarafsız kitle bulunmaktadır. Bu kitle her türlü dejenerasyona da açıktır. Yeni düzende oluşan bu sınıf ise gelenekselliğini yaşatacak ara yapılardan mahrum bir yerde bırakılmıştır. Geçmişle araya konulan bu Batı tarzı modernite anlayışı geleneksel yaşam sistemimizde ayrılıklara neden olmuştur. Halbuki Batıda

Modernite; Rönesans ile başlayan bir süreçtir. Rönesans; bir geçiş dönemi, antikiteye dönüş olarak zuhur etmiştir.Yani Batı “Modernite Projesini” kendi geleneksel dünyasını yeniden keşfederek kurmuştur. Avrupalı birey oluşturulan çağdaş değer ölçüleri ile geleneksel yaşam tarzını yeniden yorumlama yoluna gitmiş ve bizim o hep özlediğimiz çağdaşlaşma metoduna ulaşmıştır.

Osmanlı modernleşmesi, ilk olarak, askeri sahada ve tepe noktasından başlatılan yeniliklerle başlar. Oryantalist aydın tipinin yetişmesi de bu değişmelere paralel biçimde uygulanan 'eğitimde yenileşme hareketleri'ne kadar uzanır. 1776-1839 yılları arasında eğitimde girilen yenileşme hareketleri, Osmanlı devleti içinde yeşeren farklı bir bakış açısının üreticisi konumunda olan kişiler yetiştirir. Azınlıklar ve yabancılar için özel okulların açılması, onların, toplumsal statülerini yükseltmiş, Batılı zihniyetin ürünü olan kavramlar, etnisite merkezli bir iç politikası olmayan Osmanlı'da, ulusçu ve ideolojik düşüncelerin yerleşmesine zemin hazırlamıştır (Akyüz, 1997:152-153). Pozitivizmin kuvvetlenip zihinleri kaplamaya başladığı bu yıllar Osmanlı münevverlerinin kayıp yıllarıdır. Bu dönem aydınlarımız devrin idrakine uyararak nesli maddeci ve materyalist bir anlayışla yetiştirmeyi tercih etmişlerdir. Kurtuluş her şeyin dengi olan fen ilimlerinin benimsetilmesiyle gerçekleşecektir. Darwin'in benzetmesiyle koca kafalı insanların yetiştirilmesi zayıf olanların ise doğal seleksiyonla toplumdan arındırılması gerekmektedir. Pozitivist yöntemde yetişkin ve üstün insanlar diğerlerinin menfaatine karar alma hakkına da sahiptirler. Halktan kuvvetli bir muhalefet olsa da halkın arzusu düşünülmeden kararlar alınır ve ne pahasına olursa olsun uygulanması gerekmektedir. Pozitivist anlayışta hakim olmak ve elitlere verilmiş bir haktır.

Pozitivist yöntemin uygulamaya konduğu 1930'lu yıllarda inkılapçılık “halk için halka rağmen” formülü temeline oturmuştur. “Bir diğer deyişle, ‘muasır medeniyet seviyesi’ne erişme yolunda ilerlemek için yapılan yeniliklerin ‘yukarıdan aşağıya’ olacağı ve aşağıdan gelebilecek direnmelerin aşılması için ‘inkılapçılık’ ilkesine başvurulacağı belirtilmektedir” (Köker, 1990:92). Pozitivizm ya da Modernist anlayış bize kendi geleneksel dünyamızı yeniden keşfetme fırsatını maalesef vermemiştir. Çünkü Batıdakinden çok farklı bir algılama sürecine tabi tutulmuştur. En pozitivist ve hatta materyalist bir Batı ülkesinde bile gelenekler dimdik ayakta tutulmaktadır. İş bu

haldeyken ülkemizde yürütülen modernist politikalar geleneksel yaşamın sonunu getiren girişimler olmuştur. Geline nokta ise toplumumuzu manevi hazza götürmeyen bir seküler hayat anlayışıdır. Kafes dünya teorisiyle de açıklanabilecek bir buhranlı toplum yapısı tercih edilmiştir. Ama nereye kadar...

Askeri ve eğitim alanında başlattığımızı düşündüğümüz modernite hareketi aydınımızın anlayışında geleneksel olanın reddi ön şart olarak görülmüştür. Geçmiş ve ona ait değerlerin taşıyıcı özellikleri düşünülerek gelecekle arasında bir bağ oluşturmak düşünülmemiştir. Devlet bu anlayışın destekleyicisi ve akıl hocası da olunca toplum seviyesinden kopuk bir modernite projesi yürütülmeye başlanmıştır. Politik toplumun tavrı kesindir ve modernlik kamusal alan ile ilk yapılandırılmasına da geçmiştir. Ancak "Anlaşılan odur ki, Türkiye'de 'modern' devlet, kamusal alanı modern ya da Batılı ölçütlere göre yeniden yapılandırabilmiş, gel gelelim kişi ya da birey alanında (özel alan'da) çağdaş değerleri taşıyacak özneler üretememiştir. Kısaca Türkiye modernleşmiş, ama çağdaşlaşamamıştır! Aile, geleneksel değerleri taşıyan özneler üretmeyi sürdürmüştür (Yavuz, 2000:9). Bireye çağdaş değer ölçütleri sunulmamış ve geleneksel alanın da reddi ile eskinin değerleri yeniye reforme edilememiştir. Kopukluk nettir.

Sonuçta gelinen nokta ise bilimin pozitivist öngörüşü ile hayatın sekülerist kavranışının arkasındaki Batıya duyulan hegemonik hayranlık ve bunların da bileşkesi olarak "öteki" düşmanlığıdır. Sorun sadece Batılı bir bakış açısı ya da Batı gözlüğü değildir; aynı zamanda Osmanlı kafasının içinde de Batının zihin yapısının pozitivist, maddeci ve sekülerist edimleri içselleşmiştir. Yani katmerli bir oryantalist aydın tipi ile karşı karşıya gelinmiştir. Bu aydın tipini Atilla İlhan şöyle anlatır: "...yani Fransız'ın, yani Parisli'nin; olayları, insanları ve sorunları iki ayrı gözle gördüğünü, iki ayrı ölçükle değerlendirdiğini fark ediyor. Birisi dünyayı 'yöneten' ülkelerden biri olmaktan gelen yukarı bir ölçü, kendine toz kondurmayan, komşusuna karşı hoşgörülü; 'öteki'si, 'yönettiği' ya da o hizada saydığı ülkelere ve halklara uyguladığı hafif alaycı, epeyce küçümser, adamakıllı merhametsiz ve toptan haksız bir ölçü. Avrupalı değil misiniz, Avrupalı'yım diye bizim gibi kırk yıldır yanılırsanız bile, her hareketiniz başka bir ölçüyle yargılanacaktır. Eğer Niyazi Berkes çıkıp, bundan yüzyıllardır işlemiş eski Müslüman düşmanlığının içten içe rolü olduğunu yazarsa, bizim oradaki sırlıslıkla

Batılı taklitlerinin sanacağı gibi mübalağa etmiş olmaz, bir gerçeği belirtmiş olur. O kadar!" (İlhan, 1976: 41). İşte kendini kafa olarak Paris'te konumlandıran aydınımızın kendi ülkesinin ve milletinin üzerine takındığı alaycı ve küçümseyici tavrın kaynağı burada saklıdır. Hatta günümüz yazarlarından "Pamuk'un bütün öteki Oryantalistler gibi, Batılı olmayan edebiyatı 'edebiyat' saymamak gibi bir anlayışı var" (Yavuz, 2000:64).

Bu "öteki" düşmanlığını biz Tanzimat münevverlerinde yoğun olarak görmemize rağmen; yine de Tanzimat münevverleri, Cumhuriyet entelijansiyasına göre oldukça fazla milli ve manevi değerlere sahip aydınlarımızdır. "İlk kuşak Aydınlanmacıları olan Tanzimat entelijansiyası, mesela Şinasi ve Namık Kemal, asla ateist değillerdi. Ateizm şöyle dursun, tam tersine, özellikle Namık Kemal Aydınlanmanın Moderniteye taşıdığı değerleri İslam'la bağdaştırmak misyonunu üstlenmiş gibidir. Onlardan sonra gelen ve Aydınlanmayı Materyalizm bağlamında içselleştiren Osmanlı entelektüelleri de öyle! Celal Nuri, Materyalizmle İdealizmin bir karşıtlık ('muhalefet') oluşturmadıklarını belirtir" (Yavuz, 2000:117). Gerek Namık Kemal gerek A. Mithat Efendi gibi isimler, Batıya karşı mücadelenin önemli kalemleri olarak görev yapmış kişilerdir. Namık Kemal'nin yazdığı "Renan Müdafaaanamesi" adlı eser ise Oryantalist bir Batılı olan Ernest Renan'ın aslı astarı olmadan İslam'a karşı yaptığı karalamalarına karşı verilmiş bir cevaptır. Bu tavrı bir Cumhuriyet aydınından görmeyi ummak biraz hayal olurdu kanısındayım. Çünkü Cumhuriyet aydını için "İslam" bir bilgi olarak bile itibar görmemiştir. İnanmak ayrı bir "şey"ken İslam'ın yaşanan bir gerçeklik olarak bilinip kabul edilmemesi ve hatta bilinmemesinin daha makbul görülmesi de dönemin aydınının handikapıdır. En üzücü olan ise bilmemekte olunan mahirlikle Batılılık aynı kefeye konulmuştur.

Tanzimat münevverlerinden az önce Batı'ya karşı mücadele etmiş bazı isimlerden bahsettik. Fakat bazı başka münevverlerimiz de İslam dinine ve kültürümüze karşı Oryantalist bir bakış sergilemişlerdir. Dine aykırı ya da uzak olmayı Batılı olmakla eş değer gören bu zümrenin en ateşli taraftarlarından biri de Abdullah Cevdet'tir. "Dinin arka plana geçtiği bir Türk toplumu düşüncesi Abdullah Cevdet'in 'utopia'sının önemli parçalarından birisidir. Ve göreceğimiz 'Batılılaşma' tezleriyle birlikte bu 'utopia' 1923 sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî ideolojisi ile büyük benzerlik

göstermektedir” (Hanioğlu, 1966:341). İlk dönem aydınlarımızın bir kısmının bu büyük handikabı daha sonra Cumhuriyet dönemine damgasını vuracak bir harekete dönüşecektir. Oryantalist yada öteki anlayışı 19. ve 20. asırlarda Türk düşünce sistemindeki en büyük ayrılığın sebebi olmaya namzet bir gelişme göstermiştir.

Batılılaşma ile oryantalistleşme arasında gidip-gelen aydınımız, oryantalizmin safında yer alırken, Batılılaşmanın öncelikle bir yaşam biçimini, tercihi, duyuşu ve hayat karşısında bir duruşu ifade ettiğini kavramak yerine, Doğu ve İslami-Doğu'ya karşı tıpkı bir oryantalist gibi bakmayı yeğlemiştir. Batılılaşmak, ne Batı'nın teknolojik olarak temellükü ne de aydınlanmacı olmak ile mümkündür. Esas yanılgı, Batı'daki zihinsel dönüşümleri, Batı tarihinden bağımsız algılamaktan kaynaklanmaktadır. Sonuçta Türk aydınının geldiği çizgi oryantalizm; yani "... kendimizi Avrupalı'nın gözüyle görmek" (Yavuz, 1998b:100-102). Batılılaşma zaten kavram olarak bir daireden çıkıp başka bir daireye girme anlamını muhafaza etmektedir. Fakat bu bile oryantalist bir bakış açısını arz etmede yeterli değildir. Hiçbir şekilde bahanesi de olamaz. Çünkü bir yerde Oryantalizm bir kültürün karşıtının kullanılarak kendisinin tarih sahnesinde üretilmesi anlamını da içermektedir. Bu da Batılılaşma ile bire bir alakalı bir süreç değildir.

“Huntington'a göre AB özetle; ...Avrupa kültürünü ve Batı Hıristiyanlığını paylaşan milletlerin birliğidir. Feodalizm, hümanizm, reformasyon, 18. yüzyıl aydınlanma felsefesi, sekülerizm, din devlet ayrılığı, Liberal Parlamenter Demokrasi, Endüstri inkılabı ve Serbest Pazar Ekonomisi, Avrupa'yı tarihi evrimi içinde yapan ve yaratan özelliklerdir. Ancak bu tarihi deneyimi paylaşan milletler AB sinesinde toplanıyor..” (İnalçık, 1998:20). Özetle belirtirsek Batının tekniğiyle mi müzeyyenleşeceğiz yoksa Batılılaşacak mıyız? İkincisi doku olarak mümkün gözükmemektedir. Keşke bunun farkına 200 yıl boyunca mücadele eden önce münevverlerimiz sonra aydınlarımız ve en son olarak da entelijansiyamız olarak isimler alan değerli mensuplarımız da varabilselerdi. Hala daha işin ayırında olmayanlar da var ya! Hiç kuşku yok ki bu mücadele daha uzun yıllar süreceğe benzemektedir. Ne tekim “zaman” yine bütün soru işaretlerini çözecek tek güç olarak gözükmemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye Cumhuriyeti 21. asırda gerçekleştirdiği modernleşme projesinde, oryantalist zihniyetin de etkisinde kalarak kendisinde olmayan yeniliklere gitme hevesiyle hareket etmiştir. Türk milletinin geleneksel yapısının tasfiye edilmesine ve böylece Türk çağdaşlaşmasının bir zihinsel arka planının oluşturulmasına çalışılmıştır. Aydınlanma ve aydınlatmanın Türkiye kolu olarak geleneksel yapının yıkılarak yerine Türkiye'yi Avrupa'nın kültürel formasyonuna eklememenin yöntemleri benimsenmiştir. Bu noktada çağdaşlaşmadan anlaşılan şey; geleneksel zihin yapısının tamamen tasfiyesi ve yerine daha çok Avrupalı ama genelde evrensel değerlerle doldurulan bir "Tarih Bilinci" ile oluşturulması istenen yeni rejimin yeni Türk ulusudur. Belki de buna Euro ulusu demek daha doğru olacaktır.

Oryantalist zihniyet bütün bu Avrupa merkezli modernlik projelerinde Avrupalı bir Türkiye için taşıyıcı güç olmuştur. Ancak yeni rejimin aydınları modernlik projesinde Türk toplumunun özel hayatını göz ardı etmişler ve bunu da kapsayacak değişiklikleri yapmayı gereksiz görmüşlerdir. Bu da 1830-1950'li yıllar arasında yapılan Batı kökenli yeniliklerin halk tarafından benimsenmemesine neden olmuştur.

Oryantalizmde üstü kapalı olarak dayatılan şey bir Avrupa tarihinin kabul edilmesi ve kendi tarih bilincimizin reddedilmesidir. Günümüzde bunun değişik versiyonlarına muhakkak ki şahit olmuşuzdur. Avrupa Birliğine girmek için giriştiğimiz her hamlede bizden istenen şey kendi değerlerimizi terk edip biraz daha Avrupalı gibi olmaktır. 2001 yılı dönemin Avrupa Birliği sorumlusu bir konuşmasında kendilerinin bir Avrupa Medeniyeti inşa etmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Şimdi siz durun ve düşünün bu kurulmak istenen Avrupa Medeniyeti denen birliğe eski adıyla Osmanlı, yeni adıyla Türkiye'yi alırlar mı!!!

Batı kendisine has bir medeniyet kurmuş ve onu yaşarken biz Türkiye olarak ise onların kurduğu bu sistemde kendimize yer edinmeye çalışıyoruz. Nitekim günümüzde millî eğitimimiz, savunma sistemimiz, diplomasimiz, sağlık ve sosyal yaşam dinamiklerimiz, ekonomik ve iktisadi iş ilişkilerimiz hep Batı kökenli olarak ayarlanmış ve yürütülmektedir. Yani bu oryantalizmin bize dayattığı o örtük şablona zaten bürünmüş ve bir Eurotarih bilincine ulaşmışız. Kendi öz tarih bilincimizden

yoksunluğumuz buradan gelmektedir. Bu bize yabancı ve bize ait olmayan yaşam, öz duygularımızı ve ilişkilerimizi de yok etmektedir.

Bir Eurotarih ve onun temellükü sonucunda oluşması beklenen bir Eurokimlik. Yeni rejimin yazmaya başladığı yeni tarih anlayışında dışlanan Osmanlılık bilinci bizi mecburen Avrupa'ya itmiştir. Avrupa kendisini geri bırakan kiliselerine kızıp bilime ve felsefeye sarılırken, biz ise bizi geri bıraktı diyerek kendi tarihimize ve kültürümüze kızıp Avrupa'ya sarılmışız. Her şeyin böylelikle halledileceği hesaplanmıştır. Yani bir yeni tarih yazılır, geleneksel yapı tasfiye edilir ve Avrupa'nın da güdümüyle çağdaş olunur çıkılır. Bu kadar kolaydır. Ama örnek vermek gerekirse; nedense hâlâ yeni alfabeyle hâlâ okuma yazma oranında hedeflenen seviyelere ulaşamamıştır. Bu da modernlik hareketinin halkın seviyesine indirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu eylemler vatandaşın gönlünde somutlaşmayan girişimler olarak 80 küstür yıldır atıl durumda beklemektedir. Yeni hayat şartlarının modernlik projesi buyurgan ve tepeden inmece tavrıyla baştan yanlış başlatılmıştır.

Oryantalist düşüncenin ülkemizde başardığı şey, toplumumuzu sınıflara ayırmak olmuştur. Değerlerine bağlı geleneksel sınıf ile, Batı ve Avrupa merkezli yaşamı benimsemiş elit sınıf. İşte modernlik projemiz bu iki sınıfın birbirine kaynaşmasına imkan vermeyecek şekilde olması, asgarî müştereklerde anlaşılan bir millet hâline dönüşmemizi engellemektedir.

Oryantalist ideoloji, 21. asra gelindiğinde artık insanların nezdindeki o eski ihtişamını kaybetmiş gözükmektedir. Bu güne kadar Batı merkezli olarak kurulmuş olan bütün büyük söylemler artık yerli araştırmacılar tarafından eleştiriye tutulmaktadır. Dünyadaki Postmodernizm ve küreselleşme dalgası ile kültürün, milliyetin ve inancın yok edilmeye çalışıldığı artık aşikârdır. Gerekli önlemlerin alınmamasına rağmen bu dejenerasyonu gören yeni aydın nesiller, kendilerini ve kültürlerini bu yıkıcı dalganın karşısında korumanın çarelerini aramaya başlamışlardır.

20. asır başlarında oryantalist kökenli yeni modernist projeler üretilerek gelişmemiş Doğu ülkelerine ihraç edilmesi ile Malinowski'nin de içinde bulunduğu Yapısal-İşlevselci kuram sahiplerini bile onore edebilecek bir sistem oluşturulmuştur. Buna göre ilerlemesinin ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmasının tek çaresi olarak bu Batı (Daha çok Amerika) kaynaklı modernite projelerine sarılan Doğu ülkeleri ise

derin bir değişimden geçerek birer ufak Amerikacılar haline gelmişlerdir. Yapısal-İşlevselciliğe göre iddia edilen husus; bir Doğu ülkesinin hayati kurumlarının yapısının tamamen ya da kısmen Batılı normlara göre değiştirilmesi demek, ona bağlı işlevlerin de otomatik olarak Batılılaşması demek olacaktır. Bu değişimde maalesef Doğu zaten gönüllüdür. Çünkü çağdaş medeniyet seviyesine ulaşacağını düşünmektedir. Avrupa asırlar boyu bu söylemi kendisine o kadar çok yakıştırmıştır ki, artık çağdaş medeniyet deyince bütün Dünya Avrupa'yı hedef gösterecek bir zihni değişime uğramıştır. Buna bir nevi hegemonya da denilebilir.

İşte bu kültürel emperyalizme de açık hegemonik duruma sahip Türkiye gibi yeni kurulan devletler; daha sistemini bile belirlemeden hatta kurumlarının dahi binasını inşa etmeden, geleneksel, millî , manevî ve kültürel bütün organlarını modernite projesiyle yerle bir ederek bir kültürel asimilasyona uğramıştır. Ne hazin ki işte bu yıkım yerli güçler tarafından yapılmaktadır. Yerliler ama yabancılaşmış yerlilerdir. Diğer bir adlandırmayla Oryantalistleşmiş yerliler.

Kurumların yapıları modernleşme hevesi ve çabalarıyla tamamen Batılılaştırıldıktan sonra ise sıra işlev ve faaliyetlere gelir. İşin doğası gereği bu işlevler de kendiliğinden Batılı bir ihtivayı barındırır hale gelmiştir. Kendi kültürüne yabancılaşmış bir anlayış. Tarihine büyük demeyi Cumhuriyet'e hakaret sayan, mazisinden ve kimliğinden utanan bir anlayış.

Ahlak, din ve millî kültürün Batılılığın dairesi içerisine girmemesi nedeniyle onları âdeta yok sayarak geleceğe yönelen bir ulus anlayışı elbette kusurludur. Bu değerlere sahip çıkanları ise gerici, irticacı, yobaz, örümcek kafalı, çağdışı, ilkel gibi ithamlarla rencide etmek ise büyük kültürel mirasımız karşısında bizleri haksız durumda bırakmaktadır. Buna mukabil bu milleti üç kıtada ve bütün dünya önünde hakim yapan millî ve dinî değerlerimiz ise belli kesimlerin elinde bilimsel olmayan bir yaklaşımla tahribata uğratılması; oryantalistleşen bir kısım aydınlarımızın nasıl yanlış bir bakış açısına zaman içerisinde sahip olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Türk dünyasından söz etmenin bir zamanlar suç sayılabilmesi ve Türk kimliğini oluşturan her türlü imge ve sembol âdeta birer tehlike unsuru olarak görüldüğü dönemlerin de yaşanmış olduğu düşünülürse oryantalistleşmenin nerelere kadar ilerlediği görülebilir.

Biz ve benzeri milletler bu türden emperyalist oyunların kısılcacında bocalarken Batılı dünya çok daha farklı bir oluşuma doğru hareket etmektedir. Yeni dünya düzenleri kurulup kurulup tekrar yıkılırken bizler izleyici bile olamamaktayız. Sistemler Batılı ellerde inşa ediliyor ve bunlar Doğu'da uygulanıyordur. Sömürgeciliğin yıkılması ile tabii ki artık uygulanması gereken sömürme politikaları da ince elenip sık dokunacak türdendir. Amerika'nın II. Dünya savaşı sonrası kendisine kalan sömürge imparatorluğu tahtını almaktansa onlara Marşal (Marshal) denen kampanyayla yardım etmesi de bu oyunun birer parçasıdır.

Buna göre II. Dünya savaşı sonrası İngiltere ve Fransa büyük bir yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Üstelik bütün sömürgelerini de kaybetmişlerdir. Savaşın diğer tarafında ise yine bütün haşmetiyle Rusya durmaktadır. Amerika'yla savaşta müttefik olan bu ülke savaş sonrası ekonomik olarak çökmüş olan Avrupa'ya komünist ideolojisini enjekte etmeye başlamıştır. Aynı zamanda sömürgecilik nedeniyle asırlar boyunca kanı emilen bütün dünya milletleri de komünist Rusya'nın bu propagandasına maruz kalmaktadır. Ekonomik olarak okyanus ötesi ile Avrupa devletlerinin ve halklarının yıkım yaşaması, bu komünist ideolojinin kısa sürede yayılmasına sebebiyet vereceğinden Amerika eski Avrupa'nın sömürgeci politikalarını kendisi için benimseyememiştir. Hatta bunun aksine komünizme karşı tepki olarak savaş sonrası güçsüz devletlere yardım etmeyi seçmiştir.

İşte bu tarihten itibaren yeni bir dünya düzeni kurulması planlanmıştır. Amerika mevcut siyasi ve ekonomik üstünlüğünü kaybetmemek için yeni senaryolar üretmek zorunda kalmıştır. Bu senaryolarda öncelikli coğrafya Ortadoğu'dur. Rusya gibi bir tehdide yakın olması ve aynı zamanda petrol gibi bir zenginliğe sahip olması bu bölgeyi değerli kılan hususlardır. Dünyada Amerika'dan başka hava ve deniz ordusunun sayısının kara ordusunun sayısına göre fazla olan hiçbir ülke yoktur. Kara ordusu 5 milyonken, hava ordusu 7 milyon olan ve deniz ordusu ise 12 milyon olan tek ülke Amerika'dır. Çünkü Amerika'nın askeri politik çıkarları on binlerce km uzakta bulunmaktadır. Amerika güç iktidarlığını eline alırken bilgi iktidarlığını da ele almak için Avrupa'daki bütün Doğu uzmanlarını ve arşivlerini de Amerika'ya getirmiştir. Doğu ile ilgili araştırma yapan kurumlar açmış, üniversitelerde bölümler oluşturulmuştur. Doğu ile ilgili yapılan çalışmalara sınırsız devlet desteği verilmiştir.

Ortadoğu'ya her sefer düzenlendiğinde bu oryantalist arşivler açılarak uygulanacak en iyi politikalar oluşturulmaya çalışılmaktadır. Amaç bölgenin en iyi şekilde tanınması ve ona göre bir plan yapılmasıdır. Oryantalizm konusunda Amerika'nın konumu çağdaş oryantalizmi temsil etmesi bakımından önemlidir. Amerika'nın uygulamaları ile oryantizm ve onun arka planı çok daha değişik bir mahiyete bürünmüştür.

Rusya'nın, Kenedy döneminde biraz olsun dizginlenmesiyle Amerikan siyaset uzmanları gözlerini Ortadoğu'ya çevirmişlerdir. Buna ek olarak 1974 senesindeki İran devrimi, Amerika'da âdeta bir infiale sebep olmuştur. Amerika'nın İran'daki elçiliğinde 400 Amerikalı vatandaşın İran devrimi nedeniyle uzun bir süre rehin kalması ise Amerika'da büyük korkuya ve endişeye sebep bir olaydır. Aslında bu olay olduğundan çok daha fazla bir şekilde abartıya uğramıştır. Amerikan medyası neredeyse İran askerlerinin gelip Amerika'yı da ele geçirebileceği tarzında haberlerle Amerikan kamuoyunu dehşete sürüklemeye çalışmışlardır. Ve bunda da başarılı olmuşlardır.

Halbuki dönemin İran halkının yaptığı neredeyse bir kurtuluş mücadelesinden başka bir şey değildir. Dönemin Amerikan kuklası haline gelmiş olan şahının yönetimindeki ülke, âdeta fakirlik ve sıkıntılarla cebelleşirken, diğer yandan Amerikan kuklası şahın zenginlik gösterileri yapması ve ülkenin bütün kaynaklarını Amerikalı şirketlere peşkeş çekmesi devrimin baş sebebidir. Ancak bütün bunlardan Amerikalı veya Avrupalı herhangi birinin haberi yoktur. Bilinen şey bu ülkenin bir Batı düşmanı ülke olduğudur.

İran hâlâ Amerika için kapalı bir kutu konumundadır. Amerikan yönetimi bu devrim esnasında önceden hesaplayıp oluşturduğu projesini de sahneye koyma fırsatı bulmuştur. Bu proje terörist Müslüman imajıdır. Times dergisinde ve diğer Amerikan ulusal gazete ve görsel yayın organlarında gösterilen caminin yanında namaz kılan Müslüman fotoğrafının üstüne "Terörist İslam hareketi hortladı" gibi başlıklar atmaları bu imajı desteklemek içindir. Yine minarede ezan okuyan bir müezzinin bulunduğu kare ile savaşın dehşetli bir görünümünün verildiği bir sahnenin yan yana konması da aynı oyunun planlanmasında araçtır. Yeni dünya düzeninde hesap edilen Müslüman tipi terörist Müslüman tipidir. Ve bu imaj oluşturulmak için yıllarca İslami terör kelimesi kullanılarak televizyonlarda haberler yapılmıştır. Kafası koparılmış Afrikalı

masum siviller ve diğerk pek çok benzeri olay hep bir İslami terör ve katil Müslüman ismiyle haber yapılmıştır. Çarpıtmalar o kadar güçlüdür ki Müslüman'ım diyen insanlar bile bu haberler doğrultusunda düşünerek karar vermeye başlamışlardır.

Ülkemizde de bu türden hatalara düşüldüğü görülmektedir. Bazı yerel yayın organlarımız âdeta bu emperyalist ülkelerin birer sınır ötesi karakolları olarak görev yapmaktadırlar. Yine bazı sivil toplum örgütleri de aynı tutum ve tavırları hiç sakınmadan sergilemektedirler. Yeri geldiğinde namaz kılan bir Müslüman Türk'ün fotoğrafı, ülke geleceği için büyük bir tehlike olarak lanse edilebilmektedir.

Ünlü oryantalizm araştırmacısı Edward Said bu karalama ve çarpıtmalara “Covering Islam” adlı eserinde büyük yer vermiştir. Kitabın başlığının tercümesinin ilk anlamı olarak “İslam'dan Haberler”dir. Cover kelimesinin ilk anlamı haber vermektir. Ancak ikinci anlamı ise “örtmek”tir. İşte bu noktada Said'in keskin zekası kendisini gösterir. Çünkü kitabın asıl ismi bu sefer “İslam'ın Örtülmesi” olarak değişmektedir. Burada örtülen şeyin gerçekler olduğu kastedilmektedir. Yani Amerikan ve Batı medyasının Müslüman ve İslam üzerinden yaptığı haberlerde gerçekleri örttüğü ve çarpıtmalara gittiği gerçeği vurgulanmaktadır.

Bir yere müdahale etmek için ki, orası alakasız ve uzak bir yerdeyse bir bahanenin bulunması gerekmektedir. Amerika işte bu şekilde yaptığı propagandalar ile İslam'ı ve Müslüman'ı terörist ilan etmiş ve Batı medeniyeti için devamlı bir tehlike saymıştır. İşin trajik yanı ise diğerk Müslümanlar da bu propagandaların etkisiyle Amerikan taraftarı bir tavır benimsemişlerdir. 1964'deki petrol ambargosunda ise Batı bu petrol gücünün İslam'ın elinde olmasını yine Hıristiyan Batı medeniyetinin geleceği için tehlike olarak görmüştür. Bu güç ne pahasına olursa olsun alınacaktır. Bu da oryantalist çalışmaları Amerika'da ve diğerk ülkelerde hızlandırmıştır. Öyle ki özellikle 11 Eylül saldırıları ile Amerika'daki yıkılan ikiz gökdelenlerin hikayesi; 1941'de bombalanan Pölharbır'ınki kadar uzun süren inandırıcılığa sahip olacak gibidir. Bilindiği gibi 1941 senesi dönemin Amerikan başkanı Ruzvelt, Japon uçaklarının Pölharbır'ı bombalamasına bilgisi olmasına karşın engel olmamıştır. Tabii ki bunda etken savaşa girmek istemeyen Amerikan halkının kandırılması gerekliliğidir. Yani savaş taraftarlığı yönünde bir kamuoyu oluşması için Amerikan yönetimi, 3000

askerinin ve yüzlerce sivil vatandaşının habersizce bombalanarak öldürülmesine ve bütün deniz gücünün mahvına seyirci kalmıştır.

Daha sonra bu saldırı afişler haline getirilir ve (Pöharbır'ı Unutma) her gittikleri kıtalarda askerlerinin önlerine çıkarılır. Amaç gereken motivasyonun sağlanmasıdır. Bu oyun II. Dünya Savaşında tutmuş ve Amerika savaşta kesin galip olarak ayrılmıştır. Üstelik ekonomisi de savaş sonrası zarar etmeyen hatta iki kat büyüyen tek devlettir. 1966'daki Vietnam savaşında dahi yani II. Dünya savaşından 21 sene sonra bile bu pankartlar kullanılarak askerlerde bir yalancı Amerikan ruhu denilen şey oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak her ne hikmetse bunda bu sefer başarılı olunamamıştır. Amerika bu saldırıdan hezimetle dönecektir.

Amerika güç iktidarlığı oyununda üstün gelen taraf olması sebebiyle de dünyanın yeni jandarması unvanı sahibi olarak istediği yere müdahale etme yetkisini kendisine tanımaktadır. Amerika artık sahip olduğu siyasi ve ekonomik liderlikle dünya toplumlarının birbirleri ile ilişkilerinde bile düzenleyici konuma yükselmiştir. 20. asırda gelişmemiş bütün ülkelerin modernlik projeleri (Türkiye dahil) Amerikan ekonomistçileri tarafından düzenlenmiştir. Amaç Amerika'ya bağlı ekonomileri ile birer küçük Amerikacıklar oluşturmaktır. Şimdilerde IMF'nin birinci görevi bu üstü kapalı sömürgeciliği organize etmektir.

Günümüzde Amerika'nın yol haritası olarak tanımladığı hamleler zinciri hep Ortadoğu'da odaklanmaktadır. İkiz kulelerin de benzeri bir Amerikan oyunu sonucunda yıkıldığı bilinmektedir. Amaç, uzun soluklu bir Ortadoğu yolculuğu için gereken motivasyonun sağlanmasıdır. Afganistan, Irak ve daha nice ülkelerde Amerika'nın asker koşturması için gerekli olan Amerikan kamuoyu sağlanmasında ikiz kulelerin etkisi yüksektir.

Batı güç dengeleri sırasına göre tarihin çeşitli devrelerinde devamlı olarak Doğu ile ilgilenmiş ve onu en iyi nasıl sömüreceğinin yollarını aramıştır. Önce Fransa ve İngiltere ile başlayan bu oryantalist sömürü politikası asırlar boyu sürdükten sonra 1950'li yıllarda yerini Amerika'ya bırakmıştır. Amerika kurduğu uluslar arası kurumlar ile eskisini bile aratacak tarzda bir ekonomik sömürgeciliğe ulaşmıştır. Dünya Bankası, Imf, Unesco, Nato, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği, Birleşmiş

Milletler, Batı kökenli ekonomik ilişkiler örgüsü ve yine Batı kökenli uluslararası ilişkiler örgüsü kurulan bu sömürü örgütünün birinci dereceden kurumlarıdır.

Dünyadaki bütün milletler Batı merkezli kurulan sistemin tedarikçisi konumundadırlar. Bütün İslam ülkelerinin kurduğu ekonomik ilişkilerin kökeni Batı sistemi temellidir. Kapitalist ekonomik sistem gereği kişi bir meta olarak düşünülmektedir. Tüketim kültürü o kadar yaygınlaşmıştır ki, kültürel ve yerel değerler bu liberal duyguların altında görünmez hale gelmektedir. Yetişen yeni nesiller aidiyet duygusundan yoksun bir şekilde yaşamaktadırlar. Ne o ne de öteki denecek tarzda neye inandığı ya da neye ait olduğunu bilmeyen insanlar, yeni sistemleri beslemektedirler. Postmodernist kültür ortamında ise din ve kültür gibi büyük söylemler ise etkisi azaltılarak yok edilmeye çalışılmaktadır. Oryantalizmin fikri destekçileri olarak da görebileceğimiz bu oluşumlar pek çok ülkede yerel değerlere sahip çıkılması şeklinde bir reaksiyonla karşılık görmüştür. Bu tepkideki tezat anlam ise milliyetçiliğin de Batı kökenli bir hareket olmasıdır. Yani hâlâ oluşan yeni dünya düzeninde kendimizi koruyabileceğimiz bir tepki sistemini oluşturamamış olmamız büyük bir eksikliktir. Ekonomik ilişkilerimizin Batılı devletlerininkiyle aynı olması insan ilişkilerimizi de olumsuz etkilemiştir. Çünkü Doğu toplumlarından biri olan Türk toplumu özde çok daha farklı bir ekonomik ilişkiler ağı barındırmaktadır.

Batı bugüne kadar kurduğu her türlü ilişkiler ağında her zaman menfaatlerini ön planda tutmuştur. Orta Çağda devam ettirdiği Feodal Üretim Tarzında bu kendisini göstermektedir. Daha sonra ise Kapitalist Üretim tarzına geçmiş ve insanını tamamen faydaya yönelik bir meta olarak programlamıştır. Batılı ekonomik sistemlerde insan bir kol işçisi ya da kafa işçisi olarak görülür. Ancak muhakkak bir sınıfın işçiliğini de yapmaktadır. Karşılığında ise emeği ücret karşılığı gasp edilir. Bu sistemde insanın ruhsal durumunun gelişmesi ve ya olgunluk denen kemâlâta ulaşması hesaplanmaz. İnsan ancak fabrikalarda seri imalat ile mal üretiminde kullanılacak ticari bir araçtır. Bu bakış açısı ve yaşam tarzı Batı'da sosyal dayanışmayı ve yardımlaşmayı da olumsuz etkilemiş ve bu alanda herhangi kayda değer bir gelişim sağlanamamıştır.

Aslında bu az önce saydığımız unsurlar. Batının medeniyetinin temelinde var olan unsurlardır. Yani Batılı insanı yine aynı dinî yaşayış ve kültürel birikimle farklı bir gezegene de gönderseniz sonuç değişmeyecektir. Orada da benzer bir dünyayı inşa

etmesini bilecektir. Bu bir bitkinin tohumuna benzemektedir. Batı da aynı bu şekilde düşünülebilir. Nerede gömülürse gömülün vereceği çiçek hep aynı olacaktır. Çünkü tohumun içindeki şifreleniş asla değişmemektedir.

Oysaki İslami-Doğu toplumlarında çok daha farklı bir dünya görüşü ve yaşam tarzı hakimdir. Evvela ekonomik ilişkileri ve dinî -kültürel birikimleri çok farklıdır. Buna göre İslam toplumlarında daha çok söylenildiğine göre Asya Üretim Tarzı uygulanmıştır. Bu üretim tarzında devlet toprağa bağlı bir ekonomik faaliyet benimser. Fabrikalar ve seri üretimin olmadığı bir üretim tarzıdır. İlişkiler birincildir. El zanaatçılığı ile kurulan küçük dükkanlar halkın temel geçim kaynağıdır. İşçilik ustadan çırağa geçerek devam eder. Bu da asırlar içerisinde oluşan o derin tecrübenin ve birikimin yeni nesillere aktarılması ile daha sosyal bir toplumun oluşmasına sebep olmaktadır. Üretimde amaç hizmettir. İhtiyacın karşılanması ve insana faydadır. Bu nedenle gerektiğinden fazla mal üretimi söz konusu değildir. Yani amaç insandır. Doğu-İslam toplumlarında insan ürettiği ürünle bütünleşmiştir. Onu işlerken kendi kişiliğini de işleyerek geliştirmeyi öğrenir. Bu da onda yüksek bir ruh yüceliği meydana getirmektedir. Usta bu yolda yol göstericidir. Kişinin kemâlâta ulaşmasında tek dayanağı ustasıdır.

Doğu toplumlarında amaç insan olunca sosyal dayanışma ve yardımlaşma anlayışı da o denli gelişmiş olmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı ve Türkler tarihte kurdukları vakıflarla ve dayanışma adetleriyle ünlüdürler. İnsanı hayrette bırakacak türden vakıflarımız ve derneklerimiz kurulmuş ve zamanında hizmette vermiştir. “Hizmetçinin kırdığı malın parasını ödeme vakfi” bunlara en güzel örnektir. Bazen kırılan değerli bir vazo hizmetçiye büyük bir mali sıkıntı yaşatabilmektedir. Peygamberimizin kırdığınız eşya sizindir, yerine yenisini koyunuz şeklindeki hadisinden de hareketle bu vakıf kurulmuştur. Bu örnek de bize bu sosyal dayanışma ve zengin insanlık tablosunun nereden kaynak aldığını göstermektedir. Ayrıca Doğu’da ilişkiler de Batı’ya nazaran menfaat ve çıkar kısılcacında değildir.

Görüldüğü gibi Doğu ile Batı birbirinden tamamen farklı bir dünya görüşü ve medeniyet altyapısına sahiptir. Birbirlerine benzemeleri veya birbirlerini taklit etmeleri boş ve zararlı bir çabadır. Batı medeniyeti Hıristiyanlık dini, Roma ve Helen

kültüründen müteşekkilen; bizim sahip olduğumuz Doğu medeniyeti ise İslam dini, Türk ve Arap kültüründen müteşekkildir.

İşte bu saydığımız ve daha nice sayacağımız şartlardan dolayı bir Doğu toplumunun Batı sistemi merkezli yaşam benimsemesi son derece sakıncalı ve tehlikelidir. Bu tehlike Osmanlı'nın yıkılmasıyla kendisini kanıtlamıştır. Osmanlı'nın yıkılmasında en büyük etken saydığımız bu sistem karmaşasındaki insanların oyunlarıdır. Bu nedenle bizim yapmamız gereken en önemli husus, geleneksel yapımızı ve millî değerlerimizi günümüz yaşamının şartlarına göre tekrar üretmek ve güncellemektir. Türk milletinin en güzel modernlik projesi ancak bu şekilde olacaktır. Halkın değerlerinden uzak hiçbir proje bu millet tarafından iltifat görmemiştir. Ve görmeyecektir de. Bütün alanlarda kendimize ait bilgilerle yeniden bir oluşuma geçmeden bu asıl modernlik anlayışı tamamlanmayacaktır. Ahmet Kabaklı'nın da dediği gibi tıptan, eczacılığa, edebiyattan, tarihe, sanattan, sosyolojiye, felsefeden ilahiyata kadar ne kadar alan varsa, bu güne kadar ürettiğimiz bilgi ve tecrübe ışığında yeniden inşa etmek gereklidir (Kabaklı, 2002) Kendimize ait bütün değerlere sınıksız sarılmadan geleceğe bakmak mümkün değildir. Günümüz sosyal bilimleri yerel bilgi ve deneyimlerle yeniden yazılmadan, İslami ve millî bilgiye ulaşılmadan geleceğin neslini yetiştirmek mümkün olmayacaktır. Geleceğin güçlü ve hükmeden gücü olmanın yolu ancak bu millî ve manevî yöntemle sağlanacaktır.

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, Yahya, (1997), **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- ARLI, Alim (2003), **Oryantalizm ve Oksidentalizm Tartışmaları Ekseninde Şerif Mardin**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- BERKES, Niyazi (2002), **Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yay., İstanbul
- BİNDER, Leonard (1999), **“Oryantalizmin Yapıçözümü”**, Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm, İç., II. Baskı, Derleyenler, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, Vadi yay., Ankara
- BULUT, Yücel (2002), **Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi**, Yöneliş Yay., İstanbul
- DERRİDA, J. (2003), **Öteki Hedef**, Çev., Melih Başaran, Bağlam Yay., İstanbul
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (2003), **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu Marksist Üretim Tarzı Kavramı**, 1. Baskı, YKY Yay, İstanbul
- DOĞAN, Mehmet (2001), **Batılılaşma İhaneti**, İz Yay, İstanbul
- ERKAN, Hüsnü, (1993), **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara
- HANİOĞLU, M. Şükrü, (1981), **Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1966), **Dr Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul
- HAVUR, Nilgün (1999), **Gelişme Yazınında Oryantalizm**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara
- HÜSEYİN, Asaf (????), **“Oryantalizmin İdeolojisi”**, Oryantalistler ve İslamiyatçılar, İç., 2. Baskı, Çev., Bedirhan Muhip, İnsan Yay., İstanbul
- İLHAN, Attila (1976), **Hangi Batı**, Bilgi Yayınevi, İstanbul bevi, İstanbul
- İNALCIK, Halil (1998), **“Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün”**, Doğu Batı Dergisi,

- Sayı 2. Ankara PAÇACI, Gönül (1994), “Dar-ül-elhan ve Türk Musikisi'nin Gelişimi I”, Tarih ve Toplum, Ankara
- KABAKLI, Ahmed (2002), **Kültür Emperyalizmi**, III. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yay.,İstanbul
- KEMAL, Yahya (1999),**Çocukluğum Gençliğim Siyasi ve Edebi Hatıralarım**, 4.Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul
- KEYMAN,Fuat ve diğ. (1999), “**Giriş:Dünya Nasıl Bir Dünya Oldu?**”, **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İç., Derleyen, F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu, İletişim Yay, İstanbul
- KEYMAN, Fuat (1999), “**Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkiler Kuramında Öteki Sorunu**”, **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İç., Derleyen, F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu, İletişim Yay, İstanbul
- KÖKER, Levent (1990), **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul
- LEWIS, Bernard (1970),**Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara
- MARDİN, Şerif (2003), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 10.Baskı, İletişim Yay., İstanbul
- MERİÇ, Cemil (1996), **Saint-Simon:İlk Sosyolog İlk Sosyalist**, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- MUTMAN, Mahmut (1999), “**Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam**”, **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İç., Derleyen, F. Keyman, M.Mutman, M. Yeğenoğlu, İletişim Yay, İstanbul
- NURSİ, Said (1993), **Sözler**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul
- ORTAYLI, İlber (2004), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 17. Baskı, İletişim Yay., İstanbul
- PAÇACI, Gönül, (1994). “**Dar-ül-elhan ve Türk Musikisi'nin Gelişimi I**”, **Tarih ve Toplum**, 121, İstanbul
- PARLA, Jaje (2002),**Efendilik Şarkiyatçılık Kölelik**, İletişim Yay, İstanbul
- Prof. Dr. ERGÜN, Mustafa, (1999) “**Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim**

- Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış**", Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, 12-15 Nisan, İstanbul
- Prof. Dr. AKGÜNDÜZ, Ahmed ve Doç.Dr. Said Öztürk (1999), **Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul
- PRUETT, Gordon E. (????), "**İslam ve Oryantalizm**", Oryantalistler ve İslamiyatçılar, İç., 2. Baskı, Çev., Bedirhan Muhip, İnsan Yay., İstanbul
- SAİD, Edward (1998a), **Oryantalizm**, 4. Baskı, Çev., Nezhiz Uzel, İrfan Yayınları, İstanbul
- SAİD, Edward (1998b), **Kültür Emperyalizmi**, Çev., Necmiye Alpay, Hil Yay., İstanbul
- SİBAİ, Dr. Mustafa (1993), **Oryantalizm ve Oryantalistler**, Çev. Müçteba Uğur, Beyan Yay., İstanbul
- SÜBHANDAĞI, İsmail (2004), **Batı ve İslam Arasında Oryantalizm**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul
- TANPINAR , Ahmet Hamdi (1988), **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitapevi, İstanbul
- TİMUÇİN, Afşar (1997), **Düşünce Tarihi**, 2. Baskı, İnsancıl Yayınları, İstanbul
- TOPÇUOĞLU, Abdullah ve Yasin Aktay, (1999), "**Postmodernizm Akıl ve Gellner**", **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm**, İç., II. Baskı, Derleyenler, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, Vadi yay., Ankara
- TOYNBEE, Arnorld J. (2002), **Türkiye ve Avrupa**, II.Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul
- TUNAYA, Tank Zafer (1996), **Batılılaşma Hareketleri**, Arba Yayınları, İstanbul
- TURNER, B., S. (2001), **Max Weber ve Oryantalizmin Sonu**, II.Baskı, Kaynak Yay., İstanbul
- TURNER, Brayn, S. (2002), **Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul
- TURNER, B., S. (????), "**Oryantalizm ve İslam'da Sivil Toplum Meselesi**", Oryantalistler ve İslamiyatçılar, İç., 2. Baskı, Çev., Bedirhan Muhip, İnsan

Yay., İstanbul

ÜLKEN, H. Ziya (2001), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 7.Baskı, Ülken Yay.,İstanbul

YAVUZ, Hilmi (1998a), **Osmanlılık Kültür Kimlik**, Boyut Yay., İstanbul

YAVUZ, Hilmi (1998b), **“Batılılaşma Değil, Oryantalistleşme”**, **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı 2, Ankara

YAVUZ, Hilmi (2000), **Modernleşme,Oryantalizm ve İslam**, Buke Yay, İstanbul,

YEĞENOĞLU, Meyda (1999), **“Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark”**, **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, İç.,

Derleyen, F. Keyman, M. Mutman, M. Yeğenoğlu, İletişim Yay, İstanbul

YILDIRIM, Suat (2002), **Oryantalistlerin Yanılgıları**, Da Yayınları, İstanbul

ÖZGEÇMİŞ

23.11.1977 Tarihinde Sivas'ta dünyaya geldi. İlköğretimine Diyarbakır merkezde Hasan Celal Güzel İlkokulu'nda başladı. Ancak son iki yılını Tekirdağ'da Mehmet Akif Ersoy İlkokulu'nda tamamladı. Orta okul eğitimini 50.Yıl Ortaokulu'nda ve lise öğretimini de Namık Kemal Lisesi'nde yine bu ilde tamamladıktan sonra 1997 yılında girdiği ÖSYM sınavlarından başarılı olarak, Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazandı. 2001 yılında bu bölümden mezun olduktan sonra aynı yıl 21 Eylül tarihinde Sakarya'ya bağlı Sinanoğlu Beldesinde Türkçe öğretmeni olarak göreve başladı. Bir buçuk sene bu göreve devam ettikten sonra 2003 sene sonunda Sakarya Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Türk Halk Oyunları Bölümü, Halkbilimi Anabilim Dalında, Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. 2005 yılı itibariyle halen bu görevle meşgul olmaktadır.

